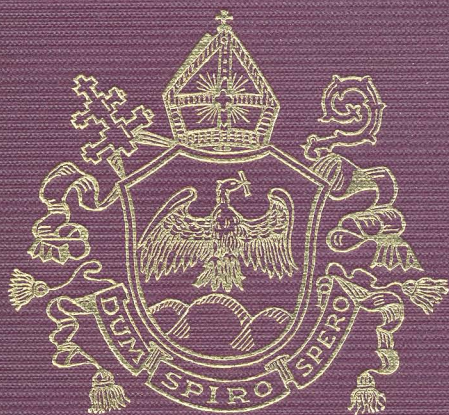

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DISZKIADÁS

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

SCHÜTZ ANTAL

VIII. KÖTET.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

PROHÁSZKA OTTOKÁR

MAGASSÁGOK FELÉ

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás jogát is.

Copyright by Stephaneum Budapest.

Nihil obstat. Nr. 2156. *Dr. Theophilus Klinda*, censorum praeses.
Imprimatur, Strigoni!, die 17. Julii 1928. *Dr. Julius Walter*, vic. cap.

Kiadja a Szent István-Társulat.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz. — Nyomdalgazató: Kóhi Ferenc;

BEVEZETÉS.

Amit ez a kötet nyújt, annak elenyészően csekély részét tartalmazza az 1911-ben az Élet kiadásában megjelent hasonló című kiadvány.

Mi hozta ide együvé ezeket az annyira különböző dolgozatokat? Nem lesz nehéz észrevenni, hogy valamennyit egybefűzi egy egészen különös, ritka szép aranyfonál: valami egészen sajátos, mély és meleg, misztikai közvetlenségű áhitatosság, mely lángra lobban az életnek vagy természetnek, meghatározott helyeknek vagy a kultúrának egy-egy jelenségén és azután ezeket a természet- vagy életszerű kiindulásokat és a rajtuk költ mélységes vallási gondolatokat és élményeket a legnemesebb és leggazdagabb költészet szín- és hangtűztengerébe meríti. Így a természet és kegyelem, élet és elmélődés, gondolat és költészet, theológia és művészet oly eredeti szinthézisbe lép, melynek párját keresni kell. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy a világirodalom kevés művet ismer — ide számítva a legnagyobb neveket —, ahol ekkora helyen ennyi szépség és mélység volna együtt.

Prohászka íróigéniusza itt ragyog fel a legeredetibb és legintimebb színben és — ez külön figyelmet érdemel: egészen új irodalmi műfajokat teremt, melyeket nem lehet elhelyezni az iskolák szokott kategóriáiba, és amelyeknek pendant-jait nem oly könnyű megtalálni a világirodalomban sem. Nincsenek itt elbeszélések, leírások, természetképek, de nem is elmefuttatások vagy elmélkedések. Ezek egy Isten kegyelméből való hívő, áhitatos, katolikus jámborságú lángelmének teljesen eredeti adekvát megnyilvánulásai; egészen sajátos himnuszok, elégiák, dithirambok és dalok ezek, melyekben kifejezésre talál mindaz, ami ezt a gazdag húrú, rendkívül érzékeny lelket eltölti, mikor meghileti Isten kegyelme, amint az átszűrődik az élet, természet,

történelem, emberi küzdés kozmoszán. Mindezt énekli úgy, amint éli és amint énekelnie adatott; énekli úgy, hogy hova-tovább beleénekli hallgatóiba a maga áhítátát, hitét, nemes reményét, férfias megszentülni-akarását.

Igy megszületett itt a *lelkiolvasmány*nak egészen eredeti páratlan formája, melyben szinte fogható közelségben lép eléink az a meglátás: mikép egyesült Prohászkaiban az író és apostol.

Hogy itt egy autochthon írói πάθος ontja apadhatatlan kútforrásból kincseit, aziránt pillanatig sem lehet kétségben, aki egyszer személyes viszonyba lépett az alkotó génusszal. Az nem is lepődik meg, hogy itt lesheti meg ama ritka ünnepi órákat, melyekben a génusz a legmagányosabb és legmagasabb magaslatain jár, és mégis — s talán ép ezért — a legeggyetemesebben érthetővé válik. Biztos vagyok benne, épen ennek a kötetnek nem egy darabja elég hamar át fog menni az iskolák olvasókönyveibe.

De hogy Prohászka írói páthosza az apostol szolgálatában áll — nemcsak, hanem az apostol feladataitól kapja a leghatásosabb impulzusait, ennek csattanós biztonsága az a tény, hogy ezek a dolgozatok csaknem mind külső indításra születtek: a mindig apállyal küzdő katolikus szépirodalmi, időszaki sajtó kopogtatása készítette az adakozni mindig kész Prohászkat, hogy itt is «adjon». Sőt ez a külső körülmény különös módon belejátszott ezeknek a dolgozatoknak a műfajába is: a szerkesztőknek többnyire meghatározott terjedelmű dolgozatokra volt szükségük, és így Prohászka az elé a feladat elé volt állítva, mint a Sistina mennyezetének festője: adott keretek között kellett elhelyeznie azt a világot, melyet művészi génusza fölépített magában — nem érdektelen tanulmány az irodalombúvárok számára.

A dolgozatok csoportosítása tárgyyszerűen kínálkozott. Hogy a Szent Ignác lelkigyakorlatainak szellemét tárgyzó dolgozat tartalomban és formában ide való, ezt, gondolom, fölösleges külön igazolni.

Budapest, 1928 Pünkösd.

Schütz Antal.

TARTALOM.

Bevezetés	Oldal V
------------------	------------

Az élet költészete.

Zinka halhatatlan (1895)	1
Ó áldott türelem (1895)	9
Az élet költészete (1895)	17
Csillagok között (1896)	23
Az ondavai vámos (1896)	26
A repkény és a szironták (1911)	33

Áhítatos helyek.

Szent-hely (1897)	37
Márianosztra (1901)	47
Máriacellbe s onnan vissza (1902)	52
Tusnád-fürdő (1902)	58
A Niagara (1905)	62
Miramare (1908)	70
A Velencei-tó partján (1912)	72
A Pilis hegyn (1927)	78

Kapcsolatban a természettel.

Legyen világosság (1897)	93
Pro libertate! Előre! (1903)	99
A tenger szózata a magyar ifjúsághoz (1904)	102
Ad astra (1906)	105
Gondolatok egy májusi sétán (1908)	108
«Homo melancholicus» (1911)	111
Az én napom (1911)	117
Bemenőm s kimenőm (1911)	122
Kapcsolatban a természettel (1911)	127
Az élet tükre (1911)	132
A szellem tűztengerében (1912)	136
Vizek, szemek és lelkek (1913)	140
Mekkora mélység az üres madárfészek? (1913)	146
Ki lesz egész ember? (1913)	159

Lelki kultúra.

Gazdagság és szellemi élet (1897)	165
Az igazi szeretet (1903)	170

VIII

TARTALOM

	Oldal
A gondviselő Isten (1909)	174
Denevérszárnyakon (1909)	181
A kenyérillatú csókról (1910)	185
Aki önmagánál nagyobb (1911)	189
Csendes órák (1911)	193
A kultúráról (1913)	197
A kultúra néma zenéje (1911)	202
Verba vitae (1911)	208
A szociális munka lelkületéről (1912)	213
A rendhagyók (1914)	220
«Faragott képet ne csinálj magadnak» (1916)	226
A lelki kultúra (1916)	234
«Én vagyok az igaz szőlő és atyám a szőlőműves» (1917)	242
A gondviselés (1917)	248
Szerénység és hősiesség (1925)	253
Szent Ignác lelkigyakorlatai (1895)	259
<i>A kiadó jegyzetei</i>	<i>323</i>

AZ ÉLET KÖLTÉSZETE.

Zinka halhatatlan.

(1895)¹

Ezernyolcszázhetvenhatban Roeder, fiatal hannoveri báróval ismerkedtem meg Rómában, kinek családja welf érzelmei miatt Poroszországból kiszorulván, Ausztriában, Friedberg mellett telepedett meg. A fiatal báró a korzón lakott, a Palazzo Sciarra-ban. Sokszor láttam őt felmenni a hideg, fényes márványlépcsőn s eltűnni a halványkékre festett, aranyoskeretű ajtók mögött.

December eleje volt. A Római Kollégium folyosóján álltam. Künn esett; vastag cseppek csapdosták az ablakokat. A hamvas felhők szélei átlátszó cafatokká tépődtek s unalmas savószínnel borították el a jóhírű olasz eget. A kollégium előtt, eső és unalom ellenére, hullámozott már a tudomány-szomjas s széles e világon legtarkább egyetemi hallgatóság. Katonás magatartású, előkelő monsignorék tipegtek a járda tócsái közt; csattos cipőjük, violaszín harisnyájuk nem volt épen évadszerű, s finom metszetű arcukon azok a biggyesztett ajkak vízenyős, rossz kedvről tanuskodtak. Mellettük barnacsuhájú, nagyszakállú barátok esővel s tócsákkal nem sokat törődtek; az esőbuborékok cuppanva csókolgatták mezítelen lábaikat, mintha mondogatták volna: lám ezeknek nincs violaszín harisnyájuk, s mégis jobban járnak a lucskos világban; amennyire pedig el lehet látni a szűk utcán le a Pantheon felé, a kispapok kék, piros, viola s ki tudja, mi minden elképzelhető színbe öltözött csapatai tolongtak; magas nyurga alakok, éretlen, halvány arcokkal.

Amint így a csatakos reggelbe kinézek, nagy meglepetésemre a bárót látom meg, ép mikor a kapu előtt esernyőjét leszerelve, rázza róla az esővizet. No lám, tehát nemcsak ártatlan route-okra rándulnak ki a Sciarra palotából, hanem a Római Kollégium előadásaira is, — gondoltam magamban. Ez igazán érdekes.

Rendesen a pad szélére ült mellém ; erőteljes termete, szőke, hullámos fürtű feje magasán kiváltak ; arcán bánatos mosoly játszott, s nagy, kék szemeire gyakran felhő ült. Ilyenkor lehorgasztotta fejét ; majd meg úgy látszott, hogy benső küzdelméből felrebbenve, villámmá változik napsugaras tekintete. Kire lövelte? . . . Ki tudná megmondani?

Egy hírneves jezsuita tartotta éppen előadásait az emberi lélek halhatatlanságáról s azon ellenkező, sötét világnézetéről, mely az embert s haladását megnyomorítóan hirdeti, hogy por, hamu, semmi vagyunk ; lelked, mint a pára, ha kilélekzed, nem foghatod meg. S különös, bárómat nem győzte meg ; gyönyörű előadásait ábrándos túlvilágiasságnak nézte ; óperenciás dajkameséknek vagy ragyogó álmoknak tartotta Bagdad rózsáligeteiből.

Különös ember, — mondogatták itt is, ott is — beteg a lelke. Eljött a ködös északról a verőfényes Itáliába s a szellemi impulzusoktól telített szent Rómába gyógyulni.

Igy mondták ezt az előkelő római társaságokban is, kivált abban a szellemes körben, mely a Campidoglio alatt Hahn-Hahn gróf házában szokott összegyűlni. Ha a fiatal báró a félelmetes nagyságú szalonba belépett s a pálmák alatt ülő grófnénak a kezét megcsókolta, a rálövelt kritikus pillantások és megjegyzések új életet öntöttek a társalgó csoportokba.

— Ah, íme, itt a mi fiatal nihilistánk, — jegyzé meg Helm gróf az orosz attaséhoz fordulva, kik mindketten rég letűnt koroknak s messze elmaradt eszméknek barátjai voltak, s a népet csak canaille-számba venni szokták.

Az arabeszkekkel keretezett, reneszánsz-stílusú kandalló mellett állt Massimo herceg, a feketék legfeketebbje, s majdnem illem ellenére vágott szavába Legrand grófnénak, ki éppen Rafael ronggyá lett arazzójáról beszélt, melyet a ripettai szatócsnál vett :

— Lám, grófné, ettől a hannoveri bárótól Rafael összes ép és rongyos arazzói, a Vatikán összes istenei és istennői s hegyibe még Szent Péter bazilikája is légbe repülhetnének.

— Oly veszélyes ember ez a szőke báró? — rikácsolja a grófné kiméletlen, tetszvágyó modorral, úgy hogy a közel ülő Molima nénje is impertinensnek találja e hangot.

— Anarchista, nihilista, — zárta be az anathémát a fekete herceg, — radikális, szocialista stb.

— Brr, vagyis inkább bov — mondá rá borzongva a grófné s kényelmesen elnyújtózott a selyem «causeuse»-ben.

Innen is, onnan is villogott még egy kíváncsi, érdeklődő tekintet a hannoveri báróra, ki rövidre mért szívélyességgel üdvözölve ismerőseit, Sullo ezredeshez lépett.

— Hallom, báró úr — szólal meg az ezredes nevetve — már a Római Kollégiumba is eljár s ott keres sötét eszméire egy kis derűt? Tán bizony megtérni szándékozik?

— Derűt keresne a sötétben? — vág közbe Mergatton ő excellenciája — alighanem csak reakcionárius bogarakra vadász!

— Lord Mergatton természetesen inkább a klubban vadász — szólt közbe merészen egy vastag angol bankár, ki legalább így akarta megbosszulni azt a 112 dollárt, melyet Mergatton úr másfél óra előtt nyert el tőle.

Különben Mergatton s az angol bankár akár össze is veszhettek, a hannoveri báró úgy tett, mintha nem is hallaná, s csakhamar bizalmas csevegésbe elegyedett az ezredessel.

Keresztbefont karokkal, érdeklődve szemlélte a «monde noir» parfümös világát. S valahányszor az ajtó nyílt, kíváncsi tekintetet vetett a belépő fehérharisnyás, világoskékfrakkos inasra. Jó sokáig várt már, amialatt az előkelő pletyka is hosszabb szüneteket tartott, s a vendégek egy része albumok és illusztrált művek forgatásával kezdett foglalkozni.

Végre Haensel gazdag dán asszonyságot jelentették be leányával, Zinkával, kik a telet Rómában töltötték s a Pinción épúgy, mint a Corsón feltűnést keltettek. Zinka még két év előtt a Medici-villa mellett álló Sacré-Coeurben nevelkedett, s gyakran magára vonta a radikális báró figyelmét. Az anya és leánya mint két testvér hasonlított egymáshoz; az anyának hervatag vonásai sugárzóan s életteliessen visszatükröződtek leányának arcán; egymástól tanultak mosolyogni, s világosbarna hajukat bogba tűzve viselték.

Mozdulataikon az egyszerűség kelleme ömlött el, s egész megjelenésüket az előkelőség s nemes nőiesség illata hatotta át. A «digne mère», a Sacré-Coeur főnöknője, Zinkában a mély lelki élet jellegeit ismerte fel; néha ábrándos, máskor meg pajzán volt; mikor elmélázott, járásában, mozdulataiban kedvesen ügyetlenkedett, s ilyenkor azt mondták róla, hogy úgy jár, mint egy angyal, akinek fájnak a szárnyai.

— Itt a Zinka, — szólt az ezredes hamiskás mosollyal a báróhoz, aki el nem titkolhatta kellemes meglepetését. Azért is az ezredes gyorsan hozzátevén: — Úgy látszik, báró úr, kegyed a filozófiát nemcsak könyvekből, hanem szívekből is tanulja Rómában?

A szöke báró mosolygott.

— Ezredes úr, — szólott kissé elfogulva, — hátha ez is filozófia? A kollégiumok sötétek előttem. Könyv vagy szív, eddig egyre megy. De hátha a szívből jobban tudom kiolvasni, hogy miért élek?

— Miért élek? — ismétlé az ezredes vontatva, — bizonyára nem azért, hogy kísértetekkel viaskodjék; itt mosolyog körülöttünk az élet; itt sugárzik a lélek; fogja meg, ragadja meg!

— Lélek — sóhajtá a báró — lehet-e azt megfogni, ami nincs? Vagy komolyan gondolja-e, hogy van ebből valami?

S ezzel barátságosan megfordult a sarkán s a zongora felé indult, hol Zinka a bánatos stornellik egyikét énekelte, melyekben a campagnuolo szokta Gallicano vagy Cavi lejtőin örömet s bűjút kiönteni.

A dán ajkak nem vették el a «bocca romana» hangzatoságát, s a dal maga lágy, elnyújtott hangokban végződött. Köszöntötte a virágos májust s megsóhajtotta a sárguló őszt.

Az ezredes, bár tudta, hogy a villámcsapás divatját multa, világosan felismerte, hogy a hannoveri báró ez úton megtalálja, amit keres. Sejtette, hogy mily könyvből fogja majd kiolvasni azt, hogy minek él az ember; csak abban hibázott, hogy e könyvet pirosba kötve vélte, pedig feketébe volt az kötve, mint a rekviemes misekönyv.

Négy év mult el azóta. A báró rég nem járt már a sötét Római Kollégiumba. Az említett gróf Hahn-féle estély után körülbelül négy hónappal egy szép áprilisi reggelen, midőn különösen fáradtnak láttam, az óra végén azzal vett búcsút tőlem:

— Isten önnel! Többé nem jövök el. Ez a tudomány száraz nekem! Hiába keresem könyveikben az élet rejtélyeinek kulcsát, nem találok rá. Ezentúl a viruló, pezsgő élet lapjairól akarom leolvasni az élet titkát. Kutasson ön itt, én kutatok ott; hátha egyszer keztfogva, egy meggyőződésben találkozhatunk.

Bánatosan néztem utána. Kár érte — gondoltam magamban, — de hiába! Vannak ily elszédíthetlen lelkek, kik abban tetszelegnek maguknak, hogy örvények szélén járnak, s mégis tagadják, hogy örvények vannak. Csak ritkán találkoztam vele az utcán; szívélyesen köszöntött, mint akinek útjai jelenleg nagyon is eltérnek a régi jó ismerős életösvé-

nyeitől, de azért a baráti megemlékezésnek nincs híjával. Gyakran láttam őt a Via del umiltà környékén, hol Haenselék laktak ; alighanem azt a fátyolozott, rezgő hangot leste, mely akkor, azon az estélyen s azóta is annyszor megénekelte a campagnuolo bánatát.

Azóta már a negyedik május virult el bűbájosan a római villák rózsáligetein, s már az ezideinek is huszonhárom langyos éje váltakozott verőfényes, illatos napokkal.

Emlékszem rá, arra a május huszonharmadikára, mintha ma volna.

Albanóba készültem a következő napokban, s kocsit mentem fogadni.

Festői zig-zug utcákon tévedeztem a Marcellus színháza körül. Égbemeredő kékes mohával behintett falak vettek körül, rácsos ablakokkal. Egy kerti falon áthajlottak az utcára viruló narancsfák sötét lombjukkal, s köztük még ezüstösebben csillogott néhány olajfának finom, vékony-metszésű lombja. A kertre néző rácsos ablakból egy szép magnólia félig kiszáradt törzse nyúlt ki, rajta gyékényszálakon kalitka lógott s a kalitkában egy feketerigó énekelt. A rigó, mikor énekét félbeszakította, buksi fejét a kalitkából kinyújtva, félszemmel nézte a tűzvörös gerániumokat, melyek fapolcon álltak két oldalt a kalitka alatt. A levegő nyomasztó volt ; az ég kék és mély volt, mint a tenger.

Egyszerre a csendet tompa nyögés verte fel ; a felhőtlen égre forró és szétömlő füst emelkedett ; az utca végéről szakadozott, bánatos hangok tódultak mind erősebb s gyorsabb tempóban felém ; a rigó hangja elhalt, s a vérvörös geránium is mintha tompította volna rikító színeit.

Levettem kalapomat. Egy római temetés vonult el előttem félelmetes festőiségében. Zsákba öltözött, tetőtől talpig beburkolt férfiak vonultak el párosan mellettem ; derekukat kötél övezte ; a kucsmába végződő zsák két keskeny nyílásán villogó szemeiket láttam ; füstölő fáklyát tartottak kezükben : néhánynak ujjain sok gyűrű ragyogott, jelezvén az itt ismeretlenül gyászoló előkelőségeket. Utánuk mezítlábas, csuhás barátok következtek, halk imát mormogva, melybe belerezgett hosszú, deres szakálluk. Végre a koporsó, sárga szemfödéllel letakarva, melyet nagy fekete posztó-kereszt osztott négy vigasztalan mezőre.

A koporsó mögött, úgy tetszett nekem, mintha a gyászba borult hannoveri bárót láttam volna menni s utána egy szintén feketébe öltözött dadát, karján kedves kis gyermekkel,

mely a dada vállait veregette, s szinte taktust látszott verni az elfojtott, nyögő énekhez. Tán az édesanyját viszik?

Közbejött akadályok miatt csak május 31-én rándulhattunk ki Albanóba. Felejthetetlen, fönséges nap volt ez; oly forró, mint a marinói bor, — oly kellemes, mint az Albáni sötétkek tó tekintete a gesztenyés és olajfás lejtők közt, — oly vidám, mint a Campagna fölött lebegő pacsirták éneke.

Az Albanói tó fölött sötét cserfák alatt emelkednek a keresztút kőből épült állomásai. A kápolnák háttal épültek a tó felé s e hátfalhoz padok vannak illesztve. Ezek egyikén ültem s a tó sima tükrére néztem, mikor valaki lágyan érinti vállamat. Főlnéztem; a báró volt. Feketébe volt öltözve s arcán mély, nyugodt gyász kifejezése ült.

Magyarázatra nem volt szükségem, egyszerre mindent tudtam.

— Ismer még? — kérdezé halkan tőlem, mialatt fölálltam s felém nyújtott kezét részvétellel megszorítottam. — Örömet — folytatá — nem közöltem önnel, hiszen azt könnyebben viseli az ember; de a bánatot szívesen megosztjuk. Feleségem, Zinka meghalt, — szólt mély szomorúsággal.

— Báró úr, — mondtam részvétellel — segítse bánatát elviselni az Isten! — mást nem mondhattam.

— Ez vigaszom, — szólt nyomatékosabb hangon. — Haldokló szemeiből olvastam ki e fenséges vigaszt.

Kellemesen meglepetve néztem rá. Ő észrevette, leült s engem is magához vont. Nem szóltam semmit: tudtam, hogy rajta a beszéd sora. Pálcájával a kavicsokat veregette s utat csinált a cserfa törzséről leszállinkózó hangyáknak. Azután mélyen felsóhajtott:

— Lám, ilyen az élet. Mosolygó, mint a lankás part, s borzalmas, mint a kráter mélysége.

Semmit sem feleltem; szemeimet egy parti fecskére szegeztem, mely kettőt lejtve, kétszer lecsapott; megbillentette szárnyaival a tó tükrét s fodros gyűrűket támasztott az azúrkék vízfelületen, azután föllendülve, a felhőtlen égben szürkés pont gyanánt keringett.

— Igen, ilyen az élet — szólt újra a báró, — néhány fodros gyűrűt vet titokzatos mélységek fölött; a gyűrűk egymásba fogóznak, ringanak s elülnek; ami pedig e gyűrűket támasztotta, elszáll . . . az égbe.

Szelíd tekintettel csüngtem a gyönyörű tavon, s élveztem a báró minden egyes szavát. Ránéztem, s ő folytatá:

— Nézze e kies, mély kékségű tavat, mily tiszta a vize a parton ; a napsugár körülkarikázza a fenék kavicsait ; de minél tovább megyünk beljebb, annál homályosabb lesz tekintetünk ; pedig a víz ott is oly tiszta, mint a parton, csak-hogy a mélység maga fátyolozza tekintetünket. Úgy vagyunk az élet nagy kérdéseivel is ; mélyek, mint a kráterek tavai, — az ember pedig szökell rajtuk, mint a vízipók, s van idő, mikor az élet mámorában nem is sejtí mélységüket.

Föálltunk s lassan lépkedve kiértünk a cserfák alól, melyeket vadrózsa és vadvenyige futott be. Bódító narancsvirágillat vonult át a levegő gőzein. Itt-ott egy leváló, vastag harmatcsepp rezegette meg a rózsák lombját. Napfénnel átszótt, finom köd takarta el a látóhatárt. A távolban bizonytalan körvonalakokkal és a meghalt szépség szellemétől áthatva terült el Róma.

Önkénytelenül megálltunk s elmerengtünk e mámoros, bűbájos látványon.

— Ime, az örök város, Róma, — mondá a báró, fölemelve kezét, — az emberi nagyság és alávalóság küzdtere ; a legnagyobb aspirációk háromezeréves arénája ; Róma, melyről, mint ragyogó ezüstobeliszkről, fényszalagok válnak le s halhatatlan eszmék alakjában elkigyóznak Európa fővárosaiba épúgy, mint a Kárpátok s a Pirenék hegyi falucskáiba. Itt éltem éveken át, anélkül, hogy megértettem volna az emberiség legfontosabb s boldogítóbb gondolatait, melyek körüllegenek s halhatatlanságról suttnak.

— Nagy, kitűnő férfiak hajlott korú alakjai előtt álltam, kiknek, mikor elhalt testük, ragyogóbban felvillant lelkük ; kik csodás gondolatokat mondtak tollba fakó ajkakkal, s halavány arcukhoz kellett illeszteniünk fülünket, hogy meghalljuk, amit gondoltak. Haldokolva kerestek s találtak több világosságot, s én mégsem ismertem fel az elhaló testben a halhatatlan lelket. De midőn a húszéves édesanyának, Zinkának haldokló tekintetébe merült szemem, tekintetébe, mely megtörve bár, de teljes öntudattal pihent kétéves gyermekén és azt súgta neki s nekem : Isten veletek ! — leesett szemeimről a fátyol, s megutáltam azt a balhitet, hogy egy lélek, mely szeretetre van teremtvé, ép mikor a legöntudatosabban és legforróbban szeret, — mikor kedveseitől hűlő ajkakkal búcsúzik, amely ajkak már dermednek, neki pedig hajlékonyság és élet kell : hogy — mondom — egy lélek ép azon pillanatban szűnjék meg lenni, mikor legédesebben s legforróbban szeret ; ez ugyancsak barbár s állatias felfogás.

Elakadó lélekzettel hallgattam a báró szavait. Nagy virágbokorhoz értünk, melyből üde rózsák leskelődtek ki a kellemittas természetbe. Elöttem ép egy szomjas ajkú, nyíló rózsán sziporkázott a napsugár s szivárványos párával köríté kitérűlő szirmait ; élet és illat tódult belőle.

Mindkettőnknek szeme megakadt rajta.

— Báró úr, — mondtam a nyíló rózsára mutatva — a legnagyobb igazságok a legegyszerűbbek, s az ég és föld hangoztatja azokat. Nézze e pompás, harmatos rózsát. Nem volna-e oktalanság azt hinni, hogy e pompás virág ép akkor szűnjék meg lenni, mikor legteljesebben fejti ki szirmait s legillatosabban leheli életörömét? A léleknek virágzása és illatozása a gondolat s a szeretet. Akkor virágzik a lélek a legillatosabban, mikor legmélyebben gondolkozik, s akkor fejti ki legszebb tavaszi pompáját, mikor legforróbban szeret. De semmi sem hal meg akkor, mikor legteljesebb és legpompásabb. Lehetetlen tehát, hogy lángelmék azon pillanatban szűnjenek meg lenni, mikor legszebbet, gondolnak s hogy csecsemőiktől búcsúzó édesanyák akkor semmisüljenek meg, mikor legforróbban szeretnek. Sőt azt kell gondolnunk, hogy lelkük akkor nyílik meg kimondhatatlanul szépen, s átlép azon világba, hol örök tavasz virít.

A báró leszakította az aposztrofált rózsát és ajkaihoz emelé.

— Tehát Zinka halhatatlan, — suttogá mély megilletődéssel — s mi vele.

Ezzel kezét nyujtá búcsúzásul. Én megragadtam kezét. Ki hitte volna négy év előtt, hogy valamikor így egy szent meggyőződésben találkozunk? Találkoztunk.

A könyv s a szív ugyanazt a filozófiát tanítja.

Ó áldott türelem.

(1895)²

Az utolsó negyven-ötven év mily hosszú időszak a magyar dzscentri életében ! Oly hosszú, mint a hulló csillag útja, — no meg oly szomorú is !

Ez a magyar dzscentri a pozbai szentkút környékén is olyan volt, mint másutt ; míg jó dolga volt, szeszélyes jókedv, szíves vendéglátás járta ; házuk csendjét zene és tánc, a határt pedig a vadászat zaja verte fel. Bárkony István házfala is eltündökölt a szentkút környékén jó messzire ; a kapu tárva volt Besse és Fajkürth felé, s amerre a »hegyfark», mely Párkánynál ellapul, széles hátat ereszt s völgyeket mélyeszt három vármegyébe, mindenfelé szíves vendéglátás járta.

Most az erdő parlag ; kivágták a fáját ; a pozbai szentkút is útvégre kiszárad. Bárkony Istvánról is csak mesebeszéd szállong ; no meg a leányát hányja-veti az élet viharja, mint a falevelet. Végre idedobta, egy szerény kis házba. Beteg szegény. Hasonlít az őszi falevélhez ; sárga, megtépett, foszladozni készül. Kendő van a fején ; haja, mely fehérlik az élet derétől, bomlottan dudorodik válla felett, valahányszor felém fordul.

De azért bármily gyenge és szenvedő, a bánat nem képes letörülni arcáról azt a szelíd vonást, mely lelkét tükrözteti : a türelmes szívjóságot. Sok bajt hoztak rá az emberek ; szidta őket, pörölt velük eleget, de voltakép nem haragudott rájuk. Miért is haragudnék ? Azok se tehetnek mindenről. Elmondtam neki, hogy a süllyedő »Elbe» hajóról csak egy nő menekült meg. Mosolygott rá, és azt mondta : »Igy kell annak lenni ; a gyöngye — az szenved, de aztán, aki a gyöngét legázolta, meg-sóhajtja ; s be szép ez ! Igazán szép !» Azután merev szemmel maga elé nézett.

Bárkony István leánya, Janka, 27 éves volt, mikor elszakadt a pozbai szentkút vidékéről. Hogy kinek kezén volt azóta atyai birtoka, azt sohase kérdezte ; de azt igen kitudakolta, megvan-e a ház oszlopos pitvara s a kertben a régi hársfa, meg a jázmin- s orgonabokrok sűrűse.

Abban a pitvarban, kerti széken üldögélve, kötögetett nyári délutánokon, előtte zöldre festett asztal, oldalt a kerti székek álltak. A pitvarból duplaszárnyú ajtó nyílt a szobába, s két oldalt a tündöklő fehér falat aranyos fénnel s zöldes árnyal hintették be a felfutó vadszőlő levelei közt átszűrődő napsugarak, mintha csak aranyporból való csövek lettek volna, melyeken fény ömlik be.

— Hozhatod! Borcsa, hol vagy? Hozhatod! — Ez hangzott körülbelül, némi változattal, mindennap, s nemsokára rá csattogó léptek hallatszottak, s a tenyeres-talpas, mezitlábás Borcsa nagy köcsög aludttelejt tett le az asztalra, melléje tányért s egy cinkanalat, azután széket igazított el hozzá s dörögve kocsisra, béresre, távozott; de a kisasszony nem felelt; tudta ő már, hogy az nincs azért mondva, hogy feleljen is rá valaki.

A falusi emberek óra nélkül is eligazodnak a napi élet rendes tempójában, s így történt, hogy Borcsa fel- és letűnése után nemsokára ide s tovarohanó, vonító s ugató kutyák zajában vén, vastagnyakú daxli cammogott be az udvarba, nehézkesen felemelkedett a pitvar egyetlen lépcsőjén s egyenesen az ajtó előtt fekvő szalmagyékénynek tartott, hogy rajta elnyújtózkodva kipihenje fáradsalmait; utána jött Bárkony István lassú léptekkel, melyek alatt O-ra álló lábai még jobban meggömbültek. Kurta zubbonyféle kabátot s magyar nadrágot viselt, kikanyarított vágású csizmaszárába nádpálca volt beledugva, mihez még huszár korában szokott; különben kevés szavú s ritkahajú ember volt.

A kutyaugatást, úgy látszik nagyobb sürgés-forgás követte; az istálló ajtajából bozontos kocsisfejek bujtak elő; a béres vasvillával szedegette össze az elhullatott szalmát, s a dőlingő daxlival egyidejűleg, honnan, honnan nem, egy ötéves kis leány is futott végig a színen s futtában megsimogatta a daxli nyakát, azután édesatyja felé tartott, s Bárkány Istvánt majdnem levette a lábáról.

Ennek a kislánynak, kit szokatlan névvel Paulának hívtak, anyja Janka volt, de csak olyan szívszerint való anyja, valóban pedig nővére. Mikor édesanyjuk meghalt, Janka 18 s hugocskája hároméves volt; anyjuk gyakran emlegette:

— Janka, én meghalok; de aztán ne csak nővére, hanem anyja is légy.

— Janka, szabad már? Úgy-e szabad már? Itt már az api? — nyávogott a kis Paula, odasimult nővéréhez, fejcskáját derekához szorította, majd meg ölébe rejtette.

Bárkony István nem sokat törődött a kis cicával s szótlanul hörpentgette a reszkető aludtejet. Az engedély végre megadatott, s Paula sebtiben levetette cipőjét, lerántotta harisnyáját s az udvar homokján futkosott, forgott, ugrált. Egyik-másik kölyök-kutya társul szegődött a gyermekhez, de a vén daxli föl sem pillantott s nagyokat fújta a gyékényen. A nővére meg csak nézte s örült rajta titokban. Csak ez az aranyos kis fejecske hódolt meg előtte; csak azt szerethette és becézhetette igazán, azt öltöztethette és ringathatta, azt imádkoztathatta és elaltathatta; ez volt birodalma. Máshol mindenütt leszorult; engednie kellett. Természetesen, hogy az öreg Bárkónynak volt mindig igaza. Ha szobáját, mely telítve volt kutya- és dohány-illattal, Janka rendbe akarta hozni, nem volt szabad; ha a rongyos szőnyeget, melynek hurkaiban Paula akárhányszor elvágta magát, ki akarta dobni, nem volt szabad; ha az almárium tetején fölhalmozódott lim-lomot, lúdtollakat, pipaszárazakat, évtizedes pálmavasárnapi barkákat le akarta porolni, nem volt szabad; cselédekkel rendelkezni nem volt szabad. «Istenem, hát minek élek én, mikor semmit sem tehetek?» — gondolta ilyenkor önmagából kikelve a szegény leány. Bárkony István pedig akárhányszor megadta neki a feleletet: «A nőnek legfőbb feladata a türelem! Azzal boldogul».

Neki tehát csak tűrni volt szabad!

De hát fenséges tudomány is az, s aki ezt tanulta, a világ királya lett. Janka érzett is ilyesmit, bár nem tudta világosan, hogy mi az. Mikor ő tűrt, az az érzet valami lelki fenség volt számára; hiszen mindig győzött; engedékenységgel békét s megnyugvást szerzett; a szeszély tehetetlen volt vele szemben; lelkében mélységek nyíltak, melyekben az izgatott kifakadások nyomtalanul elvesztek, tengerek dagadoztak, melyekbe a szenvedély zúgó patakjai s rohanó folyamai dültek; az ő türelme, az ő szenvedő erénye, az ő megadó szerénysége neki az édes béke forrása lett. Mikor atyja szeszélye, mogorva, durva kedvetlensége átgázolt minden kívánságán, Janka fejet hajtott; de azután úgy látszott neki, hogy fejét önérzetesebben emelheti fel, s lelkét a béke szelleme lengte át.

Néha, igaz, gyávának tűnt föl önmaga előtt, bement a zöldredős szobába, bosszúsán toppantott lábával, ajka vonaglott s ingerülten beszélt, félig hangosan arról, hogy ezentúl mit fog eltűrni, mit nem. Ha ilyenkor a cseléd benyitott, látta, hogy a kisasszony a tükörbe néz, s úgy tesz, mintha

nem ismerné meg magát. De sohasem volt keservesebb napja, mint az ilyen. Egészen kiesett a szerepéből, s csak azt vette észre, hogy kínozza magát. Mégis megmaradt elhatározása mellett :

— Mindent nem tűrhetek — mormogá magában — nem, nem szabad, nem lehet.

Kendőjét rávetette fejére s kiment az illatos kertbe.

A gibic rekedt gögicselése elvegyült a pintyek s a csízek édes cincogásával ; ép a költés ideje volt májusban. A madárcák megriadva néztek rá, ijedve röptültek föl, s itt-ott fájós hangocskákat lehetett hallani ; a fészekben didergő fiak berzenkedtek, hogy anyjuk itt hagyja őket. A gibic volt a legtüremlenebb ; egyre röpködött a kerti sövény körül, hol karóra, hol ágra szállt, izgett-mozgott.

Jankának a gibic hangja ma nagyon visszatetszett. «E kegyetlen madárnak itt fészke van», — mondá magában ; a sövényhez lépett s meglátta : a fészekben öt tojás volt. «Nem, ezt sem akarom eltérni ; a gibic, ha fiakat nevel, kegyetlen ; elpusztítja kis énekeseink sípogó családjait», ezzel a fészket kiemelte a sövény tüskéiből s összetaposta. A gibic bánatában elröptült.

— Mit csinálsz, leány? — szólt a kertbe belépő apa. — Kegyetlenkedel? Hát veheted a szívedre a szegény madár bánatát?

A leány merészen nézett atyjára.

— Hát a gyilkost is eltérjem, — mondá hetykén és keményen, — megesezi madárkáimat.

Bárkony István nagyot bámult leányára ; azt nézte tán, hogy ez-e az a türelmes teremtés?

Jankának idővel a vadász vendégek közt akadt vőlegénye ; megvolt az esküvő ; elbúcsúztak a kúriától, s elmentek a harmadik faluba. Onnan is csak úgy látszott a vidék, az erdő ; a mély völgy elkanyarodott oda is, s a patak, mely atyja kertje alatt folydogált, itt is a sövény jegenyefáit öntözte ; a jegenyék gallyain lomhán hintáztak a varjak és szarkák ; az erdőn a lénia levezetett egész a pozbai szentkúthoz, s mikor télen megeste a hó, a sötét erdők közt úgy ragyogott, mint a fűvön fehérítésre kiterített hosszú vászondarab. Janka sokszor elnézte, s szeretett volna rajta elmenni Pozbára s azontúl.

Víg társaságok váltakoztak a házukban ; pajkos cimborák verték föl a kúria csöndjét ; de az asszony rendesen hiányzott körükből ; így akarta ezt férje. Az asszony gyer-

mekével mindinkább hátravonult, a legutolsó szobácska volt menedéke; szerepe pedig a régi, csendes tűrés lett. Abban a szobácskában ringatta kis gyermekét; ott csókolta össze kezecskéit, lábait, — ott kapkodtak s birkóztak egymással; ott elfelejtette férjének szúró, közönyös tekintetét, mely mint a gyilok hatott le szívébe; érezte, hogy szeretete neki üres, szétfoszlott emlék, poros, csinált virág.

Minél tovább élt, annál inkább ráébredt arra a szomorú öntudatra, hogy férje lett boldogságának gyilkosa, családi fészkenek feldúlója; ő maga csak tűrt, tűrt erősen. De hát jól van ez így? Nem tudna-e ő is a kegyetlen férjnek kegyetlenséggel fizetni? Annak, ki boldogságát feldúlta, otthonát feldúlni? Életét sívárrá, pusztává tenni? Milyen erős volna ő akkor!

Egy szomorú télen nagyon mondogatták, hogy Jankáékát végrehajtják, s csak úri barátai közbelépése tartotta vissza egy időre a katasztrófát. Egyik-másik jóakarójuk arcáról le is olvasta Janka, hogy mi vár reá, s mikor egy este egy maróthi úr a jegyző kíséretében férjét kereste, de nem találta, mindkettőnek arcán a jó asszony iránt mély részvét sugárzott.

— Kerestük F. urat.

— Nincs itt, elutazott; csak holnapután jön vissza.

— Csak holnapután? No hát ezt itt hagyjuk, — s egy hivatalos, durva papírba burkolt levelet adtak át.

Janka tudta, mi van a levélben; szégyene és szerencsétlensége van ott megírva léhán odakarmolt, olvashatatlan betűkkel.

Este volt, elcsendesedett a nagy ház, a cselédek is elvégződtek dolgukkal; a szegény asszony egy gyertya mellett ült a magányos szobában, gyermeke felöltözve aludt ölében. Sokáig gondolkozott; volt miről. Elgondolta, hogy kell-e neki még tovább tűrni? Atyja a sírban, férje a bukás örvényének szélén, jószága elprédálva, kilátásai tönkretéve, minden oda; csak ez a kis fiacskája van még, s ez is mint olyan finom fehér szalagocska, mely sötét emlékeinek cipruságait köti össze. A fiút, úgy ahogy volt, felöltözködve az ágyba teszi, maga pedig végződni készül.

Jár szobából-szobába gyertyával kezében, mint az árnyék; nyitogatja az almáriumokat; kiveszi bekecsét s prémes bundáját, mert megfagyni nem akar. Itt-ott hosszasan megáll, mintha búcsút venne a falon függő szentképektől. A kályha körül elnyujtózott kutyák lábukat szétvetve felállnak; megrázzák fejüket, úgy hogy csattog bele fülük, foguk.

Az állat érzi, hogy ura el akar menni; követik Jankát szobáról-szobára, mind a négy; szinte beléjük botlik, amint gyorsabban fordul; ej no, az egyiket meg is rúgta, de mintha megbánta volna.

Azután leteszi a gyertyát, de nem a gyertyatartóba, hanem az asztalra cseppent a forró viaszból. Azután felölti bundáját; horgolt kapizsonfélét köt a fejére. Néz az órára; még csak féltíz. Hátha még nem alszik mindenki. A kuvasz is kinn az udvaron elárulhatná. «Be kell hívnom», gondolja magában, s kinyitja a nyikorgó ajtót. «Tisza, Tisza!», kiáltja elfojtott hangon; a kuvasz farkesóválva követi úrnőjét, egy ideig bámul, azután lefekszik a többihez.

A lobogó láng ficáncoló árnyékokkal játszik, melyek majd megnőnek, majd visszaszöknek. Janka az ágyhoz húzza székét s leül. A szobában semmi sem hallatszik, csak a kis fiú szabályos lélekezése s közben a kutyák fészkelődése. Az anya szomorú tekintete pihen a kis alvón; nem tudom, mit gondol; az ily elkínzott emberek rendesen már semmit sem gondolnak. Kimerült arcán mély gyász ül s bizonyos kemény vonás, mely azt mondja: «De ezt már nem tűröm. A gyilkost is eltűrjem? Nem». Ezt mondogatta magában, s türelmetlenségében, úgy látszik, bátor, sőt vakmerő lett. Nincs, amitől félné: e magányos házban, e kísérteties szobákban nem rémül; elkészült az útra...

Az óra 11-et ütött. Janka felrebben; itt az ideje.

— Fiacskám, nem hagylak itt, — s lehajlik a kis ágy fölé. — Nem, nem hagylak itt, szeretlek; velem jössz. — Nagy kendőbe csavarja a gyermeket, arcát befedi s balkarjára fekteti.

— Tehát gyerünk! — Kioltja a gyertyát, kinyitja a csikorgó ajtót; jaj, hogy nyikorog, szinte a fogát szíjva s megáll; lábával visszalöki a kitóduló kutyákat, s hogy a nyikorgást ne kelljen ismételnie, székét támaszt az ajtó elé, azután kilép. A tornácban hallgatózik; semmi nesz, csak néha hal el a vidéken távoli kutyaugatás. Az udvaron hosszú, vigyázó léptekkel halad végig; a kert sövényéhez ér; kinyitja az ajtót, áthalad a befagyott éren s az erdő felé siet.

A hó keményre fagyott, hideg szél süvölt a tájon; a távolabb álló fák árnyékként mosódnak el, s azontúl semmi sincs; fehéres semmiség. Ha visszanézett, a finom ködben mögötte sötétlett a falu; egyetlenegy halvány sugár szűrődik át az éj ködén a faluvégi házból: ott nagybeteg van. Egy darabig megy így. Azután megint sötét árnyak tűnnek elő,

az erdő körvonalai; arrafelé siet. Az alvó fiú néha nyújtózkodik karján; anyja annál szorosabban szorítja kebléhez: «Ne félj, — suttogja — velem vagy». Az erdőszélre érve, az út mély vízmósásba kanyarodott. Janka megállt; a szél itt nem érte, csak a vízmósás szegélyein álló bokrokat rázta; egy gyökereiből kifordult fatuskó, mint százkarú polip hívta őt magához: «Pihenj itt, az éji rémek közt». Janka ráült, bundáját magára húzta; gyermekét forrón szívéhez szorította: — No, itt vagyunk, — mondá elkeseredetten — most hát jöhetnek.

Kik?

Az erdő fái közt nyögött a szél, siralmasan és nehézkesen. Nyögése el-elakadt, mintha asztmatikus betegeknek lélekzete volna. A megfagyott havon zörgő levelek futottak feléje, a kimúlt nyárnak csontvázai; mikor hozzáértek, megálltak s bámulták az asszonyt. Azután némelyik megint megindult; azt zörögte futtában: «Nem kereshet ez itt jót». A galagonya-bokrokban száraz fű zizegett; éles hangok sipogták: «Nem mész innen? Menj, takarodjál!» Mintha erőtlen szellemei volnának mindazoknak, kik türelmük fonalát erőszakosan elszakították; Janka érezte, hogy e magány rémületes; de ő erős akart lenni s nem akart tovább túrni.

Néha egy távoli csaholás hangzott el a vidéken. Janka összerezzen. «Már jönnek», mondá reszketve. A csaholás megint elállt; utána csend lett, s ismét mély nyögés hallatszott; valamennyi fa és bokor zúgott bele. Sokáig ült ott; hideg borzongás futott át rajta; leginkább a gyermek meleg párája melegítette őt is.

De most már igazán jönnek. Gyors tempóban csaholás hallatszik. A szegény asszony keresztet vet magára. Már látja őket, igen, jönnek.

Kik?

A farkasok!... Hisz azért ült ki ide, hogy azok szétzaggassák. Gyors száguldásban jött négy, hátsó lábukkal magasra felrúgták a havat. «Janka, Janka! Jól teszesz-e, hogy túrni nem akarsz? Fuss, öngyilkos vagy! Csak oly gonosz, mint szíved gyilkosa! Janka, nem az Isten küldi rád a halált, magad rohansz bele! Janka, fuss!»

Vére sebesen lüktetett ereiben, melle pihegett, szíve összeszorult, lelkiismerete fölzaklatta idegeit, s szinte rémlátásban látta borzasztó tettét. De már későn van; már nem is látott; egy hógöröngy az arcába vágódott, itt vannak! Ráborul a sötétség s nem tud magáról semmit.

Mire ismét fölnyitja szemét, látta négy kutyájukat maga körül ugrándozni; csaholva, ugatva hányják lábaikkal a havat; szagolgatják ruháit, orrukkal bökdösik, hogy keljen fel.

Janka felállt s a legforróbb ima szakadt ki lelkéből: Hála Istennek!

Gyorsan vissza! Ez volt a második gondolata, mielőtt a falu lábra kel. Sietett haza, lehetőleg távol a dülöktől, csak-hogy senkivel se találkozzék. «Holnap jön haza férjem; holnapután dob pereg az udvarunkon», ezt gondolta gyors sietésében, de azért mégis iszonyodott attól az erdőtől, a rémes vízmosástól, a polipkarú fatörzstől. Két jó barátnéja jutott eszébe. Mindkettő Bécsben van: az egyik gazdag, a másik szegény, egyszerű varrónő. Az előbbi bizonyára megsegíti.

Befogat, lesiet Kürtre, onnan vonaton estére már Bécsben van. Az éjt a pályaház folyosóin tölti, a nyüzsgő sok ember közt találkozik egy kis ülőke az ilyen szerencsétlennek is. Másnap pedig fölkeresi gazdag barátnéját. Elmondja baját; részvétet talál, de mást nem; nem segíthetnek rajta. Lelkét a kín s a kétség borzalma járja át; alig bír lábon állni, mikor egy távoleső ház hátsó udvari lakásának konyhájába ér s a szegény varrónő karjaiba hanyatlik.

— Janka, itt vagy? Isten hozott! Ó, hogy el nem felejtettél!

— Itt vagyok, édesem, mindenestül — mondá kimondhatatlan szomorúsággal. — Mindenestül! — ismétlé s magára és gyermekére mutatott.

A varrónő mindenre ráállt. Janka szolgálni ment, s a gyermek a varrónőnél maradt. — Megfizetek érte — mondá távoztában.

De nem fizethetett öt évig, mert csak hanyódott-vetődött. Végre összekuporgatott kevés pénzt s fölment meglátogatni gyermekét. Mikor a szép kis fiú anyja karjaiba rohant, s a szegény varrónő s öreg édesanyja mosolyogva állták körül s élvezték az anya és fiú boldogságát, a szegény Jankának szeméből könny gördült, s ajka azt dadogta: «Ó áldott türelem! Mennyi boldogságtól fosztottak volna meg azok a farkasok!»

Az élet költészete.

(1895)³

Az esztergomi új vashíd kapaszkodóján iparkodtam felfelé. A régi hajóhíd a parton gyászolt. A túloldalon a káposztáshajók elnyúló alakjai sötétlettek, s a parton tüzek égtek. Az üstök körül asszonyok settenkedtek, s szűrös atyafiak ültek köröskörül, ki zsákon, ki tőkén, s a fel-fellobbanó tűztől majd kipirosodtak, majd elsötétültek. Egy helyen énekeltek; a széles víztükör felett kellemesen lejtett át a dal, tisztán csengett, mintha jöttében megfürdött volna. Aztán megint csend lett; pillanatnyi benyomásnak szárnyain jött s eltűnt.

Az élet nagyjában csupa pillanatnyi benyomásnak szövedéke: harmónikus léleekben tehát dalfüzérré válik. Tarka változatok lejtnek át a lelken: vidám és szomorú, meleg és ködös dalok. A Gerecse-hegy mögött leáldozó nap, a bazilikának holdfényben ragyogó keresztje, az esti Dunaparton a vadludak távoli gágogása, a száguldó vonat, a villamos fényben égő utcák, egy sisterső rakéta, a télnek akanthusz-levelei jégcsillámos ablakomon: pillanatnyi benyomások keltői, lelkünk felvillanyozói, mindmegannyi röpke dal. De hát csakis dalfüzér az élet? Nem zsongnak-e benne zsoltárok? Nincsenek-e benne hősköltemények?

Fönt álltam a hídon, a technika e remeklésének kihívó polcán; gyönyörű, merész ívek domborodtak felettem; az ész diadalának villamos benyomásai lejtettek idegeimen, mindmegannyi lendületes, hangtalan dal, s mégis úgy látszott nekem, hogy ezek csak az élet felületének gyűrűző karikái, s technikán és tudományon, kultúrán s vívmányokon túl kell a zsoltárt, az élet mély áramát, s a hőskölteményt, a lélek diadalát keresni. Ezek a merész hidak, ezek a Dunát szelő hajók, ez a fenyűkockás út, s a rajta elrobogó fogat, ez a kultúrális világ pillangó-lelkeivel, tréfáival s könnyeivel csupa karika, csupa gyűrű és fodor; de alattuk törtet előre az élet komoly, feltartóztatlan, óceánokat kereső árja.

Igen, eltaláltam. A szürkületben kísértetiesen mozgó folyamra néztem s világos lett előttem, hogy igazam van. Mert mihez hasonlítson az élet inkább: vajjon e fejedelmi folyamhoz, mely hegyekből jön, szirteken habzik, csendes méltósággal folyik, emberkéz nem hajtja, óceánba szakad; vagy a folyam felületén játszadozó karikákhoz és fodrokhöz? A fodrok a dalok; támadnak s elsimulnak; a zsoltár a mély áram, mely halk suttogásban, óriás erő kifejtésben siet az óceánba. Stoikus méltósággal s háborítlan törhetlenséggel halad; mindegy neki, vajjon kalibák és szerb hidasok tükröződnek-e benne, vagy a magyar parlament s az elevátorok; mindegy neki, vajjon hullákat gördít, vagy aranyporral játszik; vajjon fahidak alatt siklik, vagy vas-, lánccsodronykötél-hidak alatt siet; mindegy neki, vajjon a Csallóköz unalmas füzesei fodrozzák lenyúló ágaikkal, vagy a visegrádi kertek s a Margitsziget rózsaszirmait kapdossa; mindegy neki, vajjon a tutajok lehámozott szálfaít, vagy a szalonhajók bordáit mozgatja; mindegy neki, vajjon a hajófedélzeten ingerkedő angol misszek kolibris kalapjait, vagy a tutajos tótok bocskorát kapja lábára s viszi. Ez a folyam tehát mint az *élet zsoldára*, s fodrai mint az *élet röpke dalai*. Dalfűzér tehát az egész tarka élet; de hol, merre zúg a zsoldár?

A híd egyik bordáján, bár este volt már, két olasz dolgozott; egy szeget igazítottak be jobban a vashálózatba.

— Ép ma négy hónapja, — mondá az egyik, ki fent állt, — hogy Antonio onnan a középső oszlopról lebukott. «Santa Maria», kiáltotta, s a víz elnyelte; fel se vetette többé.

— A mérnök is hallotta — mondá a másik, ki lent állt — s azt mondta róla, hogy a feleségét emlegeti.

— Emlegethette is. Szegénynek három gyermeke van otthon, s őt a halak eszik. Nehéz volt a szíve, s azért úgy bukkott le a vízben, mint a kő.

— No, ezt ne mondjuk meg otthon; mondjuk, hogy eltemették. Neki mindegy, s a többinek, akik gyászolják, jobb minél kevesebbet tudni.

— Jól van, mondjuk.

Még egy darabig kalapáltak, azután az, ki Antoniót szóba hozta, utolsót ütött a szegre.

— Így eltart száz évig.

— Száz évig? Sok lesz. Miből él akkor a munkásember?

Három muzslai atyafi baktatott most a hídon, tarisznyával vállukon; a hidat tegnapelőtt, mikor másodszor men-

tek át rajta, kicsit még megbámulták, de ma már rá se hederítették ; különben is igen élénk beszélgetést folytattak.

— Tudja, mit szolt? — mondja a középső. — Azt mondta a fiának : halál előtt állok s nem tudom, hogy mi lesz ott túl velem ; de azért a rétet ki ne add ; megesküdtem, igaz, hogy hamisan ; de azért a rétet ki ne add.

— Hát most minek neki? Isten legyen neki irgalmas.

Ezt a titkot bárki is hallhatta ; kopogásuk decrescendo hangzott, minél inkább távoztak ; azután elhalt az országút porában.

A hídon könnyű hintó gördült Párkány felé. 20—30 méteres mélységek felett két hölgy dől a hintó párnáiba, s cseppet sem ideges ; mikor ez óriás párhuzamos vasabroncsokon fogatukkal végigszáguldanak a Duna felett, szinte dagad az élvezettől a lelkük, s ütemet ver hozzá a paripák tompa dobogása. A szem elnéz messze a sík tükrön, siető gyors áram siklik a hídoszlopok alatt, melynek tükrét előbb hetven hídhajónak orra hasogatta. Azelőtt meg híd sem volt, s a partokat sem kérte senki a folyamtól számon. Még azelőtt ott fenn a Géta-hegy lábánál hömpölygött, hol most falu s puszta terjeng, és a római centúrió a lejtőn felállított táborból vitte le úsztatni lovait. Még előbb őskori erdők pompáztak errefelé, csendjükhöz mocsarak terjengtek ; az erdők el-süllyedtek, s köszén lett belőlük, és most bányászok emelik ki kővé vált sudaraikat, üvegjuták olvasztják hevükben a kovát, s vonatok dübörögnek temetőjük felett.

— Mily pompás, mily nagyszerű, — gondolja a két hölgy, — igazán úr az ember.

— Ki volt ez, aki most ment el mellettünk? — szólítja meg az idősbik a fiatalabbat. — Nemde szomszédunk özvegye?

A másik hátranézett.

— Igen, ez az. Szegény asszony. Húsz év óta így nyomorogni.

A húsz éve szenvedő lassan lépegetett. Nem nézte, hogy min jár és hogy mikép kovácsolták össze. Az ő gondolatai azon jártak, hogy húsz krajcárt vagy huszonnégyet követeljen-e a varrásért, melyet kendőjébe kötve visz. De a lelkiismerete feltámadt : «Isten ments ! Sok lesz», s a húsz krajcárnál maradt.

«Szegény asszony» . . . Ezt gondolták még mindig azok a ketten a száguldó fogaton, de csak úgy csendben. Híd, mélység, síma tükör, fenyűkockás út, lódobogás elmosódtak lelkükben, figyelmük a szegény asszony húszéves szenvedé-

sére irányult. A technika remeklései, hidak, telefonok, a strázsahegy üveghuta villamos fénye a látóhatáron csak kellemes felvillanyozás számba ment; de a szegény asszonyban mintha csak más tiszteletreméltó hatalom haladna el mellettük, melynek mindegy, vajjon vas- vagy fahídon jár; vajjon a műkiállítások pálmái vagy a márianosztrai völgy borókái alatt pihenteti nehéz fejét. Az élet terhe nehéz: azt dalba foglalni nem lehet; *annak zsoltár kell.*

A szegény asszony nyomában három cseh munkás lépdelt, batyuval hátukon; mennek üveget fűjni a Strázsahegy alá. A huta villamos lámpái megvilágítják a látóhatár finom ködét; de oda már nem érnek. Lassan cammognak; könnyű a batyujok s üres a gyomruk; de az üres gyomor a legnagyobb teher; Góliátok roskadnak alatta.

A szegény asszony és a három cseh egymásután kopogtak az üresedő utcákon a szegények lakásai felé. Egy ronda ház falára rá volt mázolva, hogy: «Szálló».

Kevés vártatva már a szálló egyetlen helyiségében rendezkednek. Kenyerük sincs, tehát aludni akarnak. A vén asszony, ki légypettyes lámpással kísérte be az ajtótól a szobába a három vándort, kifújta a gyertyáját, mert a szobába a holdvilág szolgált; beszedte a kétgarasokat, s amint jött, csoszogva távozott.

Két-három padra rongyos pokróc volt terítve, s alattuk sok mindenféle cók-mók rejtőzött; az egyik ily ágyon hosszú, ösztövére kutya hevert s laposakat pislantott a vendégekre, kik alighanem őt onnan kizavarják.

«Nem mész innen!» förmedt rá az egyik, s batyujának szíjával megüti a fölcihelődő kutyát. «Hát még a kutya is bántja a szegény embert?» A kutya leugrott s a sarokba telepedett.

Az ágyak kemények voltak, mert pénzsáknál keményebb a rongy, s a legnehezebb fej a proletár feje, és ezt a terhet vashidak se bírják, a világ bordája is beszakad alatta. A padok le nem szakadtak, csak ropogtak, mikor a három vándor elnyújtzkodott rajtuk.

Aludni akartak, de fáztak; összekuporodtak s minden rongydarabbal takaróztak; a takarót szorosan testük alá gyűrték. Ásítottak és dideregtek.

«Hát van esze ennek a stralovicinak, hogy összevész a világgal, s mikor az ember ellenségünk, a kutyától sem fogadja el a jót», mondja a szélső türelmetlenül. «Tudjátok-e, hogyan segíték én magamon? Ide hozom azt a kutyát, hadd

melegítsen»; s azzal leugrott és a sarok felé tipegett. «Gyere ide, kutyuska! Gyere! Melegíts!» S a kutyát megfogta s magához fektet.

Nemsokára a stralovici megszólalt: «Te! Nem adnál egy keveset abból a kutyamelegből?» s ő is hozzá húzódott.

Ó be jó, ha az embert legalább az állat melegíti.

Azokból a mélységekből, melyekbe az élet terhe von-szolja az embert, s azokon a meredek utakon, melyeken a küzdelmes lét fölvezet: hallani a *zsoltárt*. Ez a zsoltár hitünk homályában, reményeink s küzdelmeink pálmalombjai s bánataink mirtuságai alatt suttag; kottái könnyekkel vannak beeresztve szívünkbe, s kiváltkép a szenvedésnek s a szegénységnek van privilégiuma arra, hogy szótalán énekeit megértse. Nincs az a tudós, ki elemezze, s nincs az a művész, ki elleshesse; csak az élet terhe alatt nyögő s vágyódó szív érti; igaz, hogy e fönséges zsoltárba az elkeseredett ember éles disszonanciákat vegyít, mikor vonagló kézzel nyúl a titkos húrok közé; e disszonanciáktól fáj a világ feje.

Hát a *hősköltemények* merre zúgnak? Merre csengnek?

A «Szállótól» nem messze van egy szegényes ház; az utcára csak kétablakos; de az udvarba be nagyon elnyúlik. Sok ajtó nyílik hosszában; mindenik konyhába szolgál, s egy konyhán két-két család lakik. A második ajtóból pongyolán öltözött, köhögős asszony lép ki; két év óta beteg; mikor a fal hosszában megy, kezével a falnak támaszkodik, hogy el ne dőljön. Mikor köhög, megáll, s olyankor az udvar porában kaparászó tyúkok nagy zajjal szétrebbennek. Ez az asszony egy szabólegény felesége; Marcsa-, Pista- és Linkának édesanyja.

Pistát reggel az erdőbe küldte föl a «Vaskapuhoz» fáért. «Gyere jókor haza, mert tán meg sem várlak», mondta neki, mikor elment.

Tegnap ez az asszony meggyónt, megáldozott s az utolsó kenetet is felvette, s miután a pap elment, végigsűszott az udvaron, leült minden ajtó küszöbére s beszélt a konyhák lakóival, asszonnyal s gyerekekkel, és azt mondta nekik, hogy búcsúzni jött, mert ma vagy holnap meghal. Ezt tegnap tette. Ma már nincs kitől elbúcsúzni: azért tehát az udvaron az akácfa alá, hol deszkákból valamiféle karszéket hevenyésztek neki, üldögél; azt mondja, hogy benn a szobában fojtogatja őt valami. A karszéken két vánkos van, a dunnával takarózik; ezt a két vánkost s a dunnát Marcsának hagyja örökbe.

Tizenegy óra volt délelőtt ; Linka hazajött az iskolából. A köhögős édesanya nagyon rosszul érezte magát. Oda fordult Linkához s azt mondta : «No csakhogy már te is itt vagy».

— Hogy vagy, mamuskám? — kérdi Linka részvevően ; de anyja nem felel ; lógatja fejét s emelgeti száraz kezét.

— Hívd el az asszonyokat, mondja azután, s hozd el a gyertyát. Linka elszaladt ; az asszonyok a szomszéd konyhákból előjönnek ki sietően, ki vonakodva. Linka is jön s hozza a gyertyát.

— Hát a Pista még nincs itt ?, mondja halkán a beteg. — Alig várom, alig várom.

Az asszonyok vigasztalták. Linka a gyertyát gyújtogatta. A gyertyát azután az asszonyok a beteg kezébe adták s mindnyájan térdre ereszkedtek. Az akácia valamennyi levele lefelé konyult ; száraz idő volt, no megnézte e csodálatos látványt. A tyúkok hátul az udvarban nesztelenül kapargáltak, s a ház kutyái a küszöbön nyujtózkodtak. A mormogó imában észre sem vették, hogy az udvarajtó nyílott, s Pista egy nyalább fával megérkezett. A nyalábot a konyhában letette s azután ámulva a térdelőkhöz sompolygott, mintha félt volna édesanyjától ; de az asszonyok előre taszigálták s anyja mellé került.

— Itt vagy már, Pista? — lehelte inkább, mint mondta a szegény beteg. — Jól van, fiacskám. Te is térdelj le és imádkozzál.

Megsimogatta a fiút, s ez egyszerű, de fönséges gyülekezet imája közben meghalt.

Ez már nem dal ; nem is zsoltár ; ez *hősköltemény*. A hősiességnek ez a szelleme pedig nem támad sem technikából, sem fizikából ; vashidak, villámlámpák, telefonok, fenyőkockás utak nem nevelik, de nem is feszélyezik ; hasonlít a fejedelmi folyamhoz, mely magaslatokból szakad, s mindegy neki, vajjon vassal, fával, kővel hidalják át : úgy ez a szellem is az ég magaslataiból ered, s mindegy neki, vajjon darócba, vagy finom vászonba* öltöztetik, vajjon selyempapucsban jár, vagy facipőben kopog. De ahol feltűnik, hódító hőssé válik s haldokló ajkkal is a legnagyobb győzelem dialéneket zengi.

Ime a költészet, mely merő valóság : *az élet dalai, zsoltárai és hőskölteményei*.

Csillagok között.

(1896)⁴

Unatkozom.

Előrántom az «Urániát» s Flammarion képzetével csatangolok a csillagok között. Húsz lapot olvastam már, s elképzelhetlen messzire értem. Mintha elmaradt volna tőlem a föld, a felhő, s más világok légóceánjában úsznám!

«Látja azt a gombostű-fejecskét?» kérdi Uránia tőlem, aki engem is kalauzolt, s odamutat a csillagok miriádjai közé, «látja? Az a maguk csillaga; mi itt «Terra»-nak mondjuk».

«No akár Terra, akár Terka» gondoltam magamban, s nem fogott rajtam Uránia villamos gondolata; de nagy szerencsétlenségemre, mert Uránia értette a hangtalan gondolatot, s eszményi vonásaira haragos felhő ült; tekintete vilámlott, s egy kézlegyintéssel lesujtott.

«Eredj, földi féreg!» csak azt hallottam monstre-bukfencben, s még dörgött valamit utánam, mintha azt mondta volna: «Porba, nyomorba veled».

Esem... folyton esem... mintha szélvész ragadna, s az éther hullámai locsognának körülöttem. Veszve vagyok; hová is eshetném csillagokból máshová, mint a pokolba. Ezt az utat megtették mások is; egy sötét szellem kalauzolta őket.

Fölvetem lecsukott pilláimat; azúrkékes mérhetetlenségbe vész szemem, s finom szellő zsongásában repülök. De fekete szellem nincs mellettem; hanem ellenkezőleg, egy szelíd, eszményi alak; inkább anya mint szűz; vonásaiból Carlo Dolce taníthatna; gyengéd fájdalom tükröződik nemes arcán, szárnyai erősek, mint az acél s puhák, mint a pehely.

Kérdőleg tekintettem reá. Megértett.

«Ne félj, — suttogja — te, ki a csillagok közt unatkoztál, s hidegnek találtad a napsugár bölcsőjét, jöjj velem; felüdülsz; meleg életáram nyilall át ereiden; hálával fogod tudomásul venni, hogy élsz».

Sűrű légrétegbe jutottunk, felhők és köd borította utunkat, azután napsugár ért, s lent a mélyben álmos körvonalakban láttam a hegyeket, városokat, mezőket.

Az eszményi alak szárnyaira vett; lassította rohaná-

sunkat ; mind lassúbb és lassúbb lett szárnyalásunk. Ház-tetők fölé jutottunk, s egy falufélének piszkos, embertelen utcájára tett le.

Rám nézett, mint ahogy a könyörületes szájalom anygala nézni szokott.

«Most menj s nézz körül. Ez a szív s az érzelem hazája ! Itt nem unatkozol majd».

Köszönteni akartam ; de eltűnt.

Girbe-görbe kapaszkodó út borongott előttem délutáni ködben ; egy-kétablakos, földbesüppedt házak nyomorogtak a vízmósásos utca két partján. Szemétdombok, sárbuckák, fagyos rögök éktelenítették a havat. Mentem fölfelé. Kezeimet zsebeimbe dugtam s fázó ujjaim közt krajcárok csörögtek. Valami cédula-félét is zsugorítottam. Kihúszom ; hát a Szent Vince-egylet cédulái.

Mintha fölébredtem volna ; rögtön tudtam, hogy mit tegyek.

Beléptem jobb kézről a rozoga házba. Beteg asszony nyomja ott a piszkos szurtos ágyat már két éve ; kimondhatlan cók-mók földi a lócát ; csak egy dolog nem piszkos, egy csinos nagy füzet ; kezembe veszem s olvasom a címét : «A lourdes-i Szűz Kalendáriuma».

«Ez volt a karácsonyfia», nyögi a beteg. «De nagyon is kedvemre volt, mert szeretem a Szűz Máriát.»

«Hát a keresztet? azt is szereti?»

«Azt is».

«Hát a betegséget?»

«Istenért eltűröm azt is».

Vérem szívemhez futott ! Ránéztem a szenvedő asszony arcára, s bágyadt szemei mint két csillag, ragyogtak az alacsony szoba homályában. Csillagos utam, Uránia jött eszembe, a világok óceánjai, azok a jéghideg mérhetlen valóságok ; akartam kérdezni, hogy nem olvasta-e Urániát ; de csak azt hoztam ki :

«S nem olvasta?»

«Hogy hol olvastam? — kérdi «s mit? ezt a keresztviselést? A katekizmusban».

Mély megihatottsággal álltam ott előtte. Megfogta a kezemet s csókjaival borította ; meleg könnyek peregtek le arcáról ujjaimra ; gyermekei bejöttek s hozzám simultak. Szeretetük s hálájuk nem szólt, de sugárzott szemeikben. Csupa csillag itt is, s én voltam a napjuk. Hol van tisztább öröm s nemesebb élvezet.

«S eljön? úgy-e eljön megint? Ó látogasson meg ismét minket!» fohászzkodott és sipogott mélyebb s magasabb hangon az Isten sok nyomorultja.

Ennyi örömet el nem viselhettem; leráztam magamról a gyermekek piszkos kezecskéit; rátettem mindegyiknek fejére kezemet, s mentem, siettem ki; ruganyos léptekkel szökéltem a fagyos lejtőkön; a hideg szinte jól esett, hogy kissé lehűtsön.

Emberekkal találkoztam s azt mondták: dicsértessék az Úr Jézus! Feleltem, de különben másfelé járt eszem. Szerettem volna kiáltozni az utcán: emberek, ha csillagok közt unatkoztok, térjete a szegénység kunyhóiba, s ha hideg nektek a napsugár bölcsője, szeressétek a szenvedőket. Ott gyúlnak ki csillagaitok, ott pezsdül föl életre és örömré szívetek.

Leértem a süppedékes úton; körülnéztem s láttam a Bazilikát sötétleni, s keresztjét ragyogni az esti holdsugárban.

Most már tisztában voltam, hogy Szent-Tamáson jártam. Hazajöttem, asztalomon föl volt ütve Flammarion Urániája; becsaptam a könyvet s gondoltam magamban: *nem Uránia vezet az égbe, hanem a Szeretet.*

Az ondavai vámos.

(1896)⁵

Homonnáról balra be Sztropkó felé egy bükkös, tölgyes völgy nyúlik el, melyről elmondhatni, hogy az Isten háta mögött van s Lengyelországba visz. Nagy, ponyvás, abrin-csos szekerek dőlöngnek a völgyben kanyarodó úton ; apró lovacsókák iparkodnak előre a szakadozott, három egész négy csomóra összekötözgetett hámiban ; jóképű tót atyafiak gug-golnak a kocsi elején, hátul pedig rendesen néhány pájészes, kaftános zsidó utazik olcsón Sztropkótól Sátoraljaújhelyig.

Sokszor szeli az országút a völgyben kígyózó Ondava folyót, mely most ugyan szelid, mint azok az országúti «macska-lovak» ; de a beleépített sarkantyúk mutatják, hogy hébe-korba ugyancsak megvadul, és sarkantyúja legyen annak, ki azt megülje. Hídjai sötét, magas karfákkal ijesz-tenek ; a hídoszlopokat megvasalt jégtörők védik. A kelcei híd is olyan, s a kelcei oldalról az országút már jó messziről nekikanyarodik, hogy felkapaszkodhassék.

Ép most vágat fel rajta a nemesdévai uraság, aki ott ül a bakon. Nagyfejű, szőke ember ; a nyakát is bizonyos dölyfös merevséggel tartja, kidüllesztett melle kevély érzel-meit árulja el. A gyeplőt ő kezeli, s hátrabeszél a kocsi, ahol egy sápadt asszony s egy fiatalabb leányféle ül, aki egyre feszenszeng, le-lehajol s ott pepecsel valamit a cipőjénél.

Hódolattal fogadja az uraság négyes fogatát az öreg vámos ; halena-darócból való rajta a mundur ; hervatag ajk-szélei, mint valami ráncos zacskók, csüggnék alá ; kiaszott kezében tartja nagy, zsíros kalapját, mely alól nagyszemű rézkeresztes olvasó lóg. Egy futó rángás szegletes vonalakat rajzolt a borotvált száraz arcra, mikor a «pochvalem»-et mondja, s tán ettől horkant meg az első két paripa s a két hátsó is kissé hátrahőkölt ; asszonykiáltás és ostorcsattogás hangzik, azután megint kackiásan emelgeti mind a négy paripa a lábát. «Semmi az egész — szólt az úrfi, — megijedtek az olvasótól ; minek is kongat vele, mikor nincs zivatar.»

A fogat elrohogott, porfelhőt kavarva fel maga után,

mely lomhán lógott a tikkasztó légben, mintha odafüggesztették volna. Kelcsének volt ura, Földes Géza barátom, napernyőjét kifeszítve s kalappal kezében haladt mellettem; Nero és Fakszi, ez utóbbi egy korcs ratli, fej-lecsüggesztve öltögették nyelvüket a tikkadt anyaföldre, nagyot nyelve időnként a nyelvükre ragadt fehér, meszes porból. Így tehát négyecskén iparkodtunk fel a meredek trepeci lejtőn, mely az Ondava hídja mellett közvetlen emelkedik a magasba. A hegy lejtője a birkától számtalan párhuzamos ösvénnyel volt átszelve, mintha csak modern hölgynek sokrétű mantilját akasztották volna nyakába.

Félórába telt, s fent álltunk a hegyen Kelcsével szemben. A fákön károgó varjú úgy egy negyedóra alatt ért volna le innen a kelcsei kúria előtt illatozó gyönyörű hársfára. A régi kúria valamennyi ablakával reánk nézett; a széles veranda világos lépcsőjén ott táncolt a napsugár, és a veranda előtt mozdulatlanul s a legkisebb szellő lengetése nélkül sötétlett a négy harminc egész harmincöt méteres trónálló fenyő. Jót áll érte a kelcsei erdősz, hogy legalább ennyi.

Minden tiszta és verőfényes volt; le Dobra és Csicsva felé duzzadó erdők, s azontúl Tokajig a különös, hamvasszínű róna, melyet Feszty körképe oly találóan állít elénk. De Petőfalva felől, amily széles a völgy, bodrosan fel voltak gyűrve sötét, gomolygó felhők, mint óriási színpadnak kárpitjai; a felhők alatt jobbról-balról vörhenyes fényben ijesztettek a magaslatok bükkerdői, mintha mondták volna, hogy itt jön valami.

Petőfalva felől vihar közeledett. Ólomszínű buckák dudorodtak ki a fergeteg szélein, melyek mögött, mintha kékes lobbót vetett volna a távoli villám, kigyúladtak s gyorsan megint elhomályosodtak.

Az Isten haragjának színpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dühörgés hallatszott, mintha ott a színpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat; de különben csend volt, a természet várta a nagyszerű felvonulást. Úgy látszik, nemsókára kezdődik... Petőfalván harangoznak a vihar elé... Első jel... A színpadon sietős a dolog, súlyos tárgyak esése és csattanása hallatszik, a távoli égzengés így üti meg fülünket. Valkón is harangoznak már... Második jel; azután egy villám rántja meg a felhőzetet, s megfelel rá rögtön a trepeci harangláb tájáról az ünnepélyes ércnyelv, mely félelmetesen bong... Harmadik jel...

A divina commedia a petőfalvai határ felett tört ki.

A szélvész gyorsan közeledett; bámuló szemeink előtt a felhőkben a sibillák és próféták Michel-angelói alakjai nyúlnak az égbe; az Írás kerubjai titáni harcra kelnek, tajtékzó, hamvas paripákon rohanva lengetik villámló dárdáikat. Mögöttük jön a haragvó Isten hatalmának zöme, az elemek csatasora sötét rejtekben, a jégeső és zápor felhőiben, melyek lezuhogva páras-poros felhőket kavarnak az országúton; paskolják a földet, úgy hogy porzik.

A zápor most már teljes erővel lezuhogott a petőfalvai határra, s a szélvész gyorsaságával rohanó felhők úgy alakultak, mintha felgördült volna az előbb leeresztett kárpit, s egy haragvó Isten homlokát láttatá. Sötétkéken dudorodtak halántékának erei; szemeiben az éjféli üd; legfelül a felhőkből hamvas, fehér foszlányok tépődnek el, mint fejének bomló hajfürtjei. Mintha haragból s enyészetből volna fonva fejének koszorúja, oly sötét, s a villám piros pántlikája köti le ezt a bomló koszorút fejére. Ki merne vele kikötni, a szélvészek Istenével? Hol van a hős, bármily bátor s erős, ki vele szembe szálljon?

S ha szembeszáll: nemde a titánok veresége volna minden dicsősége? Az a parittyás hős is, ki Góliátot leteríté, és az oroszlánnal fegyver nélkül karja erejében bízva megvívott, úgy nézte Judea hegyeiről ezt a fenséges, isteni látványt, mint mi a trepeci magaslatról; s úgy látta, mint mi, hogy füst ment fel az ő haragjában és tűz gyúladott orcájától... Meghajtotta az ekeket és leszállott, s homály volt lábai alatt. És kerubok fölé ment és szállott, repült a szelek szárnyain. Rejtekévé tette a sötétséget, körüle sátorává a sötétes vizet az ég felhőiben. A színe előtti villogástól szakadoztak a felhők, a jégeső és paráztűz. És az Úr dörgött az égből, és a Felséges szózatát adta, és kibocsátá nyilait és elszéleszté őket, a villámokat megsokasította és megzavará őket.

Mély imáadásban gondoltam el a tizenhetedik zsoltár e háromezeréves poézisét. Fenséges prológ gyanánt csengett emlékezetemben. S mire a prológ elcsengett, már Kelcsére borult a szélvész. Közeledik felénk is.

Már érezzük leheletét, azt a hús szellőt, melytől felzúg az erdő, s belereszket a nyárfák s nyírfák felénk lombja. Esni kezd... Szürke szemfödőt borít a zivatar a valkói dombokra is; itt-ott még ki-kitolják az erdők körvonalaikat a fátyolból; azután egy csattanás, s megrendül az ég s elnyeli az erdőt, a hegyet, a mezőt az a töméntelen sok apró vonal, mellyel az eső árnyékolja a vidék perspektíváját.

Kereket oldunk. Egyik kezünkben a kalap, másikkban a lecsukott esernyő, vágatunk le a dombról. Kelcse ura elől, én utána ; Nero, Fakszi versenyt velünk. Mögöttünk a legelő-ről leiramló gulya kolompjai ; szemben a másik lejtőről a trepeci tehenek csilingjei ; túl a völgy felől a kelcsei két harang cseng-bong bele a mennydörgésbe. Minden fut, vágat, iramlík ; még néhány ugrás, s lent vagyunk az országúton, s örült sebességgel vágat el mellettünk, vissza a híd felé a megbokrosodott nemesdévai négyes fogat ; kétségbeesett sikoltás, robogás, kiáltás . . . Mindez egy fél percig, azután eltűnnek a zivatar kódében. Az Ondava partján pedig a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt s agyaggal kitapasztott kalibájának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtva karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagyszemű, sárgaréz keresztes olvasó függ alá ; néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó állat s ember vívódásába, ajka mozog, mialatt a szél lóbázza olvasóját, mint rokkant haranglábbon a harang kötelét. Imádkozik az öreg ; együgyű imája áthat az ólmos felhőn s cikázó villámon ; fulgura frangit, dissipat ventos, placat cruentos.

Mintha a természet rengésében villámnál s dörgésnél jobban hatott volna rám az ondavai vámos imádkozó nyugalma : gyökeret vert lábam ; egy-két másodpercig a szakadó esőben megálltam, s úgy néztem ezt a nyugodt, szegény, együgyű embert. Azután el a kelcsei kúriába, s már mikor vizes ruhámtól is megszabadultam, felmentem az emeletre, s onnan néztem a fergeteget, s szemeim előtt lebegett az imádkozó ondavai vámos.

Ime a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak, mely ráér villámok közt beszélni a haragvó Istennel, s mely hiszi, hogy olvasója csilingelése s ajkainak halk suttogása áthatol a vihar bömbölésén. S miután nemcsak hiszi, hanem látja, hogy a végtelen Isten fensége, ki a viharban járja át a természetet csak úgy, mint ahogy a délutáni szellő fuvalmában «sétál» az Irás szavai szerint a virágos és illatos berek fáin közt, a szegény embertől hódolatot kíván ; látja, hogy a semmiség örvénye fölött lelkünk csak lebeg, mint a gőzhajó kéményéből kipattant szikra a tenger árjai felett ; kell neki egy meleg isteni szív, mely azt a szikra-lelket fölfogadja s boldogítsa, s azért hozzá vágyik s feléje törekszik, s e vágyát az imában kifejezi.

A világtörténet ezredéves fóliánsai, sötét lapjaikon ép-
 úgy, mint verőfényes szövegükben, az ondavai vámosfélék

együgyűségében épűgy, mint a filozófia szárnyalásában hirdetik, hogy az imádkozó ember a legtalálóbbr kinyomata a küzdő, vágűyő, botlő és reménylő emberi természetnek. Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekűve, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, véd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimánkodó embert, s írd alá : animal theologicum.

A történet legcsodálatosabb helyei, a Nilus partjai, a Vöröstenger vigasztalan vidéke, az esti alkonyban égő Sinai, Fáran romjai, a pusztas és Szíria, Mezopotámia alföldje, mind az emberi szív vágyainak s küzdelmeinek ezredűves színterei, az imát hirdetik. A beduin űgetve a pusztas homokjában, merengve nézi a Vörös-tenger partvidékét, hol Mózes, az Isten népének vezére, halálos félelemben imádkozik, mialatt megnyílik a tenger, s kétmilliónyi nép halad át rajta. Fent pedig a pusztaság szélén a kopár hegyláncolatból kiemelkedik a Horeb hegye, hol a haldoklő végimáját rebegi kékűlő, keskeny ajkkal, s imájába hullámszó szakálla reszket bele. A testvérnepek mind imádkoznak. Szidon és Tirus elviszi a régi Isten emléket Karthágóba és Sevíllába, s a Tigris és Eufrates megvannak szentelve a pátriárkák imájától. S mialatt a szenvedély elhomályosítja az Isten képét, nem fojtja el a szívben az ő imádását és szeretetét ; s ha az arabs a Mádián pusztáiból nem megy Jeruzsálembe, elmegy Mekkába a Kába szent kövéhez, s ha a perzsa nyakasság nem hódol az idegen földön emelkedő templom igaz Istenének, s a tűzben keresi az élet s az erő szellemét : mégis imádkozik s Elimaiszban épít magának templomot, mely a görög Antiochus kincsvágyát éleszt, de ugyanakkor hősi védőket állít ugyanaz a vallásos szellem a templom falaira, kik a görög-szír erőt visszavetik, s Antiochust búbanatba s azon át a halálba kergetik. Az indus mélyen vallásos szelleme pagodákat épít, s koldusosnak tartja azt az életet, mely pompában kényelemmel töltűzik, s megűrigyli a mosdatlan és koldulő boncok tengűdését, kik Buddha fogának szentelt környezetében bűjtűlnek s vezekelnek. S ha a művelt Európa dómokat épít s kőből faragott erdőkben jár áhitatos lélekkel ; ha aranyos hátterű, egyszerű alakításű képek elűtt űnti ki szívét, s a harangzűgás harmóniájában s az orgonabűgás szimfóniájában keresi imádkoző lelkének vigasztát ; s ha a romlott Európa elvesztűvén a lelki nagyság érzékét s léhán ignorálni akarván atyái szokásait, ugyanakkor a babonában, a spiritizmusban, a buddhizmusban tér a régi

természet új útvesztőire : vajjon nem érezzük-e, hogy a léleknek különös érzéke és képessége van az Isten megközelítésére? Ó igen ! Kire ne hatott volna a nagypéntek estéjén a fiszharmonium bánatos, lágy akkordjaitól kísért kijelentés : «Incipit oratio Jeremiae prophetae», kezdődik Jeremiás próféta imája? Mintha a prófétában az egész emberiség ülne ki Jeruzsálem romjaira ; mintha mindnyájan elhalnánk, s szívünk érzelmei a próféta szívébe szorultak volna ; mintha itt már senkinek sem volna mit mondani : minden ajk megmerevül, minden hang elcsitul, minden gondolat egyre irányul : arra, hogy itt egy nagy lélek imádkozik.

De a XIX. század gőgös szelleme az őstermészet ez ösztönét, az ész s a szív e követelményét, a hódoló, kérő, hálátadó, engesztelő imát megvetni látszik ; kivágyódik a magabátérés szentélyéből, hol az ember érzi nyomorúságát s a fölötte uralkodó Isten hatalmát ; kisiet a szabad cselekvés mezejére, a haladó, finomodó élet piacára, a magán segítő emberiség csodatettei közé, melyek diadalra juttatják azt az eszmét, hogy az ember az Úr, s ez Úré a világ. De a kevélység nem boldogít ; izgat, hevít, mámorban hullámszik át a világon, diadalszekéren csörömpöl végig fővárosokon, kápráztat színházakban s múzeumokban ; de a gondolkodó emberben utóvégre is le kell csillapulnia, — nem zaklathatja végig.

Nincs-e más, mint ez a lázas küzködés? S ez-e az a boldogság, mely után szívünk sír? Nincsenek-e a szívnek biztatóbb és áldásosabb hatalmai, mint ezek, melyek az embert önteltté és üressé teszik? S nem lehetne-e azokra a csendes, mély gondolatokra és vigasztaló érzelmekre bízva a boldogság arany álmának megvalósítása? Eltűnődöm, s tünődéseim közepett tekintetem újra meg újra megakad az Ondava hídjánál ülő öregben.

S mialatt nézem a fergetegben a nyugodt vámost, kezdem érezni a felséges Istent, ki leszáll irgalmasan hozzám s eltölt csodálatos bűvös hódolattal, méltatlanságom megsemmisítő érzetével : kezdem érezni, hogy az emberi lét s a természet pókhálóin túl mérhetetlen utak és pályák nyílnak a boldogságra, s az imádkozó lélek ezeket szokta fölkeresni.

S utóvégre is, ki erősebb : a dacoló gőgös ember, kit villám kerget s megbokrosodott ló ragad, az ő tehetetlen lemondásában, vagy az ondavai vámos, ki olvasóját mondogatja, s a villám minden csattanásával felfohászkodik? Ki nyit biztatóbb kilátást a végességét érző léleknek ; az-e, ki a vihar labdája és Urát káromolja, vagy a fáradt hőrihorgas vámos,

ki száraz, keskeny ajkaival az olvasós Szent Szűzet kéri, hogy segítsen rajta, hogy a víz a hidat el ne vigye, a házikót el ne mossza, az Ondava sarkantyúit, melyek a vetést védik, le ne törje, hogy jusson holnapra is egyszer-kétszer hat krajcár — annyi a kelcsei hídon a vámpénz.

Sokáig gondolkoztam. A vihar már elült. Mint elfutó áradat egyre távolabb hömpölyögteti zúgását . . . Most talán már fölverte az álmodó csicsvai erdők csöndjét, üvölt, visít, sívít a szél a vár romjai közt, leszakít ismét egy követ a csicsvai vártoronyból, s legördíti arra a márványlapra, mely alatt lenn az erdőben Barkóczy gróf hamvai pihennek, s megelégedve, vad hahotával bömböl tovább.

Lesz idő, mikor emberi mű még romképen sem fog e magaslaton útjába állni . . . Észre sem vettem, beesteledett. Kinyitottam az ablakot; fenyő- és hársfaillat ömlött be rajta; kinn minden csendes, csak a fákról hull alá a fiókeső . . . Ez is lecsepeg, s a homályban kékes villanyfénnel gyönyörű szikrák lejtének, lengnek . . . Szentjános-bogárkák; az a szem, mely rémesen nézett az ólmos, lángos égre, felmosolyog a bokrok tündéreinek gyöngyös rakétáin.

A repkény és a szironták.

(1911)⁶

Egy fillérnyi kis napvilág gyúlt ki ódon házunk fala mellett egy ragyogó, aranyos kerti szironták képében. Mintha napsugárból lett volna pártája szöve s tiszta aranyból a szirma kiverve, úgy világított a vékony szálú fűvek s a mohán kúszó repkény közt. S miután az ily néma ragyogás beszéd is szokott lenni, hát a napsugaras szironták megszólította a haragoszöld repkényt imígyen :

— Repkény, szerény, bűvös repkény, mi bajod van? Mit csúszol a földön, s mit nyögsz a porban, mondd csak, fáj valamid?

— Bizony, szironták-lelkem, — feleli a repkény — szomorú vagyok, mert szerencsétlen vagyok ; kegyetlen a sorsom. Az a tulajdonképeni bajom, hogy vagyok, s hogy repkénynek születtem. Mi más dolgom volna, ha rózsának teremt az Úr, illatos, bűbajos rózsának ; vagy ha tölgy lehetnék s viharokkal dacolhatnék ; vagy ha csak szerény, kis ibolya volnék, s illatomtól mámorossá válnék a pajkos tavaszi szellől ! Dehát így csak repkény vagyok ; nincs virágom, nincs illatom. Lábra sem állhatok ; csúszom, mászom, tengődöm.

— Szegény repkény-bátyám, — válaszolt a bús mondókára az aranyos szironták — hidd el, megsajnállak, hogy így csúszol-mászol porban s nyirokban, s kidugod fejedet az útszélre, ahol letaposnak ; de nem értem, hogy miért is tengődöl hát így, mikor azt az Isten sem akarja. Nem akarja, hogy búsulj örökös árnyékban ; nem akarja, hogy csúszó-mászó légy s letapossanak ; hanem azt akarja, hogy te is kússzál föl a magasba s ágaskodjál bele a napvilágba ; akarja, hogy érij föl közelebb ő hozzá. Ne maradj hát lenn, hanem egyenesedjél föl, kapaszkodjál, nyújtózkodjál ; mindenekelőtt pedig emeld föl a fejedet, nézz föl ; ha jól néztél föl, utána lendülsz !

De a repkénybe nehéz volt lelket verni, s a biztatást még hűvösebben fogadta. Szironták — gondolta magában — úgy sem lehetek ; de ha még az is volnék, úgy is elhervadnék,

aranyom megfakulna, s a pártám lehullana, s végre odajutnék, ahová most jutok. De a szíronták kiérezte a nyirkos lelkületet, s a kétséggel s lemondással szemben kitárta aranyos kelyhét s a lágy tavaszi szellőben megrázta szőke fejét, s odavágott a borzas szkeptikusnak:

— Ne kicsinyelj engem ; a szépséget nem mérik rőffel, s a harmóniát nem mázsával. Ne azt nézd, hogy kicsiny vagyok, hanem hogy szép vagyok, s azt sem, hogy alacsony vagyok, hanem azt, hogy a nap remekel rajtam, — hogy napba nézek s magam is filigrán, kis nap bár, de mégis a nagy naphoz hasonló vagyok.

— Hasonló a naphoz, — ismétli gúnyosan a repkény — nagy szó ; de ahhoz test is kellene ; az kellene, hogy világíts és melegíts ; hogy szépséget sugározzál s életet hints földre s csillagokra ; az kellene, hogy adj s folyton adj s ki ne fogyj a jóból, ki ne fogyj magadból.

— Hát ne vedd nagyzásnak, repkény-bátyám, de ép ez az én programom, — feleli a ragyogó szíronták — aki a naphoz hasonló akar lenni, annak jónak, tisztának, szépnek kell lennie s önmagát adnia. Én is a fénynek, a napsugárnak, a melegnek, az életörömmnek vagyok gyermeke, s mert az vagyok, hát azt sugárzom. Amim van, azt adok ; jó vagyok, jót adok. A bogárnak szállást adok, a méhecskének mézet adok ; emberszemet nyugasztalok, gyermeklelket örvendeztetek s vigasztalok, és ezt örömmel teszem s élvezem. S ha a gyermek hálából megsimogatna, s a méhecske viszonzásul mézzel kedveskednék, azt mondanám nekik : hagyjátok, köszönöm ; nem adhattok nekem jobbat s többet, mint amit már birok, mert jót tévén, még jobb vagyok, s lelkem sugárzásától el nem fogyok ; hanem még jobban kigyúladok. Hanem hát — fejezte be a szíronták — ezt csak az érti, aki megteszi. Elég hát a szóból ; ne beszéljünk, hanem tegyünk. Te is tégy ; pillants föl, emelkedjél föl, hasonulj a naphoz, s ha elváloztál, akkor adj a jóból, adj magadból, s ne nézd, hogy kinek, hanem mindenkinek.

A szíronták elhallgatott, s a repkény elmélázott. Hosszú melázás után végre is azt gondolta : hátha igaza van e ragyogó, kis jószágnak, s megpróbálhatnám magam is, hogy fölnézek s nyújtózkodom s ágaskodom s adok abból, amim lesz, adok a legjavából. Meg is tette, amit gondolt, s fölemelte fejét s kihúzta magát, s jól esett neki. De azután azt gondolta, hogy mibe is kezdjen hát, hogy másoknak valamiye legyen s nekik jót tegyen. S meglátta a vakolatát hullató házfalat s a belőle

ki-kikandikáló, szítáló téglákat, melyeket a verebek kikezdték s a ki-kivánczozó ablakokat az első emeleten s azon felül, s minden oly kopott, oly szegényes benyomást tett a repkényre, hogy azt mondta magában: Szegény, meztelen, vén fal, s mázolatlan, korhadt ablakok, bizony rátok férne, hogy betakarnálak leveleimmel s szebb mezbe öltöztetném csupaszságtokat; s úgy látszott neki, hogy a fal s az ablakkereketek nem ellenzik irgalmas szándékát, s hogy az neki való mászó s burkoló munka volna, no meg jót is tenne vele s adná, amiye van, adná önmagát. Hozzá is látott az új munkához s kúszott és mászott, s új hajtásaival eltakarta a meztelen köveket; gyökereket eregetett s beleékelte magát a falközökbe; tápot is talált a porhanyós vakolatban, s körülkőre mászva örömet lelte benne, hogy lassanként már nem csak a falat boríthatta be szőnyegként, hanem, hogy apró, tarka madarak is fészkeltek ágai közt, s jól érezték magukat hús s hű karjaiban. Mindennap tapasztalta, hogy nem él hiába, mert nem volna ott a falon madár és fészek és ének, ha ő nem kúszik oda föl; másrészt meg azt, hogy kiemelkedett a nyirokból s közelebb jutott a naphoz, ő maga élvezte leginkább; izmosodott, bokrosodott a tisztább, frissebb levegőben, s nemcsak, hogy ki nem fáradt, hanem ellenkezőleg, kedve támadt, hogy csak följebb, följebb.

Egy nap már az emeletre ért föl, s a nyitott ablakon bekandikálva látott ott egy halavány, szegény asszonyt, aki szorgalmasan varrogatott s közbe-közbe még szorgalmasabban köhécselt, s akinek oly jól esett volna a szép mező s az erdei levegő. S mikor a varróné a tübe cérnát húzva az ablakon át kinézett, megakadt a szeme a kúszó repkényen, s önkénytelenül is kinyújtotta feléje karját, mintha üdvözölni akarná, s beszédes lett a szeme, mintha csak azt mondaná: be jól teszed, kúszó repkény, hogy a szegény varrónőhöz feljöttél, s megvigasztalod friss fakadásaiddal magányában! Szép vagy, üde vagy; örülök neked s fölvidulok rajtad. Aki téged ily pompásan öltöztet, a mi mennyei Atyánk, az rólam sem feledkezik meg.

S a repkénynek kimondhatatlanul jól esett, hogy a varrónő lelkébe belevilágíthatott, s a több jónak reményében azontúl még szorgalmasabban eregette hajtásait s keretezte örökzöld lombbal a varrónő ablakát. Örült neki a halovány asszony; de nem tartóztatgatta, hogy ne menjen följebb, s hogy ne kússzék más ablakához, melybe szintén be-benézett, s ahol őt szintén szívesen fogadták, mert mindenütt életet,

napsugárból való s napvilágba s megújulásra vágyó életet hirdetett. Valahányszor jött a tavasz, új élet ösztöne ébredt a repkényben, s bár kopogott levelein az eső s ágait rázta a szél, jó föltételeiből nem engedett, s mindig tapasztalta, hogy e kúszó, törekvő élet is megtalálja a maga szép formáit, s hogy a szépség s jószág sugárzására az emberi lelkek mindig reagálnak; ez a sugárzás az ő napviláguk, melynek örülni, s melytől fejlődni s izmosodni tudnak. S ha ilyenkor lenézett az újra fakadó kis szírontákra, az a meggyőződés járta át borzas, lombos lényét, hogy «igazad van, ragyogó szíronták; nem szabad a porban kúsznunk s nyirokban tengődnünk, hanem a napba kell néznünk s napot kell sugározni, vagyis jóknak kell lennünk s másokkal jót kell tennünk. Ez az útja a haladásnak, ez a módja a boldogulásnak!»

Úgy-e, így értette az Úr is azt, hogy ti vagytok a világ világossága? Nem napok az égen, hanem napok a saját világotokban. Akár ragyogó lelkek, akár kúszó repkény-exisztenciák legyünk, úgy vagyunk az életbe beleállítva, hogy napba nézzünk s napsugarasak legyünk magunknak s másoknak

ÁHITATOS HELYEK.

Szent-hely.

(1897)⁷

A világ könnyelmű és felületes ; mindennel akar foglalkozni, s mindenre ráún ; mindent akar tudni, s mindent elefejt ; benyomásokat hajhász, s minden benyomáson túlad ; nyugalmat színlel, s izgalmakat szomjaz ; erényt hirdet, s bűnre csábít ; napi sajtója olyan, mint egy óriási folyam, melyben rózsák, liliumok hullákkal vegyest úsznak ; melybe a kloakák utálata s a mezők illata vegyül.

Mennyi véres, rémes, regényes, borzalmas történetet tárnak föl azok a lapok. Ma fölvetik, s holnap alig gondol vele valaki ; a szenvedélyek orkánszerű kitörései reszkettetik meg az országot, s egy-két nap múlva halotti csend, a feledés némasága nyeli el azokat ; pszichológiai bonyodalmak ezer kérdést vetnek fel ma, s holnap már senki sem foglalkozik velük. A közönség tehát hamar felejt, s a modern élet szinterei gyorsan változnak ; de vajjon igazán oly gyorsan felejtenek azok is, kiket e viharok megtéptek, s oly gyorsan változnak azok a szívek is, melyeknek kitörései a világ érdeklődését ébresztették föl? Kivált, ha e szívek női szívek, s ha ez orkánok a női lélek szenvedélyei?

Nem ; ezek az orkánok nem ültek el, hanem nyögnek egy elrejtett völgyben ; a lombrosói típusok nem porladtak el, hanem csúcsos hegyek közé menekültek ; a szenvedély tüze nem hamvadt el, izzik a bánat hamuja alatt egy szent magányban, erdőkoszorúzott magaslatok közt ; ott emésztí magát, ott zúg föl s pihen meg újra, ott szakad föl s heged be újra sebe. Van egy ilyen érdekes remeteség, ahová ez a szenvedélyes világ pihenni jár : bűnös nők a remeték ; van egy ily földi pokol, de csak földi, mert az elítéltek közt fehérszárnyú angyalok járnak. Nem tudom, minek mondjam : szent-helynek, zárdának, fegyháznak? A száműzetés vagy a menekvés szirtjének? A hajótörés révpártjának vagy

az erény otthonának? Paradicsomnak? De angyal csak harminchat van benne ; vagy pokolnak? Mert kárhoztatott ötszáz is van benne. Ítélje meg az olvasó, s kövessen.

I. Útra.

Nagyot kanyarodik az Ipoly vize a szobi állomás előtt s mossa a helembei rétet ; sekélyes partjain sohase loccsan meg a hullám, oly csendes a folyása ; csukák, harcsák s tokhalak ívnak a napsugaras, agyagos vízben. A szob-ipolysági út iparkodik a rétet körülzáró partokon kanyarodni, mert tavaszkor az Ipoly tengert csinál a réten, helembei tengert. Erről az ipolysági útról egy kis patak mentében a «malomkút» mellett valami útféle emelkedik be a hegynyílásba ; birkanyájak végleg összetiporták az egész partot ; nyomaik ilyenkor az őszi sárba fagynak s nem is engednek ki egész tavaszig. Csendes, kísérteties ez a furcsa völgy ; oldalt kopár partok, szaggatott földomlások mutatkoznak, melyekből száz meg száz egérlyuk feketéllik ; ökörfark-kórók zörögnek a fakó partokon ; itt-ott egy-egy törpe, kecskéktől agyonnyomorgatott bokor az egyedüli dísz, s előttünk az ásító hegynyílás, melybe a keskeny út vész. De mennyire igaz az, hogy elvész, mert tovább az út maga a patakban jár, s a ritka keréknyomot ellepi a fővény. Most a víz sem locsog. Megfagyott. Ahol a völgy legszűkebb, két topolyfa között látni a völgynek szellemét ; nagy kerek arca kibúvik a földből, kékes-fehér gubancokban lóg alá szakálla, s fekete háromszögű sapka van rajta ; nem mozdul, csak a szél zörög a száraz avarban ; közelebb érve észrevevesszük, hogy az az arc a malom fölülcsapó nagy kereke, melyről jégcsapok lógnak le, a sapka pedig a malom tetejének sötétlő nyílása. Más emberi lak nincs erre felé ; aki tehát közel a világhoz s mégis a világon kívül akar élni, az jöjjön ide ; itt ember nem fogja bántani, s ha megúnta magát, fölmehet a hegyre, onnan láthat este a Duna partján valami fényes, pettyes kígyófélet szaladni, mely füstöt okádik s néha tüzet is, zakatol, dübörög ; ez a budapest-bécsi gyorsvonat. S még jár ide valami, meghalni : csendes ünnepnapokon az esztergomi bazilika harangszava.

Miután a patakot lent hagyom s a magasán kígyózó ösvényre térek, törpe tölgyek s hajlott kőrisfák nőnek a sziklás lejtőkön ; vadrózsák terjesztgetik szerte-széjjel elegáns, karcsú sátraikat, s borókabokrok néznek bosszúsán bele a világba. Innen a völgyön végigkalandozik tekintetem s a

«Kopasz»-hegynek lábánál megpillantom Márianosztrát, a régi pálos-zárdát, mely szenteknek temetője s jelenleg is számtalan szívnek pihenője, melyből a földi igazságszolgáltatás fegyintézetet, a keresztény szeretet pedig meleg fészket, mondjuk : áldozati tűzhelyet alakított. Ötszáz fegyencnő van itt rábízva harminc kedves-testvérré ; harminc tiszta szűz ötszáz bűnös nőt emelget ; rabja lesz a rabnőknek, szolgálója a száműzötteknek s diadalmas legyőzője a szeretet által a bűnnek. Itt vesd le saruidat, vándor, mert szent a hely, ahol állasz ! Az égő csipkebokor szent helye ez ; tűz is van itt, tövis is van ; a tövis az áldozat, a tűz a szeretet. 1858 óta serceg ez az áldozati tűz a honti hegyek közt, amikor a kormány a régi pálos zárdát Magyarország egyetlen női fegyintézetévé alakította át s azt a gráci irgalmas nővérek szeretetére bízta ; azóta lett Nosztra sok bűnnek gyűlhelye, de egyszersmind kedves, illatos lelkeknek otthona ; a büntetésnek, de a dicsőségnek is színtere ; azóta lettek kapui sokakra nézve iga, némelyekre nézve diadalkapuk, azokra, kiket nem a kényszerűség láncai hoztak ide. De azért Nosztrának lakói közt nincs versengés, nincs harc, nincs szemrehányás, mert a szeretet átkarolta a kényszert, s a béke csókot nyomot az igazságosság homlokára.

II. Márianosztra eredete.

II. Fülöp a Guadarrama komoly, sötétlombú hegyei közé építette az Escuriált, amely királyi palota, barátzárdá s kriptá egyben : I. Lajos magyar király pedig a honti hegyek közé ékelte a nosztrai pálos-zárdát, mely ha nem is lett palotája, sem kriptája, mégis gyakran volt lelkének pihenője. Ide vonult a hős, lovagias király, hogy kipihenje országos gondjait s megnyugasztalja lelkét ; ide vonult «Miasszonyunk» oltalma alá, s azóta hívják a helyet Márianosztrának. A neve is költészet és áhítat. Idegen, és mégis érti mindenki. Csúcsos-hegyes hegyek állnak őrt a régi zárdá körül, mindmegannyi ék, akárcsak az eget hasogatnók velük : kivált a Galla-hegye egy tökéletes kúp ; nyáron mögötte áldozik le a nap, s akkor a Galla aranyos glóriájában a Tábornak utánozza. Szegényes falucska illesztgeti házikóit a sziklás lejtőkre ; régen itt falu nem volt, csak a zárdá zsellérei laktak a major körül. II. József eltörölte a zárdát, s azóta lett itt falu. Még most is élnek emberek, akik arról tudnak beszélni, hogy Nosztra szép kert volt ; árnyas fasorok szelték át a lejtőket ; a patak két

halastóba szakadt. Azóta sok másképp lett, a tavakat sár lepi, s békák brekegnek bennük. Eljöttek a császár fináncai, társzekerekre hányták a holmit; a kátyús, köves úton pedig potyogtak hátul a szekerükről a könyvek; néhányat föl-szedtek a zsellérek s tartogatták emlékül. Az egykori zárda cellái fölé az ötvenes években pompás két emelet épült, ez a fegyház; mellette áll a templom két tornyával, a templom mögött pedig legújabban hatalmas három emeletes épület emelkedik, a palota látszatával, de a magánzárkák némaságával; a zárkák épületét földött folyosó köti össze a külön-álló kórházzal. A berendezés természetesen mintaszerű, s az újabb épületek a börtönügy előhaladott kívánalmainak is megfelelnek; a zárkákat vízzel fűtik, a konyhában gőzzel főznek; a fegyház alatt terülnek el, külön udvarban, a gazdasági épületek; azontúl van a kert, a szérű, a temető, az erdő, melyben elbarangolhatni hétszámra Ipolyságig s Drégelyig.

Előttem ragyogó sugárzásban áll mindig ez a hely; valami varázshatalom húz feléje. Úgy érzem magam, mint a mélység partján: szeretnék leszállani. Valami titokzatos vonzalom szállja meg lelkemet, mintha az erdő homályában állanék; félek mélységes némaságtól s mégis kényszerülök belehatolni. Sokszor fordultam meg itt, járatlan utakon, hó-zivatarban s május harmadikának s Nagyboldogasszony-ünnepnek éjjelén, mikor e különben csendes vidéken tüzek és gyertyák égnek, s éjfélkor is ájtatos énekek csengnek a virrasztó búcsúok ajkáról. Gondoltam, hogy talán ez vonz, vagy tán a történelmi mult, mely csak oly homályos, mint a nosztrai apáca-völgy berke; de nem, nem a Szent Szűznek itt tisztelt képe, nem a történelmi emlék, nem a májusi és augusztusi gyertyafényes, illatos éj vonz ide, hanem ez a fegyház vasrácsos ajtóival, hosszú folyosóival, a falakon olvasható szentírás-idézeteivel; ez gyakorolja rám azt a diadalmas benyomást. Mert ez a ház a hősiek áldozatkészség puha, meleg fészke; a tűrő, s türelmében a világot átváltoztató szeretetnek titokzatos mélysége; ez a ház az evangéliumnak nem mondom ragyogó, hanem eleven lapja, melyet az Isten anyala az ég oltáráról szakított le s dobott a honti erdők közé. Ez eleven laphoz itt tapadnak szemeink, odanő szívünk; s mi az élet közvetlenségével meggyőződünk, hogy bár a világon mindig lesz bűn és romlás, ezt a sötét, végzetes hatalmat nem törli meg más, mint a szeretet. A szeretet a földi pokolban paradicsomot teremt s vérének páráival melengeti

meg az eldermedt szíveket ; s bár a természet a világ összes elhervadt rózsaszirmaiból nem képes egyetlenegy illatos, friss rózsát teremteni, a szeretet képes a feldúlt s lealacsonyodott szíveken is új és talán szebb erényvirágokat fakasztani. De hogy azt tehesse, fogoly lesz a foglyokkal, síró a sírókkal, bánatos a bánkódókkal ; egy földél alatt él a társadalom száműzöttjeivel, hozzájuk simul ; melljük borul, s ha meghal, egy temető borítja a tiszta szűzet s a gonosztevőt ; nem, rosszul mondom : a volt gonosztevőt, mert a tiszta szűz a gonosztevőből kegyelmes lelket teremtett, s a nosztrai betegteremből együtt szállnak fel az égbe.

III. Pokol a földön.

Akik vétekekkel lelkükön jutnak az ítélőszék elé, azok elítéltetnek s a pokolba jutnak. Így van az ott túl, így van ez a földön is. A földön is van ítélőszék, bűn, ítélet és pokol.

Ha novemberi ködös estén a magányos, elhagyott völgyben, a csupasz fák és bokrok közt, az álló malom jégcsapjai mellett el Nosztra felé haladok, úgy látszik nekem, mintha az alvilágba mennék. A keskeny völgynek egyrésről kopár, másrésről sötét, erdős oldalai, az esti ködös homály, a gödrök s szakadékok közt kígyózó útféle csak elátkozott vidékre vezethetnek. Csak Virgil kellene mellém, vagy Dante. A gomolygó köd s az erdő árnyékai adnak is a vándor mellé kísérekül kísérteteket. A kísértetek kapálnak, vájják a völgyet ; a völgyből nagy árok lesz, s ez az árok egy kiégett kráterbe vezet. A nosztrai völgykatlan ez a kiégett kráter ; ezen az árkon át csapolja le az igazságszolgáltatás szigorú szelleme a nosztrai kráterbe a társadalom miazmás, posványos vizeit, a magyar nők bűneit. Előbb e kráterben tűz égett, istenes lelkek dicsérték itt az Urat, most víz, sűrű, iszapos vizek terjengenek benne.

Mennyi szenvedély tér ide nyugodni, mennyi csalás és csalódás ! Könnyel van itt áztatva minden, s minden kő egy regény. Olyanok mellett, kik sekély, könnyelmű lelkek, akárcsak a nagy városok kövezeteinek leányai, vannak olyanok, kiket egy megszenstségtelenített szeretet tett fúriákká ; mások, kik szívük ösztönében az erényről megfélekeztek, s amit becsületben gyümölcsöztethettek, azt az élő hús mészárszékeire vitték ; fölületes, könnyelmű, szerencsétlen teremtések, kikben sem erély, sem bánat nincs ; kegyetlen, bosszúálló, nemtelen rongy-lelkek. Egy szomorú világ mélyed ebbe a kráterbe, a pszichológiának minden árnyalatával ; a szív,

a kedély, az ösztön, a szenvedély ennek a szomorú világnak fátyolos csillagzatai. Mennyi álomlátás, mennyi regény szövődik e csillagzatok sugaraiból; szerencsétlen szerelmesek, gyermeksikkasztók, férjgyilkosok, magdolnák és fúriák, véres drámák hősnői, s kiket elsodort egy szerencsétlen pillanat hatalma, ezek mind találkoznak itt; egyaránt zárul be mögöttük az ajtó.

De mihelyt bezárul, a szeretet fogja fel őket! Azok a kedves-testvérek részvétellel viseltetnek a szenvedők iránt s kibélelik szeretettel a zárkák rideg falait. Kívülről s messziről látszik csak ez a ház pokolnak, belül nem az. A büntetésnek helye, igen, idegen ház, nem otthon; de ebbe az idegen házba, mely oly rideg, előbb a szeretet vonult be, hogy enyhítse ridegségét, puhítsa keménységét. Előbb a szeretet foglyai vonultak be ide, azután jöttek az igazságszolgáltatás rabjai. Van olyan a testvérek közt, ki mint 18 éves leány jött ide, s azóta a szent szeretet foglya, s az akar maradni élet-hossziglan. Szenvedélyük: megmenteni a szerencsétleneket; örömük: szolgálni nekik; s ha javulnak s jó útra térnek fegyenceik, ez vigaszuk, boldogságuk és jutalmuk.

Ha e szempontból nézem Nosztrát, akkor a pokol édenkertté s a kráter mélységes, kékszinű tengerszemmé válik; az ég tükröződik benne, s tündöklő, fehér vízirózsák rengnek fölületén.

IV. Nosztrának csillaga.

Sok bűnös teremtés van a világon, akit az ember inkább megsajnál, mint büntet, s bizony keveset is büntetnek közülük; nem törődik velük senki. Van a világon sok hajótörött, s a legtöbbnek az a szomorú kiváltsága van, hogy elveszhet; nem törődik velük senki. Ez a nemtörődés, ez tulajdonképen a világ kegyetlensége és tehetetlensége. Vagy ha törődnek velük, vaskézzel nyúlnak utánuk, a törvény kezével, mely büntetni és fojtogatni tud, de szívnyemesítéshez nem ért. Egy-magában tehát jót nem is tehet; csak ha a vaskézhez arany-szív szegődik, ha a nyers erő a szeretetet szolgálja: akkor igen sokat segíthet a nyomorultakon. A vaskéz az igazságszolgáltatás keze, a király nevében; a szív a márianosztrai testvérek szíve, a keresztény szeretet nevében. A vaskéz kiemeli a bukácsolókat az élet tengeréből és a nosztrai révpartra teszi át; ide hozza őket a csúcsos hegyek magányos völgyébe, ahol egy új világ nyílik meg a legtöbb előtt, új világban új csillag tündöklök feléjük, s ez az ujság abban áll, hogy szeretik őket.

Boldog valóság ! Itt szeretik a nyomorultakat. Ott, a művelt, nagy- és félvilág kihasznál, elbódít, elront és ellök magától ; itt meg szeretnek, fölemelnek azok, kiknek a világ nem érdekes megcsókolni lábuk nyomát. Dacoltam a világgal s megvettem azt ; de hódolok ezeknek, kiket tisztellek.

Ez Márianosztrának szelleme és hatalma ! Akárhány arcról olvastam azt le. A bűn ügyis sokszor csak szerencsétlenség, mely az önérzetet nem irtja ki ; mit annak a kényszer s a békó ? S ha valaki, úgy bizonyára a nő nem adja meg magát a kényszer hatalmának ; álnokká, hamissá, gonosszá lesz, de az erőszaknak nem hódol, nem tud mit becsülni rajta. Akták, pöriratok, zsandárok, bírák, törvénszékek nem imponálnak neki. «Hát ti nem vagytok époly nyomorultak, sőt talán nyomorultabbak, mint én ?» — mondotta az egyik, és ha nem is mondják ki, de sokan gondolják ; egy valami imponál nekik : az, ha szeretik őket ; nekik szeretet kell.

No, abban van itt részük. A zárkák magányában, hol nem dolgoznak és nem beszélnek, mert nincs kívül, hol az ajtók mindmegannyi sírhantok, melyek mögött eleven holtak gunnyasztanak, csak a kedves-testvér szeretete lövel vigaszt. Az éj az ilyen magányos fogolynak egy darab megváltás, mert álmában megszabadul önmagától, gondolataitól és unalmától ; de az a nap, az a hosszú nap ! Egykedvűen nézi a zárka ablakán behatoló napsugárt, hisz ez is csak arról regél, hogy mennyi gyönyörűség van kinn, a szabadság ege alatt ; de ha az ajtó nyílik s a kedves-testvér szemének sugarával találkozik, vagy ha betegségében az ápoló-testvér megsimogatja fájós fejét : akkor felüdül.

Terhes és unalmas ez a magány ; jó, hogy nem tart éveken át. Hónapok múlva kiszabadul a fegyenc az ijesztő magányból s közös munkaterembe vagy műhelybe kerül ; ott dolgoznak, sütnek, mosnak, főznek, vagy künn a mezőn kapálnak, gyomlálnak ; de mindenütt kíséri, gondolzza, oktatja őket a szent szeretet. Ez Nosztrának csillaga. A falakról a szeretet a fölfeszített Üdvözítő képében s a szentírás mondataiban szól hozzánk ; mosolygó arccal, sugárzó szemmel, emberi szóval pedig a kedves-testvér személyében. És ezt az arcot, ezt a mosolyt nem felejtí el a fogékony szív soha, s ha a világgal meg is hasonlott, és ha keserű és kínos is élete, tört sugár gyanánt ott reszket a sötét lélek fölött a nosztrai szeretetnek emléke.

Im egy példa rá ! Néhány év előtt találkoztam egy volt nosztrai hajótöröttel ; fekete haja már őszült, s arcán bánatos

kifejezés ült. Ismert, s mint ismerős előtt bizalmasan föltárta szíve keservét. «Mit tettem?» — beszélte — «Fölmentem nyomorúságomban gyermekeimmel karomon a bécsi városház legmagasabb emeletére, le akartam ugrani ; de nem bírtam ; elmentem gazdag barátnémhoz, könyörögtem neki, hogy könyörüljön rajtam ; nem hallgatott meg ; befutott a másik szobába, s én azalatt pénztárcáját zsebre dugtam ; kétszáz forint volt benne. Tudja, hogy elítéltek, elnökök és bírák, kik gyakran hízelegtek nekem ; ellöktek rokonaim ; megbélyegzett a világ ; s most megalázva szolgálók ; nincs egy jóbarátom !» Mély lélekzetet vett s letörölte könnyeit.

«S mit csinál most kedves-testvér N.? Merre van az a jó lélek?» — kérdezte ismét kis vártatva, s mosolyogni kezdett.

Mily sajnálatraméltó a világ, hogy a szeretet e csodáit nem ismeri !

V. A «sötét».

Egy ajtó fölött ezt olvassuk : «Álljatok ellent az ördögnek, s elfut töletek» ; a lakatot leemeljük, az ajtó kinyílik, s pince-félébe vezető lépcső előtt állunk ; a lépcső a «sötétbe» vezet. Akik fönt a napsugárban, sőt még a kedves-testvérek szeretetének napvilága alatt is sötét lelkek maradnak, azok néha e lépcsőn lekullognak s a sötét tömlőbe záratnak, ahol a pincék homályának leszűrődött világosságából sincs egyetlenegy tört sugar, ahol nincs szék, nincs pad, csak nyirkos fal s dohos lég.

Különös, hogy Nosztrán is a «sötétre» van szükség. Pedig van ; a szeretet nem győz mindig ; vannak szétfoszlott, rongyos lelkek, melyek szinte képtelenek nemesebb behatások elfogadására ; vannak sötét, szkeptikus kedélyek, melyeknek filozófiájuk a gúny s az érdek. Ilyenek kivált a visszaesők, kik másodszor, harmadszor fordulnak meg Nosztrán. Szomorú ismerősei a kedves-testvéreknek ; velük szemben a testvérek szeretetébe bánatos lemondás vegyül. Nem remélnék tőlük semmit ; olyanok, mint a kietlen vidék : a napvilág melegíti azt is, de csak gyászt s pusztulást világít meg rajta. A visszaesőkkel szemben tehetetlen a szeretet is ; úgy áll, mint Beatrice az örvény szélén, melyben nyüzsög a «perduta gente». Többnyire tolvajok, kik meghallgatják a szépszót s azután lopnak tovább. Nyugalmuk perceiben hideg, kiaszott arcukon az érzéketlenség fagya ül, de ha szenvedélyük fölkavarodik, akkor káromkodva hajba kapnak, s oly verekedést kanyarítanak, akárcsak a fúriák. Mit csináljon e tajtékozó asszonyi állatokkal az a kedves-testvér? Fegyvere nincs, sem ereje,

lánca nincs, sem kötele; azaz, hogy van, olvasójának lánc csilingel oldalán. Ezt a láncot ragadja meg; kezébe fogja olvasóját, mint a tiszt kardját, s közébük lép a verekedő, káromkodó fúriáknak. Egy perc alatt széttephetnek; szitok-, átok-, csúfsággal illetik; ő eltűri, imádkozik értük és sír.

Az ilyenfajta nép számára van a «sötét». Ott közelebb vannak a szentek sírjaihoz. Mert Nosztrán az is van; a pálosok krónikája emlegeti, hogy két szent pálos van Nosztrán eltemetve. De hol, azt nem tudják; keresték, s azt meg nem találták. Talán azokból a sírokból szívárogoz át a «sötétbe» a megilletődés kegyelme. Meg is szelidülnek ott, huszonnégy óra alatt a fúria magdolnává lesz.

De a magdolnáknak egy nemét nem a «sötét», hanem a csecsemők szobája neveli. Ilyen is van Nosztrán. Vannak fegyencnők, kik áldott állapotban jutnak ide s itt szülnék; kisdedeik raboknak születnek; eredetük meg van bélyegezve; anyjuk bűne tapad hozzájuk, akárcsak valami eredeti bűn. Ezek a szoptató anyák külön vannak egy szobában. Ki hinné, hogy e szoba hatalmasabb, mint a «sötét», mert e szobában gyermekgyilkosokból szerető édesanyák lesznek! Találkoztam ott egy szerencsétlennel, ki évekkal azelőtt sötét éjjel megfojtotta s a vízbe dobta gyermekét; fölloccsant az Ipoly vagy a Körös vize, elrejtette titkát. Futott a kegyetlen anya s észre nem vette, hogy a vízből gyermekének árnya emelkedett ki s követte őt, az árnyból kísértet lett; kiélesedtek vonásai, bosszút lihegett; büntető Igazsággá nőtte ki magát a gyermek szelleme; bekötötte szemeit, hogy anyját ne lássa s elvezette Nosztrára — anyai szeretetet tanulni. Itt szülte második gyermekét a szívtelen, s ezt a gyermeket nem veszik el tőle, nála hagyják s nem féltik; de fölösleges is azt féltetni, mert a fúriából már édesanya lett. Az a kedves-testvér tanította őt rá; most, mikor belép a szobába, leemeli a gyilkos anyának karjáról a csecsemőt, karjára veszi, szívéhez szorítja, lóbázza, becézi, s a gyermek mosolyog, nevet, dadog; az anyai szeretet kigyúlad e szűzies szeretet lángjától, s most már az anya kéri vissza a kis porontyot, s alig várja, hogy visszakapja. Dehogy adná másnak; bár meg volna inkább még az első is... Ó Ipoly, ó Körös, hideg, kegyetlen mélység!...

VI. A temető.

Az idő múlik; az erdők fái mohosodnak, s az apáca-völgy patakja mélyebbre vágja a sziklába öbleit. Évek multával

a szabadság órája út soknak s visszatérnek haza ; igen, némelek végleg haza ; azok, kiknek útja a temetőbe nyílik. Amely fegyenc Nosztrán hal meg, ne féltsük azt ; az bizonyára elnyerte szabadságát. A kerten át viszik a koporsót ének-szóval ; akik pedig ki nem jöhetnek, az ablakban lesik a gyász-dal hangjait. Van valami mélyen megindító a fölszabadulás e gyászmenetében, valami fönségesen hatalmas vonás nyúlik el rajta ; a záruk lepattannak, az ajtók megnyílnak, — nevét kitörlik az igazságszolgáltatás iktatóiból ; törvény, hatalom, királyi végzés tiszteletteljesen visszalép, s a kegyelet kíséri el az elköltözöttet nyughelyére, fátylat vet multjára, s az örök szabadság jelét, a keresztet tűzi a rabnak sírhantjára. De hogy azt megtehették, hogy e megtépázott lelket megnyugtathatták, hogy e lelket Istennel kibékíthették, mennyit sirtak, túrtek, imádkoztak, áldoztak e megnyugodott lelkek édesanyái, az intézet szűzies angyalai ! Az élet örömei helyett a lemondás töviskoronáját választották, türelmükben s szeretetükben a bűn átkát lerótták, a megátalkodottat könnyeikkel ostromolták, s csak azt kérték ki maguknak Istentől, hogy e vívódó lények szemeit békében lecsukhassák.

És valljuk be, hogy győztek ! A bűn bélyegét levették a lélekről s a szeretet csókját nyomták rá : az elvetemült vagy elsodort nőknek halálába az engesztelés szellemét lehelték be. Akik bűnben éltek, szentül halnak meg itt ; akik a bűn gyalázatát hordták, az erény érdemkoronájával térnek haza ; akik másutt káromkodva vagy kétségbeesve halnának meg, itt a kegyelem állapotában mint szenvedő bűnbánók lépnek Isten ítélőszéke elé. S mit visznek magukkal ? Viszik a felhők fölé annak a szeretetnek örök dicséretét, mely megmentette őket. E szeretetnek szántóföldje a nosztrai fegyházi temető, belőle fog kikelni a testvérek apothéozisa az örök tavaszban. Addig is tovább túrnek, imádkoznak, áldoznak ; névtelenül élnek, s ha meghalnak, a rabok temetőjébe temetkeznek. Megszentelik elhunytukkal is azt a lejtőt, melynek keresztjei közt lelki szemeinkkel látjuk a föltámadás angyalát.

Akik így szeretnek, győznek . . . szenvedélyen, bűnön, síron és halálon.

Azért csúcsos itt minden hegy, föltör az égbe ; azért válik el innen nehezen a patak vize, kétszer is visszatér a zárda alá, míg kiszakad a völgybe ; azért térnek ide vissza néha-néha csendes éjjeleken a pálosok szellemei ; azért járok én is búcsút ide, mert ez az igazi szent-hely.

Márianosztra.

(1901)⁸

A világ nagy, s a szív kicsiny ; meglehet, hogy innen van, hogy a szívet nem a nagy világ, hanem kis darab föld, az a zugoly, az a szeglet boldogítja, ahol szeretetre talál.

A nagy világot tehát elkerültem, s zarándokútra is nem Lourdes-ba, hanem Márianosztrára mentem.

Nem Lourdes-ba, hanem Márianosztrára ! Kontrasztnak is bődítő ; ennél nagyobb kontraszt csak ez : Páris vagy Kőspallag.

S még ebben sincs igazunk ; ha ellentétet keresünk Lourdes és Márianosztra közt, más ellentétet nem találok köztük, mint azt, mely a versailles-i kertek s a tarló mezei virágai közt van. Versailles szép ; de a mezei virág is szép ; hogy szép-e ? Bizony mondom nektek, hogy Salamon az ő dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek még köznapokon is.

Tehát Lourdes pompás és fönséges, s Márianosztra a tarló szépsége ; s mi most ezzel érjük be. Nincs is abban művészet, hogy valaki a királyi üvegházak virágaiból kössön bokrétát, hanem az igenis nagy művészet, ha a tarló díszéből fonunk koszorút.

Igy gondolkoznak azok a tarka csoportok is, melyek a Duna mentében Pestről fölfelé s Párkánytól lefelé Nosztrára törekcszenek. Mennek, bandukolnak, csevegnek, énekelnek, imádkoznak, fohászkodnak ; hátukon viszik az elemőziát fehér batyukban, kezükben az olvasót, hónuk alatt a csizmát, ha új ; ha pedig már régi, kopott szerszám, akkor a lábukon is eltűrik. Minden csoport élén a keresztvivő halad. A keresztvivő vagy jókora kamasz, vagy öregebb, megvénhedt ember ; s az így van jól, mert a keresztet csak azok viselik könnyen, kik vagy nem érzik terhét, vagy beletörődnek. A keresztet piros, fehér papír-rózsákból font koszorú díszíti, melyet a szél s gyermekajkak s gyermekkezek borzasztanak össze, mikor beleakadnak.

Mert igazán különös, hogy a kereszt piros, fehér papír-

rózsáira nem méhek, de csókok szállnak. A keresztvivőt egyre megállítják kiterjesztett karok és csucsorított ajkak, s ő meghajítja keresztjét s csókra nyújtja.

Mennyire tetszenek nekem ez egyszerű, népies menetek, melyek a világot megvetik s Krisztus sebeit csókolják. Foltokat csókolnak rájuk. Hő szeretetem s lelkesülésem dacára egyet mégis megkívánnék : azt, hogy a csók élet s ne halál legyen. Annyi sok mindenféle ember csókolja az Úr keresztjét vagy a szentek ereklyéit ; annyian rácsókolják talán a betegségek csíráit ; vigyázzunk, hogy mások ne csókolják fel az életet adó sebekről a halálhozó baktériumokat, s élet helyett ne halált szívjanak magukba. A tisztaság sehol sem lohasztja az áhítatot, de a piszok el is fojthatja azt teljesen.

A keresztvivőknek nincsenek egészségügyi aggályai ; az öregapjuknak sem ártott a kereszt csókja, s ők biztosra veszik, hogy nekik sem árt. A dicsőséges zászlót magasra tartva fölfelé törnek a parton. Nosztrát be akarják venni ; a duna-mentiek az ipolydamásdi parton, az ipolyvölgyiek a Galla lejtőin, a nógrádiak Kóspallag kapaszkodóin iparkodnak föl-le ; jöttükre a különben csendes völgyek, az erdők, az agyagos partok, a trachitos vízmosások megelevenednek ; itt is, ott is megcsendül az élet, s a toporzékoló léptek alatt meghajlik a fű, megbólintja fejét a virág, mintha menni készülné, a bokrok belekapaszkodnak az asszonyok szoknyaiba, mint a gyermek édesanyja fodraiba, mintha mondanák : vigyetek magatokkal minket is.

S ahol a természet oly csendes s a kegyelem oly hangos, ahol a völgy magányában csak imádkozó lelkek zsongása hallatszik, arra veszem utamat én is, talán már huszadszor, talán már negyvenedszer. S adja Isten, hogy századszor is legyen, nem a görbítő s gyöngítő évek miatt, hanem a benyomások s érzések heve miatt, mely a zarándokot a szobi malomvölgy mentében megszállja, mikor Nosztra felé igyekszik. Mélázva tekintenek ránk a hegyes trachit-kúpok s figyelemmel kísérik a völgyben kanyargó útunkat, melyet a patak vájt, az a sötétbarna patak, mely a trachit falait mossa. Pisztráng nincs benne, szerény csíkok húzzák meg magukat iszapjában, s remegve gondolnak a zúgó árra, mely e patak medrében eső után végigszágul, hogy őket is a csendes ágyból a nagy Dunába söpörje. A patak mentében elérek ahhoz a hajlott kereszthez is, mely két karját kiterjeszti, mintha fogódzkodni akarna estében. A Fölfeszítettnek képe rozsdá-ette pléhdarab, ágyékgig még megvan, a másik, alsó darabja a keresztfához van tá-

masztva, az már levált az egészlől. Körülötte tarló, haraszt, elvadult szőlőindák, itt-ott egy vadrózsabokor. De mintha kimondhatatlan fájdalom, mélységes s érthetetlen érzelem volna eldöntve e rokkant keresztfán és környékén. Mintha ragaszkodnék e helyhez a szent kép, mintha őrizne valami nagy kincset s szent emlékeket. Úgy látszik nekem, mintha elaggott tyúkhoz hasonlítana, mely szétfoszlott szárnyait kiterjeszti csibéi fölé; több benne a jóakarát, mint az oltalom, de azért mégis erőlködik, terjeszkedik, képzelődik, hogy tisztjét teljesíti, hiszen kötelessége.

S nem hiába járok annyiszor Nosztrára, megtudtam már a damásdi keresztnek titkos szívfájdalmát. Értem már, hogy miért akar leborulni, s még sem bír, s állni kényszerül; értem már, hogy miért terjeszti ki rokkant fáradt karjait, s ha a lába nem is bírja az erőlködést, miért nem száll le pihenni. Értem már, értem! Neki itt kell állni s némán kiáltani; neki itt kell kitartani, s ásót, kapát, ekevasat e környékről elriasztani; mert e hely a régi temető; itt pihennek a kereszt árnyában a régi elpusztult községnek lakói. A sirdombokat az eső elmosta, vad paréj, bürök, szarkaláb, üröm nő fölöttük; emlékük nincs fönn sem fán, sem kövön; de hogy a hely szent legyen, a tiszteletet, a békét, a csendet a rokkant kereszt őrizi. Hűséges szent jele a küzködő s még a porladó szíveknek is!

A keresztben kívül még két malom áll a nosztrai völgyben. Eltaláltam, mikor azt mondtam, hogy áll. Nemcsak a fala, de a garatja is áll, nem jár; sőt a fala tán nem is áll erősen, az inkább a földre szállna pihenni. De a kerék, a nagy malomkerék, az régi ismerősöm és kísértetem. Télen szakállt ereszt, nyáron borotválkozik. Szakálla jégből van, mikor a küllőire rácsapó víz lassankint reáfagy; ilyenkor a malomkerék mint jégszakállú ősapó fehérlik az ember előtt. Ez azonban csak télen történik; nyáron sima az álla.

Kísértetek, dúlt kereszték, malomkerekek, trachit hegyek, vízmosságok, nyíllaló csíkok, mezei virágok tarkítják utamat Nosztrára s keltegetik a gondolatot.

E gyönyörűségből semmit sem élveznek azok, kik Nosztrára pénzt keresni s nem kegyelmet meríteni indulnak: a koldusok, uborkások, szilvások, mézeskalácsosok s más krajcár-csörtetők. De azért nem mondom, hogy ne jöjjenek; jöjjenek csak bátran; egy bransukat azonban nyugodt lélekkel kergetném a patakba, ezek a koldusok.

Mikor aztán a búcsú áll, mikor minden sátorfa le van

ütve, mikor a processziók énekelve bevónulnak, mikor tarka emberáradat hömpölyög a templom felé vezető úton, hej, bizony van ez is legalább oly szép, mint az ischli promenádé. Hát még mikor leereszkedik az est, s az öreg estéből éj lesz, milyen szokatlan s megindító látvány tárul ki szemeink előtt !

A nyitott templom előtti téren s az udvarokban s a hegy lejtőjén egy imádkozó tábor terül el, mely vigiliát tart a szó szoros értelmében, a Nagyboldogasszony vigiliáját. Őrtüzek gyúlnak ki egy-két égő gyertyaszál alakjában, s a lobogó láng körül imádkozó, éneklő csoportok foglalnak helyet. Az asszonyok ünneplő szoknyái s fejkendői a közel álló fákön lengnek ; hogy baj ne érje az ünneplő ruhát, azt odaakasztják ; a batyuk támfalul szolgálnak, azokhoz dülleszkednek ; drága bensőségük pedig lábaik előtt van fölhalmozva, azt ellopni nem engedik, hiszen ez az élet. Imádkozgatnak s énekelgetnek egész éjjel, míg a hajnal ki nem oltja gyertyáikat ; akkor végigcseng a völgyön a hajnali harangszó, s a talpraálló élet elriasztja a virrasztó szemekből az álmot. Templomba özönlik a tömeg misére, gyónnak, áldoznak, s az Isten-szolgalat után megered a vásár ; a vásárnaphból vásár-nap lesz.

Ez az énekszó és zsongó imádság, ezek a kigyúladó és elalvó gyertyák, ezek az éjjel bólingató s nappal pajkos csoportok, ez a vásárnapi és vásáros közönség, ezek a savanyú uborkát szürcsölő s keresztet s zászlórudakat csókolgató népek furcsa egyveleget alkotnak, melyet leírni nehéz s elképzelni veszedelmes. A legtöbb művelt ember nem tudja méltányolni s helyesen megítélni e tarka életet ; van, aki kicsinyli, van, aki botránkozik rajta. Pedig ezt sem kicsinyelni, sem elítélni nem szabad ! S, nem is fogja elítélni senki, aki a helyes álláspontra helyezkedik.

Ezek a búcsújáratok a népeletnek megnyilatkozásai. A modern élet a munkafelosztás révén mindent szétszed s elkülönöz. Külön van a templom, külön a vásár, külön az opera, külön a cirkusz, külön a körmenet, külön a majális ; a népnél ez mind együtt van. A nép imádkozik meg mulat ; neki Nosztra szent-hely meg látványosság is. Mások majálist tartanak, a nép búcsút jár ; mások Barnumhoz mennek nézni abnormitásokat ; a nép Nosztrán lát Barnuméknél különb koldusokat, s mindezt fűszerezi imádsággal és énekekkel, bűnbánattal és szent vígsággal. Ha valaki botránkozni akar esetlen énekén, kérdem, miért nem botránkozik meg a pintyen, mely csak füttyül, s az éji bogáron, mely csak zűnmmög s operákat egyáltalán nem énekel? ! Botrányos dolog-e az, hogy sem a

pinty, sem a bogár nem ért a kontrapunkthoz? Ha valaki botránkozni akar a nép naív lelkiületén, melynél fogva az oltárok körül csoszog s a zászlórudakat csókolja s a szenteltvizet tartó angyaloknak ékes orcáját szenteltvízzel locsolja: vajjon botránkozni akar-e a gyermekén is, mely naív, s az anyán, mely a naív gyermekhez leereszkedik?!

Ó ti akadékoskodó, útban álló világ-megreparálók, — mondaná szent Jób a maga szemétdombjáról — magatokban meghamisítjátok a természetet, s fönnakadtok másoknak természetességén! Duzzogjatok hát, de ne háborodjatok föl azon, hogy mások, kiket rozskenyér s napsugár nevelt, egy hatoson csináljanak maguknak egy jó s egy szent napot.

Máriacellbe s onnan haza.

(1902)⁹

«Ennek a vérnek rózsailata van» — mondotta a bárbar Vitellius a betriacumi harctéren . . . e vérnek rózsailata van . . . s szívta magába s élvezte, mialatt a sokezer sebzett ember, kinek testéből ez «illat» áradt, nyögött, sirt, haldokolt, undorodott. S mennyire undorodunk mi is ez illattól s e nyiló rózsáktól !

Ami neki rózsza, az másnak hulla. Rózsát s illatot s ismét hullát és undort éreztet velünk az arra hangolt lélek. A szabadság nemtője a thermopylae-i hősök vérét mint rózsailatot szívta ; a keresztény vértanúk a római börtönök mételyes levegőjét mint az élet lehetétét szívták ; nekik az elkínzott test halaványkék színe úgy festett, mint másnak az alkony rózsapírja ; éjt hozott ugyan, de hajnalt hirdetett.

A vidékeknek is van illatuk.

Ha a Dunán lemegyek Esztergomtól Vácig, mennyi illat, mennyi élet száll felém ! Mily mosolygó s ismét mily szomorú árnyak lejtének el lent a parton s a part fölött Pilis-Maróth, Dömös, Visegrád lejtőin. Mennyi hang, mily beszéd, hangos, zsivajos vásár vesz körül ! Ha magányos dombon állok s nézek szerteszéjjel, ahol megállok, oda gyülekeznek a szellemek, az emlékek, a hősök árnyai, a bűnök s gaztettek torzképei, az itt vergődött boldogtalanoknak kísértetei, s bujósdit játszanak velem ; kinéznek a bokrok alól, intenek a hegyekről ; kacagnak, sírnak, dühöngnek, futnak s megint jönnek. S ha a régiség szellemei, ha a mult árnyékai kimulatták magukat, jönnek a múzsák s mutatnak köveket, rétegeket, bazalt s trachit szirteket ; tengereket hömpölyögtetnek a virányos vidékek ölébe s pálmákat ültetnek a borókás vízmosásokra ; azután ismét elváltozik a táj, s a tenger helyén virány terjeng és virág feslik. Virág, cserje, fa, erdő, titokzatos világ ; oly csendes, oly illatos és fűszeres és bal-

zsamos! S ez mind rám lehel! E néma, hangtalan világban szinte megfeledkezném a hangos beszédről, ha kakuk, har-kály, billegény és csíz nem keltegetne álmomból.

Igy járok hegyen-völgyön, s ki ne látná be, hogy jó tár-saságban, finom, szellemdús, étheri, elit-társaságban forgok. Jó társaság, de finnyás és kényes! Durva hangot, parvenü arcot, üres szívet nem tűr. Bűn, gond, önzés neki annyi, akár egy malomkő a nyakába. Minden arcot elvisel, de végre-hajtókkal nem sétál. Bármily nehézséggel megküzd, hegye-keket mászik, áram ellen úszik, szirtekre kúszik, viharral ját-szik, de a kenyér-gond sötét barázdája neki medúza-arc; attól megkövül. A mohot a levágott fenyűk kifordított tőkén szereti, de a kenyér- s a krajcár-penésztől elájul; a villám izzó, vörös fényétől nem fél, de az aranyszomj sárgalázás arcától szótalán lesz, beteg lesz.

Finom, finnyás társaság! Csupa érzés és lélek, de a sor-vasztó gond és durva bűn az ő megölői, malomkövek... s ki fog malomkövekkel nyakában sétálni?

S mily hangulattal megyek hát Máriacell felé? Mitől lesz hangos az úton a lelkem? Vajjon történet, geológia, költé-szet mentorom s műzsám-e az úton? Mily színekkel dolgozik a lelkem?

Két szóval jelzem: *én haza megyek.*

Szárnyaló lélekkel járok ott, mely inspirációit a nagy-szerű természetnek s a legédesebb hiteletnek bájaitól köl-csönözi s a természet főnségét a kegyelem bensőségeivel egybefűzi.

Lélekkel járok ott, mely hegyről-hegyre száll, hogy a legfölségesebbet elérje. Sziklák közt bolyongok s anyai ke-blet keresek.

Lélekkel járok ott, mely zárt kertbe hatol, hogy a leg-szebb liliomot lássa.

Nem is járok, kúszom; a természet szépségein, mind-megannyi fokon fölfelé iparkodom; a tört sugarakat egybe-olvasztom; a szétszórt színeket, a csillámot, a vonalak har-móniáját összegyűjtöm; az Isten gondolatait mint színes kavicsokat összeszedem, hogy a kavics helyett az «első gon-dolat» drágaköve ragyogjon kezemben, hogy a tört vonalak a legideálisabb arcképpé egyesüljenek, s a szétszórt sugarak a legszebb szemben mint mélységes, bensőséges tűzű napok kigyúljanak s felém ragyogjanak.

A Szent Szűz arcára gondolok!

Ez a szép természet nekem csak keret; hegy, völgy,

patak, szirt, erdő, fenyő, balzsam, illat, felhő, napsugár
nekem csak keret . . . e keretből néz reám az én *Anyám*.

Máriacell *Anyám* háza! Bár cella csak, mégis ragyogó,
színpompás, szivárványos; szebb, mint bármely palota.
S ezt a cellát ide építette a Szent Szűz; ez az ő nyaralója.
Ide vonult el, messze a várostól, gyáraktól, a zűrzavartól.
Kivonult Babilonból s épített magának egy függőkertet
magasan a tenger fölé; hegyek a bástyái s szirtek az oszlopai.
«Elzárt kert» épített itt, hús, illatos, balzsamos kertet, s
andalog benne, s akarja, hogy aki hozzá jön, úgy jöjjön,
mint haza, úgy jöjjön, mint a Szent Szűz gyönyörűségének
kertjébe.

Ne hanyagoljuk el e gyönyörű természetet; a vidék bű-
bája képezi a kép keretét — a szimfónia prelúdiumát, a Szent
Szűz hajába font kaméliát. Ez a vidék úgy pompázik itt,
mint egy darab smaragd, elrejtve, elzárva a profán nagy
világtól. A vasút sín párja még nem nehezedik rá; gyárak
zakatolása nem veri föl csendjét; a vashámor sem okád már
füstöt s nem borítja kormos foltokkal az azúr eget; erdők-
ből s hegyekből van ez «elzárt kert» palánkja. Hegy-hegy
fölé mered csúcsosan, hegyesen állnak köröskörül, akár csak
a kerti sövény cövekei; egyik a másik fölé magaslik, mind-
megannyi őrszem, és néz és fülel.

E szép vidék illata, a meg nem mételyezett, a tiszta ter-
mészet, a természetes őserő, s azontúl a bensőség, az áhitat,
a kegyelem . . . ezt érezni kell! E szép vidék illata az, hogy
ez egy darab szent föld, s az ember mezítláb szeretne rajta
járni. E szép vidék illata a gyermeki érzület az Istenanya
íránt, ki itt otthon van.

E vidéken nem ömlik el az ember életének, a történelmi
nagy eseményeknek illata. Hogy itt valami különös harcok
folytak volna, azt nem tudom; de nem is akarom tudni; az
nem ide való. A történet csak annyit tud, hogy itt kezdet
óta erdők zúgtak, hegyi patakok rohantak, alpesi hómezők
váltakoztak enciános, fehér lóherés rétekkel, s más történet
itt nincs.

Itt pogányság nem lakott. Akkor, mikor az a virág,
melyet ez elzárt kertben tisztelünk, még ki nem nyílt, mély-
ségesen mély s mélyen sötét rengeteg terült el erre, s medvék
s hiúzok, szarvasok s bölények laktak benne. Itt nem küz-
döttek velük gladiátorok, s a vértanúk lelkei, mikor saját
sírjaikhoz zárandokolnak, nem erre veszik útjukat. Ide az
ember már mint keresztény jött.

E fenyők árnyékában, e vizek mormolásánál, ez éber hegyek lábánál ünnepet ül a Szent Szűz tisztelete. Fölséges terraszra építette templomát, s e boltívek alatt száll ég felé számtalan nemzedék áhítatának tűzétől élesztve lelkünk.

Oly jól, oly bensőséggel lehet itt imádkozni. Inspirációkat lehel az egész táj, s inspirációkat Máriacellnek, a Szent Szűz cellájának názáreti szelleme. Inspirációkat lehelnek az Alpok fehér csillogású, örökös hó koszorúzta hegyláncai, s annak a páratlan, egyetlen léleknek szeplőtelen ragyogása, mely a hónap csillogását egyesítette a szeretetnek forróságával. Inspirációt lehel a hegyi-patakok kristály-tisztasága s a Szent Szűz lelkivilágának homálytalan átlátszósága; a mindig üde rétek, a balzsamos füvek, az olajos fenyők arra a fölkenet lélekre s arra az arcra figyelmeztetnek, melyen elömlött a szépség, a gratia, s akinek a neve is olyan, mint a kiömlött illatos olaj.

Az ember repeső szívvel jár feléje, s nehezen esik elválnia, s aki azt egyszer átérezte, hogy az elutazás neki búcsúzás, az szívesen jön vissza, s mindannyiszor edesebb érzelmekkel.

S hogy e báj és kegyelmet kellően kiélvezhessük, s lelkünket a benyomások friss harmatában megfüröszthessük, ajánlatos, hogy más-más úton közelítsük meg s hagyjuk el Máriacellt. Csak egy ilyen oda-vissza útra akarok figyelmeztetni, melyet kevésbé koptatnak a stereotíp zarandokok, s mely a vállalkozó turistának igényeit is kielégítené.

Menjünk a déli vonaton egész Kapfenbergig s onnan a keskenyvágányú vasúton föl Seewiesenig. Seewiesentől mienk a világ; postán is, kocsin is mehetünk, de legszebb s legcélszerűbb a gyalogjárás. Seewiesentől tereferélő, anyókás tempóban is elérünk Cellbe 7—8 óra alatt. Szedje tehát mindenki a sátorfáját s menjen, ahogy tud s ameddig tud; ahol éri az éj, ott meghál; minden faluban tisztességes szállót talál. Mikor Seewiesen fölött a hegyre ér, ott nézzen végig a vidéken, a Hochschwab s a Staricok völgyébe, s egy tekintettel fölérti, hogy miért mászik a turista a hegyek csúcsaira; ez a tekintet isteni; hasonlít ahhoz, melyről a zsoldáros mondja: «et altitudines montium ipse conspicit», a hegyek csúcsaira letekint.

Visszafelé pedig menjünk Wegscheidon át Wildalpeba. Wegscheiden elmehetünk postán vagy kocsin. Három személy fogadhat egy egyfogatú kocsit három forintért, s azon elhajt Wegscheiden; onnan gyalog Weichselbodenen keresz-

tül Wildalpeba. Ezt az utat már nem írom le ; elég annyit mondanom, hogy két poklon keresztül vezet az út, a «Vordere» s a «Hintere Hölle»-n át. Ezek Dante poklai s Doré-féle képzeleteknek iskolái. Mindezt kényelmesen egy nap alatt megtehetni. Utazzunk el reggel kocsin Wegscheidra, onnan gyalogszerrel délben vagyunk Weichselbodenban s este Wildalpeban. Wildalpeból két út kínálkozik ; vagy hegyi ösvényen Eisenerzbe (hét óra) vagy postán Hiflauba (öt kor.), s onnan gyalog a Gesäuse-n át Admontba. A Gesäuse-n a zúgó Enns-folyó vágat, zúg és morog ; itt silentium soha sincsen ; gyalogosan nem tart az út öt óránál tovább, s nem okosan cselekszik, ki e bámulatos, gyönyörű vidéken vonaton száguld végig. Admontban meghálunk tiszta, kedves szállókban, hol már nemcsak a vidéket, hanem az olcsóságot is bámuljuk, s reggel visszautazunk a Gesäusen s Hiflauon át most már vonaton a leopoldstein-i tóig. Ez körülbelül két órát vesz igénybe. A leopoldstein-i tavon megfürösztjük tekintetünket, s azután a tó partján elmegyünk Eisenerzbe. Az eisenerzi festői templom mellett fölhaladva, két-három órai séta után ott vagyunk a híres Erzberg lejtőin, az olasz trattoriá-ban, melynek nevét — szégyenemre mondom — elfelejtettem, de ha jól emlékszem, Buccentoro s Cepaldi közt ingadozik. Itt az ember terraszon foglal helyet s bámulja az Erzberg nagyszerű földarabolását. Ez a hegy tiszta vasérc, s már a rómaiak foglalkoztak kiaknázásával. Aknázni különben ezt a hegyet nem igen kell, mert az ércet úgy törhetni ki belőle, mint a követ a szobi kőbányában.

Az ember itt az olasz nevű trattoria hagyományainak tiszteletére risotto-t eszik s fölindul a Herrsenhaushoz, honnan négy órakor délután nézi az aknák robbantását. Mont Pelée kicsiben ; ami lyukat, aknát fúrtak, ástak napközben, azt most robbantják. E robbantás és a manőverezés közt csak az a különbség, hogy a manővereknél elpuskázott puskaapor csakis lármát s füstöt csinál, itt pedig a puskaapor közhasznú célra fordítatik. Miután az aknák mind fölrobbantak, elmegyünk a magas Erzberg párkányán a keskenyvágányú vasút állomásáig, ahol felülünk a nyílt, különben követ szálító, most padokkal ellátott kocsikra. A vasút erősen lejt, úgy hogy nem kell mozdony a vonat elé, hanem erdőn, hegyen, alagúton, hidon át robog a négy-öt kocsiból álló vonat ; kocsisa a dörzsfékező, akinek köszönjük, hogy végre a vorderbergi vonal egy állomásánál megállunk. Hogy hogyan hívják, hogyan nem ezt az állomást, ezt nem tudom, de

annyt tudok, hogy a mozdony nélküli vasút tovább nem megy, s így a kedélyes utazásnak itt okvetlenül vége szakad.

Innen az út Leoben, Bruck s Grác felé nyílt titok, mint ahogy azt minden térkép bizonyítja.

Ha tehát valakit Máriacellbe vonz a szíve, az hozza el magával a szemeit is a természet e pompáinak élvezésére, hozza el magával a lábait is, akkor a zsebeit nem kell nagyon megterhelnie.

Tusnád-fürdő.

(1902)¹⁰

Magyarország határain német, vend, horvát, tót, rutén, román ül. Magyarország hullámos palástját ezek szegélyezik. Csak egyetlenegy tiszta magyar csikot varrt az ország szegélyébe a Gondviselés, aranyos, paszomántos csikot, s ezt a csikot ma is Csík-nak hívják. Ez a Csík egy foszlány Attila népéből, egy csík a régi Hunnia palástjából, mely leszakadt, mikor a palást szétszakadt, s ott akadt fönn a Hargita szirtjein, a csendes erdőségeken, a havasok gerincein, s azóta is ott van.

Csik az a csík, erdőből-virányból szöve, melyen az Olt folyó ezüst szalaga húzódik végig. Elzárt, csendes ország, melyet hegy-óriások környékeznek s rengetegek táplálnak friss éltető lehelettel. Itt pihent meg a székelység dúló csaták után s vetett nyugágyat békésebb nemzedékeinek, emlékeinek, hagyományainak, csontjainak, porainak. Itt élnek Attila maradéki; nyelvükön megérik az ósdiság akcentusa, szokásaikon a patriarkák egyszerűsége, öltözetükön az erő divatja, melynek nem kell kamgarn, hanem csak szűrposztó, kultúrájukon a nyugati kultúra elgyöngült érverése; idáig az erős pulzus nem jutott el. S még ott áll a Hargita, a «nagy erdő», s átellenben őrt áll a Somlyó-hegye a Szent Szűz szentélyével, hol az ájtatos erőtlenség alázatos imáiban lelket kér a küzködő erőnek.

Ebből a Csikból egy gyönyörű völgy kanyarodik le Tusnád-fürdőbe, mely oly fiatal és üde a völgyek közt, mint amilyen fiatal és kedves Tusnád a fürdők közt. Ezt a völgyet az Olt fürta. Hajdanában a Csík nagy tó, vagy ha úgy tetszik, tenger volt, s ott, hol most székely munka, székely kínlás, székely élet a hazának aranycsikját varázssolták a kiszáradt tófenékből, ott régesrégén fenyőerdők s az ég csillagai tükrözödtek mély vizeken. Akkor Tusnádon sem jártak még turisták, legföljebb bölénybikák.

Többet mondok: Tusnád nem létezett. Sziklafalak,

bércek meredtek ott egymásra ; azok a gyönyörű, kúpszerű hegyek még nem ékelődtek az azúrkék égbe, azok a sötét fenyvesek még nem zúgtak karban az Olt vizével ; azt a völgyet előbb fűzni, a gyönyörűségnek ez árkat előbb vájni kellett. Kellott ahhoz valami vakmerő, őseréjű titán, valami pezsgő, teremő gényusz, aki erős és ügyes is, ki sziklákat ért faragni, terraszokat építeni, csúcsokat hegyezni, völgyek árkat tekerni. S ez a titán ott aludt a mély tóban, a vizek árja volt a karja s a kristály hullám volt acél vésője, s mikor kialudta már magát s megúnta a nyugalmat, fölkel, s azzal az erős karral s azzal az éles vésővel nekiállt a sziklafalaknak s kitörte bordáikat s nekizúdította a tengert a völgyeknek és hegyeknek s erőteljes művészetének emlékeül belevágta a hegyekbe a gyönyörű Tusnád-völgyet. Most ott lejt az Olt a völgynek mélyén, s miután kivezeti vizeit a Bárcaság sík-ságára, kibujdosik Romániába.

Ki tudja, mily soká mélézött a Tusnád völgye, mily soká tartott itt számíthatlan évezredek át a csend és magány ! A tinók csengői s a fürge Olt kacaja volt egyedüli zenéje ! Azzal mulatta magát, hogy csengőknek és kacajnak felegetett ; elkapta szavukat s tovább adta lombnak, szélnek, sziklának. Most már csendhez és magányhoz harmadiknak a magányba menekülő ember csatlakozott, s ide építette sátrát, kedves, szép villáit, s megkérte a völgy ezredéves lakóit, a csendet s a magányt, hogy maradjanak itt vele s ne távozzanak el tőle, mert nem elkergetni őket, hanem ölkben megpihenni jött ő ide.

Tusnád szép ; szép, amilyen szépséget völgyre, meredek hegyekre, zúgó rengetegre, iramló folyóra, napsugaras és holdfényes fenyvesekre szokott kiönteni a természet ! Hegyes, magas, fenyűerdős, meredek kúpok közé ékelődött a fürdő, úgy állnak körülötte, mint virágos verandán óriási thuják, mint zöldelő piramisok ; sötéten állnak, de telve élvezettel s illattal. Merészen állnak halálra készen ; aki letarolja erdőjüket, az levágta fejüket ; az a sötét fenyves tartja e csúcsos hegyekben a lelket.

S amilyen szép, olyan vad az a Tusnád ; vad, csupa természet, s mert csupa természet, azért mélységesen csendes s menedéke az elcsigázott idegeknek, a villamossággal s raffinériákkal elkoptatott életerőnek s a természetnek ünneplő szépségeit kiérző lelkeknek. Csak végig kell menni ezeken a dobogó, puha ösvényeken, mikor reggel a napsugár a fenyűk búbjait aranyozza, mikor a rengő fűszálak harmata lábunkat

hűsíti, s a fenyőillat mint a tömjénfüst mámora száll lelkünkre, hogy átérezzük, mily hamisítatlan, titokzatos, mélységes természet vesz itt körül.

Vannak más szépségek is; van természeti szépség is, mely kacér, bódító, örületes, mint a Riviera, mint Nizza szépsége; de ezt itt nem keresem, nem is vágyom utána. Nekem most ez a mélységes, komoly, csendes szépség kell. Itt a sziklák nem ragyognak bíborban, violában; nem öltözködnek a márvány szivárványába; itt nem látok rózsaszín-pettyes, fehérgyöngyös tengert. Itt nem égnek vörös tűzben az oleander virágai, nem rezzen meg a pálma a tengeri szellő csókjától; itt nem sóhajtott dalt és szerelmet a mirtus; nem izzik sötétzöld tölgyek közt a piros gránátfa; itt nincs terpentinfű, sem babér; itt nem lejtnek virágfüzerek szilfákról nyárfákra; nincs borzszínű kaktusz s fehér aloé: itt csak az örökzöld fenyő emeli sokkarú gyertyatartóhoz hasonlóan ágait, árnyában a melankólia pihen, sóhajok reszketnek túlevelei között, s illatot lehel ránk, melytől föléledünk! Én itt elfelejttem Arnót, Veneziát, a szép Madonnákat, a firenzei palotákat; nekem elég a természetnek ez a csendes, zavartalan vasárnapja. S ha nincsenek itt csergedező szőlőskutak, tengerbe érő márványlépcsők, fölfutó rózsákkal benőtt folyosók, világot körülfogó amfiteátrumok, se baj, se baj; e felséges domban, e csendes erdőben lelkem szárnyra kel, s a szél zúgása imámban angyali lelkek szárnycsattogásává válik.

S ha még nagyobb csendet s mélységesebb magányt akarok, s ha nem érem be az erdő vasárnapjával, hanem ünnepi vasárnapot, húsvétet, pünkösdöt keresek, fölmegek a hegyeken túlra, föl a magasba, az elhagyott Szent-Anna tavához. Annyi nyugalom s melankólia lakik e tó partjain, hogy szinte idegenszerű. Megállok és nézem; mintha sötét szemöldök alól egy nagy kék szem tekintene reám. A sötét szemöldök a sötét fenyőerdő, s a kék szem tekintete a hegyek felségének s a csend méltóságának öntudatát löveli. Ez a szem mélyebb, mint a tó; mert a tó fenekére valahogy csak érhetnénk, de a lélek mélységeit, melyek bennünk nyílnak, mikor az Isten nagy műveit csodáljuk, föl nem mérhetjük. Mihelyt a tóból szem lesz, az Isten néz ki belőle, s annak a tekintete nem fér lelkünkbe; nem bírunk eltelni vele. Nézzünk s egyre nézzünk; pedig mindezt láttuk már; láttunk fenyőt, mohát, kákát, láttunk parti fűzet, illatos zsályát, harmatgyöngyös fűvet, vad démutkát; de mikor fenyő, káka, fűz, zsály a egymásba fonódnak s a tóban tükröznek, mintha lel-

künk fordulna be velük, mintha én is elsietnék e mélybe siető árnyakkal abba a mélységbe, mely az egész világot egységes, mélységes tükrözésben összefoglalja s gondolatban s érzelemben öntudatunkra ébreszti.

Ó mélységes tengerszem, érző, költő, ébresztő, alakító lélek ! Benned megelevenedik a vidék, a hegy, a bérc ; benned átszellemül a fenyő, az árny, hangossá lesz a magány, a csend ; benned élvezetté válik a balzsamos fénylő lég, s himnussá lesz a szél zúgása, a tóba csepegő eső zaja, a kövecses ágyba hulló vízesés moraja ; benned az éj versenyez a nappal, a holdsugár a napsugárral, s te élvezed játékaikat s gyönyörködöl remekeiken. Benned a napsugár fest, a holdsugár hímez ; a napsugár zöld és kék alapon, a holdsugár mindig sötét-fekete alapon neked dolgozik, neked hímez arany csipkéket az éj szövőszékén. Minden bokor, minden haraszt, minden levél egy-egy minta neki s neked ; annak az árnyékát hímezi ki aranyos fonállal. Hamar elkészül vele, s amikor megvan, őrt áll kedvenc műve mellett, s ha a szellő meglibbenti az ágat s szétszakítja az aranyos hímzést, rögtön kijavítja, s az aranyos szálból csak reggelre fogy ki. S te ezt mind nézed, érted s élvezed, s mikor a nap s a hold kifognak az aranyszálból s a természet a mintákból, te nem fogysz ki érzésből, alakításból, teremtésből, érző, alakító, teremtő lélek ! Veled járom az erdőt, a hegyet ! Kegyelmedből lesz nekem a lét illatos, mint a zsálya ; lágy, mint a viasz ; édes, mint a méz ! Általad s csakis általad nyujt élvezetet a szép Tusnád s gyönyörteljes elmélyedést a Szent-Anna tava.

A Niagara.

(1905)¹¹

Nagy örömmel szálltunk *New-Yorkban* a *Buffalóba* siető éji vonatra ; ünnepet akartunk ülni másnap, imádkozni akartunk abban a templomban, melynek falai magas mészkőrétegek, s orgonája a *Niagara-vízesés*. Buffalótól nem messze vágtat a *Niagara folyam*, s ott teszi meg azt a páratlan halálugrást, melynek csodálatára zárandokol a világ. Az utazás New-Yorktól Buffalóig egy éjen át tart ; a hajnal hamar derengett, s Havi-Boldogasszony napja, augusztus 5-ike, rózsásan bontakozott ki az éj homályának foszlányaiból ; örömmel s hálás szívvel üdvözöltem e napot, melyen az Isten egyik remekművét reméltem csodálni, s melyen ünnepi hangulatul összefolyt lelkemben a hullámok vonalainak s a víz színeinek játéka a tömegek zúgásának s dörgésének zenéjével.

A fölséges természeti tüneménynek, a Niagara-vízesésnek, szeretném most tüzetesebb ismertetését nyújtani.

Kezdjük a dolgot az elején s tájékozódjunk a Niagara folyam *víztömege*, valamint *folyása* és *sziklás ágya* s ez ágyának rögtöni, *mély megszakítása* iránt, mert ezek a tényezők teszik lehetővé az évezredek óta tartó bámulatos katasztrófáját a víznek.

A Niagara-folyam az *Erie-tóból* szakad s az *Ontario-tóba* ömlik ; az Erie- és Ontario-tavak zárják ugyanis az Atlanti-Oceán felé a nagy kanadai tavaknak feltűnő sorát. Az Erie-tó 98 méter magasságban fekszik az Ontario fölött s maga ismét a *Huron-tóból* s több beleszakadó folyónak vizéből táplálkozik ; 395 kilométer hosszú s középen 92 kilométer széles ; mélynek nem mély, hiszen legnagyobb mélysége is csak 37 méter, de azért mégis nagy víztömeggel rendelkezik, hiszen kiterjedése 27.586² kilométer.

Ebből az Erie-tóból szakad ki a Niagara folyam ; rövid, csak 53 kilométer hosszú, mint a Duna Nagy-Marostól Budapestig, de annál regényesebb, s ugyancsak «esélyes» az útja. 31 kilométeren át csendesen folyik ; még nem húzza vizeit a

mélység ; a lejtés nem nagy ; de azután sziklaággya lejtteni kezd s a folyam az utolsó, vagyis a 32-ik kilométeren át már nem is folyik, hanem eszeveszetten siet, majd vágtat, hogy a *Niagara-Falls* nevű amerikai város s a másik parton fekvő, már kanadai *Cliffon* nevű falu mellett, hanyatt-homlok a mélységbe zuhanjon.

A Niagara tekintélyes, szép folyam. Kifolyásánál, mely azonban inkább csak magának az Erie-tónak nyúlványa, 1200 méter széles ; később 600 méterre szorul s a vízesés előtt is e szélességével imponál, az esés után azonban az általa vájt, mély, de mégis csak keskeny sziklaággyban helyenkint feltűnően szerény lesz. A folyam azonban nem abban a hatszáz-méteres szélességben csinálja meg bukfencét s így nem is érvényesülhet a maga egész, impozáns erejében, mert az óriásnak útjában áll egy nyomorult *Kecske-sziget* (Goat-Island), s két részre osztja folyását ; ez által két vízesés támad : az *amerikai*, mely 320 méter széles és 50 méter magas s a nyugati, vagy *Lópatkó-vízesés* (Horseshoefall), mely tényleg hajlott, akárcsak egy kimustrált s már széjjel vágyó patkó volna, s e hajlásában 578 méter széles ; magassága pedig 48 méter.

A vizek vágtatva, mint valami lejtős trambulinon, érkeznek ide, hol ijesztő mélység tárja ki keblét, hogy zuhanó tömegeiket fölfogja ; mikor a folyam a meredély szélére jön, hullámai elsímulnak, taréjai lelapulnak, mintha csak a mélység szemléletétől elakadna a szíve. Fátyollá válik az egész folyó, fátyollá opálból, smaragdból, tengerszínű alabastromból ; így borítja az egész sziklát, hogy a következő percben tündöklő porrá, lengő-szálló gyönggyé zúzódjék, nem valami ütéstől, hanem a lendülettől, a repülésnek szélsőbességétől. Minden csepp tündöklő, puha tolluvá lesz, s az egész nagy Niagara-folyamnak két ága egy-egy repülő szárnyá, mellyel fészkebe, a mélység kebelére repül. Amikor leér, — s folyton ér le — akkor fölkiált és fölzúg, de úgy, mintha dörögne ; szó erre az emberek nyelvében nem igen van ; azt csak a «sok vizek nyelve» tudja kifejezni ; de tény, hogy szenvedélyében zúg, harsog, morog, dörög. Lent az opál-fátyol összegyűrődik szökellő, tomboló, viaskodó hullámokká, mintha csak nimfák üznék játékukat ; fölbuknak, lebuknak, átugorják egymást, szökellnek, forognak szüntelen. Vízporfelhő emelkedik a zuhatag lábától az égre s elfödi a legelkeseredettebb hullámharcnak színterét ; emberi szem azt nem látja. E vízporból készül a zuhatag homlokára a legszebb koszorú ; a napsugár szívár-

ványt rögtönöz a mélység fölé, mintha csak gyöngyöket s szivárványos ékköveket kötne füzérbe.

E fölséges tüneményt látni kell ; a tankönyvek száموkat, méreteket, súlyokat sorolnak föl, de mihelyt leírására adjuk fejünket, szavunk szárnyat ölt s a fantázia képeinek szépségébe öltözik.

Vegyük hát megint elő az adatokat.

A Niagara-vízesést az jellemzi, ami egyáltalában Amerikát, t. i. a *tömeg*. Gyáraik, gépeik, mozdonyaik, vagonjaik impozánsak, mert sok és nagyok. Mikor visszajöttünk Európába s Hoek van Hollandnál fölszálltunk az európai vasútra, lekicsinyeltünk mi azon mindent : mozdonyt, vaggont, fülkét, ülést ; körülbelül az a benyomásunk volt, mintha egy elsőrangú gyorsvonatról átszálltunk volna valami keskeny-vágányú vicinálisra. A Niagara-vízesést is tulajdonképen a tömeg jellemzi ; nem a magasság, hiszen, amint említettem, az csak 50 és 48 méter ; hanem a víztömeg ; ezt Barret percekint 554.000 köbméterre teszi.

Képzeljük el, vagyis inkább számítsuk ki, hogy 554.000 köbméter víz 50 méternyi magasságból esvén, micsoda erőt fejt ki, — hogyan töri össze ez a víz-zúzó mindenekelőtt önmagát, — hogyan zúzza azután lent a fenéken s az oldalakon a sziklát, — hogyan kalapál ez a hajlékony, de azért akár csak 100.000 mázsa vaskalapács volna, a mészközetten, s miféle munkát végezne ez erő gyárakban, gépekben, vasúton, ha le tudnák fogni s át tudnák vinni. Úgy tartják, hogy ez a Niagara-vízesés egymaga el tudná hajtani a világ összes gépeit. Ehelyett azonban ugyancsak kevés hasznos munkát végez. Vannak ugyan gyárak a partjain, de ami ott elkel a Niagara energiájából, az csak egy-egy rengő erőcsepp az erővedren. Emberi használatra tehát kevés jut a Niagara erejéből ; de egy monumentális művet mégis csak alkot ; fölkorja 57 méter mélységre a vízesés katlanát s mély folyományat váj a sziklába. Folyton követ fejt ; amilyen hosszú az Ontario-tó felé mostani sziklaággya, oly hosszú évszázadokon tartott ott végig köfejtő munkája ; azt a hosszú sziklavölgyet a Niagara-folyó csinálta s e munkájában kalapácsa a víz-esés volt.

A vízesés régen, nagyon régen annak a mészköpadnak a végén lehetett, mely az Erie-tótól az Ontario felé húzódik. Képzeljük azt el magunknak olyformán, hogy a sziklapad helyébe egy széles deszkát csúsztatunk, melyen vizet folytatnánk ; úgy-e, a víz a deszka végén leesnék ; ha föltételezzük,

hogy ez a víz, mikor a deszkáról leesik, egyre rágja a deszka végét, úgy hogy azt lekoptatja : akkor hosszú évszázadok múlva az esés pontja a lekoptatott deszkán föl egyre közelebb jönne a víz ráömlési pontjához. Így vagyunk a Niagarával is. A Niagara-folyam réges-régen sokkal alább, sokkal közelebb az Ontario-tóhoz, tette meg bukfencét, ahol az alatta nyugvó földrétegek elhelyezkedése, melyekről mindjárt szólni fogok, lehetővé tették a mészpadnak szabályos letörését ; lassan-lassan úgy elkoptatta és letörte a mészpadot, hogy most már 32 kilométernyire került föl az Erie-tó felé. Sokezer év múlva a *Niagara-Falls-város*, amely most a vízesés partján épült, csak útjelzője és emléke lesz a XX. században e helyen romboló zuhatagnak.

Lássuk már most a földtani viszonyokat. Min alapszik ennek a századok folyamában vándorló vízesésnek lehetősége ?

Vízesés bárhol lehet, ahol magasabb szikláról ömlik le a víz ; az semmi különös ; völgyet is váj magának a folyó, nemcsak Erie-tótól Ontarióig, hanem Ontariótól az Atlanti-Óceánig ; de hogy ez a Niagara-vízesés ily magasságban fönn-tartja magát s ki nem építi valahogy menetelesre folyam-ágyát, továbbá, *hogy e magasságban tartja meg folyton évezredek óta visszavonulását, ez az a feltűnő pont, mely magyarázatra szorul.* Ezt a pontot épen a kőzetrétegeknek egyszerű és érdekes elhelyezkedése világítja meg.

A Niagara folyamágyában s nevezetesen magában abban a sziklafalban, melyről a folyam leugrik, két kőzetréteg szerepel. A felső réteget 26 méter vastagságban ősrégi szilúr-mészkö alkotja, mely szinte vízszintesen terül el ; alatta pedig még nagyobb vastagságban palakőzetre akadunk. Tudjuk, hogy «*gutta cavat lapidem*», legyen az a kő gránit vagy porfir, s a csepp még oly kicsiny, ha századok folyamán esik a gránitra, bizony kivájja azt. Mily festői völgyeket vájt a víz a szászországi homokkőzetben, melyeknek falai mintha csak gigászi kőkockákból volnának fölépítve ; mily mesés barlangokat vájt ki a víz a mészhegységekben, melyeknek földalatti, sötét folyamágaiban hömpölygött s hömpölyög még most is, pl. a Karst-hegységben, s hogy messze ne kalandozunk, mily nagyszerű, mély völgy az, mely a Niagara-vízesés alatt húzódik az Ontario-tó felé ; ezt mind a víz, még pedig ép ez a Niagara-folyam vájta.

De mialatt máshol lassú, százados munkában, magába a vízesést előidéző sziklába vájja bele ágyát s így a vízesé-

seket megszünteti s lejtős gyors folyást biztosít magának : addig a Niagara vizesését eszközölő sziklát le nem hordja, úgy hogy lejtőt vájna bele, hanem nagy darabokban letöri ; a vizesés magassága eszerint megmarad, csak hogy egyre jobban az Erie-tó felé hátrál. Ennek az oka a mészkőréteg alatt elterülő pala, melyet a szél azzal a finom vízporral éjjel-nappal, évről-évre, évszázadról-évszázadra folyton csapkod s egyúttal föl bomlaszt ; a felső mészkőréteg eszerint megfosztatván támaszától, időnként nagy darabokban a mélységbe zuhan ; így történt ez nevezetesen 1828-ban, 1853-ban és 1862-ben, mikor a kanadai oldalon az úgynevezett Table-Rock szakadt le s tűnt el a mélységben. A sziklatalpnak e lassú bár, de folytonos le-letörése által a Niagara-vizesés az Erie-tó felé hátrál s 1842-től 1879-ig folytatott pontos mérések alapján kiszámították, hogy évenként ezt a hátrálást 82 centiméternyire vehetni föl, úgy hogy 40.000 év múlva a Niagara-vizesés az Erie lábát éri el.

Ami a hajózást illeti, a vizesés fölött a Niagara igen jól hajózható, mert a 32 kilométer hosszú folyam az Erie-tótól a vizesésig 18'6 métert esik ugyan, de ebből magára az utolsó kilométerre 15'5 méter esik, amikor a folyam már érzi veszét s bőszülten vágat le a lejtőn. A katlan, melyet a vizesés kivájt, hasonló egy hatalmas római cirkuszhoz, melyben a hullámok vívnak egymással, de a vizesés lábától egy bizonyos távolságra a hullámozás és berzenkedés megszűnik, s a kis propeller bátran viszi a katlan közepére az utast, ki mindent meg akar tapasztalni s többi közt a Niagara esőjében vágyik megázni. A katlanból a folyó elég csendesen indul ki, de öt kilométernyi távolságra sziklaággya ismét 300 méterre szorul össze s óriási sziklákon át végez halálugrásokat s tajtékzik eszeveszetten. Ehhez járul, hogy a 100 méter magas sziklaktól befogott meder egyszerre balra kanyarodik, a víz pedig ennek a kanyarulatnak nekivágván, oly örvényt rög-tönöz, amellyel szemben a Charybdis igazán kismiska ; azt az angol Whirlpool-nak hívja.

Az örvény magában is a természet látványa ; hatalmas átmérőjű vízdomb ; nem mondhatom, hogy víztölcsér, mert a tölcsérben, a tulajdonképeni örvényben, a vízfelület a közepén mutatja a legalacsonyabb szintájt ; itt azonban az örvény közepe a legmagasabb, még pedig három méterrel magasabb, mint a katlan partjain. Az ár sodra ugyanis a partnak vág neki, mely majdnem tökéletes körvonalat képez s e körvonal hosszában vágat, mint a cirkuszban a tajtékzó mén, s vala-

mint a mén, mikor körben fut, befelé oldalt dől, úgy itt a vágató ár nyomása a központ felé irányul, s ugyancsak a központ felé torlaszolja föl a vizeket. Csak 10 kilométerrel alább simul el végleg a folyam ágya ; ott megszűnik a pezsgés, zúgás ; ott a bőszült elem leveti taréját ; ott azok a mennydörgő ütközések is, melyekkel 200—300 köbméter víz minden pillanatban nekilódul a sziklának, s mintha aknát sütnének el alatta, porrá zúzódva a magasba repül, elnémulnak, s a folyam türelmesen veszi hátára a hajókat s ismét a kultúra szolgálatába áll, s 21 kilométernyire a vízeséstől az Ontario-tóba szakad. Egész futása 53 kilométernyire terjed ; ily rövid úton folyam több esélyt meg nem érhetett, mint a Niagara.

Az amerikai leleményesség arról is gondoskodott, hogy a turisták alkalmasan hozzá férközhessenek a természet e fölséges tüneményeihez. A hajócskát, mely a vízesés katlanában cirkál s az utast lehetőleg közel viszi a fölbőszült hullámok fodraihoz, már említettem ; érdekesebb azonban az, hogy az ember nemcsak eléje, hanem mögéje is kerülhet a zuhatagnak. A víz ugyanis ívet ír le, mikor a folyás sebességével lerepül a sziklafalról, s talán már ez az ív is lehetővé tenné, hogy a vízfüggöny mögé kerüljünk ; gondolom azonban, hogy ez esetben a dolog túlságosan bravúros volna. Pedig a Niagara vízesése alá jutni most nem valami különös bravúr ; megkönnyíti ezt az a főtemlített palaréteg, mely a Niagara-vízesésnek a tulajdonképeni s nélkülözhetlen kelleke és föltéte. Ez ugyanis egyre kopik s falában az oda-csapódó vízpor nagy üregeket váj ki ; ez üregek teszik lehetővé a vízesés alatti sétát. Két ilyen érdekes sétány nyílik a tolakodó turistának ; az egyik a nagy patkóalakú vízesés alatt vezet, a másik az amerikai vízesésnek egyik oldalága alá merészkedik.

Aki ezt is átélvezni vágyik, az vitorlavászon ruhát ölt magára, lábaira nemezpapucsot, fejére kajla-karimájú kalapot húz s ebben a fotografálni való mundúrban ereszkedik le egy fatoronyban tekerődő csigalépcsőn a kis zuhatag aljának széléhez ; itt azonban nem térünk rögtön a zuhatag vízfátyola alá, hanem a zuhatag előtt az árból kiemelkedő nagy sziklákon vezetnek fahidacskák a zuhatag jobb oldalára ; erről az oldalról térünk be a vízfödél alá. Érdekesebbnek érdekes, de ugyancsak nem mulatság ; szívbjajos, ideges, gyöngemellű embernek egyáltalában nem ajánlanám ; ott hagyhatná a fogát. Az ember bőrig vizes lesz s nyel vizet annyit, hogy

fuldokolhat tőle. A zuhatag eltévedt árjai akárcsak víz-ostorok volnának, úgy csapnak az ember fejére, hátára, arcába ; görcsösen fogjuk a nem nagyon masszív korlátfát, s iparkodunk tovább, föl vagy le a lépcsőn vagy a lejtősen fektetett, rovátkos deszkákon. De sokszor nem lehet ám előbbre jutni, mert a turisták egész hosszú sora fogja el az utat, s akkor az ember ott áll a víz-ostorozás alatt s forgatja a fejét, mint a nyaktekeres s kapkod levegő után. Igen csodálkoztam, hogy senkit sem kellett kihalásznunk ; de azt láttam, hogy mikor kikapaszkodtunk a sziklára, pihegett a tüdők, mint egy megkergetett borjúfókáé, s különben is úgy festettünk, mint ezek a síma, jámbor állatok.

Sokkal élvezetesebb, no meg kényelmesebb út vezet fönt a folyamnak magas partjain végig, le egész Leviston és Queenstown városokig a kanadai oldalon, ott azután egy fölséges magas hídon átjut a másik partra s fölkerül az amerikai oldalon Niagara-Falls városba. A 10 kilométernyi utat oda és vissza aránylag rövid idő alatt futja be a villamos kocsi ; ijeszt ugyan a mélység, melynek szélén halad, úgy hogy itt a kisiklás a Niagara fölségéhez illő katasztrófa volna, de a kilátás a zúgó, tajtékzó folyóra, a mélységes, sziklába vájt mederre, az örvényre, mely fent kering s ölelben fát, szemetet, lombot ringat, kárpótol minden aggodalomért, s az ember a szépségtől s az élvezettől elfelejti a veszedelmet s a félelmet.

Most pedig, mikor Kanadában csikorog a hó, a Niagara örvényei fölött íme kíváncsi turisták bandukolnak. Az amerikai fiúnak nem kis büszkesége, ha azt mondhatja, hogy a Niagara vizesénél korcsolyázott. Nagy hatalom a Niagara, de nálánál is van még erősebb hatalom, még őt is a jég kényszerzubbonyába szorítja a tél. Ilyenkor a szálkózó vízpor odafagy a sziklára, bokorra, fára s furábbnál-furább ijesztő jégburkokat borít a körülfekvő partokra. Mint egy cseppkőbarlangnak oszlopai, úgy állnak itt őrt titokzatosan esztergályozott jégtornyok és toronyfiak, az indiai pagódák csúrt-csavart vonalait és dudorodásait utánzó domborulatok ; itt egy megnyúlt jégcsap a sziklán kapaszkodó őskori szörnyhöz hasonlít, ott meg mintha valami kajánságból és kómikumból összeszőtt sunyi arc vigyorogna az emberre. Néha meg épen-séggel egész jéghegy emelkedik ki a katlanból, s az ember a katlan mélyében hegyi kirándulásokat is tehet. Különösen érdekes tünemény az, hogy a katlan oldalában, ahová a vízport nagy mennyiségben hordja a szél, hatalmas jégletjtő kép-

zódik; lejtő tömör, sikos jégből, amelyen az amerikaiak szédítő sebességgel leszáncáznak. Ez a lejtő néha eléri a sziklafal magasságának $\frac{3}{4}$ részét; de az amerikai fiúk szinte még nagyobb víztömegeket kívánnának a Niagará-nak s nincsenek megelégedve sem szélvésszel, sem az észak fagyos lehetével s szívesen fujtatnák a zuhatag vízporfelhőit, csak hogy a jéglejtő fölérne egész a partig, s onnan azután egy lendülettel lehetne lerepülnie a száncázó turistának.

Szóval a Niagara kifogyhatlan a természet csodáinak elővarázslásában; télen-nyáron kifejti pompáját; nyáron virágos természettel, télen jégcsillámos tündéri környezettel díszíti a vizek erő-bemutatkozásának színhelyét. E formagazdagságtól az ember elkábul s felejthetetlen benyomásokat visz el magával. A hullámok ott szökelnék képzeletében, s a «sok vizek zúgása» egyre visszhangzik lelkében s visszhangja a zsoltár szava: *«Uram, mi Urunk, mily csodálatos a te neved az egész földön»* (Zsolt. 8, 1).

Miramare.

(1908)¹²

Mióta először rám nézett végtelen, kék szemével a tenger, azóta megigézett s fogva tart. Nézem s szeretem én is.

Ó be szép a tenger! Végtelen kéksége lágyan átfoly a láthatáron a halványkék égbe; peremén barna, sárga, fehér vitorlák rengnek, mint szétszórt virágszirmok a csendes tó tükörén. Nem haladnak, hanem ringnak; jól érzik magukat az ég s a tenger, e két hű kebel ölelésében. Mindkettő hű, a hűség, a kékség színébe öltözve. Az égbolt tüzet s életet sugárzik; az életből lesz termékeny a tenger, miután az ég tüzét elnyelte s azáltal enyhítette; a tenger viszont hűs s lágy fuvalmat lehel az izzó magas égre.

Tűz és víz, látszólag ellentét; tulajdonképen pedig a legmélyebb összhang; két hatalom, melynek küzködő khaoszából emelkedik ki a világ, hogy egyensúlyukban kifejlessze szépségét. E két végtelen kék mezőben szemléljük az Isten «örök s hű gondolatait». Tűz izzik minden virágban, s víz foly ereikben; tűz hinti be aranyporral a napsugaras levegőt, s víz vet könnyű, átlátszó selyemfátyolt a gesztenyés s olajfás lejtők festői körvonalaira.

Mikor szél fúj a tenger felől, s hullám hullámra gördül, úgy látszik, mintha millió kígyó síklanék s gyűrűdzenék felénk, melyek csak a part homokján öltik föl tajtékzó taréjukat. Ilyenkor húz, vonz magához e bűbajos elem, s mi engedünk vonzalmainak: mint puha perzsa szőnyegen ereszkedünk hullámaiba, s midőn az anyaföld elvész lábaink alatt, akkor az Óceánnak pehelynél lágyabb, bársonynál puhább hullámai fognak föl s ölelnek át: nem visznek el magukkal, hanem emelnek, felemelnek, hogy belássuk a környéket, azután ismét lehúznak a mélybe, s nem látunk már mást, mint hullámvölgyet s eget.

Az élet tengerén is így van; ha magasan állunk, többnyire a földet nézzük, ha pedig a mélybe szállunk, akkor az égre tekintünk.

Szép, szép a tenger, a legfölségesebb szépség. Szép, mert egy darab földbeszakadt égbolt. Az Isten átka nem érte, mert nem volt az ember hazája ; azért szépsége is érintetlen, s bája homálytalan. Hullámai tisztátlant meg nem túrnek, s kidobják ismét a mételyes földre ; nincs bennük tespedés, könnyen megindulnak ; engedelmeskednek a szélnek, mely a szellem képe. Maguk meg nem rothadnak, mert a kesernyés sót, a bölcsesség szavát szomjazzák s élvezik.

A tenger a termékenység, a fejlődés bölcsője ; fölötte lebegett «kezdetben» az Isten lelke. A legnagyobb erő rejlik cseppjeiben : a gőz, az ember trónjának első zászlósa. Hullámaiban a zsoltáros az Isten dicséretének majd lágyan zsongó énekét, majd dörgő hozsannáját hallja. A tenger a legfogékonyabb az ég benyomásaira ; tőle veszi színét s vidám, nyílt tekintetét. Az igazi értékét bölcsességben rejtegeti ; mélységét nem tárja ki senkinek ; vásárt, zajt, utcát, mobot nem ismer ; elég magamagának.

A Velencei-tó partján.

(1912)¹³

Mily sajátságosan csendes s titokzatos világ ez a Velencei-tó, ez a hangtalan magány a partokon, hol legelő váltakozik tarlóval s szürke szántással, túl pedig a sukorói dombok, régi gránithegyek szerény maradványai gunnyasztnak s tükröződnek a víztükörben, mint ahogy régen gránitcsúcsaik tükröződtek az akkor háromszor-négyszer nagyobb s mélyebb tó felületén. Partjait nádszegély övezi, — nádcsíkok nyúlnak végig rajta ; nádsombékok emelkednek ki belőle költőhelyekül az áprilisi hangos madárvilágnak. Valami mélabús hangulat van e tájra, e csendes partvidékre kiöntve ; alszik itt minden, s a természet itt nappal is álmodik. Ámbár nem zavarja a szellő suttogása a nádasban ; a vonat is végigdühörög ugyan a parton, de zaja hamar elül ; különben is úgy hangzik az itt, mint mikor a távoli vásár zajának egy-egy hulláma bevetődik a csendes templomba s a csendben hamar megpihen, mintha megérezné, hogy itt hallgatnia illik. A zaj után, az elhaló harangszó vagy a csorda elnyújtott bögése után megint csend van itt, titokzatos csend, csend és örökkévalóság.

Az idő ugyan itt is jár, váltakozik itt is tél és nyár ; a nád fakad s azután sárgul s lenyesik s elviszik ; vonulnak itt is felhők, és jönnek rajokban az ég madarai, jönnek nyugatról s északról s vonulnak keletre s délre s megfordítva, s akkor a Velencei-tó az ég hajósainak nagy nemzetközi kikötője, ahol megszállnak s megpihennek, s úgy érzik magukat, mint otthon. Van is sok mondanivalójuk ; s áprilisi éjjeleken folyik a berregés, csicsérgés, rikácsolás, gagyogás, geggenés ; egy nádszigetről a másikkra üzengetnek egymásnak, s minden nádsombékban beszélgetnek grönlandi, szibériai madárnyelven, a jégmezők s a tundrák nyelvén.

De ha jár az idő a Velencei-tó fölött is, a történelem bizony nem jár itt, itt nincsenek nyomai. Ha a házakat a partokon most másképp építik is, mint ezer év előtt, s ha a

kondás szüre másképp is van hímezve, mint azelőtt, ez a kis történelem csak a nádas széléig hat el, s ahol a nádas kezdődik, ott kezdődik az örökkévalóság. A vizen nem jár gőzhajó, hanem csak vadkacsa evez, most úgy, mint sok ezer év előtt; a vadludak úgy húznak ki esténként a tóra, mint a teremtes hetének csütörtökén, amikor lettek; a bibic úgy jajgat ma, mint ahogy jajgatott az ősembernek fülébe, s az ábránd és álom itt meg nem szakadt sem tatárjárástól, sem török-hódítástól. A természetnek békéjét itt nem zavarja semmi; máshol bizony kegyetlenül s kegyetlenül fölverik nyugalmát; a hegyek oldalait kikezdi kőbányákban, s sziklafalait átfúrják alagutakká, az erdőket letarolják, a földet földszántják, a tavakon gőzhajók járnak: de a Velencei-tavon sok ezeréves pihenőben pihen a természet; nem zavarja semmi, semmi. Ha ez a tó a régi Görögországban van, ott a természet álmának misztériumait ünnepelték volna partjain, s misztikus filozófok lesték volna el a lét titokzatosságának motívumait; lesben hallgatóztak volna ott, ahol a misztérium szóba áll azzal, aki nem szól s aki úgy jön ki ide, mint akinek nincs semmi mondani-, hanem sok-sok hallanivalója.

Dehát a Velencei-tó most magyar tó, s így a magyar lélekhez is van szava, s annak azt meg kell értenie. Nekünk is, mikor csendes alkonyatban a tavon pihen tekintetünk, s lilás, bíboros láthatárnak széles medencéjében úgy villognak felénk a nádszegélyes vízfelületek, mint opál tükördarabok, meg kell éreznünk a lét titokzatosságát, — hallgatóznunk kell nemcsak a vezérgúnárok sikkantására, hanem az alvó természet lélekzésének rithmusára is, s érdeklődnünk kell, hogy nem lebbenthetjük-e szét, habár csak pillanatra is fátylát, s nem követhetjük-e álmainak fonalát, mikor lábújjhegyen jár körülöttünk a sejtelem, s meghív, hogy kövessük?

Lelkemnek kell hangossá válnia e csendben, s szememnek kell látásra ébrednie ez álomban. A zajos világból kikapcsolt s itt pihenő szépségnek ingerré kell válnia, ennek az édes semmittevésnek teremtő vággyá és teremtő erővé kell átváloznia lelkemben, motívumokat kell szolgáltatnia, melyekből tó, nád, berregés, azután megint csend és lilás látóhatár szellemi világommá átteremtessék. A csendes tó csak szimbóluma egy más mélységnek s egy más tükrözésnek a lélek világában, ahol azután a nádban, tóban, lilás égben jelzett szépség tisztultabb és sugárzóbb formákat ölt. Ami itt környez, az mind csak kikezdés, az mind csak jelzés, s a folytatásnak egy más teremtesben, más elemekben s miljöben

kell megesnie, hol a nádas lengése a vonalak s formák harmóniájává s a csend zenévé válik. Ez a tó, hol ezredéves változatlanúságban pihen a lét és nem ébred és nem siet, a szellemi világ csendes és föl nem mérhető mélységeire emlékeztet, s lelkem úgy imbolyog rajtuk, mint a vizipók itt a tavon ; ez is érzi tán, hogy van itt mélység, mely az övé, de amely föl nem tárja, csak megsejteti örvényeit.

Mi sem haragszunk létünk mélységeire, ha nem is mutatkoznak be ; hogyha csak megéreztetik s megtapasztaltatják velünk értékeiket. S azt ugyancsak megteszik, hiszen belőlük valók a reális világnak emberi szemléletei, a világnak a lélekben kiváltott benyomásai, a szellem csodálatos reakciói ; belőlük való az a másik meglátott, megérzett, hangulatokba s harmóniákba öltöztetett világ, melyet a lélek néz ki s emel ki magának, a mi világunk, telve új, nagy, sőt reánk nézve legnagyobb értékekkel. Hány ilyen érték van a szellemi világban, a nagy hitben s az intuícióban, a vallásos bensőségekben, a művészi ihletésben, a jóindulatban, a hűségben és a szeretetben ! Annak a szellemi világnak öntudat alatti mélységei tele vannak érzékkel a harmóniák iránt, s ez az automata harmonikus lelkeség azután kiverődik az öntudatban, filozófiai, matematikai, geometriai s művészi formákban, s ami legalul öntudatlan forma s azután följebb már megérzés is, az itt fönn, a lélek teljes öntudatában probléma-megoldás és képlet-megfejtés, szóval meglátás és élvezet lesz.

Ezek a mi legvalóbb s legértékesebb értékeink, s legjobbjaink ezeket keresik ; s ép azért legjobbjaink, mert találnak is belőlük eleget s találnak folyton. De valahogy rá kellene segíteni mindnyájunkat ez értékek meglátására s munkálására ; rá kellene segíteni az embert, hogy mikor az élet alacsonyabb értékeit erejének s tudásának megfeszítésével termeli, — mikor karddal, ekevassal, kalapáccsal küzd a létért, — mikor a föld hantjai közt kenyeret s a föld méhében gazdagságot keres, — mikor potykát halász a Velencei-tóban s gyöngyöt a tengerben, — mikor vágja a nádat s tőri a sziklát, hogy akkor tudjon kiállani az ilyen csendes tónak a partjára is, és tudja megérezni ezt az ezeréves csendet s mozdulatlan örökkévalóságot. Merüljön el a láthatár szintengerében, s mikor ott fenékre sehol sem akad, nyúlják meg látása sejtessé s nagy hitté, s térjen ki a mechanikai világ szerény korlátaiból a felsőbb, emberi világba, a hit, az igazság, a szépség és jószág, az érzések és sejtések, a megnyugvások s bizalmasságok, a csendes örömök s a mély élvezetek világába. Érezze meg,

hogy a föld és ég, ez a tájék, tó és nádas csak ingerlő s izgatószer, mely arra való, hogy a lelket érintse, ingerelje és ébressze, arra való, hogy megtermékenyítse s a tulajdonképeni emberi világ teremtésére s kialakítására képesítse. Ettől a világ szimbólumaiban meglátott s megérzett lelki tartalomtól lesz az ember lelke világos, ezekből lesz erős és boldog.

Ezzel nem azt mondom, hogy azt a másik, gazdasági értékeket termelő világomat megvetem; nem vetem meg, hiszen tudom, hogy rajta állok s épülök; azután azért sem vetem meg, mert az is az én világom. De mily alacsonyra függeszteném életemet, ha be akarnám érni e gazdasági értékekkel! Itt a parton is szalad a vonat; hoz szenet, vasat, petróleumot; itt a tó körül is messzire nyúlnak el az agárdi, a kislelődi s pákozdi földek, s azokon búza, kukorica, cukorrépa terem, s a Gárdonyiban megálmodott nyaralók helyett deszka-kalibák gunnyasztanak a parti sárban, ahol eladják a levágott nádat; tovább délfelé ott fehérlenek a börgöndi istállók és aklok bégető és bőgő jószággal; értékek ezek mind, melyeket gondolat és történelmi fejlődés állított a létbe, értékek, és én nem tagadom meg őket; de hát azt az én igazi, azt az én lelki világomat még jobban szeretem s még többre becsülöm, melyet nem a szillogizmus, nem a logaritmus tákol össze, s melyet nem mechanika, sem kézi, sem írás munka nem terem meg, hanem a lét nagyságát s titkait megérző mély tisztetet sugalmaz, s a meglátásból fakadó gyönyör s a szépségen ujjongó szeretet alkot meg.

Ezt a mi világunkat, mely tulajdonképeni kultúránk is, kellene kiépítenünk sok hozzáértéssel s finom megérzéssel, s erre a megértésre s megérzésre teszünk szert a Velencei-tó partján, csak úgy, mint a Magas Tátrán, ha hármás érzés tud fakadni lelkünkben, ha *csodálkozni, tisztelni, szeretni* tudunk.

A *csodálkozás* a fölfedezések génusza. A világ tele van fölséggel, titokzatossággal és szépséggel, s aki meglát belőle valamit, az csodálkozni kezd. Akiben nincs csodálkozás, abban nincs új meglátás. Lehet benne tudás, — lehet, hogy szillogizmusainak láncán, mint a pók a pókhálón, végigsiklik s az okság fenekére jut el, — lehet, hogy képleteivel nagyhamar eligazodik a kémiai s fizikai erők sorain s csomóin, — lehet, hogy ki tudja préselni szereivel a föld zsírját s kilombikozni a Velencei-tó rádiumát; de ha lelkének más reakciói nincsenek, ha a világ benyomásaira csak képletekkel tud felelni s magából nem tud semmit sem adni, s nem tud csendes hanggal felelni, akkor ő is csak jó készülék, ő is csak darabja

a természetnek, de nem lélek. Az ilyen meggazdagodhatik a hanttól, a nádból és pontyból, de maga nem gazdagít senkit.

A csodálkozást azután a *tisztelet* kövesse. Tisztelet a világot átjáró nagy akarat iránt, az Isten iránt. Ő művében áll élénk ; a világ az ő tükre. E nagy, ragyogó tükör helyén semmiség lehetne, most pedig semmiség helyett ez a színpompás valóság áll ; de akár a semmiség sötétlenék itt, akár pedig tényleg ez a mindenség ragyog itt most felénk, a földolog mégis a világ mögött álló s minden mindenségnél ragyogóbb s fölségesebb, szükségszerű, örök szépség, az Isten. S ez örök s fölényes valóságban úszik a világ s tükrözteti a végtelent. Ezért telik el a lélek öntudatlanul is tisztelettel a természet iránt ; úgy érzi, hogy itt lakik valaki, akinek a mindenség a sátra, s föld és csillagok rojtjai a sáternak. S ez a tisztelet mindig tartózkodó is, mert nemcsak nagynak s szépnek nézi a világot, hanem úgy tetszik neki, hogy minél többet néz ki belőle, annál idegenszerűbb neki. Úgy járunk a természetben, mint idegenben ; idegenben azért, mert folyton újat látunk, s e kimeríthetetlen bőségtől megint csak tiszteletre hangoltatunk. Az nem bánt, hogy nem készülünk el vele, sőt azon örülünk, hogy a világgal s léttel el nem készülhetünk soha ; nem készülhetünk el pedig vele nem a világ, hanem a lélek mélységei miatt. Folyton új meglátások, új megérzések, új sejtelmek, új énekek fakadnak a lélekből, s nem éri be azzal, amit egyszer már meglátott és megérezett. Folyton újra meg újra alakít és alkot, mert az ő világa az ő akciója. Nincs benne merevség, nincs befejezés, hanem életté s mozgássá vált ki mindent. Azért a természetben sem keres számokat, hanem rithmust, — nem képleteket, hanem formát, — nem fogalmat, hanem megérzést ; — nem akar magyarázni, hanem meglátni, — nem szétszedni, hanem csodálni, — nem akar fenékre jutni, hanem úszni, — nem gondolja, hogy a végtelent s titkait fölérti, hanem azt, hogy bírja, élvezi és szereti.

Nem csoda végre, hogy e csodálkozó tisztelet lépten-nyomon *szeretetre* ragadtatik. Hiszen amit csodálunk s tisztelünk is, s ami úgy szeret minket, hogy folyton belénk köt s ingerel, s azért ingerel, hogy több életre s nagyobb boldogságra segítsen, azt nem szeretni nem lehet. S mivel a lét csupa arány és mérték, s mint ilyen csupa lappangó és néma rithmus : ha ez a sok néma rithmus s finom inger valahol egy érzékeny lélekkel találkozik, akkor e lélekben zengő életté, tehát énekké, örömmé válik. Van rithmus s szunnyadó harmónia mindenfelé elég ; itt a tó partján is, a nádcsíkokban, az álmos

felhőkben, lilás távlatokban, a víztükör villanásaiban. Minden darab vidék csupa fény, csupa forma és alak és szín, csupa jel és jegy, mondhatom, hogy hangjegy ; minden vidék tehát egy lekottázott ének. De hol az énekes? Az énekes a lélek lesz, mely e jegyekre, az ének és öröm ez ingereire felelni tud. Minden ének már felelet ; felelet, melyet a lélek kiált a világba. A világban a szépség s jószág, s még a küzdelem s a kereszt is csupa jegy, még pedig a mélyen érző s az isteni harmóniát magában hordozó léleknek szemeiben hangjegy, s ének és öröm ezekből csak általa és benne lesz. Aki pedig énekelni tud, az szeretni is tud.

Vonuljunk hát ki a természetbe a lét titkait megérező tisztelettel s szeretettel, s akkor a Velencei-tóparton is megérezzük a lét s az élet titkait, s a lefátyolozott fölség szétlebbenti fátylát s szóba áll velünk.

A Pilis hegyén.

(1927)¹⁴

Aki Montolivetóban, az olasz bencés apátságban vala-mikor járt, annak első látszatra úgy tetszik, mintha nem is Montolivetóban, hanem Sienában járna. Minden Sienára emlékezteti ; az pedig onnan van, mert azok, kik ezt a monostort, templomot és kampanilét építették, akik ezeket a thujákat s ciprusokat s piniákat ide ültették, azok Sienában tanultak meg nézni és látni, vonalakat húzni s emeleteket rakni s a téglafalak vörös foltjait a méléző piniáknak haragoszöld kere-tébe foglalni. Montolivetóban ugyanis Siena lelkének s arcula-tának tükrözését látni, azt mondanám, hogy a sienai művé-szet itt, Montolivetóban rándult ki a zöldbe.

Mennyit jártam-keltem, mennyit méléztam én is a Pilis hegyén, akár Szántóról, akár Esztergomból vagy Pomázról jövet, s mikor a hajdan híres pilisi apátságnak forrásánál, ott a diófa alatt megálltam, úgy éreztem, hogy nekem is itt meg kellene valamit látnom : meg kellene látnom Clairvaux-t, s ami vele kapcsolatos, a középkori Párist s a Sorbonne-t, s meg kellene éreznem a filozófia első ébredését s annak harcait Nyugat-Európában ; mert ami itt állt s itt élt, az onnan jött. Dehát a Pilisen látni akarni Clairvaux-t, az antidiialektikus ellenszenvektől s a misztika hevétől átjárt Clairvaux-t s Párist s a Sorbonne-t, nem vakmerő gondolat-e ez? Nekem nem látszott vakmerőbbnek, mint az, ha valaki Montolivetó-ban meg akarja látni Sienát. Biztos, hogy mi is látnók a pilisi monostor architektónikus vonalaiban s művészi arculatában, nemkülönben a telep alázatos ridegségében Clairvaux-t, s élveznők a pilisi völgyben, melyet «pilosa vallis», erdős völgynek neveznek, a «clara vallis» fényeit, ha török-tatár nem járt volna az országban. Azonban az itt járt, s a pilisi apátságot elpusztult, s romjait sűrű csalit borítja ; arculata földbe temetkezett, s körülötte a néma enyészet ünnepel, s így ez eltűnt szépségről hétszáz év előtti teremtések s alkotások lelkét le nem olvashatom. De van itt valami, ami megmaradt

s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: a genius loci, az szóba áll velünk s ki-
gyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlé-
kek tüzeit; az megéreztetni velünk annak az első európai
renaissance-nak itt járt fényeit. S mikor ezt megteszi s
szól és lángba borul, akkor hétszáz év előtti gondolatok s
ötletek tüzesőjében látjuk meg a hegyet s meghallhatjuk a
régí élet idevetődött hullámainak mormolását.

A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt
annak az antidiálektikus szellemnek, mely ütközött az
aristotelesi előnyomulással, s ugyanakkor szent berke volt
a XII. századbéli misztikának, mely a szeretet fölényét
hirdette ész és tudás fölött. Ez a testvérpár, vagyis a még
meg nem bolygatott realizmusnak s a misztikának szelleme
járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit, s beszélt franciául
s latinul a bükkfákkal s tölgyekkel; vonzotta a hegy bar-
langjaiba a remete pálosokat, s valamiféle fehér mágiával
riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait.
Mennyire új, érdekes és csodás világnak színhelye volt akkor
a Pilis hegye s az az erdős háromszög, melynek Buda,
Esztergom, Visegrád mindmegannyi védvára, s a Duna
hónalja kétoldalról a kerítése, a Buda—esztergomi út
pedig az átfogója. Ezen az átfogón állt a pilisi cisztercita
monostor.

Hogy e régiekről való emlékezés mily magasra emeli
szemeimben a 750 m magas Pilist, s mily penombrás mély-
ségekbe süllyeszti völgyeit, azt szeretném megéreztetni első-
sorban azokkal, kik a hegy erdőit járják, de a genius loci-val
szóba nem állnak.

Nekem a Pilis szent hegy, s szívesen merülök el beszédes
s megigéző csendjébe. Ha Pomáz felől iparkodom a pilis-
szentkereszti völgyön fölfelé, egyre mélyebb csendbe és
embertelen magányba jutok. Erdőkoszorúzott hegyek sor-
fala szegélyzi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen föl-
épített románstílusú gyertyatartók volnának, strázsát állnak
jobbra-balra. A kúpokon mintha lángok lobognának, melye-
ket a történelem, a genius loci gyújtogat, tiszteletére a dach-
steini mészkőből természet-építette 750 m magas oltárnak,
mely a Pilis hegye. A völgyet s a hegyet a mennynek óriási
barokk boltozata íveli, téralkotó s a fehér felhők közt vég-
telen távlatokat nyitó művészetével.

Itt állt hajdanában a III. Béla kiváló magyar nemzeti
királytól alapított pilisi cisztercita monostor. III. Béla

Konstantinápolyból jött, s onnan hozta s el nem hagyta, hanem magával vitte föl a trónra az érdeklődést az élet s a szellemi áramlatok iránt; onnan hozta a tudomány szeretetét; de azt párosította azzal az érzékkel, mely őt a bizanci merevségtől s Bizanc megmerevedett gondolatvilágától a nyugati civilizáció felé fordította. A Pilisen érzem meg III. Bélának Nyugat felé való orientálódását. Megérezhetném ugyan azt Budán s Fehérváron is, mert oda hozta II. Fülöp francia király nővérét, Margitot feleségül; de a Pilisen, hová a francia Clairvaux-t telepítette, jobban érzem meg a nyugati szellemet, mely a dialektikusokban fészkelődött s Clairvaux-val ütközött.

Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallok én meg a Pilisen?

Ha a Nyugatnak akkori szellemi arculatára nézek, az a pillanata rögződik meg bennem, mikor ez a nagy alvó gyermek, a frank germánság, épen szemeit nyitogatja, s egy új világ fényei tükröződnek rajta. A gyermek még torzonborz és fésületlen; de az öntudat hajnalrózsái már kivirulnak arcán, s szemében fények villannak meg, melyek nem kívülről, hanem belülről gyúlnak ki rajta; sokáig pihent behúnyt szemmel. Bátran mondhatjuk, hogy a VIII., IX., X. században éjtszaka volt Nyugaton, s abban az éjtszakában csak a hit mécse égett.

Ugyanakkor azonban, mikor a Nyugat így ébredezni kezdett, föltámadt a dialektikusok túlzásával s az akkori intellektueller szertelenségeivel szemben az egyházi ellenmozgalom, melyet Szent Bernát képviselt. III. Béla pedig úgy tett, hogy mind a két irányzatot áthozta Magyarországra, s Veszprémben a párisi iskolák mintájára főiskolát szervezett, s azzal az akkori szárnyat-bontogató filozofálásnak nyitott hajlékot; a Pilisen pedig Szent Bernát szellemének, a bátor, erős, kemény hitnek épített monostort. A Pilis így szent hegy lett, s rajta emelkedett a magyar ciszterci apátságok anyamonostora.

A hegy geológiai nem vulkán, sőt nagyon is józan s tengerek mélyében született dachsteini mészkőből való; de 800 év előtt Szent Bernát szelleme még tűz, még forró láva volt, s e tűzben égett a Pilis hegye is. Hiszen csak harminc év, tehát egy emberöltő választotta el Pilist Szent Bernáttól, aki 1154-ben halt meg, s így a Pilis melegében kapta meg hevét a lángoló reformernek, az antidialektikusnak, a filozófiai ébresztgetés ellenzójének, az élet nagy realistájá-

nak, s ugyanakkor a misztika rímek nélkül való énekei énekesének. Lelke még ott vibrált Clairvaux-ban, Arcey-ben, Trois-Fontaine-ben, s onnan került hevenyében a Pilisre is.

Szeretek a régi apátság csalittal benőtt romjai közt járni, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit, s szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abaelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a magyar párisi diákok, Anonymus és társai kísérnek.

Itt jártak a magyar párisi diákok. Itt járt Anonymus, Béla király névtelen jegyzője. Anonymus is párisi diák volt. Az egri völgyben letelepedett francia vallonok küldhették Párisba, de lehet, hogy odakerült III. Béla francia felesége révén, mikor a két ország barátságos viszonyban élt, s amikor Clairvaux fénye s a kezdődő párisi iskolák, a Notre-Dame, Sainte-Genéviève, Saint-Victor, Saint-Germain, Saint-Martin, Sainte-Dénis hírneve Párisba vonzották a diákokat. A párisi iskolások szerettek vándorolni, s úgy képezem, hogy a mi párisi diákjaink is, akár jövet, akár menet, ellátogatnak a Pilisre híreket hozni és vinni. Itt bandukolt hát a pilisi erdőkben a híres P. dictus magister, s talán mikor a pilisi apátság forrásához leült, úgy festett, mint ahogy most a Városligetben méláz. Szeretek úgy járni, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vetődött zaját hallom. Az biztos, hogy Pilisen mindarról tudtak, ami a Nyugatot foglalkoztatta; biztos, hogy e mozgalmas élet ingerei itt jártak, s következőleg, hogy az emlékezet szemfedője alatt itt pihennek azok a szellemi áramlatok, azok a harcok és aggodalmak, azok a szenvedélyes megfeszülések, mint alvó, de meg nem halt nagy emlékek, s ha a szemfedőt föllebbentjük, akkor ezek mind fölébrednek. Itt érzem meg azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar, akkor még nagyon zsenge és gyenge kereszténység közt s a Nyugatnak első ébredése, első reneszánsza közt fűződtek.

Első reneszánszt említek, mert tényleg volt Nyugaton kettő; a másodikat, a XV. és XVI. századbelt mindenki ismeri; de az elsőt, a XII. és XIII. századbelt alig valaki. Pedig ezt is a görög szellem, nevezetesen az aristotelesi filozófia indította meg, s ennek is vannak művei, nagy világító emlékei, a gót domok mellett a skolasztikának nagyszerű erő kifejtéssel megteremtett tudományos rendszerei.

Képzeljük el a római kultúra letűnése után azt a csendes korszakot, mikor a nagy hegyek, az Alpok s Pirénék alatt

s fölött, föl Irlandig s Izlandig s kelet felé az orosz síkságig. a spekulatív gondolat nyugvóra tért, s a hit világán kívül más mécs nem égett. A Keleten lezajlott nagy krisztológiai viták ideje lejárt. A dogmatikus fogalmazásokat ugyan a Nyugat is átvette, de nem vette át velük a spekuláció ingereit. Az elsők, kik itt Nyugaton filozofálni kezdtek, Scotus Eriugena és Szent Anzelm a becc-i bencés apát, későbbi canterburyi érsek voltak, mindketten inkább a platói filozófia és Szent Ágoston befolyása alatt álltak. Az egész Nyugatot akkor, mikor még csak kiindulóban volt, hogy «Abendlandd» fejlődjék, egy nagy öntudatlan realizmus ülte meg, melynek nem volt más igénye, mint «élni», «hinni», «szeretni» s «örök boldogság felé törni», de mely még nem vette föl értékei közé azt, hogy «tudni».

Igy tartott ez háromszáz évig. Akkor aztán, a X. században, Spanyolország felől villogtak új fények. Különös, de igaz, hogy a görög szellem Afrikán át följutott Herkules oszlopainak tájékára, ott átugorta a gibraltári tengerszorost s Cordován és Granadán át feljutott a Pirénékhöz, ahhoz a nagy kerítéshez, melyen túl a frank s germán őserő töretlen földje pihent. A szikrák s a tüzes csóvák átrepültek a Pirénéken s fölriasztották a Clugnyt s a bencés monostorokat. Az új tudományos mozgalom új értéket vetett fel; a «lenni, tenni, élni» mellé azt, hogy «tudni». Az értelem fészkelődni kezdett, s Cordova vonzott. Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa is ott tanult. Az aristotelesi filozófia fegyverét a mór-zsidó kultúra forgatta, s szelleme szüremkezett s terjeszkedett fölfelé, úgyhogy nem lehetett útját vágni. Tért foglalt a X., XI., XII. században, s fölért Párisig; s mondhatni, ez a szellem támasztotta föl s kényszerítette ki a párisi iskolákat, s később a Sorbonne-t s emelte fel Párist a keresztény kultúra empóriumává.

Először a dialektika, azután lassanként az egész aristotelesi filozófia elegyedett bele a nyugati lelkeségbe, s természetesen fölbresztette a kezdet vakmerőségével együttjárt hetvenkedő s bizakodó, intellektuel s racionalizáló túlzásokat, s azokkal szemben a keresztény realizmusnak ellenállását is. Akik a kereszténységet nagy, világfölényes valóságnak nézték, s nemcsak nézték, hanem azt élték is, azok idegenkedve szemlélték azt a mór-zsidó mentalitással fel-fújt aristotelizmust, bresciai Arnoldnak s Abaelardnak fiatal diákos hengegéseit, és természetesen sok kifogásolnivalót találtak rajtuk.

E friss és rohamos áramlatokkal s racionalizáló divattal szemben a jégtörő kos Szent Bernát s híres monostora, Clairvaux volt. S ezt a szellemi kavarodást látom lélekben a Pilis hegye körül is. Azért szeretem a Pilist, mert annak az első nagy hajnalodásnak penombrájában szemlélem a hegyet s völgyeit, s gondolom, hogy azok a hajnali fények erre is jártak, ki-kivilágosodtak a hegyeken s ingerkedve le-leszaladtak a völgyekbe. Az a tavaszi napsugár, mely minden év húsvétja körül odaszegeződik a Pilis hegyére, a hegyoldalakra s az erdőkre, szimbolizálja nekem azt a régi ébresztgetést s azokat a keltegető ingereket, melyek hajdanában a görög-mór filozófiából indultak ki s ébresztgették a román-germán őserőt s jártak természetesen a Pilisen is. Mint ahogy az a tavaszi napsugár beleszúr a hulló lomb alatt pihenő magvakba, a hasadó csírákba s a behéjazott göbökbe, s azok attól repedeznek, nyiladoznak s ébrednek, s ébredésük mámorában félig lehúnyt szemmel úgy tesznek, mintha várakoznának valakire, aki mondja nekik «gyertek»: úgy volt az akkor, az első reneszánszkor, mikor az arisztotelesi filozófia a hit világába s a keresztény élet realizmusába belevitte a dialektikai szétszedést s a tudományos szisztematizálást.

Abaelard volt a XII. század Faustja, akinek lelkét megperzselte a pogány gondolat. Szerinte a görög filozófia oly fölséges mint a kinyilatkoztatás, s alig van köztük különbség. Azért is visszatetszik Abaelardnak Szent Pál kemény kritikája a pogányságról, melyet a rómaiakhoz írt levélben olvasni, s melyet Abaelard félreértésnek tart. Szerinte a dialektikáé az első szó; azután jön a többi. Az első kérdés az, hogy mit mond Aristoteles, azután jön az, hogy mit mond a szentírás. Fiatalos csapongásában Abaelard azt gondolta, hogy a misztériumot fenékiig s maradék nélkül az utolsó cseppig ki lehet kanalizni s fogalmakba foglalni, úgy hogy a hit végre is látássá s belátássá lenne, s nekünk a kinyilatkoztatásra nem azért volna szükségünk, hogy belőle vegyük az egyedül biztos felvilágosítást s útmutatást, hanem a kinyilatkoztatás arra volna jó, hogy biztosítson minket, hogy a dolgok tényleg úgy vannak, ahogy azokat fölismerni véljük.

Gondolom, hogy a Pilisen sokat kísértett Abaelard, s csendes, holdvilágos éjjeleken talán Heloise-t is látták oldalán, s megborzadtak a könnyűvérű skolasztikus szerelmi kalandjaitól is. Abaelardot pedig a Pilis hegyén azért gondolom

el magamnak, mert Szent Bernát volt Abaelardnak nagy ellenfele, s a vakmerő dialektikussal szemben ő volt a nagy antidialektikus. Ő vonult fel ellene Sens-ban s másutt nyilvános disputákon, s ő volt a francia racionalizmusnak kora hajnalán az egész Nyugaton a vezető csillagzat, s így a Pilis fölött is ő ragyogott.

Szent Bernátnak nem kellett a dialektikus kereszténység, bár ő is tisztelte a theológiában a fogalmi garnitúrát, de ő az élet súlypontját a misztériumba, az intuícióba s kontemplációba, a psziché erkölcsi s kedélyi igényeibe s az Isten-ségnek megtapasztalásaiba helyezte. Neki a szent, tiszta, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan a fogalmak holdvilágából íveit; de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Szent Bernát úgy tartja, hogy kár a hidakon sátoztott ütni s rajtuk megtelepedni, hanem le kell ereszkedni az élet törtető árába, a nagy energiák vágató hullámaira, s úszni kell bennük s vitetni kell magát hátukon az örök élet révpartja felé.

Ő veszélyt látott abban a theológiai üzemben, mely mindent szétszedni, napnál világosabban bizonyítani s értelmileg felfoghatóvá akart tenni; sajnálta az óriási erőlködéseket; mert szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell. Ő a szeretet embere volt, s nem volt kedve «inter versus philosophorum», a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha itt-ott ez utakra is kellett tértie, megtette azt is; de szívesen vonult el oda, hol az Istent élhette. A fogalmakkal, a distinkciókkal és disputákkal szemben valami fölséges pragmatizmus jellemezte, mely mindenek fölött élni és égni akart. «Magis ardere quam scire» mondotta; inkább égni akart s tűznek lenni, mint hidegen világítani a filozófia istálló-lámpáival! A realitást nem akarta fogalmakká, vagy mint a későbbiek tették, szavakká vékonyítani; neki a fogalom csak eszköz volt, hogy azon át a valóságot fogja s megélje, akár a földi, akár a hitbeli valóságról legyen szó.

Ennek a keresztény nagy élet-akarásnak s valóság-átfogásnak építettek a XII. században mindenfelé s hazánkban is ciszterci kolostorokat s benépesítették azokat francia antidialektikusokkal; a bakonyit Clairvaux-ból, a pilisit Arcey-ből, a szentgotthardit Trois-Fontaine-ból. S így akik itt a Pilis erdőiben hétszáz év előtt sétálgattak, azok mind nem a fogalmak akrobatái, hanem a nagy akarásnak s a szentségnek kialakítói akartak lenni.

Lelki világuk olyan volt, mint az erdő, telve valósággal s titokzatossággal. Nekik nem theóriák kellettek, hanem a valóság, még pedig a legszebb kiadásban, mint szép, tiszta élet s mint tüzes szeretet. Az ő szemükben a filozófia csak olyan szürke felhő volt, mely azért van az égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily bodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van. A legnagyobb tett pedig a szeretet ; az a léleknek nagy, reális, sőt isteni gesztusa. Nem theológiai szisztémákkal, hanem ezzel a gesztussal akarták az Istent s a valóságot átkarolni. Szomjasak voltak az Istenség csókjára, s a csókot fogadni s viszonzni akarták. De a csókhoz szerintük két ajak kell. A léleknek két ajka van ; az egyik az értelem, a másik az érzelem ; aki tehát a nagy valóságot s a végtelen Istent bírni, élvezni s megcsókolni akarja, annak azt mindkét ajkkal kell megtennie.

Nekem kimondhatatlanul imponál ez a realizmus, vagy pragmatizmus, vagy minek mondjam ; imponál a lélek friss, eleven magvának s ösztönének ez a kitörése a fogalmak merev s hideg szféráján túlra. S akkor úgy szeretem nézni messziről, pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét ; ezt a sötét kolosszust, ezt a fejetlen szfinxet, amint a tömeg brutális súlyával terpeszkedik szét s karmait az erdők redőibe rejti ; ilyenkor megérzem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s theória fölött.

A Pilisen tehát ezt a történelmi levegőt szívom, s a Nyugatnak e kultúr-lüktetéseit s ébresztgetéseit érzem. Érzem a szellemi élet hullámának csapkodását s új meglátások izgalmait, s örülök III. Béla Nyugat felé való orientálódásának. Be jó, hogy nem mozaik kódarabkákkal rakta ki a világát, s ugyancsak be jó, hogy nem érte be intellektuel fogalmi merevségekkel, hanem a keresztény pragmatizmus felé fordult. Hogy ez mennyire volt benne belátás és öntudat, azt nem kutatom ; én csak ennek a nyugatosságának s abban megint Szent Bernát pragmatista irányának örülök, mely általa hozzánk is eljutott. A mozaik is darabos, s a fogalmak is csiszolt dirib-darab merevségek ; de az élet más és több és mélyebb és valóbb.

III. Béla látta Bizancban az aranyos mozaikok mozdulatlanságába s merevségébe fagyott, glóriás Krisztus-arcot, mely sötéten néz le híveire, s mely az állócsillagok mozdulatlanságával s hideg sugárzatával tükrözik az élet folyamán,

de azt sem megállítani, mondjuk megfagyasztani, sem megmelegíteni vagy éppen felforralni nem képes. Ezzel szemben III. Bélának inkább az az élő, küzdő szellemi élet s annak áhítata kellett, mely francia földön izgatta a kedélyeket.

Ha e gondolatoktól körülrajozva leülök a pilisi romok mellett a diófa alatt fakadó forráshoz, mely az egyetlen, ami nem változott s úgy bugyborékol most, mint 800 év előtt, s ha tükrébe nézek, úgy látszik nekem, mintha azoknak a fiatalos, harcias kikezdőknek, Berengárnak s Abaelardnak s bresciai Arnoldnak, azután a komoly doktoroknak, először is Guillelmus de Campellis, a Szent Viktorról nevezett párisi apátság s filozófiai iskola megalapítójának, utána Guilbertus Porretanus-, no meg a csontvázzá aszott Clairvaux-i Szent Bernátnak arcát látnám. Látom széles, redős palástjában a Sententiarum Magistert, Petrus Lombardust, akit mint szegény diákot Szent Bernát protegált be a szentviktori apátságba juskulistának, vagyis ingyen-kosztosnak s tányér-mosogatónak, akiből azután, modern nyelven szólva, a skolasztika listavezetője lett. Ezeket mind ismerték a Pilibsen; az ő ötleteik s nézeteik, théziseik s disputáik jártak itt az erdőt s az utakat Esztergom és Buda és Visegrád felé. Az ő gondolataik cikáztak erre felé, mint láthatatlan harcosok kardvillanásai; jártak itt mint eretnek tanok s mint sötét árnyak is. Akit pedig a pilisi franciák leginkább elítéltek, az Abaelard lehetett; őt szerették volna — gondolom legalább — a hegyhátnak hatalmas barlangjába, az «Ördöglyukba», mely a Buda—esztergomi úton a hegyoldalban tátong, letaszítani.

De fájnak Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reform-törekvések.

Megérzem itt azt a reform-szellemet az egyház elvilágiasodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, püspökök s apátok világias kénye s uraskodása ellen. Clairvaux ezekkel s elsősorban Clugnyvel is, meg akarta éreztetni az evangéliumot. Nagy gondolat bántotta; át akarta volna tenni a Hegyi Beszéd szövegét a provençe-i s burgundi énekek hangnemére. Voltak a Hegyi Beszédnek végig a történelmen mindenféle megzenésítő művészei, s mindegyikén megérzik, hogy hegyekről jön, hogy az Isten Fia lakodalmas házából való, s ezt a friss s a virágzó mezők illatát magával hozó szellemet érezték meg a XII. században azokon, kik Clairvaux-ból s Arcey-ből s nálunk a Pilisről jöttek.

A reform közvetlenül Clugny ellen irányult s a fekete bencések ellen fordult, s azt külsőleg is kimutatta azzal, hogy fehérbe öltözködött. Ezért fehérek a ciszterciek, s fehérek az alighanem igézetük alatt álló, a Pilis hegyén szerzetté alakult magyar pálosok is. Magyarországon Pannonhalma a fekete barátoké, Pilis a fehéreké volt; két szent hegy, de a XII. század végén az érdeklődés s a figyelem s a lüktető reform-élet Pilis körül rajzott, s ezek az irányzatok s törekvések mind itt kavarodtak a széles hegyhát körül.

Ki néz föl manapság ily meglátással a Pilis hegyére Pannonhalmával szemben? ! Ki nézi azt Krisztus barlangjának, melybe a XII. és XIII. század küzdelmeinek viharjai s szelei vannak befogva? Másrészt azonban mint színesedik s elevenedik meg hegy-völgy a szellemi s történelmi atmoszférában ! Elénk dobban a régi magyar élet s teszi jelentőssé s beszédessé a vidéket.

Pedig ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a megelkesített meglátásokra s ezekre a meleg megérzésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkekben föltámadt Magyarország támaszhatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot !

Ezzel szemben mennyi még a holt betű s mennyi a rideg, lehadart adat a magyar történelemben ! Így ha tudósaink műveit, pl. a Pilisről olvassuk, azokban se szeri, se száma a pöröknek s veszekedéseknek, malmok, vámok, révek, dézsmák körül ; se szeri, se száma legátusok, bírák kiküldetésének, határ-bejárásoknak, ítéleteknek s fellebbezéseknek ; de mikor életet s lelket keresünk, alig találunk egy csepp vizet az emlékek kiszáradt árkában, alig egy fénybogárkát a multnak éjtszakájában. Mi más az, ha ilyenkor mi magunk elmenekülünk a pilisi völgybe, s ha látunk megigéző látomásokat, s hallunk hétszáz éves multból felénk csendülő antifónákat ! Ha elvonulnak előttünk csontig aszott, fehér kámszás barátok, mint elvonultak II. Ince pápa előtt Clairvaux-ban, szemlesütve, pápáról s bíbornokokról tudomást sem véve, ami a pápát s környezetét könnyekre indította. Mi más az, nem betű s nem statisztaság, ha királyi temetések vonulnak el előttünk ; merani Gertrudot ugyanis itt temették ; ha látjuk Szent Erzsébetet, ki férjével, Lajos thüringiai gróffal, atyja második házasságára 1222-ben Magyarországra jön, s anyjának sírjához lovagol. Ide jártak

a szent királyleányok, boldog Margit, Kinga és Jolánta. Itt időzött szívesen Nagy Lajos király a francia barátok közt. Látni aztán itt magyar sorsot is, pusztulást s enyészetet, melyet a tatár, majd meg a török hozott ránk.

A Pilis hegye azonban nemcsak az első reneszánsz problémáit hozza emlékezetembe, hanem azt is, hogy ez a vidék, ezek az erdők, ez a pilisszentkereszti szakadék más nagy emlékezést is őriznek, azt, hogy valamikor fölöttük jártak a XIII. századbeli misztikának fényei és árnyai. A Pilis ugyanis nemcsak antidiálektikus, hanem misztikus hegy is, s az erdők illatába itt a régi misztika kincsei is bele vannak keverve. Csendjünkben meg-megszólalnak az Énekek-énekének szólamai, azok a hatványozott dalfélék, mikor a dalt dalos lélek kommentálja. Szent Bernát kommentárjain, melyeket az Énekek-énekéről írt, olyasmi érződik, mintha valaki dalokat dalosítana, s a már magában véve is szép és gyönyörű éneket valahogy megzenésíteni akarná. Ezek a kommentárok a misztikus élet sejtelmeinek szavakba való tolakodásai, vallomásokban való kibontakozásai. A csend tőlük csengővé lesz, a homályok kivilágosodnak s a lélek a világ zajából s önmagának khaoszából menekülni iparkodik ; emelkedik fölfelé s magával emeli a világot.

Mikor erre gondolok, nem nézem a Pilist melázó alkonyban ; nem nézem holdvilágos éjben, mikor az energiák pihenőre térnek, hanem inkább akkor mereng rajta szemem, mikor energiák járnak ; nézem júliusi napsütésben, mikor a tölgyek, a bükkök s kőrisfák sejtjeiben millió rokka perdül, s mikor millió szövőszéken a természet sejtiszövétté szövi a napsugárt. Ez a csendes s mégis belső energiáktól átjárt erdő a lelki elmélyedésnek legalkalmasabb képe. Csendes az elmélyedt lélek, s csendes a júliusi erdő is. Madár nem dalol benne, szél se rebben, s mégis feszülnek a belső energiák. Ilyen a misztikus lélek is ; gondolatainak s érzéseinek aranyos szárait rögökbe s csillagokba akasztja, s ezt az aranyos pókhálót borítja magára, Istenre s a világra. A lélek e hálónak művésze s boldog foglya egyaránt. A júliusi erdőn s a misztikus lelken az élet s az alkotás szelleme üli a maga ünnepét. Ebben a júliusi hévben s tűzben kell járnunk a Pilisen s hallgatóznunk, mint éneklük az erdők, a csend s a titokzatosság az Énekek-énekét, mint élvezik saját elragadtatásukat, a több-élettel való ölelkezésüket s a nap hevének fölcsokolását.

Ez életet élték s ez éneket énekeltek Clairvaux-ban, s

vezető szólamaikat elhozták ide, hogy a magyar, akkor bizony még pogány erdők is, vegyék át a keresztény rithmust.

A szeretetben fölcsendült keresztény érzés avatta a Pilist, a Bakonyt s a Mátrát szent erdőkké. Itt emelkedtek tűzhelyei annak a hevítő s lelkeket átalakító szeretetnek, mely a XII. század misztikájában ülte újra Európában a maga epifániáját.

Nem volt az kvietizmus, sem mámoros szendergés, mely az embert a valóság kemény világából kiemeli s az élet harcaira s a teremő munkára képtelenné teszi ; hanem reális, gyakorlati irányzat volt, mely tudja, hogy az embernek küzdelmei és kísértései vannak, melyeket megállnia s legyőznie kell. Irányzat volt ez, mely a földön élt s az erdőt irtotta, s az ősi testvériséget a röggel s állattal, fával, fűvel s bokorral vallotta s azt meg nem tagadta ; mely a hegyekre járt a csillagok betűvetését olvasni, s az erdőbe járt imádkozni s a szentírást megérteni. Ez volt az a lelkület, mely a természetet intuíción szemmél nézte s abból az Isten felénk áradó leheletét megérezni tudta. Nekik is «kinyitott könyv volt a nagy természet» ; könyv, melytől

Reszket szívem, hogyha belenézek.
A jó Isten szerelmének könyve,
Az égboltnak kék selymébe kötve.
Mint drága csatt tündöklék tábláján
Az ég- s földet ölelő szívárvány.
Virágai a tarka mezőnek
Áldásteli betűkként beszélnek.

Nem volt az passzivitás, mely iga alatt nyög ; nem buddhizmus, mely az életet öli s a testet csak kinszköznek nézi ; nem tehetetlen szétomlása s szétfolyása a léleknek ; hanem tüzes szárnyakon járó Isten-szeretet s hálás elragadtatás, mely folyton ismétli az alkotó Isten megtapasztalását, azt, hogy sok-sok az a jó, amely környez, csak szem kell hozzá s befogadó s megértő lélek. Az Irás azt így fejezi ki : «és látta Isten a világosságot, hogy jó», s ezt újra meg újra hajtogatja. Elmondja, hogy a szárazföld is jó s a tenger is jó, s a nap s a csillagok is jók, s a fűszálak s a repkedő s csúszó-mászó és úszó és négylábú állatvilág is jó, s hogy ezért hála és dicsőség jár az Úrnak, s szent öröm és élvezet az embernek. Van ebben is «édes ámulás» és «csendes merengés» ; de ez csak futólag megy el fölöttünk ; ez csak az a «rara hora, parva mora», az a bár édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, mikor a megnyugvás s a béke

Istene «nyugalomba ringatja a lelket», hogy aztán megint, nagyon is hamar, fölébredjünk a való életre, s beleálljunk a munka és fegyelem, a törekvések, virrasztások s könyörgések láncolatába. Mindezt pedig azért bírjuk s győzzük, mert elmerülni s megpihenni tudunk.

Hol szóltak erről a gyakorlati, embert elváltoztató s lelket elragadtatásba emelő szellemi világról szebben, mint Clairvaux-ban, hol a középkor legédesebb s legszerelmesebb kommentárja íródott az Énekek-énekéről; hol a «Christi amoris sagitta electa», a Krisztus szeretetének éles nyila annyi lelket sebzett, s vágta rajtuk a «grande et suave amoris vulnus»-t (Cant. XXIX n. 8), a szeretetnek mély és édesen sajgó sebé, s hol elsősorban Szent Bernát volt e stigmatizáltak elseje s a rímek nélküli énekek első trubadúrja ?!

Ez a lelkület természetesen a csendet szerette. Az egész Pilisre az volt ráírva: Silentium. E csendben jártak azok, kik mindig hallgattak, hogy többet halljanak. Itt jártak a tavaszi erdőben a télnek hosszú szilenciuma után, mikor a természetnek megint sok mondanivalója lett. Mikor hozzájuk, szemükbe s lelkükbe kéredzkedtek a még lehúnyt szemű csírák és rügyek és bimbók, s nem féltek attól, hogy ezek a franciák meg nem értik őket. A franciák azonban megértették a misztérium nyelvét, s úgy néztek rájuk, mint akik ismerik őket, s nem idegenek nekik. Itt álltak ők szóba tölgyekkel s kőrisfákkal, s vették tőlük az Irás magyarázatát, mint ahogy azt gyakorolta maga Szent Bernát Clairvaux-ban, aki mondja magáról, hogy őt a tölgyek s a kőrisfák tanították meg igazában az Irás megértésére. «Quercus et fagus docuerunt nos legem tuam, Domine». Nem zavarta meg ezeket a francia andalgókat az sem, hogy a Pilisen még sok «quercus et fagus» állt, melyek ágai még pogány hadak kurjongatásaitól rezdültek meg, s keresztesetlen derekukon pogány pásztortüzek s áldozati oltárok fényei tükröződtek. Ez áldozati tüzek lassanként kialudtak, s a pusztuló pogányság sóhajait pünkösdi szélvihar váltotta föl, meg az Isten-szeretet gerlicéjének bűgása.

Ez erdei csendekben szólaltak meg azok a hódító, lángba-
borító, megváltó igék is, melyek keresztes hadakat indítottak s királyokat feddettek s népeket vigasztaltak meg. Voltak, akik e szent szilenciumban megtalálták a koruknak való szót, azt, melyről Reményik ír :

A kettőt, az illőt, az odavalót,
a pótolhatatlan s páratlan egyet,

melyet az Isten csak neki teremtet,
melynek gyökere földi szenvedés
és földi szenny és földi szerelem;
de koronája csillagokig ér
és benne zúg a világegyetem.

(Reményik: *Megváltó szavak.*)

Akarunk megváltó szavakat? Igaz, hogy reájuk akadunk olyankor is, amikor nem keressük; de ha keresni akarjuk, akkor keressük a csendben; ha valahol, hát ott találjuk meg őket. Talán azért, hogy mikor Isten, csodák, világ, kőrifák, tölgyek beszélnek, mikor tapsolnak a szélről lengetett erdők, s suttognak kankalinok s csipkerózsák, hogy akkor a szilencium e csodás koncertjét nem szabad megzavarnia gyöngé emberi szó. Igen, úgy van: a szebb, a csengőbb s kifejezőbb beszéd és ének, az édesebb ígék s az édesebb harmóniák miatt kell szeretni a csendet, a pilisi csendet is.

Igy lett nekem a Pilis szent hegy, hol a misztérium s a szilencium lakik, s hol nagy történelmi emlékek járnak. Szent hegy, hol hajdanában emberek telepedtek meg, kik megilletődve a lét s az élet szent titokzatosságától, ezt a hegyet is szent földnek nézték, s tiszteletből a szent föld iránt szerettek rajta mezítláb járni. Itt laktak régen azok, kik meleg tekintettel s elragadtatással nézték ezt a szép hegyvidéket s élték át a pilisi telet és nyarat, főleg pedig a tavaszt, mikor az színesen s formásan megjelent a rétek virágainak s a mezők lilimainak mezében, s élvezték a természet s a lelkek föltámadását, mikor hosszú fagyoskodás után — mert a ciszlercita-monostorokban nem voltak kályhák — a húsvéti nap-sugárban a megdicsőült Krisztus-arc villanásait szemlélték. Mily nagyot kellene a Pilis hegyén a szellemi világ ez áramlatairól, ez elmélyedésekről s fölmagasztalódásokról gondolkodnunk! Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekregésekről, melyek hajdanában Cordova felől Párison és Clairvaux-n át az egész nyugatot megrengették s itt is jártak. Kevesen tudják, hogy e hegyen azoknak a régi szellemi csatáknak rengéseit kellene megérezniök, melyek az első reneszánsz vajúdásaival jártak. Körülöttünk ott ma is minden énekel; az erdők zúgnak, a harangvirágok csendet és szépséget harangoznak, a csipkerózsák ki-kigyúladnak, a mécsvirágok világítanak; csak a lelkünk szürke s az érzésünk fásult. De álljunk bele a Pilis történetébe, multjába, vonuljunk be az erdő beszédes csendjébe, magába az erdőbe, Szent Bernátnak e nagy theológiai iskolájába, melyet

többre látszott becsülni a Saint Victor, Saint Jacques des Prés, Sainte Genéviève párisi iskoláinál: álljunk szóba a nagy magiszterekkel, a «quercus» és «fagus» megtermett szálfáival, s talán megtapasztaljuk mi is azt, hogy mennyivel jobb égni, mint tudni. Égni s élni . . . ez volt Szent Bernát pragmatizmusa. S ezt érzem meg a Pilis hegyén; megérezem, hogy a mult a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a mult is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.

KAPCSOLATBAN A TERMÉSZETTEL.

Legyen világosság.

(1897)¹⁵

Az öreg Brankovics egyik fiát a szultán megfosztotta szemevilágától s hazaküldte. Búbánatos szívvel várta az öreg Brankovics a síri éjbe merült fiú hazatértét ; két tenyerébe hajtva fejét, leült a tölgyfaasztal mellé ; sokáig ült így, míg sarkantyúpengés közt csoszogó lépteket hallott künn a folyosón ; nyílik az ajtó, s mikor a vak ifjú karjait előreterjesztve belép, mintha nemcsak szíve szorulna össze az öregnek, de éj borulna az ő pilláira is, dörzsöli a szemét s fölkiált : «Nyissátok hát föl az ablakot, vagy tán már én is vak vagyok?» Akit szeretett, annak szemefénye kialudt ; csoda-e, ha már az ő szemére is hályog nő? Elhervadt atyai szeretetének világa nem lát már virágot rajta ; az a rózsza, mely másnak izzópiros, neki halavány ; az a piros, fehér, rózsás szegfű neki szürke ; az aranyos napfényben a levegő mintha hamuval volna telehintve, s mintha a hajnal s az alkony színei kialudtak volna. S miért? Mert gondolatai szárny-szegettek, mert reményei nincsenek, mert a lélek nem töri át s nem hordozza az eszme erejével a testet, nem hatja át az anyagot ; azért szürkül az ember szeme s homályosan lát.

Mindenki azon mértékben áll éji sötétségben, amely mértékben nem világítja meg a gondolat, a fölfogás, az ismeret fénysugaraival a környező világot ; s azon mértékben derít magának pitymalló hajnalt vagy derült, sötet verőfényes napot, amely mértékben képes az élet borúját, sötet estéjét, s ha kell, még sötét éjjelét is megvilágítani a gondolat fényével. Nem hiszem, hogy ezt tagadásba vegye valaki. Hiszen a világ oly gazdag, amely gazdag ismeretünk róla ; oly változatos, mily változatos észrevevésünk ; oly hangos, amely dallamos egyéni életünk ; úgy mosolyog reánk, amint mi reá ; oly illatos, amely érzelmes saját belső világunk. Ha ez a belső életünk verőfényes, áttör az anyag s a kétség éjjelén lelkünk ;

ha az erény harmóniáit önti magából, harmóniába szedi az élet sértő disszonanciáit ; ha nincs gondolatunk, akkor fakó a világ, s ha a lélek meghasonlott, örvények nyílnak élvezésünk rózsás kertjeiben is. Hát adjatok gondolatot, eszmét, lelket, mely képes legyen a világot mosolyra gerjeszteni ; adjatok harmónikus húrokat, melyektől élvezetbe ringathassuk az életet ; adjatok fölfogást, mely az élet éjjében ragyogó nap legyen, hogy ha szürkül körülöttünk a világ, mégis derült ég mosolyogjon fejük felett !

Szerdán este volt öt hete . . . Nem, így nem kezdek ; máson kezdem.

Több év előtt Selmecen jártam ; gyönyörű, örömittas, tavaszi nap fejtette ki pompáját a regényes tájon ; a hegyek kitérték zöld és tarkavirágos lejtőiket a napsugárnak, mint reggel szokta tenni a pillangó, mikor kifeszíti szárnyát, mint egy drágaköves mozaikot, hogy ragyogjon rajta a napsugár ; a völgyek katlanaiból átlátszó ködfátyol emelkedett fölfelé, mint a mélységek tünedező álma, melyet a reszkető napsugár szaggat le a regg pilláiról ; az égen tündöklő, fehér felhőcsíkok úsztak s a mélységes gyönyörhöz illett a csend, mely az élvezetnek legkifejezőbb zenéje. Többben voltunk együtt, s mindnyájunkra átragadt a mámor, az élvezet, az életteljeség, s lelkünk is úgy úszott a teremtés óceánján, mint az a tündöklő felhő, telítve fénnel, méltósággal és gyönyörrel. Meg-megálltunk s az ámulás ismételt kifejezése után az egyik átvette a szót, de nem mintha egy gondolatot kezdene ki, hanem úgy, mintha hosszú gondolatoknak hangos végkövetkeztetését mondta volna ki :

«S miáltal szép ez a remek tájék, miáltal kedves ez a bűbajos nap? Az észrehevés által. Szem kell hozzá, szív és lélek kell hozzá. Érteni kell hozzá, hogy mit s mikép nézzünk s lássunk ; mert minden attól függ, hogy az ember mit vesz észre. Azt mondta egy jeles botanikus, hogy ő arra tanít meg, hogy mit kell a virágon nézni s mikép kell szépségét észrevenni. Van e tájképen sok, tengernyi szép ; óceánja nem a víznek, hanem a valóságnak s a szépnek, s mi ez óceánban úszunk, mint a szivacs a tengerben ; körülvesz a valóság gazdagsága, de ha nincs műértő szem hozzá, mit használ? Mit használ az elnyomorodott, sötétlelkű naplopónak e táj, pedig napestig járja : nincs hozzá gondolata. S mikép nézi e tájt a festőművész? Mikép e kies ligetet a botanikus? Mikép a katlanban szunnyadó várost a történész? Mindenik mást lát s más színben látja ugyanazt ; s külön világok gazdag-

ságába merül, mert lelkükből sugárzik a gondolat fénye, s áttöri s megvilágítja az élettelen képet, színezi s kidomborítja az alakokat, életre ébreszti a szunnyadó, elmosódott vonásokat».

«Igen, ha bírjuk fölismerni a szépet, akkor lesz számunkra elragadó a világ, hangos az erdő csendje, mélységes a mezei virág kelyhe s édes a légnek illata. A gondolat a fonál s a szövőszék egyben ; aki nem gondol, az nem lát, annak fakó a világ».

«Erre én is tanú vagyok, — mondá a másik — a város szépítő-egylete fotografiákból albumot állított össze, melyek erdei tájképeket jelenítenek. A legtöbb helyet magam ismertem, sokszor fordultam meg mindegyikén ; mégis elállt szemem-szám a képek szépségének bámulásától, úgy, hogy azt a kérdést vettem föl magamnak, hogy van az, hogy ezek a tájrészletek szebbek a képen, mint a valóságban? Meg is adtam magamnak rögtön a feleletet, mely abban állt, hogy azok époly szépek, sőt még szebbek a valóságban, de én nem vettem észre azt a különös szépséget, nem emeltem ki s nem kereteztem azt külön. Sokat jártam s keveset álltam meg ; sokat néztem s keveset láttam meg. Másképp tett az a fotografus ; ő látta azt, amit én nem ; tekintete szeretettel akadt fönn azon, amin szemem átsíklott. A különbség köztem s a fotografus közt az észrevevésben s a fölfogásban van ; az ő észrevevése gazdagabb, mélyebb, sokoldalúbb, érzékenyebb volt, mint az enyém».

«Ezt kell tehát művelni ; a gondolat a keret ; mi több, a gondolat a festő ; az emeli ki s hozza öntudatra az elmosódott szépséget, — az az a radirtű, mely finom vonásokat emel ki a változatosság bonyodalmából, az az a fénysugár, mely elevenít, s érintésétől fölébred az alvó valóság ; szóval a gondolat alkotja meg a mi világunkat, s valamint a teremtés az Isten gondolata, úgy a mi világunk gazdagsága, kellemé, szépsége e gondolatok kiemelésétől s átérzésétől függ ; érintkezni kell a gondolat által a teremtő Istennel, s amily mélyen s bensőségesen tesszük meg ezt, oly mély s gazdag élet van bennünk».

E gondolatok kísérték föl a magaslatokra, melyek alatt a vidék a teremtő művésznak albumakép tárult elének : itt is, ott is találtunk valami ígésző vonást, színt és hangulatot, mely mint egy teleírt lapnak színpompás iniciáléja domborodott ki, vagy mint gazdag, telihangzású motívum uralkodott a tájkép harmóniája felett. Lelkünk ez érzékenysége étellel

hintette be a pázsitot, az erdőszélek homályát, a színek játékát; a gondolat lebegett a természet fölött, s a gondolat éltető erejében lett élvezetdús ez a nap, lett öntudatos és gazdag életünk.

Azóta több év mult el; öregebb lett a világ; de csak napjai lettek többek, vonásai nem komorodtak el. A virág most is csakúgy nyílik, mint azelőtt; millió szín és csillám, csillag és árny szövö a természet fátyolát, tavaszkor menyasszonyi ruháját, őszkor szemfödőjét. A gondolkozó lélek szellőzteti e fátyolt s keccses redőkbe szedi e ruha hullámain. A gondolat most is teremő ihlettel jár körül s a Fári-kút csendes cserjései, a Lázkereszt- s a kövesdi hegyekről s a szobi kálváriáról nyíló kilátások annak a nagy albumnak époly remek képei, melyeket csak az érdeklődő s gondolkozó lélek képes forgatni. Ha szürke, ha egyhangú az élet, ha közönséges, országúti hangulat borong napjaink fölött, egy ilyen belemélyedés a természetbe helyrehoz.

Azonban legyünk igazságosak s ne túlozzunk. A szépnek észrevevése és élvezete nem mindenható, s hatalmának korlátai talán nagyon is keskenyre vannak letűzve: vannak az életnek sűrűbb és mélyebb árnyékai, s azokon e sugarak már nem képesek áttörni; van egy szürke hályog, melyet a mulandóság von szemre és lélekre; van egy csüggedés, mely az élet kísértete, s mely azt mondja: hiába élsz; van egy lemondás, melyben minden életkedv elhagy, mert semmi sem elégít ki; ilyenkor a harmatban nem gyémántszemeket, hanem könnyeinket, a dombokban sírhantjainkat, a szétoszló fellegekben törekvéseink hiúságát látjuk. Akkor a szín-pompás, búbajos táj, — a kéjérettől rengő jázmin- és rózsabokrok, az erdők kiszínezhetlen árnyai s Abbazia groteszk partjai a legérzékenyebb kedélynek, a legműveltebb észnek, a legrezgőbb idegzetnek is holt, profán unalmak; ebben a szürkességben, hol a mulandóságnak s kielégíthetlenségnek hamvával van meghintve minden, csütörtököt mond ész, tudomány, művészet, festőecset, radírtű; ebben a szürkületben más csillagok kellenek.

Igen, az élet szürkületében a természetnek s az esztétikának kívül más csillagok kellenek! S különös, hogy ennek megvilágítására is ép Selmecről jött, szerdán volt öt hete, elem egy bánatos özvegy.

Neki is volt öröme s boldogsága, mikor férje élt; bár igénytelenségben, de tisztességben folytak napjai; volt köztük akárhány oly verőfényes tavaszi nap, mint a milyennek

hangulatosságában jártunk mi a szitnyai magaslatokon. De a közönséges emberekben nincs meg a kifejlett műérzék, s benyomásaik s élvezeteik is többé-kevésbé öntudatlanok ; mosolyuk nem annyira élet, mint inkább egy darab abból a mosolygó természetből, bánatuk árny s keservük harmat az erdőszél mellől ; bennük tehát a természetben rejlő gondolat nem képes eleveníteni az élet egyhangúságát. De a művelt gondolkozó is így jár ; csakhamar ugyanis eljön az idő, mikor a művészet elföldi arcát, mert csunya lett a bánattól, s az ember az ő esztétikájával oly szegénynek érzi magát, mint a szegény az ő természetes öntudatlanságában. Eljön előbb-utóbb az idő, mikor a világ az öreg-est szürkületébe áll s a tudás s a művészet szemeire is kiterjed a szürke hályog ; a természetes szépnek élvezete elhal, mert elmállnak szöveteinek fonalai a szükségesség vasújjai közt ; akkor azután egy mélyebb érzés-, egy csalhatatlanabb fölismerésre szorulunk, mely az élet hamvas szürkületében is rákésztet, hogy bízzunk s éljünk s ez új fénynek sugaraiból fonjunk pajzsot örök reményeink közé.

Ebbe az öreg-esti szürkületbe merült a szegény selmeci özvegy is.

Hat forint nyugdíjat húzott havonként a társládából, s szegény, örömtelen volt élete ; de volt neki egy kedves fia az esztergomi szemináriumban, s azon csüggött lelke minden gondolatával ; róla beszélt s magányos téli estéken a lámpafényénél tollat fosztogatott fia vánkosaiba ; negyedfélév múlva itt a fölszentelés ideje, s akkor Selmecen nagy ünnep lesz. Sokszor eljárt a szegény özvegy a selmeci kálváriára, hiszen a szegénység s a nélkülözés homályában s az örömtelenség szürkületében a kereszt piros lámpája nyugtatólag világított be lelkébe. S különben is körülötte a világ még nem volt sötét ; ott pislogott reményeinek mécse, s ha délfelé tekintett, túl a Szitnyán s a dél-honti dombokon, föltűnt egy ifjú arc, mely az ő melengető napja volt ; nem, még nem volt egészen sötét ; este volt, de még nem volt éj ; sőt néha úgy tetszett neki, hogy kora reggel van, mert bár szegény s elhagyatott volt, reményben még nagyon gazdag volt.

Csak mikor, szerdán volt öt hete, a szentgyörgymezei temetőben, ott, hol átellenben a Garam a Szitnya vizeit s a bányák könnyeit a hőmpolygeti a Dunába, egy homokos sírdomb mellé állították s azt mondták neki : itt van a te fiad ; mikor abból a tiszta lélekből az anya számára sem maradt egyéb a földön, mint egy megfoghatlan s átkarolhatlan

emlék, mely jár körülötte nesztelenül s leng tompa érzelmeinek hangulatában, mint a sírkereszten lengő fehér fátyol, akkor lett számára éj a földön, sötét, csillagatlan ég, melyet sem búbajos tavasz, sem az eszthetika, sem a tudás nem bír földeríteni; ennek az éjnek csak egy, a lélekbe bevilágító csillaga van, a hit, mely úgy világít, mint a kereszt lábán pislogó piros mécs, vagy mint a fájdalmas anyának arca.

Fönséges csillagzat, te vezeted azokat, kiknek éjük a világ; az öröm verőfényes napjaiban alig vagy látható, s átengeded az életet más gyengébb befolyásoknak; de ha éj lesz, akkor föltünöl, s minél sötétebb az éj, annál hatalmasabban törsz át sötétségen, sűrű felhőn, gomolygó ködön; a vihar ki nem olthatja, a kétség éje el nem nyelheti sugaraidat; melegítsz, mikor jégbe fagy a világ, s még akkor is megcsillansz, mikor a szemre a halál szürke s végre fekete hályoga húzódik. Ha éjbe merül a tudás, az eszthetika, a szép természet, az öröm, a remény, az élet: az éjtszaka fölött kigyúlad az örök világosság, s mely lélekbe belevilágít, az derül föl igazán, még akkor is, ha mint reménytelen özvegy s árva anya könnyes szemmel néz arra a hantra, mely alatt az ő kincse rejlik, s bár aranyból s drágakőből többet ér, nem bányászhatja ki azt más, mint a föltámadás angyala.

Ez a mi csillagunk! Utána vágyódnak mindazok, kik élni akarnak akkor is, mikor a nap s a csillagok kialusznak; mindazok, kik Goethével azt tartják, hogy végezni buta szó, s mindig élni akarnak; mindazok, kik haldokolva is azt kéri: «Mehr Licht», legyen világosság, mely ki nem alszik, világosság, mely ott tündököl, hol minden más fény és láng kialszik s átvezet az élet szakadékain, a küzdelmek árjain, a délibábok csalóka játékain át a halhatatlanságba, hol nincs éj többé.

Pro libertate! Előre!

(1903)¹⁶

Az Alpesek mély völgyeiből írom e sorokat, köszöntésül neked, magyar ifjúság! Hangos, csobogó patakok partján írom, s árnyékban, melyet égbemeredő hegyek vetnek a lelkemre. Szemeim a sziklaormokon járnak, hol megtépett fenyűk szagztatott sövénnel kerítik be az örvényt. Minden ilyen hegy egy-egy angyal nekem, ki az Isten fölségét hirdeti, s bár a föld porába nyom le, mégis fölemel, föl a végtelenbe. Nézem, nézem e vakmerő, szétfioszlott csúcsokat, melyeken viharok szárnyán a rombolás szelleme jár, s dörög és pöröl és csattog s megtépáz minden bokrot és fűszálat; úgy tetszik nekem, mintha ősrégi dómok maradványait látnám bennük, melyeket angyalok építettek s ördögök dúltak szét; majd ismét oltároknak látszanak, hová hajdan az ég ereszkedett le, most pedig már csak a napsugár tüze s a felhők borongása váltakozik rajta.

Mi hát mindez a csúcs, torony, hegy s orom? Romhalmaz tán s az enyészet városa? Mik ezek az ormok? Talán bástyák, melyek mögül levált szikladarabokkal bombázza a halál a völgynek életét? Mik e kiálló, csupasz szirtek? Talán a meghalt szépségnek fehérló csontváza?

Nem, nem temető ez a bizarr hegylánc, még kevésbé az enyészet trónja, hanem küzdőtér, ahol az élet küzd a halállal. Nézd a gyalogfenyű gyalogjáró hadát fönt a sötétlő ormon; sorai lekötik a törmeléket; moha és áfonyacserjécskék egymásba fogódzva másznak fölfelé; selymes, bolyhos fűvek beleeresztik gyököcskéiket a sziklarepedésekbe s igénytelen ágyat vetnek az életnek. Minden fenyűszál egy-egy zászló, melyet az élő, virágos, illatos természet lenget; fölűszik vele az ormokra s hirdeti, hogy *leggyőzi a halált az erőteljes s hódító élet*.

Most pedig félre veletek, fenyűgallyas képek! Félre veled orom s illatos fenyűszál! Bérceitek helyett

«Látom az alföldi rónát,
Ezüstcsíkok kígyózzák át,
Szélmalom négy forgó szárnyát
S kis pacsirta hívja párját ;

S látok egy nagy hős küzdelmet
Mit Klio könyvébe jegyzett,
Mit ifjaink küzdnék végig,
S lángja fölcsapott az égig».

Sok romot látunk magunk körül társadalmi életünkben. A hitetlenség az a kőgörgeteg, mely töri az égbetörő szellemeket s porrá, sárrá, nemtelen törmelékké őrli össze ; az erkölcstelenség, azaz a lelki meztelenség, mely kivetkőzteti az embert nagy érzéseiből, s csupasszá, szegénnyé lesz tőle az érzés s az ihlet. Ezek a romboló hatalmak hadakoznak az élet ellen, s lecsúsztatják az emberiséget az erény- s az áldozatkészségnek illatos s étheri magaslaiból a kényelem s az önző életnek völgyeibe.

A legfájdalmasabb s legszomorúbb látvány pedig a hitében hajótörést szenvedett s erkölceiben megmérgezett ifjúság ! Van itt rom, van itt enyészet és csontváz ! A tiszta erkölcsnek színpompás s erőteljes életét lemosta róla a szenvedély lucskos felhőszakadása ; szemeibe belevette magát a halál ; homlokát fölszántotta a korai vénség. Büszke és dölőfős lett s magasan s makacsul hordja fejét, mely fölé nem az azúrkék ég, hanem az Isten bús haragja illik.

De ha van is rom népünk s ifjúságunk lelki világában elég, mégsem veszítjük el reményünket, s nem hisszük, hogy a hívő lélek magaslatait megtörje s a tiszta szív gazdag világát elpusztítsa a bűn enyészete. Küzd a hegyeken a természet a halál ellen ; küzd a lelkekben is a kegyelem a romlás ellen. Nekem a «Zászlónk» s minden ifjú, ki e zászlót lengeti, egy-egy erőteljes, illatos fenyűszál, aki nekiveti lábát a hanyatlásnak s útját szegi a dicstelen mélységbe való csuszamlásnak. Nagy s nehéz föladatot szolgál, mikor az emberi életnek magaslatait, hol csillagokkal érintkezik a lélek, hitetlenség s erkölcstelenség által letörni nem engedi. De a vihar-edzett, gyantás fenyű is tehetetlen a csuszamló hegységgel szemben, míg egymagában áll ; erdők kellenek oda, hogy megkössék a talajt : úgy vagyunk a lelki s a társadalmi világban is. Egy nem győzi, de a tömeg győzi.

S a «Zászlónk» már nem egy magányos rúdon lengő foszlány, hanem a lelkesedés viharában csattogó zászló, mely hadseregek fölött lobog :

«Magyar címer egy' oldalon
Szűz Mária a másikon,
S egy szalagra ráhímezve,
Két szóban a vezéreszme,
S rákötve a zászlófőre :
«Máriáért» és «Előre».

Előre, kedves ifjak ! A Rákóczi-ünnepélyek ihletében sokszor emlegetik manapság a Rákóczi-zászlót, melyre az volt hímezve : «pro libertate», a szabadságért. Igen, ami «Zászlónk» a szabadság kivívására vezet bennünket ; szabadságot akarunk, rabok többé nem leszünk. Férfiakká neveljen bennünket a fölvilágosult, vallásos meggyőződés, s szabadítson föl a szenvedély békóiból a tiszta, erkölcsi érzés. Jézus kegyelme kineveli bennünk az erőt, a meggyőződést, a jellemet ; a Szent Szűz szeretete pedig ihletet ad s tiszta vért biztosít.

Igy lesz aztán bennünk élet, s mint férfiak lépünk a világba. Miután érteni fogjuk hitünket, nem imponál majd nekünk a tévely, ha világhírű tollak sercegek is azt füleinkbe, s mert hitből s hit szerint fogunk élni, nem kábítja el lelkünket a szirén-ének, mely édesen s lágyan kezdődik, de a csalódás s a kétségbeesés diszharmóniáival végződik.

Magyar ifjúság, e programm alapján fogj kezét ! Karöltve, vállvetve állj ellent a haza romlásának ! A hármás bércű haza is romlik, szirtjei omlanak, görgeteg temeti el a virágos rétet : magyar ifjúság, légy te e hármás bércnek illatos erdeje ! Akaraterőddel állítsd meg a pusztulást, érenyeiddel takard el az önzés szakadékait, jellemeddel éleszd föl a régi nagyság emlékeit, s meglátod, hogy szabadságra embert és nemzetet csak is ez a mi «Zászlónk» vezet.

A tenger szózata a magyar ifjúsághoz!

(1904)¹⁷

Tengeren tengerről írok ; óceánon gondolkodom a szellemi világ tengeréről, melyen ti is eveztek, melyen ti is küzdöttök, s hogy hajótöröttjei ne legyetek, a «Stella Maris»-t, a «Tenger Csillagá»-t nézzétek bizó, hűséges tekintettel.

Elnézem nappal, elnézem éjjel ezt a bűbajos, tiszta mindenséget. Elnézem nappal a kék eget, a kék tengert, a távolban kéklő hegyeket ; csupa kékség minden ; a mennyország színébe öltözködött a föld is ; csoda-e, hogy az ember is közelebb jár itt örök reményeinek s nagy s nemes vágyainak mennyországához ? Elnézem éjjel az egymás fölött borongó, *keltős* sötétséget ; *az eget* csillagaival, melyektől sötét marad s ki nem világosodik a fölséges égbolt, s a *tengert*, ezt a rémes, hullámzó sötétséget, melybe a hajó hófehér, taréjos hullámokat szánt, s erre a bolyhos, vízből szőtt hermelinre ragyogó gyöngyöket, szentjánosbogárkákra emlékeztető villamos, fényes pontokat szór a tenger kincses nemtője. Akár éjjel, akár nappal nézem, oly sokatmondó nekem ez a tenger, s szeplőtelen, nagy érzések emelkednek mélyeiből. Tiszta, párás lehetetet lehel rám s erősít s éltet vele.

Szűzies itt minden ; távol a profanált, poronddá, piaccá, mocsárrá taposott földtől. A város és falu mētelye nem hat el ide ; ott az ember elront mindent s lefokozza a fölségest is ; itt nem úgy van ; itt az eszmék nem hamvadnak el, hanem a változatlan, kék mélység fölött mindig első, tavaszi szépségükben ragyognak. A tenger változatlan. Hullámain ugyan dsundák, triremisek, keresztes-hajók, norman lélekvesztők, modern hadihajók szelik, de a seb, melyet hátán hasítanak, hamar forrad, s emléke nem marad fönn ; az az ősi víz olyan most, amilyen volt akkor, mikor egy más világ körvonalai tükröződtek rajta. Csoda-e, hogy megszállja lelkemet e kék tükör felett a Fölségesnek tisztelete s szívemet eltölti a végtelennek s az örökkévalónak érzete ?

Ez érzések miatt szeretnélek én téged is itt látni, magyar

ifjúság! Nem a tenger miatt, hanem a tengeren járó s a tengereken szárnyra kapó lélek miatt, hogy téged is megszálljon, bármerre jársz s bárhol is élsz, ugyanazon lélek.

Ez a lélek a *végtelenségnek* s az *erőnek* lelke. A *végtelenségé*, mert az örök, mély gondolatoknak hullámaira és a mű s a művész érthetetlen nagyságának tengerére utal; az *erőé* pedig azért, mert az erős vágyak s kiolthatlan remények s a lankadatlan törekvések messziségébe int. Ne mondj le az előbbiről, s törekedjél az utóbbi után.

Ne mondj le a *szűzies tisztaságnak* s az *érintetlen erőnek tisztelétéről!* Az a nagy, profanált társadalom, melyben élsz, sok tekintetben már blazírt, s eszmét s lelkesülést nem tanulhatsz tőle; értsd meg hát és szánakodjál rajta, de ne térj útjaira! Az a társadalom nem szűzies; legifjabb ifjúságát s életének legszebb virágzását elfecsérelte könnyelmű életben; most már hervadt s erőtlen, s az erőt meg nem érti. Nem érti azt, aki lelkesül s még kevésbé, aki küzd. E mételyes, tehetetlen szellemmel szemben nézz ki a két végtelenségre: az égre s az örök elvek s igazságok tengerére. Ha az égre nézsz, már látod a tengert. Mert a tenger az égnek s az ég a tengernek tükre! S olvasd le az ég tengeréről a szűzies, tiszta életnek megtörhetlen, szent törvényét, s szívjad tele lelket e törvény szükségességének érzetével! Csak az, ami erős és romlatlan, csak az élhet és győzhet. Csak annak van üdesége, termékenységé, gördülékenysége. Abban van a mélység, melyből gyöngyök gyöngyöznek, s az alkalmas a lelki fölemelkedésre!

Tekintsük az életet, az erőt, a szenvedélyt, a bajt, a szépséget s az élvezetet mindig e nagy törvénynek szempontjából; suttogja körülöttünk minden csak azt, hogy *élj tisztán* s szűziesen, ha erőteljes s mélységes életet kívánsz élni. Nézz és szemlélj mindent ez erős élet színeiben.

De a tenger ezenkívül a *küzdelmeknek* s a *törekvéseknek messziségébe is int*. Oda hív partjára, a kitarja elénk végtelenségét. Mintha csak hallanám szavát, azt a néma *üszót*, mellyel buzdít: nézd a világgözlekedés útjait, a harcok tereit, melyeken az ember esze s vágya küzd hullámokkal s örvényekkel; nézd a nehézségek tornyosulásait, melyeken át kell törnie, hogy érvényesüljön. A világfölfedezők, a konkvisztádorok mind erre jártak; e küzdelmekben ébredt föl energiájuk s a titokzatos távol s a kihívó, taréjos hullám nevelte ki őket nagyokká és hőökké.

Szeresd az erőt, s adj érte tiszta életet — mondtam előbb;

szeresd az erőt, s fejtsd ki ezt a szeretetedet küzdelemben —
teszem hozzá most ; mindkét buzdítás a tenger szózata.

Az erőt csak az szereti, aki azt a küzdelemben beleviszi s a harcban érvényesíti ! A magyar ifjúságnak erre van leg-
égetőbb szüksége, s ezt a szükségét fényesen kielégíti, ha a
szent kereszténység küzdelmes zászlaját becsülettel lobog-
tatja. Ne kételkedjünk s ne essünk kétségbe e harc kimene-
tele iránt ; sőt legyünk mélyen meggyőződve, hogy győzünk !
Mienk a jó, mienk a legjobb ; a jónak okvetlenül győznie kell.
Atheizmus azt mondani, hogy a jó a világban nem győzhet,
s erkölcstelen, gyámoltalan lemondás volna azt hinni, hogy
egy jobb, nemesebb fölfogás s az erkölcsi nézeteknek tisztu-
lása ki nem alakulhat köztünk. Azt kell tehát hinnünk, hogy
igenis erővel s harcban érvényesülnek eszményeink. Ha el-
hisszük, már bennünk vannak a jobb élet csirái ; ha harco-
lunk, már mienk a jobb jövő. Minél élénkebben jár át ben-
nünket ez a meggyőződés, annál életrevalóbbak vagyunk ;
azért nem tehetünk jobbat, mint hogy telítjük magunkat a
nemesebb életnek vágyaival s belefektetjük legjobb erőinket
az érte való harcba !

Ezt a két érzést, a *szűzies életnek* s az *erőnek szeretetét*
lehelje rád a tenger, mely szenteket s hősokeket nevel ; ezt a
két elvet olvasd le búvájos tükréről, mely a nagy lelkeknek
s erőteljes, egységes jellemeknek tükre. De azt fogod erre
mondani : ó, de hol van, mennyire van kis falum, tanyám s
pusztám határától az a tenger? Hogy lehelje rám a szenteket
s hősokeket nevelő lehetetet? ! Hadd el ! mondtam már neked,
nézz az égre, nagyobb az ég, mint a tenger, s ez csak kis tükre
annak. Mennyi szentet éltetett a puszták lehetete, s hány hő-
s nőtt naggyá a fenyvesek s a tölgyes erdők tisztásainak, vagy
a csendes völgyek kaszálóinak illatából? ! Messze van tőled
a tenger, az erőteljes konkvisztádorok s fölfedezők lelkének
tükre ; de hadd el a panaszt ! Minden harmatcseppben tük-
röződhetik a legnagyobb lélek, amint ahogy a legkisebb har-
matcseppből ragyog felénk a nagy Isten szeme !

 Hordozz tehát szívedben erdőn-mezőn szűzies érzést,
eszméért lángoló s harcaira buzduló lelket, s meglátod, hogy
végtelenség tengere lehel rád, s eltölt a jobb, nemesebb életre
vezető hárri vággyal. E lehetettől kigyúlsz s e hárri vágtyól
biztos győzelemre számíthatsz !

Ad astra!

(1906)¹⁸

Országútjainkat s dűlőinket tarka gyógyfűvek szegélyezik ; zsálya, üröm, fehérlóhere, ezerjófű, szarkaláb, cickóró, ökörfark ingerkednek az utassal, hogy ahol az ember jár a maga elmaradhatlan árnyékával, betegséggel s nyavalyával, ott kéznél legyen, közel az útszélén az ingyenpatika. Igen ki, ki az országútra ült a mi édes, mézes, ürmös, illatos gyógyflóránk, hogy virágos s harmatos szemmel tekintsen a vérszegény, csúzos, reumás, gyomorbajos, fejfájós emberre s fölkinálja magát neki ; szinte pöröl vele, útjába áll, lábait megakasztja s szemére hányja : te vén bolond, hát nem látsz, nem hallasz ; itt vagyok ; élet s erő lakik leveleimben s virágaimban ; közel vagyok, közönséges vagyok, úgyhogy útszéli gaznak nézhetsz ; olcsó vagyok, úgyhogy taposhatsz ; de ha megvetsz, hej, megbánod, mert nélkülem elfolyik, elszárad, elsenyved életed.

Ahogy az országúttal, úgy vagyunk az élet útjaival ! Ezeket a poros, sziklás, nyaktörő utakat is az élet s az erő flórája szegélyezi. Vérszegényen, fáradtan, sápadtan halad el mellettük az ifjúság, beléjük ütközik, s nem látja, azaz, hogy látja, de nem becsüli s fel nem használja. Jár, megy, üget, siet . . . de a szeme meg a lelke meg van verve vaksággal, hogy a szép, erős, nemes életnek vonalakban, rajzban s színekben remeklő művészetét, mely útonállója lett, ne lássa, — hogy lapos, üres, beteges, gyenge életének gyógyfűveit fel ne ismerje —, hogy a zsályás, ürmös, lóherés, szarkalábas útszegélyét a nemes törekvéseknek ne méltányolja ; meg van verve vaksággal, hogy az erős s szép ifjú életnek erőit s gyógyfűveit, eszközeit és forrásait fel ne használja, s ezek által erőteljes, lelkes s boldog életre szert tegyen.

De ha vannak is sokan, akik az élet országútjának titkait nem ismerik s panaszkodnak s nyavalyognak ott, hol csak a kezüket kellene kinyújtani, mi nem tartozunk hozzájuk. Mi nemcsak az országút porát szívjuk s emelkedéseit

nyögjük, hanem látjuk a zsályás, ürmös, lóherés, cickórós útszegélyt is, az élet s erő titkait — ismerjük fejlődésünk forrásait. Mint ahogy megismerjük édesatyánk s anyánk szavát, — mint ahogy lelkünkbe van beleéetve az anyatejjel s az első könnyek harmatával az atyai ház, az iskola, a templom, a mester, a tanító, a pap képe : úgy tudjuk s ismerjük, hogy hol fakadnak erőnk s boldogulásunk forrásai, tudjuk, hogy hol fakad az élet fűve, s ha kell, az élet gyógyfűve is. Nemcsak gyógyfűves útszél, hanem egész gyógyfűves őserdő környékez minket, s ki akarja bennünk nevelni a romlatlan lelületet, a rózsás látást, a bizalmat, a munkaszeretetet, a hívó s szolid életfelfogást. Legyen csak szemünk, szívünk s kezünk hozzá.

Azt gondolnád tán, hogy ez a gyógyfűves őserdő a tudomány s a könyvek, a bölcs tanácsok, utasítások s buzdítások — vagy talán társaidnak jó példája, szülőidnek szeretete, nevelőid szorgossága, tanáraid buzgósága, — hogy ez az, ami éleszt, hevít és melegít, s ha kell, enyhít és gyógyít. Nem tagadom, hogy mindez az égnek aranyos kegyelme, s aki élvezi, nem adhat eléggé hálát még akkor sem, ha hálából végig robotolná életét ; de nekem, mikor itt a lelki élet csodafűveiről szólok, a felsorolt tényezőkkel nem lehet, nem szabad beérnem, hanem valami közvetlenebbre, egyszerűbbre kell utálnom ; rá kell mutatnom valamire, ami után csak ki kell nyujtanom kezemet, mint ahogy a vándor ki nyujthatja a zsálya s a cickóro után. S ez a legközelebb s legközvetlenebb valami nem a tudás, a tanítás, a könyvek — nem a szülők, az otthon, a templom, nem a tanárok s nevelők — nem a példa, a hősök s a szentek, sőt többet mondok, nem az evangélium s maga az Úr Jézus sem, mert ezek mind nem útszéliek, hanem nagyon is távol állnak tőlem, ha nem szeretem őket. Tudhatok én róluk, olvashatom a szent könyveket, beszélhetek szépen erkölcsről, kultúráról, megénekelhetem a vértanúkat, koszorút fonhatok az évszázadok elismeréséből a kereszténység fejére, de mindez csinált virág lesz közel számra, s nem lesz rajtam az élet mezejének illata s harmata, — nem lesz erő, lélek, öröm, lendület bennem.

Csak ha lelkem egyszerűségében s szívem őszinteségében átélem azt, amit a szép, tiszta, nemes, isteni életről tudok, akkor éledek föl s telik el bűbájjal lelkem.

Élni, nemcsak tudni . . . *átélni azt*, amit szentek, hősök, könyvek s maga a szentírás ajánl. *Átélni* a reggeli s esti imában s napközben való szerető megemlékezésben az Isten

közelségéről... *átélni* a szentmisében, a vasárnap s ünnepnap megszentelésében a krisztusi életközösséget... *átélni* a tiszta lelkiismeret öntudatában az Isten vigaszait, a békét s örömet... *átélni* a világ csábjai ellen folytatott harcokban az akarat erejét s az Isten segélyét... *átélni* a szentgyónásban s áldozásban az utolsó-vacsora mennyei izgalmaival... *átélni* az egyszerű, nemes jószándékokban, melyeket fölébresztünk s a jócselekedetekben, melyeket öntudattal gyakorlunk, annak a virálynak kellemeit, mely az Isten gyönyörűségének kertje. Tehát — ismétlem — *élni, átélni, gyakorolni mind ezt lélekkel, öntudattal, ez az erőnek, lelki szépségnek, az örömeknek s a kitartásnak titka.*

Aki megteszi, élni fog; aki nem teszi, nyavalyog tovább, de nem vethet követ senkire s nem okolhat mást, csak önmagát; hiszen azt mulasztotta el, ami legközelebb fekszik s legmesszebb visz, azt hanyagolta el, amit az útszéli bölcsesség hirdet: *kérlek, nem nézni és tudni, nem tervezgetni és sopánkodni, nem jövendőről s fényes életpályákról álmodozni, nemcsak tanulni, s versenyekben kitűnni az erőnek titka és öröme, hanem mindenekelőtt mennyországot hordozni magunkban s átélni a legfölségesebbet, azt, hogy Isten van bennem és velem!*

Ennek a fölmagasztosult életnek a gyógyfű azoknak az utaknak szélén tenyész, melyeknek útmutató fájára az van fölírva: «ad astra».

Gondolatok egy májusi sétán.

(1908)¹⁹

A világ az Istennek szeretettől ihletett alkotása, a leg-harmonikusabb költemény; mily mulasztást követnénk el, ha nem gyönyörködnénk benne! Ez úton a természet a legtisztább s legédesebb élvezetek forrásává leszen; megszeretjük, mihelyt megértjük. Élvezetes lesz előttünk minden táj, minden part, a futóhomok s a kigyózó patak; hangos és lármás lesz magányos sétánk, s a multnak s a jövőnek látomásai nyílnak meg előttünk lépten-nyomon.

Mindenki szereti a művészi szépet, ha a gondolatot észre-venni és látni megtanulta!

S ha ért a gondolat-szemlélethez, úgy lehetséges-e, hogy ne szeretné a természetet, ne csodálná bámulatos változatos-ságát, mozgalmait és életét? A falunak határa, valami lejtős part, a Csallóköz szigetei, az Ipolyvölgy rétei, a honti szakadás, Nógrád agyagos vízmosásai, a terciér tengerfenék a magyar Alföldön, a triaszi széles mészkő-hátak Abaújban, Gömörben, a magas Tátra gránit- és gnájzcúcsai, mily fontos világ, ha nyelvét megértettük. Történetének leírása mindenesetre van olyan fontos, gazdag és érdekes, mint akár-mely királyság története! Királyságok, geológiai világkor-szakok terülnek el lábaink alatt; érdekesebbek, mint London és Párizs, szépek, mint Teneriffa s az Azori-szigetek, s régiek, akár csak az örökkévalóság képmásai.

Kis örökkévalóságok környékeznek.

Lábunk homokos vagy agyagos, márgás csillámos földön jár. A talajt jellemzik az őssegecek és vegyületek. A homokban a patriarkális kvarc csillog, s ha a nap velünk szemben áll, gyémántos ragyogásban szípkorkázik; régi kemény bordája a földnek, nem fél semmitől, sem aljtól, sem savtól, csak a mechanikai erők aprózzhatják össze; nincs sem, mely megoldja s kifog 3170 Celsius fokú kályhákon is, de azontúl megolvad. Minden ilyen csillám a Duna homokjában, a dédai korcsma táján, a szabadkai buckákon millió éveket látott; a föld

ősközetéből törte ki jég és víz, s azóta bolyong a világ hátán s a szél szárnyán, míg végre tengerekbe vetődik, hol homokkő lesz belőle.

Három nagyvilág él itt benső rokonságban.

a) Ásványvilág. Agyagon poroszkálunk; ez is az ősközetnek, a földpátnak bomlási maradványa; minden korban szerepel s vándorol a földön s szolgálja a föld termékenységet. Ugyancsak a földben keverődnek az alkaliak különféle alakjai; van ott vas, mely a növények leveleit zöldre festi, kén, éleny; a folyamok és patakok medrében s a kőzetek és rétegek ereiben folyik és szivárog a víz s a híg levegőben ismét éleny, légeny, szénsav, vízpára keveredik; e környezetben fejlődik ki a növényélet, utánozhatlan kényességgel és finomságban.

b) Növényvilág. Vashól, kovából, szénsavból vannak e szirmok és lombok öntve, de nem kemények; puhák, mint a pehely; az a kemény vas és kova itt finom oldatban alkotja filigrán sejtjeiket; azok a gyökerek s gyökönkék a legkegyetlenebb sziklatörők, vasat isznak és folyékony sziklát, azért aztán repesztenek bérceket, szirteket, de csak külre kegyetlenek; belül háziasok; csodálatos konyhájukban cukrot, celluloidot, zsiradékot, keményítőt produkálnak. Egy helyen állnak, de azért e változó s hullámzó környezettel, hideggel, meleggel, szárazsággal, esővel, fénnel, árnnal folytonos csere s alkalmazkodás viszonyosságában élnek. E puha szőnyegen jár, pihen, zümmög, csattog, csörtet a hangos élet, az állatvilág, a létnek magasabb kiadása.

c) Állatvilág. Szoros összeköttetésben és viszonyosságban él az állatvilág a flórával vagyis a növényvilággal; az egyiknek szükségletei a másiknak élvezeteit nyújtják; rovarok, növények, madarak, emlősök, egymásból, egymáson, egymásért élnek, egy se tud a másikról, de mind közreműködnek a közös élethez. Csak egy példát e csodálatos harmóniából! Ime itt virít a lucerna, fölötte zümmögnek a fekete bögölyök, sóvár, mézszomjas, hangos rovarok; nektárt szívznak, de tesznek nagy szolgálatot is, mert egyesegyedül ők képesek megtermékenyíteni a piros lucernát; más rovarnak szívó pödre nem ér le a bibéhez. Ha a bögölyök kivesznek, vége a piros lucernának. De a lucernás hűvös sűrűjében ott settenkedik a mezei egér s vadász a bögölyre; ez passziója; baj volna, ha a mezei egér szabadon úzhatné szerénytelen úri jó kedvét, hogy azonban az úri kedv ki ne pusztítsa a bögölyvel a piros lucernát, a bögölynek segítségére siet a vércse, a kánya, a bagoly, a macska, s vadásznak a mezei egérre.

S mintha csak érezné a bögyöly, hogy jobb neki a csűrök s aklok körül közel a macskához, a nyílt mezőről inkább lakott tájakra vonul : íme a macska s a vaksi bagoly a szép *trifolium pratense* patrónusai ; kabát-gomblyukukba egy-egy lucerna-virágot tűzhetnek.

Tágtitsunk gondolatainkon!

Ez az egymásba fogódzó élet tarka eloszlást mutat a világ hátán : más a homokos, szikes pusztaságoknak, más a rétek s mezők, az erdők, a tölgy- és fenyőerdők, s kivált a hegyeknek élete ; ősz, nyarat, tavaszt, telet tüntethet föl a magaslat égbemeredő partja egyszerre. Például a *Himalája* déli oldala. Hát még mily változatos csak a föld zónáinak élete ! Mily más világ az, hol az iram-gím, a kék róka s a jeges-medve tanyáz ; s mi más ismét, hol a pálma s a trópusok foghíjas emlősei uralkodnak, s Ausztrália erszényesei élnek.

Ilyen a mai világ tarka, változatos képe !

Tovább . . . tovább!

Még nagyobb változatosságra akadunk, ha a multba mélyed tekintetünk. Lábaik alatt terül el a multnak temetője, s a tudomány fel tudta támasztani sírjából a mult korok világát. Kőkoporsókban, mész-, palarétegekben nyugosznak a régi geológiai korszakok tanúi ! E mauzóleumai a régi világoknak egyre idegenszerűbb, elütőbb világokat mutatnak. Világokat, melyekben alig volt élet ; másokat, hol már több az élet, hosszú láncolatban egymásután, míg végre a jelen korszakhoz érünk. Hány ezredig, millió és millió évig tartott e fejlődés, ki tudná megmondani ? Mily forrongások, süllýedések, emelkedések mentek e földszínen végbe, míg a világ az életre csak alkalmas is lett !

E nagy természethez jár iskolába a törpe, kis ember.

Félre a gyermekjátékokkal ! A lét elég nagy, hogy el ne törpüljünk ; minden igaz bölcsészlet az Isten nyomaira, a végtelennek s az örökkévalónak vonásaira akad benne. S e nyomok nemcsak nagyok és szélesek, hanem mélyek is, mélyek, mint az isteni élet örvényei, s azért mélyítik a lélek életét is. Így nézzétek hát a természetet !

«Homo melancholicus.»

(1911)²⁰

Őszben állunk ; virágok, bokrok, fák s emberek egyaránt. Nem akarok ugyan általánosítani s nem azt mondom, hogy fakadás és virágzás egyáltalában nincs, de azt már nagyon hangsúlyozom, hogy bizony nagyon sok a hervadás, s hogy főleg azokon verődik ki az őszi hangulat, kikben a lélek akarna fakadni, s kik alakot s hangot s szint keresnek a modern gondolatnak s érzésnek. A technikában nem látni a lemondásnak ez őszi hangulatát ; ott haladás s erős bizalom az uralkodó hangulat ; de nem is ismer a tudomány melankólikus gőzt, csak fáradt gőzt ; míg ellenben mi nemcsak fáradt emberekkel, hanem fáradt s melankólikus lelkekkel találkozunk lépten-nyomon. Tény, hogy hervadás fonnyaszt érzést s gondolatot, s ahol a gondolat fakad s akalot ölt, az irodalom s művészet mezőin, ott őszi az időjárás, őszi a divat is ; a géniusz nem napsugárba, hanem ködfosztlányokba öltözik, s kedvenc virága is nem a kacagó pipacs, sem az ég szemléletétől s szerelmétől égszínbe kékülő búzavirág, hanem az a vérszegény, sápadt, kedvetlen őszi kikerics. Baj az is, hogy ez az ősz nagyon-nagyon hosszú, s vége nincs ; baj, hogy a gondolat s érzés ez őszi lilasága nemcsak gyorsan múló, háromhónapos őszi évad ; — nem is csak három év ; hanem végtelenbe elnyúló unalom, mely megöl érzést s gondolatot, irodalmat s művészetet, — mely kiül az emberek réveteg, álmos szemeibe, ráborul az elcsigázott arcokra, s típussá lesz, melynek neve : «homo melancholicus».

Ez a homo melancholicus mindenekelőtt kedvetlen, s mindenbe beleviszi a fázós hangulatot. Van közte hitetlen, van hívő, de mindegyik kedvetlen. Nincs bennük páthosz, sem a hitben, sem a hitetlenségben. A tagadás is erőtlen, az is beteg, s az ember attól is szenved. A modern ember nem lelkesül s nem disputál ; mit is disputálna, mikor nem hisz az igazságban. Kezdetben azért volt hitetlen, mert hitt a hitetlenségben s lelkesült érte ; hitt a tagadás dogmájában s

készült az ég ostromára, el akarta foglalni a világot, s hitte, hogy fölérheti s eloszlathatja árnyait s kilakoltatja azokat a néma, kiállhatatlan szfinxeket azokkal a tágranyílt szemekkel, azokkal a nyugodt arcokkal, de kacagó lelkekkel. De mindezt csak akarta, mindez csak volt, s ezidőszert mind-ezen már túl vagyunk.

A homo melancholicus reménytelen is, még pedig alaposan. Szerencsétlenségére ugyanis roppant sokat megtudott, s állítólag rányitott a vele csúfot űző természet titkára is, arra, hogy ez az anyának csúfolt mostoha tisztára bolondnak tartja őt, illuziókkal ingerli, hamis célokkal ámítja, beleállítja kengyelfutónak a fejlődés útjaira, az élet viharos tengerén gályapadokhoz láncoltatja, evezőt nyom kezeibe s lázas víziókat csal szemeibe ; de ő most már rájött, hogy e munkára csak a mostoha természetnek van szüksége, de az embernek nincs ; rájött, hogy az evezés is esztelen erőlködés, mert hiszen holt-tengeren, holt partok közt járunk, s biztató révparton soha ki nem kötünk. Evezzen hát, akinek kedve van ; aki okos, az nem evez ; így is odaér, ahová ez az úszó gálya s a gálya rakománya, a holt gondolat, holt hit, holt érzés ér : a semmiség feneketlen mélységébe.

De hát elég ennyi a homo melancholicus arculatából, azokból a torz vonásokból, melyek mögött a beteg lélek teng s betegnek is érzi magát, ahogy betegnek tartanánk egy virágot, mely hervadással kezdené a virágzást s ősszel kezdené a tavaszt. Szenved az a modern ember, mikor érzi, hogy erőre s szépségre született, s ahelyett szükségére ébred, hogy azután szomorúságban elhervadjon. Gyötri az ellentmondás a győzelmes technika s a levert filozófia, az öröm programja s a lemondás végzete közt. Sokat bír, nagyot teremt, maga pedig egyre törpébb s az általa legyőzött világnak rabszolgájává lesz.

Dehát azért vagyunk-e, hogy ne legyünk, s azért élünk-e, hogy szenvedjünk? Hiszen az élet mindenütt erős alakokat sürget, mindenütt az erős alakítások útján jár s bizonyára a szellemi világot is erősnek s győzelmesnek kívánja. Nem azért formálta a szemet, hogy sötétségben megvakuljon, nem azért a fület, hogy dízsharmóniáktól megsüketüljön, hanem a lélek szemébe is napsugárt csal s fülébe zenét varázsol, s akarja, hogy ami a hegyi pataknak a lejtő hullám, s a szívnek a rithmosos dobbanás, az legyen a léleknek az öröm s lelkesülés. Örök családfáján vér és erő, erő és öröm rokonok ; rithmusaik mindig változnak, de mindig rímelnek, s egyik nem csendül meg anélkül, hogy a másik ne legyen kadenciája. Honnan van

tehát e töméntelen kín és gyötrelem, e halni nem tudó s élni képtelen hervadás, ez a kínzó, kihívó ellentmondás?

Az a bajunk, hogy belekerültünk a kritika s a kétely korszakába, bele a művészet individualista vajúdásaiba, bele a szertelenség irodalmi divatába, bele a reform s az újítás mámorába ; s a lelkesülésből kór lett s az önbizalomból örület, s mikor minden régivel akartunk szakítani s mindent új alapokon fölépíteni, ez örületes, titáni munkában az individualizmust anarchiává fokoztuk, az értelmi ismeretet illúzióvá vékonyítottuk, s rációfoltunk önmagunkra, lelkünkre, erőnkre, sőt még létünkre is, s belefáradtunk a semmisség elleni harcba. Igaz, hogy tagadásra is van szükség, s hogy a kritika építi föl a haladás lépcsőfokait ; igaz az is, hogy a kritika korszakát el nem kerülhattuk, s az sem volt lehetséges, hogy egy kissé betegei ne legyünk ; de annyi bizonyos, hogy az adag túl-nagy s túlerős volt ; a kritika méreg lett ; a zavaros elméknek túlsok jutott a szabadságból s megtagadták eszményeiket, áttörték biztosító korlátaikat, s ami a legnagyobb, sötét génuszok akaratnélküli médiumaivá lettek s végzetük az őket hitből, bizalomból, erőből kivetkeztető befolyásolhatóság lett.

A mi tragikumunk, hogy sok sötét s erőszakos génusz támadt föl köztünk, kik nemcsak filozofáltak, nemcsak kritizáltak, hanem az életnek új formát is kerestek. Valljuk be, hogy nem találtak. Újat akartak adni, újat, amit ők teremtettek s gondoltak s éltek, de az az újság inkább kín és szenvedés, tépelődés és meg hasonlítás volt. Lelkük kínját s kételeyeit szórták világgá, szívük lázadásait harsogtatták bele a világba ; azt adták, amitől ők maguk is szegényebbek s rosszabbak lettek, s nem azt, amitől érzéseikben nemesbültek s jobb emberek lettek. Nem a lélek harmóniájára oktattak, hanem a legtöbb csak sebeit mutogatta, véresre tépték magukat, s a szellemi világban e réven megismétlődött a régi római arénák divatja, ahol sebeken, töréseken, haldokláson éldelegtek ; szenvedést akartak látni, s azt az erőt, aki tört és zúzott, végre is nem hősnek, hanem gladiátornak nézték. Úgy vagyunk ma is sok tekintetben ; sok a szenzáció a gondolatvilágban s a művészetben, de a szenzációk átlag katasztrófák, tört hitek, tört remények, tört szívek.

A kritikának szertelensége, a gondolat s érzés anarchiája, mely nagy tehetségekben nyilvánult, beteggé tette az embert ; a csodálattól, mellyel az erőnek áldozott, önmaga elgyengült ; miután az az erő is nem építeni, hanem rombolni, nem neme-

síteni, hanem megzavarni tudott csak. Így aztán a mi szemünk is fátyolos s pókhálós lett, s a sok kritikától képtelenek lettünk a végtelen távlatok fölismerésére. Úgy voltunk velük, mint Andersen pásztorleánya, aki megijedt a csillagos égbolt végtelen mélységeitől s kunyhójának tűzhelye mögé bújt, hogy ne lássa azokat. S nemcsak az égen, hanem a földön sem láttunk már semmit; nem láttunk jót, hanem csak rosszat, gyengeséget s alávalóságot. Elvesztettük az erkölcsi értéklést s nem vettük észre s még kevésbbé győződünk meg, hogy ha érdemes valamit tenni, hát bizonyára élni érdemes. Rájöttünk az ibseni bölcseségre: «Es ist nicht der Mühe wert, sich so immerfort abzunützen für den Mob, für die Masse und die ganze Welt»; sőt továbbra is értünk, mert önmagunkban sem találtunk semmit, amiért érdemes lett volna élni; nem találtunk mást, csak ütközést s céltalanságot.

Csakhogy itt meg nem állapodhattunk; a génuszok e fertőzését ki nem bírja természetünk, s a világosságról le nem mondhat szemünk. Vagyunk, tehát erősen kell lennünk, — élünk, tehát örvendezve s győzelmesen kell élnünk, — a létről, a valóságról van öntudatunk, tehát a semmiséggel rokonságban nem lehetünk; nem is vágyódunk oda, nincs ott helyünk; hiszen ha oda valók lennénk, sohasem jöttünk volna ide, ide a lét, az élet világába, — ide, hol a nihilizmus idegenben van.

S már ez az egy gondolat is, mely inkább érzés, mint ismeret, ráségít annak belátására, hogy a modern ember mély melanchóliája, ez a tehetetlen dekadencia, ez a nirvánás hangulat nem egyéb, mint betegség, melynek neve nem tüdővész, nem agylágyulás, hanem eszményvész s akaratsorvadás, s ebből ki kell gyógyulnunk. S kigyógyulunk, ha teszünk, ha a lét energiáit akcióba hozzuk.

Az első energia a látás, az ismeret. Nekünk látnunk kell, s a természet is azt akarja; ki kell tehát néznünk a mi világunkat, azt a nekünk való világot, melyben mindig érvényesülhetünk. Ki kell néznünk, föl kell fődöznünk a mi értékeinket, melyekért élni, dolgozni érdemes, s melyeket mindig s mindenütt föl lehet találni. Ezek az értékek függetlenek a létért való küzdelemtől, a megnehezült kenyérkeresettől, az élet gondjaitól, szerencse- és szerencsétlenségtől. Ugyancsak ezek az értékek függetlenek a természet mechanizmusától, melybe különben testem szerint magam is bele vagyok állítva. Ezek az értékek tisztára az én értékeim, belőlem vannak, én teremtem meg, én állítom be azokat a világba. Ezek az

értékek a célok, a föladatak, a kötelességek, a jóságok ; belőlem, lelkem feneketlenségéből, Istenből fakadnak ; mint új világ, mint a szellem világa, mint az én világom állnak elém s töltenek ki engem. Ez a látás az én intuicióm, életem művészi intuíciója ; ez a látás a harmóniák kulcsa, a lét szfinxeinek megvilágítása, a világ érthetetlenségének kiegészítése ; a lélek önállítása, az első tett.

A második energia a jövőendőbe, a fejlődésbe, a több jóba van beleállítva. Mi nem vagyunk készen, mi folyton leszünk ; úton vagyunk, levőfélben vagyunk, s azért folyton akarunk. Akarjuk a létet, a több létet, a nemesebb, értéke-sebb létet, s azt akarnunk, azért küzdenünk kell. Aki nem küzd, az nem is jó, s aki készen akar lenni az időben, az rossz. De ezt a több-létet megint csak magunkban kell keres-nünk, s azt magunkban kell megteremtelnünk, függetlenül a világtól. Aki a világhoz köti magát s állástól és sikertől teszi függővé boldogulását, az tönkreteszi kedélyét s jellemét ; azt, ha fénynek indult is, elnyeli a sötétség, s ha súlynak s nyomatéknak tartotta is magát, pitykőnek bizonyul, mellyel az utca játszik. Húzzuk hát ki magunkat, engedjük szóhoz azt a büszke, világfölényes, emberi szellemet, s higgyük el, hogy sikerül neki fölnőni, kinőni, formás termetre s szépségre szert tenni az élet harmonizálása által.

Az élet harmóniája pedig csak abban áll, hogy fölényszeresen tudjunk kiemelkedni világ s élet fölé s eltaláljuk azt a nekünk való mértéket, az isteni szépség mértékeinek titkát. Minden bensőséges ember a «neki való mérték» után vágyik, melyben magát világfölényesen kialakíthatja s egyéniségét a békeség s a szabadság magaslatára emelheti. Ez a magaslat nem ismer diszharmóniát, sem kedvetlenséget ; ezen a magaslaton nem kételkednek, hanem élnek, mert nagy célokat látnak s e célok vonzóerejétől erősen tesznek.

Ezen a magaslaton mindig világosság van. Ha nem is süt a nap, ha nem is világít a hold, ha nem is ragyognak a csillagok, akkor is világosság van ott : a hit, az eszmények világa, mely a bizó léleknek ki nem alszik soha. Továbbá azon a magaslaton minden szépségbe öltözik, minden «a maga mértékét» szereti, s ahogy szereti, úgy alakítja s érvényesíti s élvezi. Ez a mérték a szívből való, őszinte jóakarat, mely nem nézi, hogy nagy-e, hogy hatalmas-e, hanem csak azt, hogy szép-e, hogy meleg-e? S ha ilyen, akkor a nagy mindenséggel szemben sem töpörödik össze, sőt ellenkezőleg érzi magát, érzi, hogy e nagy mindenség Istenének szépségét

kiváltotta önmagán, s boldog ez érzésben. Nem panaszkolja föl, hogy nem minden ; nem ijed meg a vele szemben álló mindenségtől ; hanem örül a «maga mértékének», mely mint szépség és tisztaság nyilatkozik meg benne.

A mérték e titkát eltanulta a búzakalásztól, mely nem panaszkolja föl, hogy nincs benne a szőlőgerezd zamatja s a tölgy ereje ; a mérték titkát elleste a kankalintól, mely nem irigy a rózsa szépségére s a nefelejts mosolygó kékségére : a jó embernek is megvan a «maga mértéke» hitben, szeretetben, reményben, küzdelemben, s azt át kell neki élni. Aki átéli, az mindent megtett ; aki nem éli, az semmit sem végzett. S ebből a mértékből nem szabad engednünk. Igaz, hogy a világ roppant nagy és sokban érthetetlen is ; igaz, hogy kemény s kegyetlen a lét és sokban szinte tűrhetetlen ; de bizonyos az is, hogy a napsugár is, meg a mécses világa is, több, mint a koromsötét éjtszaka, s bizonyos az is, hogy akinek harcok s kudarcok, bajok s szenvedések dacára világít a lelke, az több és szebb, mint az éjtszakákat sugárzó génuszok. Ugyancsak tagadhatatlan, hogy az, aki az «ő mértékében» alakította ki lelkét, az ha szerény is, akár az erdőszéli kankalin, de bizonyára szebb, mint a titáni harcban letört égboltnak romjai.

Ez az én hitem, azért vagyok látó ; ez az én harmóniám, ezért vagyok az élet énekese ! S lehet-e igaza annak, ki nem lát, azaz hogy csak sötétséget lát ? S lehet-e igaza annak, aki nem tud mondani semmit, ami szép, ami erős, szóval, ami van ? Ez a dekadencia programja ; nagy tévedés, mert végleges tehetetlenség.

Az én napom.

(1911)²¹

A vasúti töltésen iparkodtam Sárpentele felé. Este volt, a nap már lealkonyodott, de palástjának izzó fodrai még belevilágítottak a lilásan homályosodó tájba s karminvörös s bíborvörös színekkel borították el a látóhatárt. Ami tükrözni tudott, az mind fénylett, pirosan, bíborosan : a jég tükre jobbra-balra a töltéstől, a símára mángolt vasúti sínek, s az ember szeme, meg a lelke, meg amik még nem voltak befagyva, a sárréti tócsák, azok is fénylettek, kérkedtek bíborszíneikkel s legalább is nagy karmin-tintatartónak vagy bíborfestékes dőbönyöknek látszottak, s a tócsák partján sötétlő nyárfák ott hajlongtak a dőbönyök fölött s égre terjesztett karjaikkal, torzonborz fejükkel fésületlen művészeknek tetszetek, akik ezt a nyugati eget pirosra festik, még pedig sietve festik, mert este van, sietni kell. Ki is fogyott a sietős munkában nagyhamar szín, festék, fény, a karminfestékes dőbönyök is kiürültek s elsötétültek, a bíborfények lassankint kialudtak, az elhaló pírnak hamuja mint fájdalom s melankólia szóródott lelkemre, s úgy találtam, hogy karminszínek s mollakkordok vérrokonok. Igen, a karminszín s a bíborfény ott a nyugati égen nem az erő s öröm s nem az élet palástja, hanem szemfödő, melyet a nap sző ki magának, mikor temetkezik. Szemfödője piros, nem szürke ; így szokás ez a legnagyobb hatalmaknál ; a pápát is piros miseruhába öltöztetve terítik ki ravatalán. Nem csoda hát, hogy ez a karminpirosság melankóliát lopott a lelkembe, s végtelenben elnyúló vággyá hamvadt el bennem, vággyá a nap után, vággyá az erő, az élet és szépség forrása után. A nap húzta a lelkemet, húzta maga után ; vágyaim kifeszültek s az esthomályba elnyúló sínpárrá vékonyultak, s azon síklott el lelkem utána, a nap után, nem hogy elérjem, de legalább, hogy látóhatáromat mindig az a búcsúzó, édes pír szegélyezze. Szerettem volna lépést tartani az alkonnyal, szerettem volna

végigmenni országokon, tengereken úgy, hogy legalább elvonuló királyom palástja szegélyén pihentettem volna a szemem.

De azután megijedtem magamtól s beteges, szenvedélyes vágyamtól. Észrevettem, hogy ez a gondolat nem napsugár, hanem homály, — hogy ez a vágy nem erő s öröm, hanem képtelenség, kín és örület. Mert hát minek futni, s hová futni, ha el nem érhetem?! Minek futni s rohanni örökös búcsúzásban?! Nem bírnám ki, ha az alkonyattal lépést tartva, örökösen nyugalomra készülő, nyugalomra térő, bágyadt s fáradt világ fölött járnék; ha fáradt emberek közt, fáradt levegőben, fáradt városok s faluk utcáin, zárt műhelyek előtt s munkazárást fütyülő gépek gőzében vándorolnék. Tönkre mennék, ha mindenütt munkából hazatérő, elcsigázott emberekkel s állatokkal találkoznom; ha, ahol megfordulnék, mindenütt csuknának, sehol sem nyitnának, — mindenütt végeznének s sehol sem kezdenének, — mindenütt ásfitanának, sehol sem énekelnének; ha mindenütt ágyaznának, hogy lefeküdjenek s felejtessenek. Nem tartanám ki, ha mindenütt csak a madárének fináléját hallanám, s aztán néma csend nyelné el a zajt s éneket; ha közeledtemre a virágok tarkás fényei mindenütt kialudnának, s a csillagok még nem, de a gázlámpák már kigyúlnának. Betege lennék e szomorú vándorlásnak abban a fáradt, bágyadt, kimerült világban, melynek levegője elhasznált, a verejtéke méreg, a vére is méreg s az élete fonnyadás. Ki nem tartanám pedig azért, mert ez nem az én világom! Nekem nem a leáldozó, hanem a fölkelő nap kell; erő kell, mely felém jön, s nem mely szalad tőlem; nekem hullám kell, mely fölkap s emel, visz. Világosság kell, mely kigyúl s mely nem álmosít, hanem ébreszt. Nekem nem kellenek gondolatok, melyeknek napja letűnt, hanem amelyek fakadó, pattogó, szökő erőkké válnak bennem. Nekem nem az est, hanem a reggel kell, mely az élet ösztönösségével lüktessen bennem s tette, cselekvésre serkentsen. Így érzem hát, hogy eleven napraforgó vagyok, a napnak a virága, de nem a leáldozó, hanem a fölkelőnek. S ez az érzület az én elemem, itt kifejem, s növök naggyá. A bágyadtságot s kimerültséget, a lemondást s melankóliát pedig esti pírnak s lélekalkonyodásnak nézem s kerülöm. Sok modern ember lelke van az alkonypírral átítatva, s úgy fest nekem, mint egy szoba, melynek falai piros, járványt jelző cédulákkal vannak teleragasztva. Jaj, be csúnya, rikító tapéta; ha még oly sok szép bútor s drágaság is van az ilyen szobában, nem

lagnám benne ; a lelkemet szűrná s mérgezné, s tudnám, hogy e pír nyomában a sötétség s a halál jár.

E közben sötét lett s úgy tetszett, mintha a töltés is, a sínek is elfogytak volna, s már csak 20—30 lépésnyire nyúl-nának ; jeget, tócsát, nyárfát, sárrétet elnyel az éj, s számomra ez mind mintha nem lett volna. Ime, ez volna sor-som, — gondoltam — ha szaladnék a nap után s uszályához szegezném szememet, szívemet. Akkor ugyanis eltűnnék ez a csodás, szép világ, s esti párákba, ködfoszlányokba, árnyak rongyaiba takarózva szegénynek látnám, azaz, hogy nem látnám gazdagságát, szépségét, bűbáját s varázsát, s attól szegényedném el én magam is. Kergetném a napot s nem venném észre, hogy az a nap az égen nem azért van, hogy őt nézzem, hanem azért, hogy a földet lássam, s hogy tessék meg nekem ez a világ, melyet a napsugár erőbe s szépségbe öltöztet s telehinti fényekkel, színekkel s ingerekkel, hogy belém kössön s munkára s küzdelemre kényszerítsen. Maga az a nap az égen csak olyan, mint egy nagy, fényes pók, mely villámgyorsan nő, ezer meg ezer napsugárlábbal dolgozik, színhálókát lenget, ráakasztja fényszálait minden ágra-bogra, fűszálra és levélre, minden élre s szélre ; kiakasztja, kitergeti szövedékét, lent a nehéz, perzsa szőnyegeket gypeből, pázsitból, lombból, hinárból ; ezek fölé a finomabbakat aranykalászból, virágból ; azok fölé pedig teleaggat erdőt, mezőt lehetszerű fátylakkal s fényekkel. Azután pedig belebök a szemembe napsugárral s ezer életingerrel settenkedik körülöttem. Birizgálja idegeimet ; ráncigál, lök, húz, mint egy pajkos gyerek, kacag a szemembe, ezer kérdést tesz, talányokat ad föl, a szépség s a misztikus lét ezer problémájával táncol körülöttem. Ezt az élettizgalommal telített világot teregeti ki elém az én napom, amely nem búcsúzik, hanem folyton elém jön, s hív, ébreszt, mert missziója van hozzám !

Én tehát nem kergettem a napot, mikor elment, hanem inkább várom, amikor jön. Ébren várom, mert hozzám jön. Így jön felém minden, ami enyém, ami nélkül meg nem lehetek, a lét, az élet, az Isten ; így gördülnek elém a világosság s a levegő hullámai, a nagy erkölcsi értékek, s vájkálok bennük, mint a mesebeli királyleány a gyöngyökben ; mélységek fölött járok, melyek visznek s el nem nyelnek, mint ahogy a tó mélyei el nem nyelik a rajtuk úszkáló hattyút ; rám ömlik a csillagos világok étheri fénye, az eszmények, a jóság és szépség, s a legnaivabb vagyok, mikor e csodás, misztikus létnek

öntudatára ébredek, melyből ép eleget értek, annyit, hogy egészen gyerek legyek.

Ha a nap után mennék, s fényt, világosságot szomjazva futnék és szaladnék, végre is kiszaladnék a világból, az én világomból, mely miatt ugyanaz a nap ott fönn jár az égen, s azért jár fönn, hogy én lenn maradjak. Szaladnék, szaladnék erő s szépség után, s beleszegényedném s belecsúfulnék az esztelen erőlködésbe, s vétkezném ép az ellen, amit s akit úgy szeretek s úgy üldözők szeretetemmél. Lám, láám, semmiféle ragyogó, magas gondolatért nem szabad elhagyni a nagy életcélok útjait, a reális okosság s életbőlcseség alapjait. Vannak az isteni fényszomjnak aszkétái, akik úgy szaladnak, mintha a világból, korszakukból, társadalmukból akarnának kiszaladni, akik az idő fullajtárjai akarnának lenni s a holnapot ma kívánnák átélni. Így szaladt Tolstoj szép, nagy, igazságos eszmények napja után, a tökéletes harmónia után ; de voltaképen nem is tudta, hogy hová szalad. Szaladt a bizonytalanba ! Vannak a világosság szomjának anarchistái, vannak vértanúi, kiknek fáj minden, ami van, kiket láz gyötör s kerget az után, ami nincs ; kiknek a fejlődés tempója lassú, kik a világot egy fordulattal akarnák jobbá, boldogabbá tenni. Ezek a napot kergetik s folyton esthomályban szaladnak-törtetnek előre, s ép azért messze esnek a reális világosságtól. Kell az eszményt szeretni, kell feléje iparkodni, kell azt sürgetni és siettetni, de ne feledkezzünk meg arról, hogy mind e lázba, kínba, szenvedélybe fegyelem és mérték kell ; lélek kell, mely tudja, hogy a lehetőségek korlátai közt mozgunk, s hogy nem szabad felejtenuk azt, ami van, azért, aminek lennie kell. Nekünk az eszményt s összes értékeit önmagunk életében kell kidolgoznunk s nem szabad az eszményiséget a világhoz kötnünk, mert a gyöngyök is sárban s az ércek is kőben vannak, s bizonyára nem volna jó gyöngy-filozófia, ha a gyöngy ellefejtene gyöngynek lenni a sártól, s nem volna jó arany-filozófia, ha az arany kővé válnék a kőtől. Hogy a világ micsoda, s hogy mi a sorsa s hogy az emberiségnek is mi az ideális fejlődési polca, azt nem tudom ; de azt tudom, hogy nekem ideáljaim vannak, s azok miattam vannak s azoknak a sugárzásában fürdöm, s azok energiájából szövöm ki lelkem világát. Tudom, hogy lelkemben is le-letűnnek az eszmények csillagai, s akkor sötét van ; de azért nem marcangolom szét magamat s nem tépem ronggyá világomat, hanem várok, bízom s tudom, hogy megint kigyúladnak.

Hiszek tehát az «invictus sol»-ban. Hiszem, hogy el nem hagy, s ha el is hagy, tudom, hogy megint visszajön, felém jön, hozzám jön, értem jön ! Mily nagy lehet az élet s a lélek, melynek ily végtelen energiához köze van, s köze van azért, hogy fölfogja s átélje.

Visszafordultam s a sötétben is haza találtam. A sötétség világított, mert a lét s az élet nagyságát megsejdtető lélek járt benne.

Bemenőm s kimenőm.

(1911)²²

Egy gyönyörű tavaszi reggelen nagyon megéreztem, hogy csak utcai gyereke vagyok e szép titokzatos világnak, s elfogott a vágy, hogy ne maradjak az utcán, ne ott künn, hanem menjek be, menjek beljebb, ahonnan mindez az élet tódul kifelé, ahonnan ezek a dagadó rügyek, ezek az ébredező csirák ki-kikandikálnak. Mit maradjak én künn s mindig csak künn; mit járjam ezt a vásárt, mikor anyám, a természet, kifeszíti lombsátorait s kigöngyölti finom szöveteit s fölpattantva az élet zárait kirakja filigrán művészetét, azokat a leheletszerű virágkelyheket, azokat a napraforgó aranytányérokat, azt a sok illatos virágpártát? Mit járjak én mindig csak künn, mikor most nem felülről, hanem belülről havazik, mikor a tavasz pajzán jókedvében halványrózsás havat szór az almafákra, s mikor a körtefák virágdiszében tündöklő hófehérséggel utánozza a tél motívumait; s ezt mind belülről? Minek csavarogjak künn, mikor az a fölséges, bájos élet mintha ép álmából ébredt volna, az üde szépség pirjával az arcán újból ablakot s millió redőt nyitogat, s kidugva felém még fésületlen, kócos, barkás fejét, ingerkedve kérdi: s te még mindig ott künn?! Még mindig járod a látóhatárnak végtelenbe nyúló körzeteit, s gondolod, hogy azokon járva pihenőre találsz? Nem únod az utcai gyerek, a csibész szerepét, aki egész nap szaladgálva, minden kapufélfánál megállva, minden udvarba betekintve, az otthont alig ismeri? Nézd, ajtó-kaput nyitottam; gyere be, légy itthon!

S tényleg valahogy megütődtem ezen a számlálhatlan nyílt ajtón s kapun s ezen a beláthatatlanul sok felhúzott redőn, melyen át az élet rámnézett, s fönnakadtam a szaván s szinte méltatlankodtam rajta, hogy csavargónak hív s utcai gyereknek csúfol. De hiszen igaza van: hát miért is nem megyek be, s minek lakom az utcán, s miért nem ismerem anyámat s miért nem hallom atyám szavát, s minek élek idegenben, a világ országútjain? S a nagy idegenség érzetéből

szenvedélyes, fájó vágy lett, s a számkivetett lélek otthont keresett, s a kiközösített vándor oltárt követelt, s millió vágy lett hangossá bennem, hogy igen, nem maradhatok mindig künn, hanem be kell lépnem, be az élet otthonába, az én otthonomba. Közel kell jutnom, egészen közelébe, e kültre sugárzó, de nekem vérrokon szépséghez. Szomjas vagyok e kültre csak háltni járó, de belül zúgó zenének orchestrumára; el akarok mélyedni, el akarok merülni e kültre kicsapó, de mélységeit belül rejtő értelemnek tengerébe; meg akarom érezni ott a szív táján ezt az erős, ütemes akarást, mely a fejlődésben a több s szebb élet hullámain gördíti végig a világon; szóval haza akarok nézni, ahová a lelkem gyökérszállai s öntudatlan s öntudatos életének összes motívumai nyúlnak: ahová húznak, s meg akarom közelíteni, mint e nagy háznak gyermeke azt a fölséges bensőséget, melyből oly fölényesen, oly ritmikusan, oly illatosan néz ki a bamba, buta, utcai világba, ennek a sok csavargó embernek lelketlen szemébe, ennek a sok utcai gyermeknek tátott szájába a kacagó, az éneklő, a győzelmes szépség!

Meg is indultam befelé; vezetett a vágyam, s húzott a mélység. Minden virág örvény lett, tele gondolatokkal, számmal és aránnyal, s minden levélke művésziesen kiszabott s kifeszített vászon lett, teleszórva az élet s az alak ezernyi szimbolumaival, s minden tenyérnyi fakéreg óriási famező lett, ahol az isteni gondolatok alfresco-festője húzta meg a maga epikai festészetének csodálatos vonásait. Megnyílt a szemem, hogy ezt mind láthattam, s e belső világosságtól mérhetetlenül nagy lett itt minden s mindenből eszmék sugároztak s törvények világítottak, s a napsugár ott künn csak derengő fénynek látszott ezzel a világossággal szemben. Már azt gondoltam, hogy az otthon legintimebb szentélyébe jutottam, s hogy ez tehát az élet bölcsője, s tán az Isten maga, de a fény világított, s tovább intett, s egyre azt láttam, hogy ugyancsak nem jutottam a végére, s hogy itt közmű közműre s törvény törvényre következik, s hogy ezek a belső képletek is még mind csinált egyenletek, s hogy ezek a legmélyebb eszmék is még mind fogalmazványok. Éreztem ott bent is, hogy azt a szépséget valaki leheli, s hogy a tavaszi motívumokon valaki dolgozik; valaki, aki ott benn, aki ott beljebb van; valaki, aki nem ollóval szab s nem tűvel varr s nem szagos vizekkel illatosít, hanem akiből ez mind valahogy fakad, valahogy kimondhatatlanul. S haladtam tovább, haladtam mélyebbre, beljebbre, s úgy éreztem, hogy bár még

mindig feneketlen mélységek intenek felém, de ott már minden oly szűk, hogy a lelkem is szorong, s minden oly végtelenbe elnyúlt, hogy a szemem tekintete is belefárad, s érzésem azt sugallta, hogy innen az út az élet Lelkéhez, a nagy mű művészéhez, már nem lépésről-lépésre s fokról-fokra vezet, innen már a lélek ne kapaszkodjék fokról-fokra s ne csússzék előre következtetések láncán szemről-szemre, hanem hogy itt ugródeszkára jutott, s itt műtétet kell végezni, melyhez inspiráció kell, de melyhez a lendületet megadja ez a nagy, szép, virágos, misztikus világ. Itt ugrani kell végesből végtelenbe; itt egy szökelléssel el kell hagyni a megtapogatható, a megtapasztalható végességek vonalát s meg kell csinálni a minket környező végtelen sok kicsiségből a végtelennek integrációját. Ez a legfőbb mathézis; a világoknak, ezeknek az érthetetlen infinitezimálnak integrációja, melyet nem számokkal végzünk; mert nem is lehet azt úgy végezni, hanem érzéssel s következtetéssel. A végtelen kicsiny sem szám s a végtelen nagy sem szám, sőt a számot s a mértéket mindkettő kizárja s mégis mindkettő szükséges fogalom s jó szolgálatot tesz, mert érthetetlenségén át igazságok szemléletére vezet.

Csak így lehet a világban a nagy mű nagy művésziére akadni. Ez az az út befelé. S csak ha ráakadtunk, tudunk otthon lenni, a végtelen Istennek a házában s a mi házunkban. Fönt a napsugár, lent a sötétség világít, de mindkettőben látunk. Fönt eligazodunk ésszel, s lent ésszel, szívvel és hittel. S mi minden világosságnak örülünk; örülünk, mert haza igazít el s otthont világít meg. Így jutottam én is be, s így járok el gyakran oda.

Máskor meg kimenőm volt: egyszer este, mikor tavaszi színek borították az eget s az egész nyugati égbolton folyt a világítások merész játéka. Az ég akkor előlegezte a tavaszt, de mivel nincs virága, hát csak színekben virágzott ki s azokkal világított a bámuló világnak. Azokkal hintette tele mezőit, s voltak ott rózsás, pipacsos, baldacsinos, búza-virágos mezők, s a mezők fölött biboros sárkányok repültek s a violas tengereken tüzes vitorlájú hajók úsztak egymásra hengerített felhőgúlák felé. S a mezők hívtak s a hajók irányt mutattak, s minden intett nekem, hogy menjek föl s följebb, s mikor elindultam s mezőről-mezőre s valamennyin áthaladva a mély kékségre jutottam, csillagok gyúltak ki útamon, mint az esti sétatereken a villamos körték, s világítottak nekem odább, tovább, feljebb, s már nem kilométeres

sugarakkal, melyeket az esti köd elnyel, hanem fényívekkel igazítottak el föl, föl s ki a világból. S íme kiértem, s látni akartam a csillagszféra keret fölött a mennyországot s a kék égbolt fölött az Isten trónját; de nagyot csalódtam, mert a keret éppen lépteim alatt tört össze s az égbolt beszakadt. Kimenni nem lehetett s a kilométerek tovább nem vittek.

De hát hová is akarnék én jutni s hol s merre akarnám keresni azt az országot, melyről az Irás mondja, hogy szem nem látta? Hol, merre keressem az Istent, s hány kilométerre szánnám is rá magam, hogy eljussak hozzá? ! Isten nincs a térben kiterjedve; nincs valamennyire, hanem kimondhatatlanul közel van, s aki hozzá fordul, annak nem kell keletről nyugatra, sem délről északra, sem alulról fölfelé, sem fölülről lefelé fordulnia, hanem forduljon önmagába; ott megtalálja az Isten legtökéletesebb képét s a képben az Istenség értelmét s jelenlétét.

Isten legtökéletesebb képe saját lelkem, s azért nekem lelkemen át kell Isten felé mennem. Csak róla vehetem vonásait. S az első az, hogy nem látom lelkemet s nem ismerem arcát, sem szövetét, sem alkatát s hogy fogalmi úton nem boldogulok vele. Vannak fogalmain lelkemről, vannak s kellenek is, de nem megyek velük sokra. De ha nincs is tiszta fogalmam róla, azért érzem a lelkemet s magamat, s ugyancsak így fogom meg s karolom át s bírom Istenemet. Arcát nem látom, de őt magát lelkembe zárom.

A második közös vonása lelkemnek s Istennek az, hogy a lelkem ugyan bennem van, de ha kérdik, hogy hol van, hogy a szívemben, a szememben, vagy az agyamban van-e, azt mondom rá: mindenütt van; az egésznek rendjében van; átítatja a fejlődés, a feszülés, az ösztönök, a vágyak szövődését; kiverődik gondolataimon; kinyilatkozik az élet vonzalmaiban a szépség s jószág felé s győzelmet arat vér és föld fölött, az eszményt sugárzó egyéniségben: de azért nem tudom, hogy hogyan is van bennem.

Igy van Isten a világban; benne van a dolgok valóságában s törvényszerűségében; nem azonosítva velük, de nem is elszakítva tőlük, él, szó, dolgozik. De mélyebbre nem jutok, s többet ne kérdezzetek tőlem. Nem tagadom, sőt tiszteltem azt a mélységet, de az nem az én hazám. A levél sem született gyökérnek, bár él a gyökérből. Az én hazám is itt fönny van; hiszek gyökereiben s mélységeiben; tiszteltem azokat, de nem értem.

S így végre is, a *bemenő* épúgy mint a *kimenő* ugyanoda ér el, az ember lelkébe s a lélekben magához az Istenhez. Itt nézünk az Isten szemébe s itt vesszük törvényét; az isteni életnek nagy stílusa itt bontakozik s entuziazmusa itt fakad. Érjem be vele, mert ennél sem mélyebbre, sem magasabbra nem juthatok el.

Kapcsolatban a természettel.

(1911)²³

A Biblia mondja, hogy Mózes vizet fakasztott a hegyből ; ráütött botjával a sziklára s patakozott belőle a forrás, melyből ivott s felüdült ember és állat. Mikor a hegyek közt bolyongok s járom a napsugártól átmelegített, illatos havasi réteket, vagy a nap izzó foltjaitól tarkított erdőket, úgy gondolom, hogy a mózesi történetnek a fordítottja esik meg velem, s hogy nem én fakasztok vizet a hegyekből, hanem hogy a hegyek fakasztanak forrásokat, friss, üde folyásokat a lelkemből ; erőt, kedvet, örömet, életet. Az érzelmek krisztályforrásait fakasztják énbennem, elárasztanak vizeikkel s harmatos s friss lesz tőlük a lelkem.

Csodálatosan hathatós, üdítő s lelkesítő benyomások vetődnek lelkünkre a világból, s a természet ki nem fogy belőlük, mert Isten szerelte föl e mágikus hatások ébresztésére. Így mindenekelőtt nagygyá s fölségessé teremtette a világot s telehintette azt az erő, a dac s a küzdelem motívumaival. Tette ezt azzal a célzattal, hogy a lelkemhez szóljon s csodálatra s hódolatra késztesse. Mint imponáló hatalom áll előlem a világ ; hetvenkedni vele nem lehet ; szóba csak azzal áll, aki tiszteli, s mint igazi s páratlan világhatalom először megéreztetni hatalmát s megaláz, de azután fölemel, magához emel. Ugyancsak széppé, bájossá s büvölővé teremtette Isten a világot, azért, hogy lelkünkbe nyúljon s fűszeres olajaival s balzsamával belénk szívárogyon. Erős is, meg lágy is. Néha a karját érzem, azt az erős, hatalmas kart, mely törni s zúzni tud ; máskor a kezét nyújtja felém, megfog s tart és óv, vagy nyílt tenyeréből áldást hullat rám ; ismét máskor csak ujjainak lágy, hipnotizáló érintését érzem, mikor elsiklik rajtam s hangulatokat kelt bennem, melyekre nincs sem szó, sem kotta, sem szín. Néha a benyomása ujjongássá és zsoltáros lelkesüléssé, máskor meg mélázó, édes hangulattá válik ; egyszer friss életörömet, máskor meg bizó, bátor, küzdő kedvet ébreszt bennem ; ezt mind az a szép,

fölséges természet teszi. Fia vagyok ; tudja ő, hogy hogyan kell bánnia velem. Játszik a lelkemen. S úgy-e, ha ilyen géniusz játszik műszeren, hát azon legyen minden húr és hang, hogy jól szóljon, úgy szóljon, mint ahogy azt a benyomást keltő kéz kívánja.

Azt szeretném, ha lelkem is így szólna. Azért tehát *gondolatom s gondom ilyenkor az, hogy átadom magamat az engem környező szépségnek s fölségnek*, — átadom magamat a lelkemre boruló varázsnak, s élvezem azt az érthetetlen titokzatosságot, melybe beleütközöm lépten-nyomon, mely ismerősnek látszik ugyan, de ha szóba állok s valamit motyogok is vele, csakhamar kifogy a szóbeszéd fonala, s mint idegenek állunk szemben egymással. Idegenek a szirtek, a fenyőszálak, idegenek a bokrok s virágok ; másrészt meg ebben a nagy idegenségben úgy érzem, hogy belém tolakszik ez a nagy világ, s a színek s hangok hullámain mint tenger dagályán jön felém. Azok az égbe meredő kőszálak, azok a bozontos fenyők, akárcsak egyéniségek volnának, szólni akarnak hozzám. A sziklaszorosok szürke s vörhenyes falai s szaggatott ormai mintha csak gyúrnák lelkemet, mint ahogy őket is törte, zúzta s gyúrta az ár, a gleccserek árja s a tavasz, zuhatag, míg így kívájta s lefaragta őket. S azok az ormok mily erőszakosak ! Emelnek s ismét emelnek, s ha párkányukon meg akarnék pihenni, unszolnak, hogy menjek följebb, magasabbra, még magasabbra ! Hát természetes, hogy átadom magamat a körülöttem melázó s velem foglalatoskodó, titokzatos világnak, ennek a nagyságnak s fölségnek, ennek a szépségnek s titokzatosságnak ; hadd húzzon s emeljen, hadd formáljon s gazdagítson ; hadd meredjen föl lelkem is az égbe ; hadd legyek én is erős, lelkes, mély s titokzatos ! Hisz e réven lehetek több s különb. Ezen a nagyságon leszek én is nagy ; e sziklákon alakulnak ki a lelkiérzés magaslatai. A természet motívumai a pszichében megismétlődnek, s nyomukban szellemi világ alakul, melynek szintén vannak hegyei s mélységei, vannak szirtei s magasbatoró útjai. A fölség s nagyság motívumaiból lelkemben friss, üde, bátor, nagyra törő érzések válnak, melyek kiemelnek a lápokból s lapályokból. Ó be jó ez !

A másik gondom azután nem annyira gondolat, mint érzélem, s annyira nem gond, hogy inkább öröm s élvezet. Örülök t. i. e kifogyhatatlan, tengernyi erőnek s életnek, mely környékez s fakad s fejlődik s fakadásába bele nem ún soha. Örülök neki, hogy úgy tele van formával és szépséggel és üdítő

s gyógyító olajjal s balzsammal. Nekem ez mind életesszencia, melyet lehel hegytető s sudaras fenyő, mellyel be van permetezve a hegyek uszálya, a fenyves, a havasi rét. Ezt leheli a kakukkfű, a fehér és sárga margaréta, a harangvirág s szironták, a zsálya és gyűszűvirág. Ezzel az üdeséggel van telítve az átellenes hegyek lila párázata ; ezt lélekzem én magam, s úgy vagyok vele, mintha ez a nagy természet a maga friss, halhatatlan életét akarná belém lehelni. S szívom is magamba, — mohón vetem magam az élet s erő ez áramába ; de nem ösztönösen, hanem inkább áhítattal. Szükségem van az ingerekre, az életizgalmakra, az élet-inhalációra, s örülök neki, hogy oly közel van mindez hozzám, s hogy miattam van.

S e benyomásoktól úgy tetszik, mintha tisztulnék s gyógyulnék ; úgy tetszik, mintha e hamisítatlan életesszencia kivetné belőlem mindazt, ami fáradt s kiélt, s azt, ami az akciónak már csak hamva s korma. Hát hisz szükségünk van rá. Ember emberek közt kicsiny s elfogult lesz ; beveszi magát apró, mérges gondolatainak kuckójába, ahol pókhálók szállnak a sasszemre is s elveszik a nagy kilátásokat. A közélet lapossága s durvasága lenyomja a legjobbakat is ; és akik hősöknek indulnak, azok sokszor bohócokká válnak, hermelin s bíbor dacára. Azután meg az a sok epekő, mellyel kislelkűség s bosszankodás gyötri az életet. Fürdő kell hát nekünk ; fürdő, mely kimossa a bennünk rekedt port, hamut s iszapot. Érintkezésbe kell lépnünk a lelki törpeség letörésére a félremagyarázhatlan nagysággal ; utat kell nyitnunk magunkba a természet üdítő, balzsamos beszívárgásainak. Azért hát én a magaslatok hómezőikön ellejtő lehetetének tárom ki lelkemet ; a fenyőfákról leszívárgó olaj az én erőm kenete, s az áfonyás, mohás hegyoldalak harmata új életre locsol föl engem. A távlatok kékes, lilás fényeitől eloszlik lelkemben az árnyék ; a zümmögő, zúgó, erdő, a zsongó rét elcsitít bennem minden panaszt ; megállok s hallgatom e zsongást, s nemcsak a fülem, hanem a lelkem is megtelik e zenével, s amely mértékben telik, abban a mértékben zúg s énekel már bennem is a sok érzés s indulat ; elnémul bennem minden diszharmónia, mert szégyenkezném, ha e sok énekes közt én csapnék föl rikkancsnak egymagam, s ha a természet ez isteni harmóniájába belevinném az emberi ütközések s veszekedések siralmas nyekkenéseit.

Tehetném én ezt mind másképp is, — tehetném oktanul s botorul. Beleállhatnék ez isteni világba úgy, hogy nem találánám föl viszonyomat az egészhez, s hogy elfogna az

örület, s elhitetném magammal, hogy nem szorulok rá s megélek nélküle. Fölcsaphatnék kritikusnak és skeptikusnak ; s lenézhetném s leszólhatnám mindazt, ami nagyság és fölség van körülöttem. Odaállhatnék a hegyek elé s lekritikázhatnám azokat: «Mik vagytok ti sziklatorlaszok? — mondhatnám. — Hisz csupa ily apró kövecskékből álltok, amilyen lábam alatt csikorog». Széttéphetném a virágot s a lombot ; nagyítóüveggel nézhetném a lepkeszárnyat, s mivel újjaim közt csak nyirkot tartanék s a nagyítóüvegen át csak csúf, szőrös bibircseket látnék, hát kacaghatnék e szépségen. Ráfénhetném epémet minden virágra ; belekeverhetném mérges lelkemet a harmatba ; beállhatnék keresztes póknak a fiatal fenyvesbe, mely a fenyő gallyaira s a kakukfű s démutka száaira köti pókhálóját s virág s harmat dacára csak legyeket fogdos. Csakhogy ne mondja soha az ilyen pók-lélek, hogy lát és ért ; ne mondja soha, hogy látja a nagyot, a szépet s fölségest. Dehogy is látja ; ő csak bibircseket, foszlányokat, köveket és töviseket lát, de az egészet nem látja. Pedig a szépség az egészben van, s ezt az egészet a maga harmóniájában s fölényében csak az fogja meg, ki önmagából kilép, hogy megközelítse azt a szép, érintetlen, fölséges életet, mely vele szemben áll ; csak az érti meg, aki önmagából kivetkőzik, aki kiüresedik, hogy elteljek vele. A világ bizonyára szép is, fölséges is, s jó is ; de ha ezt föl akarom fogni, akkor nem szabad az egyes részletet, nem szabad a dirib-darabot szemlélnem, hanem az egészet kell néznem s a részletet s a dirib-darabot is úgy, mint részt az egészben. A legszebb Juno-arc sem szép, ha csak egy vékonyka barázdáját nézem, s a legfölségesebb Zeus sem nyeri meg tetszésemet, ha csak egy hajgubancába bonyolódik bele tekintetem. Nem a barázda az arc, nem a hajfürt a fej, nem a kőgörgeteg a Tátra. Nézzük hát az egészet, hogy megláthassuk a szépséget.

S mikor így a körülöttem ünneplő természetén éledek s megíjulok, ugyanakkor elgondolom, hogy a szellemi világban is vannak magaslatai, hegyei és csúcsai, melyek szintén mint impozáns, fölséges tények nyilatkoznak meg előttem s vonzani s emelni akarnak engem. Ilyenek Isten, Krisztus, a szentek, az eszmények, az erény, a törvény, a lelkiismeret, a történelem nagy emlékei ; ezek aztán valósággal az «Isten hegyei». Van abban a szellemi világban is csillagos, virágos élet, balzsam és fűszer ; ott is vannak titokzatos, bűbajos világítások, fények és színek, s ez mind azért van, hogy öntudatomba világítson bele, s hogy jobbá s szebbé legyek rajta.

Föltétlen kelléke a haladásnak s a lelkifejlődésnek, hogy e szellemi tények mint az «Isten hegyei», úgy álljanak előtttem, s hogy én azokat nézni, bámulni, csodálni s tisztelni tudjam. Nem kételkedem nagyságukban s nem kritizálom le őket magamhoz. Nem én húzom le őket oda, ahol én állok ; hanem ők vonzanak engem föl magukhoz. S én hagyom magam vonzani, sőt megyek, indulok, lendülök feléjük. Tudom, hogy a szellemi világban is van fölség és parancsoló nagyság, s hogy az nem azért van, hogy én azt félreértsem, vagy eltörpítsem. Ugyancsak tudom, hogy a lelki világban páratlanul igézőbb szépség s harmónia ünnepe, mint a tavaszi erdőben s a májusi réten, s hogy az nem azért van, hogy azt kigúnyoljam vagy elrútszam. Aki a nagyot s szépet s a tisztát nem tiszteli, az saját lelkének disszonanciáit viszi át a világra s nem talál semmit, ami által s amin ő maga jobbá s nemesebbé válhatnék. Az ilyen ember hernyó a káposztán ; él, eszik, s minél tovább él, annál több lyuk s ür s foszlány támad körülötte ; az ilyen ember olyan mint a meztelen csiga ; magának sem épít házat, az üde, virágos pázsiton meg szenny jelzi nyomait. Az ilyen ember kioltja a fényeket s saját lelke sötét-ségét önti maga köré. Világszemlélete nem igaz, nézetei hamisítványok. Érzéseiben sok az epe és a méreg, s azokkal megmérgezi elsősorban önmagát, s nem képes az élet alacsony, hideg s gonosz benyomásait s a rütség s alávalóság beszűrönközéseit erős életáramokkal ellensúlyozni s a fölségesnek azon antiszeptikus hatásait megízlelni, melyek új életre s új bátorságra támasztanak.

Legyünk meggyőződve, hogy a világ tele van életfejllesztő hatókkal s hatalmakkal. Igaz, hogy a romlásnak s az alávalóságnak is nagy a hatalma, de a hívó egészséges érzésű ember, lelke ösztönét követve az életet fejlesztő hatalmakhoz húz ; bízik győzelmükben, sugallataira hallgat, s önmagán tapasztalja meg az erő, a szépség s jóság fölényét halál, rütség s alávalóság fölött.

Az élet tükre.

(1911)²⁴

Van a zöld Stájerben egy időrágta, sziklás hegy, s lábánál egy kis tó. Csak 3—4 holdnyi ; nem is mély, mindenütt látni a fenekét. Pisztrángok sütkéreznek mozdulatlanul a napsugártól átjárt vizekben, s ha egyet lépünk, nyílsebesen cikáznak el a kristálytükörben, hogy odább ismét megmerevüljenek. De a cikázó pisztrángok játékán kívül látni ott más, bűvös színjátékot, a színek játékát, amelyet csak a napsugár tud játszani az átlátszó vizeken, ezeken a vastag kristályhasábokon, s kékes és zöldes, opálos és smaragdos színekben törik meg rajtuk. Lépten-nyomon új fények s új világítások ragyognak szemembe, s eltelem velük úgy, hogy szivárványos lesz a kerete mindannak, amit látok : hegynek, fának, fűnek, bokornak, sziklának. Ezt a fényt nem lehet leírni ; azt látni kell. Aki nem látta, az nem tud róla. Elgondolni sem lehet ; azt érezni kell. S csak aki látja, az érzi. Aki elgondolja, az csak a képét gondolja el ; de milyen képet? Vérszegény, halavány képet ; a meghalt napsugár árnyékát. S minél tovább nézné önmagában ezt az elgondolt napsugárt, ezt a hideg, kísértet-napsugárt, annál inkább elsötétülne s fáznék tőle a lelke. — S azokat a színeket sem lehet leírni ; azokat is csak a valóságos napsugárral érintkező s töltekező lélek fogja meg. — Ha gondolataimban képletekre vinném vissza a vizet, kapnék sötét, hideg, láthatatlan parányiságokat ; ha a napsugárt ölném meg s boncolnám szét, kapnék valami ős port, ős ködöt, ős füstöt, melyről nem mondhatok semmit, s kapnék rezgést, mely nem szín s nem fény s nem hang s nem az én világom. Ez a boncoló elvonás voltaképp mindig gyilkos ; a színeket kioltja, a hangokat elnémítja, az életet megöli s a dolgokat képletekké vékonyítja. Dehát minek e sötét ürességbe elmerülnöm, mikor itt állok a színes, hangos valóságban s élvezem e makula nélküli szépséget, ezt a kifogyhatlan s áradozó bőséget? A napsugár is kifogyhatatlanul omlik a felhőtlen égből, s ez a kristályvíz is kifogyhatatlanul fakad

s közvetlenül a hegységből ömlik a tóba. Sziklák közül buggyan elő 2—3 méter szélességben ; hullámai átvetődnek a vízi mohhal benőtt köveken, mialatt ütemszerűleg dagasztják s apasztják a kövek mohos taréját. Fenyők árnyékolják a vízfakadásokat, s így az első hullámvetés nem lát napvilágot, hanem árnyékot ; de tíz lépésnyire már a tóban simulnak el a hullámok, s verőfény izzik tükrükön.

Amiről azonban ez a tó híres, az nem a verőfény s az opálos sugártörés, — hisz van az Isten szép világában ebből másfelé is elég, hanem arról híres a tó, hogy vak pisztrángok vannak benne, s arról még híresebb, hogy ezek a vak pisztrángok idővel ismét visszanyerik szemük világát. Elvesztik a sötétségtől s visszanyerik a világosságtól. A sötétségbe úgy kerülnek bele, hogy követve ösztönüket, mely őket a víz folyása ellen úszni készíti, belekerülnek a hegység üregeibe, azokba a fekete tavakba, hol nincs szín, nincs fény, nincs napsugár, s mivel nem tudnak soká kitalálni onnan, hát belevakulnak. Ez a szem-elváltozás azonban nem lehet lényeges ; vagyis nem a szemideg, sem más lényeges része a szemnek nem pusztul el bele, hanem csak ideiglenes bénulásba esik ; mikor pedig a halak visszakerülnek a napsugaras tóba, ott megint látók lesznek.

Mikor így a tó napsugaras fényszóródásait nézem, s a kristályvizek vak lakóira gondolok : önkénytelenül a szellemi világ kristályos mélységei jutnak eszembe, melyeknek mi mindnyájan lakói vagyunk ; több-kevesebb öntudatossággal, de kétségtelen bizonyossággal. Ezekbe a mélységekbe belevezet minket a nevelés, mely lelkünket fénnnyel, a tudás s a hit fényével árasztja el, s ha van hozzá lelkünk, ezek a fények bennünk is csodálatosan bomlanak s törnek s a világnézet gondolataiban s a kedély hangulataiban jutnak öntudatunkra. A lélek hite Istenben s a győzelmes jóban, az ember vágyódása igazság s szeretet, öröm és szépség s jóság után, a lelkiismeret tisztasága, a jóakarát ezerféle fény-árnyalata, a lelkesülés s áhítat heve, az erényes motívumok ragyogó skálája : íme, ezek a lelki világ kristályos vizei, telehintve fénnnyel s színnel, átitatva napsugárral, a Szentlélek tüzével. Ezekben a vizekben él az ember lelke. Mint a pisztrángok a stájeri tóban, az embert is szín és fény s misztikus mélységeknek tükrözése veszi körül. Az élet, mely érthetetlen mélységekből fakad, az ember lelkében válik öntudattá, s az Isten kegyelme, mint a legmagasabb s legmélyebb egeknek napsugara, vonzólag s biztatólag törik meg szemében.

De az életnek a stájeri tóhoz való hasonlósága még abban is találó, hogy a fényes, szellemi világban is sötét, vak emberek élnek, megvakult lelkek, kik látásra születtek ugyan, de a látás hivatásából kiestek. Pisztráng és ember, az egyik a vízben, a másik a szellemi világ mélységeiben, voltaképp egyféle ösztönnek enged. Mint ahogy a pisztrángot ösztöne hajtja a vízfolyással szemben a hegy üregeibe, úgy hajtja a lelket a kutató ösztön, a kritikus ész az okok sötét mélységeibe, a dolgok s a lét eredetéhez föl. Az ember is a mélységbe szeretne bejutni. Mint ahogy a pisztráng vágyik a víznek forrása után : úgy szeretné tudni az ember is, hogy hol s honnan fakadnak a lét vizei. Mint ahogy a pisztráng a hegy sötét tavain át voltaképp megint napsugaras vizekhez remél jutni : úgy akarja magát az ember is átvágni a valóság sötétségén föl a belátás s a világos látás fényességébe. Nagyan hiszi, hogy eszével úgy fölméri a világot, hogy mindent megért ; hiszi, hogy a világ mindenestül beléje fér. Ez a balhit elkapatott, vakmerő kutatóvá s elemzővé avatja őt s annyira elragadja, hogy a századok tapasztalatát, a bölcsek segítségét, az emberiség közmunkáját kicsinyli, s azt gondolja, hogy nem szorul senkire, hisz van esze. Tud kutatni és kritizálni, tud kételkedni és tagadni. Az ilyen szertelen lélek tényleg fényes vizekről sötétségbe tévedt, s oly okos lett, hogy nem lát már a világon semmit fényből s napsugárból, jóságból s igazságból. Sötét van ; de csak azért, mert ő lett vak.

Másokat másféle ösztönök visznek. Ők a víz hullámain, az élvezetek s örömek vonzását követve indulnak el. Érzik, hogy az életvágy titokzatos lüktetése több s boldogabb életet sürget. Érzik, hogy szeretetből való minden, s ép azért nem lehet kín és semmiség a vége. Föl akarnak melegedni ; élvezni akarnak s örvendezni, hogy ezt a több életet megtalálják s az élvezet poharát fenéig üríthessék ; kiszúrák a lelkük szemét, a lelkiismeretet.

Sok ilyen megvakult s kiszúrt szemű lélek van a világnak Krisztustól elfordult, éjszakai oldalán. Ösztönök vezették őket oda, melyekre szenvedélyesen s meggondolatlanul s ép azért vesztükre bízták magukat. Kár értük ! Tudom sajnálni azokat a szegény tévelygő lelkeket. Eléjük állok s rámutatok az opálos, smaragdos stájer tóra : nézzétek, ez a pisztráng hazája, s nem az üreg, ahol megvakul. Nem tagadom, hogy az ész s a szív ösztöne előre hajt ; az egyik mindent érteni, a másik mindent bírni kíván ; azt sem tagadom, hogy a lét összefüggései a mélybe intenek s a mélységek vonzanak is ;

de azért mindenütt érvényesül az élet főtörvénye : látni akarok s nem vakulni ; a létén épülni akarok s nem tönkre menni.

Borzongva gondolok a hegy üregeinek mélységeire, melyekből a kristályvizek fakadnak. Elismerem, hogy mélyek, hogy tiszták s titokzatosak, de míg ott benn vannak, nem az én világom vizei, és én nem kívánczozom rájuk. Épen úgy tudom, hogy vannak a létnek is mélységei, s valamit tudok róluk ; de ugyanakkor érzem s tudom azt is, hogy azok a mélységek sem az én világom, s ép azért nem merülök el bennük. Engem nem azért teremtett az Isten, hogy a lét sötét mélységeiben megfagyjon a lelkem, vagy hogy a nagy titkok mértéktelen kutatásának betegje legyek. Azért sem teremtett, hogy az életösztönt követve az erős, mert mértékes élet korlátjain túltegyem magam, s jót s erényt, bűnt s botlást szétkülönböztetni ne tudjak s erkölcsi vakságba essem : hanem a napsugárba bele s látónak teremtett, hogy a természet összes remeklésein s a lelki világnak fényes eszményein nagygyá neveljem önlelkem fényét, hevét, örömét s szépségét. Látó akarok lenni ! Ne szűrja ki a szememet sem a tudás, sem az élvezet vak ösztöne. A fölvilágosodottság s a fejlettebb s boldogabb élet napszámosa akarok lenni ; szomjazok tudást, s a nemes, tiszta öröm nálam nem kopog zárt ajtókon ; de egytől óvakodom : ne vezessen a kutatás a pesszimizmus s a tagadás jégbarlangjaiba, s a kultúrhaladás s az erők fokozásának vágya ne törje le hitemet s bizalmamat, — lelkemnek virágát.

Ebből a többől az élet problémája mint napsugaras szépség nézett ki rám ; ráismertem s úgy éreztem, hogy övé vagyok.

A szellem tűztengerében.

(1912)²⁵

Az ifjúságnak legnagyobb érdeke, hogy erőit s tehetségeit kifejlessze s e révén boldog s munkaképes életnek vesse meg alapjait. Ez a földadat isteni törvény s isteni hivatás is. Ezzel a hivatással születik s ennek a törvénynek teljesítésére ébred s fejlődik minden ifjú. Ugyancsak igaz, hogy e hivatáshoz, ép mert isteni az, nagy odaadás s lelkesülés kell, s e földadat megoldásához, ép azért, mert az élet legnagyobb földadata, kitartó munkabírással s iparkodással kell hozzáfogni. De amit e hivatásban s ez iparkodásban különösen kell hangoztatnom, az, hogy azt senki helyettünk el nem végezheti, s ha van is segítőnk, irányítónk s oktatónk nem egy, de önmagunk neveléséről s tehetségeink tulajdonképeni fejlesztéséről csak ott lehet szó, ahol a gyermek, a fiú, az ifjú önmaga kezdi a földadatot látni s belátni, ahol önmaga fogja s kezeli magát, szóval, ahol a nevelésben önmaga szerepel mint első, öntudatos s készséges tényező.

Míg a gyermek ugyanis csak tárgy és szám s nem egyéniség ; míg az ifjú oly csélcsap, hogy nevelésénél inkább csak a külső tényezők szerepelnek, amilyenek a szülő, tanító, a bot és koplalás, a fenytetés és szidás, addig ott a nevelés nem indult meg, hanem inkább a szoktatás és dresszúra folyik. Így nevelik a daklit, a pincsit, a majmot s a papagájt is. Addig tehát, míg a Pali, a Sanyi, a dakli s a pincsi majdnem egy színvonalon állnak, emberi nevelésről szó nem lehet ; az csak ott kezdődik, ahol a növendék önmaga kezdi belátni, hogy neki munka, iparkodás, önmeggyőzés s szoktatás által kell jobb emberré válnia ; ott folytatódik, ahol a növendék önmagát, életerejét s tehetségeit megszereti s azok fejlesztésében Isten akaratát látja, s ott már van is eredménye, ahol az ifjú az élet tartalmát megízleli.

Nagyon szeretném, ha az ifjúság a szép, nemes, tiszta életnek öntudatos fejlesztőjévé válnék, s ha kedve telnék benne, hogy tehetségeit művelje s életerejét fokozza, s erre

akarnék néhány jó tanáccsal szolgálni. Ezeket a jó tanácsokat a nagy természet szemléletéből veszem, mert úgy gondolom, hogy a természet élete példát ad s utat mutat rá, hogy mit kell tennünk az élet erős kialakítására; sőt azt gondolom, hogy az alsóbbrendű életben s annak körülményeiben hasonlatossággépen jelképezve van a szellemi, tehát az emberi élet törvénye.

Elsősorban megragad a belátás, hogy a természet élete fényből s hőből és forró, tűzes napsugárból táplálkozik. A napsugár is tűz; az éleny is tűz, melyet lélekszünk. E tűzben úszik s fürdik az élet. Kiterül réteken, rónákon, szántóföldeken, hogy fölfogja e tüzet; kiterjeszti karjait erdőkben; kibontja szikeit, leveleit, fölűti lombsátorait, hogy lefogja e tűz minden parazsát s földolgozza azt. Már most azt mondom: legyen a természet ez eljárása nekünk példa: szeressük a napsugárt s napvilágot s éljünk a napban! Dolgozzunk, írjunk, míg van napvilágunk; mikor pedig a nap elvonul, akkor hűnyja le az ember is a szemeit. Parányi kis fényforrásainkat, a gyertyát, a lámpát, igénybe kell ugyan vennünk esténként; de dolgozzunk lehetőleg, míg a nap világít. Mindent a napban! — ez a jelszó.

Ugyanezt a törvényt kell sürgetnem lelki világomban is; fény s világosság kell nekem ott is, ami nem lehet egyéb, mint világoskodó, fényes, biztató gondolatok. Vannak sötét gondolataink is; kételkedő, tagadó, kritizáló, bizalmatlan, lemondó gondolataink; melyek nem az élet partján állnak; melyek kritizálnak mindent s nem tisztelnek semmit; gondolataink, melyek lemondást s önelhagyást hirdetnek s nem serkentenek önmegtagadásra s küzdelemre. Szeretném, ha lelkünk világossága, a «világ világossága» törné át mindig e sötétséget, s ha az energiákat kiváltó Szentlélek szélvésze zúgna végig rajtunk; szeretném, ha felesküdnénk a «világosság gyermekeivé» s nem pártolnánk el soha az Isten gyermekeinek magas, tehát fényes gondolataitól. Minden hitetlen ifjú sötétségben jár s nem remélhet szép fejlődést, mert nincs világossága.

A másik, ami föltűnik a természetben, az a sok víz, eső, harmat. Vízet csepegtetnek felhők, szivárogtatnak földrétegek; vízzel vannak átjárva hegyek, szirtek s az egész föld. Víz árad a tengerekben, hömpölyög a folyamokban; víz úszik a párás levegőben. Vízben áznak s úsznak mészkő, alkáliák, foszfor, homokkő, vas, amiből épül azután fűszál s fatörzs, s szövődik lomb és virág. Ezért lehet oly finoman kipontozni,

kiszabni s kicsipkézni a virágot s falevelet, mert hajlékony anyagból, finom oldatokból kerül ki ez mind. A természet életéhez tehát finomság, hajlékonyság, érintetlenség, fölvevő s alakulási képesség kell ; rideg, merev, kemény, hasadó anyagból nem tudna teremteni szépséget. Már most ez észrevevés nekem új törvényt jelent ; hirdeti, hogy az alakuló léleknek frissnek, üdének, hajlékonynak, alkalmazkodónak kell lennie. Szeretnem kell a vizet, s amit a víz jelképez ; szeretnem kell a lélek üdeségét s fokoznom kell fölvevő képességét. Főleg a kamaszévokban kell erre ügyelnem, mikor durvaságra, merevségre s engedelmetlenkedésre hajlom. Az ifjak a kamaszévokban a legcsúnyábbak ; tagjaik esetlenek, s a fiúnak báját számúzi valamiféle ösztönös, durva kifejezés. Némelyikről lerí a durvaság, s kérkedik rajta az erőszak. Ha már keresztül kell mennünk az ösztön e vedlésén, essünk át rajta úgy, hogy annál nagyobb gondunk legyen az alakulásra s önfegyelmezésre. Fogjuk meg a test csunyulásának korszakában a lélek formáját, mely a fegyelem. A kamasz esetlen, s az előkelő, nemes érzés még olyan rajta, mint az új ruha, melyet nem rá szabtak, de amelybe bele kell nőnie. Belenő majd, ha rákényszeríti magát a szépség s fegyelem méreteire s rithmusára. De tegye ezt meg erős kézzel, s ne tűrje, hogy a szenvedély s főleg a nemi ösztön kiszáírtsa benne az élet nedveit, melyekre szüksége van idegrendszerének s agyvelejének kiépítésére.

Vigyázzatok ifjak az élet nedveire s ne csapoljátok le azokat ; ha megteszitek ezt a merényletet, kiasztok, s olyanok lesztek, mint az avar a júliusi napsugárban, melyből szemét lesz, mert nincs életnedve. Menjetek ki a mezőre ; mily szomorú az, ha lábatok alatt törik a kiszáradt fű s ha pozdorjává gázolhatjátok azt, aminek virágnak kellene lennie. A természet hervadását helyenkint ugyan meg nem állíthatjuk ; de a lélek üdeségét s frissességét mindig gondozhatjuk. Van szárazság a lélekben is, van a szellemi világnak is aszálya, de mi nem maradunk meg benne, miután az csak hangulat, tehát ideiglenes állapot ; átmegyünk rajta, mint a homokpusztán, s tudjuk, hogy a végére érünk. Hiszen Isten van velünk s ő majd fölfrissít s fölüdít kegyelmével ; addig pedig, ha nehezen is, de előre !

A harmadik jellege a természet színpompás s erőteljes életének az a sok olaj s illat a virágokban, — az a sokféle gyanta és balzsam a fakérgekben, — az a sokféle íz és esszencia, melyet levendula és zsálya, gyűszűvirág s ezerjófű szűrnek, — az a sok méz és zamat és cukor, mely a virágban fakad s a

gyümölcsben érik, — az a sok szín és fény és zománc, melyet a növénysejtekből kever s a pártaszirmokban kigyújt a napsugár. Bizony nem boszorkakonyhában, hanem a jó Istennek patikájában állok, ahol ezer meg ezer violás, ibolyás, pipacsos meg zsályás tepsiben, kisebb s nagyobb fazékban föl az élet leve, a sava meg bors, az íze meg mérge. Ebből a nagy patikából vesszük az élet gyógyszereit sebre és szemre, gyomorra meg fejre. «Blut ist ein ganz besonderer Saft», — mondja Goethe, s ezeknek a bóbítás és pártás «kis egyéniségeknek» megvan a maguk vére, életüknek nedve és leve, s azzal fölingerlik idegeinket, tisztítják vérünket, gyorsabb tempóba kergetik bele szívünk dobbanásait, hevítenek s tüzelnek, izgatják képzeletünket s annak révén elszűrönköznek lelkünkbe is s kigyújtják érzéseit s gondolatait. Lám, mennyi kapcsolat van köztünk, s mindez arra való, hogy életünket fejlessze, gyógyítsa, segítse, s hogy szívóssá s kitartóvá s ellentállóvá tegye. Igaz, hogy az életnek itt mibennünk is s ott az erdőn s a réten is, sok a baja s betegsége. A növénynek van hernyója, a léleknek is van sok bogara; ütközünk, megsebeztetünk; de fakadjon mindannyiszor a lélekből is balzsam és olaj, fakadjon gyanta és kenet, mellyel bevonja lelki sebeit, hogy ki ne szivárogon ereje. Forrjon föl bennünk is az élet ruganyosságát védő s gondozó energia, az ellentálló akaratnak a sava, ha ütközünk s egyben-másban vereség ér. Ha rendetlen hajlamok ütnek ki rajtunk vagy kellemetlen tapasztalatok mérgezik meg lelkünket, bízzunk az életnek életrevalóságában s heverjük ki bajainkat. Tisztázzuk szándékainkat, hogy csakis Isten szent akaratát keressük és szeretjük, s akkor aztán járjuk ki sétákban, fonjuk ki verejtékeztető sportban, daloljuk ki énekkel, vessük ki munkával az élethervasztó benyomásokat.

Im a természet tanít erős életre, inspirál szépségével s ránk borul gyógyító erejével! Az Isten kegyelme is bugyborékol lelkünk érthetetlen mélységeiből! Erősebbek vagyunk, mint a halál, mert az csak enyészet s zörgő csontváz; erősebbek vagyunk, mint az ördög, mert az az Istennek csak szomorú, bár dühös majma: de mi fiai vagyunk, megáldva ifjú természettel, friss erőssel, az örök élet sugallataival, a győzelem motívumaival. Isten is úgy akarja, hogy a szép s erős élet megtestesülései legyünk; akarjuk hát mi is. Ha okosan, erősen s kitartóan akarjuk, akkor meglesz a szép élet, s így az eszményi hivatásból, a sok jó szándékból s iparkodásból tett lesz. Úgy legyen!

Vizek, szemek és lelkek.

(1913)²⁶

Mily új világ kezdődött akkor, mikor a föld színén kis és nagy tükrök támadtak, — tengerek, tavak, folyók s harmat-cseppek, s ezekben nézték magukat az ég, a nap, a föld, a csillagok, a parti sziklák, hegyek és fák, bokrok és fűszálak!

Azelőtt ez nem volt így, hanem minden izzó és forró volt s minden fortyogott és robbant, s ami most föld és szikla, az akkor tűz, gőz s izzó pára volt. Csak mikor azután minden lehűlt, s a föld is salakos merevségbe fagyott, akkor, azaz hogy sok ezer év múlva jelentkezett az új s szebb világ szenzációja, a víz. Szenzáció volt biz az s a világ csudája. Tudott folyni s el nem szakadni, tudott szivárogni s szűrőnközni, tudott csorogni s csepegni, tudott alakokat öltetni s alkalmazkodni, tudott helyzet-energiákat rögtön eleven-erőkké kiváltani, tudott mosni s olvasztani, tudott alkotni és alakítani, no meg tudta azt, amit itt különösen kiemelek, tudta az eget s hegyet valahogy magába fölvenni; tükrözni tudott! Úgy látszott, mintha látni tudna.

Ebből a csodálatos, új elemből lett szépség a földön. Addig bizony a világ csunya volt; rögs, merev, göröngyös, piszkos, poros volt; de a víz megmosta a földet s föllocsolta s fölűdítette s életet s lelket adott neki. A csunya föld most szépségbe öltözködött, a pázsit selymébe, a füvek bársonyába, s bokrétás s virágos lett. S mindezeknek a fáknek, füveknek, virágoknak a lelke s éltető nedve a víz volt; az szivárgott ereikben, az lüktetett sejtjeikben; attól lettek frissek s hajlékonyak s harmatosak, s mikor már ennyi szépség volt a földön, hát természetes, hogy tükör is kellett hozzá. Mihelyt lélek vagy lélekszerű valami, hát az látni akarja magát s a maga világát. S így is volt; a világ szebb lett a víztől, s a víz tükrén mindjárt meg is duplázódott; ott lebegett rajta képe. Amit tehát a víz teremtett, azt tudta tükrözni is.

S így tükröződött az őstermészet soká, nagyon soká a világ óceánjain, tavain s folyóin, s bele nem fáradt. Ha a szél

föl is borzasztotta a csendes tükröket, ha képeinek vonalai mindannyiszor szét is szakadtak s össze-vissza kuszálódtak is, ha a szépségből minden szélrohamnál karikatúra lett is, se baj, a tenger és tó megint le is csendesedett, s a csendes, évezredes tükrözés megint folytatódott. A víz a természetbe ivakodott, a természet meg a vízbe ; vízből született s a vízből élt s ugyancsak vízbe merült s ott ragyogott a mélység tükrein.

De ezzel ki nem merült a teremő Isten hatalma. Nem érte be vele, az óceánok, a tavak s a harmatcseppek ragyogó szemeivel ; mert hát e tükrök, bármennyire s bármily finoman tükrözzenek is, de nem látnak. Azok a nagy tengerszemek mind vak szemek ; tükröznek ugyan eget s kéklő hegyet, bokrot és fát, de az a tükrözés voltaképen semmi egyéb, mint mozgás, rezgés, ütődés s ütközés ; még nem látás. A tengeren s tengerszemen csak a fény rezgései ütődnek vissza ; de a tenger s tengerszem nem lát ; csak úgy látszik, hogy lát.

Kellett volna hát egy új szenzáció ; újabb, nagyobb s csodálatosabb, mint a víz. Kellett volna elem, mely még ragyogóbb szépségbe öltöztesse a természetet, mint ahogy azt a víz tette, s mely ezután azt különb módon tükröztetni is tudja. Ennek a csodásabb s finomabb elemnek különb tükröt is kellett volna hoznia magával ; tükröt, melyen több férne el, mint az óceánon, s mely mélyebb lenne, mint a legmélyebb tengerszem, s főleg, mely nemcsak tükrözni, de látni is tudna.

S ez az új tükröző felület, mely eget és földet össze-foglal, — mely mindent aprít s semmit nem tör össze, — mely mindent összenyom, anélkül, hogy hajszálnyira is eltolna egy vonást — s melyen több fér el, mint az óceán tükrén, a *psziché tükre*, melyet szemnek hívunk. S a psziché bevonult a világba, és szeme volt. Új, ragyogó, tükröző felület, mely egy felsőbb világban keletkezett s ott ragyogott az ősi vizek fölött húzó vadlúdnak, a lápokban evező vadkacsának, a rikácsoló nádi verébnek s a sütkérező katica-bogárnak szemében. Ezek a szemek mind a psziché tavai s tengerei lettek, még pedig látó vízcseppek, látó tavak és tengerek ! S ezek a tükrök azért voltak másféle tükrök, mert nem a víz, hanem más elem, más finomabb, folyékonyabb, alkalmazkodóbb, fölvevőbb, szivárgóbb s lüktetőbb elem alkotja őket, s azt úgy hívják, hogy *lélek*.

Ez az elem arról nevezetes, hogy ez nemcsak visszaveri a sugarakat, hanem hogy a maga erejéből felel rájuk.

A verő ütésekre fényekkel s a rezgésekre színekkel válaszol, még pedig úgy, hogy ami beléje ütközik, az mindjárt más alakba, tudniillik fénybe s színbe öltözik. Itt a tükrözés tehát már cselekvés és alakítás is. Ebben a rezgésekből fényt s színeket alakító cselekvésben egy csodálatos erő lép fel, mely adni tud, adni valamit, amit különben az egész anyagi világ nem tud. Az éther hullámai csak ingerek neki, melyekre ő felel, melyekből fényeket s színeket varázsol s az anyagi világ rezgő mechanizmusát színező, festő, fényező, aranyozó művészettel a megérzés, a meglátás világába emeli. Ez a látás alkotás; ez a látás az anyagi valóságnak több valósággá való növelése.

Ime, tehát a psziché tükröző tengereiből, a szemekből emelkedik ki az az új, az a színes s fényes, ragyogó világ. E részben az új világ a régivel párhuzamosan halad. Az a régi, az az alsó világ ugyanis szintén tengerekből született, a víz tengereiből, — épen úgy ez az új, ez a felső világ is tengerekből való, a psziché tükröző mélységeiből. E mélységekből való tulajdonképeni szépsége. Lélek nélkül ugyanis a világ csupa rezgés, mozgás, iramlás, sugárzás volna, de nem lennének meg benne az alakító, központosító, formáló s szépséget teremtő elvek. Ezek nélkül pedig nincs szín, sem hang; nincs ének, sem illat, sem szépség. A világ a lelken lesz szép igazában. Az anyagi világ a maga gépszerűségében csak durva alapozás; a mechanikai világ még csak kikezdése a világnak, azért hát csunya, fejletlen, színtelen s hangtalan; de mikor a lelkiség fokára lép föl, akkor elváltozik s új, fölséges szépségbe öltözik. Ez a szebb lét egyszersmind több lét s nagyobb valóság. Nem a mechanizmustól lesz több, hanem attól az új elemtől, a lélektől, mely a mechanikát színné s hanggá, szépséggé s harmóniává fejleszti. Ha pedig azt mondja nekem erre valaki, hogy a mechanizmus, az a rezgő anyag önmagában létezik ott künn, a hang, a szín pedig csak a szemben, a lélekben létezik: annak én azt felelem, hogy az anyag, a rezgés s a szín s a hang egyaránt létezik, de más-más miljöben. A mozgás tényleg valóság s a hang és szín is valóság, de a szín és hang már folytatása a mozgás valóságának más miljöben. Az anyagból fakad a mozgás, a lélekből pedig fakad a szín s a hang; ezek mind valóságok, de sajátságos valóságok. S a szín és hang több s magasabb valóság, mint az anyag s a rezgés, és nagyon helytelenül járna el, aki a színek s hangok mögé nyúlkálna, mintha ott volna az igazi valóság. Dehogy is van az ott; hiszen az ott

a kezdetleges, a még meztelen, nyers világ; ez pedig itt a több létbe öltöztetett s az élet értékeivé kidolgozott világ.

De hát voltaképen tengerekről s a psziché tengerszemeiről van szó! A psziché világában a látó s ragyogó szemeken kívül még csodálatosabb tükröző felületek vannak, melyek szintén szemek, melyek szintén látnak. De azokban a szemekben már nem a fények s színek hullámai, hanem a dolgok belső valóságai tükröznek. Mintha megnyílnának s tartalmukat tárnák ki, s így érintkeznék velük a psziché. Ezek az új s felsőbb tükröző felületek az értelem örvényes szemei, melyeknek tükrözései lesznek a fogalmak, az ismeretek, a rendszerek, szóval a világ a maga belső alkatában, s ez a meglátás az értelmi tudás.

Kell ilyen tükröző felületnek is lennie. Mert miért tükröződnék csak a dolgok felülete, s miért öltöztetné a lélek színbe s szépségbe csak a világ külsejét, miért ne a belsejét? Hiszen a belseje még gazdagabb s az alakító léleknek ott tágabb tér nyílik; ott többet láthat; ott mélyebb mélységbe merülhet, hogy azt azután szellemi tükrözésben, vagyis megértésben ragyogtassa föl önmagán. Igen, tükrök kellenek, melyek a mélységeket tükrözzék, a dolgok lényegét, a létnek értelmét; tükrök kellenek, melyek a létnek lelkét fogják meg, azt emeljék ki s ragyogtassák föl. Ide tartozik a tudomány s művészet világa, s itt tükrözik a végtelen Isten is, jöllehet csak úgy, mint Szent Pál mondja: «most tükör által homályban látunk» (1. Kor. 13, 12). A lélek értelmi tükrére esik az Isten árnyképe, s a lélek észreveszi s elgondolja, hogy mi lesz a valóság, ha az árnykép is ily nagy, ily szép, ily kiemeríthetetlen. E meglátásokból valók a művészetnek sugalmazásai s a szépségnek bemutatkozásai is. Korszakok és kultúrák, filozófiák s művészeti irányok ki nem merítik ezt az itt bemutatkozó nagy valóságot. Mindig van belőle, s mindig marad belőle. Mindenki, aki meglátta, azt gondolhatja, hogy ő látta meg az egészet s az igazit, pedig dehogy látta az egészet, inkább csak új vonást, új árnyalatot vett észre belőle.

Van azonban a psziché e tükrözésének is egy nagy baja, s ez az, hogy e tükör fölött is ólmos, fekete felhők függhetnek, s az ember nem világosságot, hanem sötétséget néz ki a maga számára a világból, vagy hogy e tükröt is fölborzaszthatja a vad eszmék szélvész s fölkorbácsolhatja az ösztön s a szenvedély erőszaka, s akkor irányt veszünk s a tévelyt igazságnak s az igazságot tévelynek vesszük, s oly méccessel világítunk magunknak, mely sötétséget áraszt s az öreg

estéből éjtszakát csinál. Látjuk ezt filozófiákon, melyekben nemcsak látás és igaz tükrözés, hanem változó felfogás, érzés és ízlés, hajlam és kedélyhangulat érvényesül, s ahogy a víz tükre nincs biztosítva a szél rohamai ellen, úgy nincs biztosítva a psziché értelmi tükre a megzavarodások s hullámzások ellen. Így azután a hullámozó psziché épügy, mint a hullámozó víztükör, torzképet ad.

Van azonban a léleknek még egy tükre, mely a legmagasabban fekszik; egyszersmind a legátlátszóbb s a legnyugalmasabb, s ez az, melyen már nem az étherrezgések változnak el színekké, sem az, mely a valóság belső mélységeit tükrözteti, hanem az, melyben a lélek öntudata tükrözik. Ez az a tükör, melyben az ember meglátja a maga tulajdonképeni képét. Ha a lelkiismerete tiszta, akkor a képe szép, sőt eszményi, — ha azonban a lelkiismerete rossz, akkor a kép torzkép és utálatos.

Ennek a tiszta tükörnek pedig az a tulajdonsága, hogy semmiféle külső hatalom nem képes a színét fölborzasztani s belső kristályosságát megzavarni, hacsak maga nem zavarja s nem korbácsolja föl nyugalmát. A fizikai s kozmikus erők, sőt a fiziológiai tényezők, s ami még csodálatosabb, saját ösztöneink s hangulataink szintája fölött fekszik az öntudat e fölséges lélektükre. Hegyi tó ez, melyhez a völgyek zaja föl nem ér! Fölötte áll az erkölcsi öntudat e szintája a gazdasági harcoknak, az ipari, üzleti hullámzásoknak s pénzválságoknak. Politikai alakulások, nemzeti szenvedések, népfaji szenvedélyek kiszámíthatatlan bonyodalmak állnak vészthozó hatalmak gyanánt életünkbe; belekavarnak a háború rémségeibe; földúlnak családi otthonokat, gazdasági jólétet; gyászba borítanak szerető lelkeket s nemzedékeket söpörnek el nyomorúságba s halálba; a lélek szenvedhet s szenved keservesen az érdekütközés s a kegyetlen erőmérkőzés világában; de mindezeknek az esélyeknek hatalma nem ér föl addig, hogy az öntudat kristályos mélysége elhomályosodjék s a tükröző felület fölkavarodjék; sőt ellenkezőleg, minél nagyobb lesz a sötétség a fizikai s nemzetgazdasági, személytelen hatalmak harcától, s minél kevesebb értelme lesz az életnek ott, hol az érdekek ütközésében csak pozdorja számba megy: annál jobban, annál biztatóbban világít a kristályos mélység, s annál ragyogóbban tükrözik rajta az élet, a küzdelem s a szenvedés értelme. Ideális, szép arc gyanánt ragyog elénk az öntudat tükréből a lélek, melynek nyugalma s biztonsága a lelki egyensúlytól van s ereje éppen világfőlénységében rejlik.

Lent mindenütt harc és ütközés van s lesz ezentúl is. A víztükröket fölborzasztja a szél s az értelmi tükrözést megzavarja a kétség s az értelmi ismeret tökéletlensége. Közéletünkön ép úgy vonaglik végig a szenvedés, mint idegeinken.

Csak egy tükör ragyogtathatja föl magán a világ, a lét s az élet szépségét s harmóniáját : ez a tiszta lelkiismeret s a nemes öntudat tükre. Voltaképen pedig az nem is az ember képe már, ami ott tükrözik, hanem, amint az Irás mondja, az örök Isten arcának fényessége, mondjuk e fényesség egy-egy ragyogó foltja : «Ránk van jegyezve, Uram, orcád világossága», azért azután «öröm van a szívemben», öröm és béke és harmónia.

Ez a tiszta, kristály öntudat a világ s a lét értelme. Isten ezt a tükört állította bele a teremtésbe, melyben meglássuk önmagunkat és az átfürkészhetetlen Isten fényének vissz sugárzását. Így értjük azután a teremtés tükreinek belső rangfokozatát is, s világos lesz előttünk, hogy kellett a világba víztükör, mert értelmetlen és céltalan és csunya lenne a világ víz nélkül ; ugyancsak kellett a teremtésbe tükröző psziché, mert először színbe s fénybe, azután pedig értelmi világosságba kellett az anyagi világot állítani, s értelmetlen lenne a mozgás, ha életben nem folytatódna ; de mindenekfölött kellett a mindenségbe a lélek öntudatának tiszta tükre, melyben harmóniává olvad a lét összes küzdelme és szenvedése.

E tükrön ragyog fel a lét s az élet értelme, s a jónak a rossz fölött s az életnek a halál fölött való győzelme. E ragyogás az Isten arca fényességének sugárzása.

Mekkora mélység az üres madárfészek ?

(1913)²⁷

A madárfiókoknak is van gyermekszobájuk, azaz hogy fiókszobájuk. Nem a fészket értem, — az csak a bölcsőjük, — hanem azt a fát és bokrot, mely a fészket tartó ágat környékezi, vagy azt az árokpartot, azt a kis völgykatlant, melyre a fészekből kilátás nyílik. Ez a környezet egy darabig néma ; nincs szava a kis buksifejekhez, melyek a fészek peremére kihajlanak, de melyeknek érdeklődése ezidőszereint csak abban nyilvánul, hogy csőrüket tátogatják s mohón bekapnak mindent, amivel a szülői szeretet tömi őket. Azért ez a környezet részvétlen is, hideg is nekik, mint amelynek semmi köze a kis borzas teremtésekhez. De egy-két hét múlva úgy látszik, hogy a környezetnek, a fának és bokornak megered a nyelve, s mintha mondana valamit a bámész fiókoknak, amire ők visszacsipognak ; sőt úgy látszik, hogy olyasmint mond nekik, ami vonzza őket, mert fészkelődnek is, szárnyait is feszegetik, ki-kiemelkednek, azután nagy ügyetlenül a fészek szélére is kiülnek, sőt mielőbb a közeli ágakra is ki-repülnek, s most azután a fészek lesz néma ; néma egészen és üres és elhagyatott.

Ilyen madárfiókszobán, egy kis völgykatlanon át vezetett sokszor reggeli sétám. A berek tele volt fenyőillattal s az átsiető kis patak hús párázatával. A kis barázdabillegetők már elhagyták a fészket s ott pihegtek a galagonya- s a kecskerágóbokrok ágain. Hűvös volt, s mintha fáztak volna ; a sok pára rászállt a tollukra, s úgy néztek ki, mintha édesanyjuk megmosta, de meg nem törülte volna őket. Talán már reggeliztek is, mert anélkül aligha álltak volna ki a repülési sport fáradsalmait. Pedig már benne voltak ; ki nagyobb, ki kisebb lendülettel iparkodott kecskerágóról galagonyára s galagonyáról a fenyőfára és vissza. Minden ilyen kirándulás után nagyokat fújtak a kis begyesek : önelégülten forgatták fejcskéiket, s felém is néztek, mintha mondták volna : ezt ugyan megnézheti. Azalatt pedig a kis szülőmadár a fenyőfán becegett,

recsegett s örömmel vegyes aggodalommal nézte őket ; utánuk repült s egyre biztatta, hogy csak rajta s minél tovább. S így tartott ez 4—5 napon át. Azután pedig úgy tetszett, mintha ezek a madárszenvedélyek egyre lohadnának, s mintha az érdeklődés mindkét részen kiapadt volna. Az öregek ugyan egy gyöngébb, fejletlenebb fiókkal még ezután is törődtek, de a többi, úgy látszik, kiköltözött a madárfiókszobából, s a szülők bizony nem mentek utánuk ; szeretetük kialudt s a gondjuk megszűnt. Úgy tetszett, mintha a madáremlékezet kis táblájáról egy-két nap letörült volna mindent ; mintha annak a madárszívnek érzelmi gyökerei, melyek anyából fiókba nyúltak bele, csak fiókszoba-hosszúságnyra értek volna ; mintha az a fiók, mihelyt a berekből kirepült, megszűnt volna fiók lenni, s érzelmei úgy szakadtak volna szét, mint az őszi rétek pókhálósálai eső után. Az anya nem anya, a fiók nem fiók többé ; hanem az anya is madár, a fiók is madár, s nem ismerik egymást többé. S a természet azt akarja, hogy a fiókból madár legyen ; fészket, pelyhet, meleget is csak azért ad. S az anyamadar is azt akarja, hogy a fiók fiók ne maradjon ; rak ugyan fészket, mert arra szükség van, de azután nagy szorgalmatossággal hívogatja, csalogatja, sőt nógatja ki a fészekből fiókjait, mihelyt csak kicsit is repülni tudnak. Az ő lelkének vezető képzelete — mondanám gondolata — már nem a fészek, nem a családias együttlét, hanem a fészkelhagyás, a fészkefeledés ; fészek helyett a nagy világ. Rossz szolgálatot tenne fiókjainak a madár, ha a fészekbe akarná őket lefogni, melyet a tél hava s fagya koporsóvá változtatna. Rossz szolgálatot tenne ; hát nem is teszi meg ; hanem a fészek üres lesz, s a madarak szerte-széjjel szállnak.

S én mégis csodálkozva s álmélkodva állok az üres fészek, a természet ösztöneinek s vágyainak e meglepő bemutatkozása előtt. Csodálkozom, hogy az az anyamadar fészket rak, hogy költ, szeret, táplál s azután maga nógatja ki fiókjait. Csodálkozom, hogy azokban a kis buksi fejekben is mennyire változik el minden, s hogy ők maguk sietnek a fészket a nagyvilággal felcserélni. Azt mondják nekem erre : mit csodálkózol e változáson? A fiókok megnőttek ; a fészekbe bele nem férnek ; nem tudják hová rakni a lábukat, egymást rugdalják s kitaszigálják ; megnőtt a szárnyuk is, hát azt is próbálgatják, ahhoz pedig a fészek szűk, hát keresnek helyet. De az én szememben a fő nem a megnőtt szárny, nem a kamaszláb, hanem a kis madárpsziché, melyben óriási elváltozás történt, szinte forradalom ütött ki. Eddig ugyanis a fészek, a bűvös-

bájos, puha fészek volt uralkodó képezete e kis fejnek ; ez volt eszménye, melybe a kis madárszív szeretete volt belegyökerezve s melyhez ragaszkodott szívszakadásig. Tönkre is ment volna a fiók, ha valaki idő előtt szedi ki a fészekből, ha ágra ülteti, mikor ülni nem tud, ha a levegőbe dobálja, hogy repüljön, mikor szárnya még fejletlen. Addig természetesen a kis madárfejen csak a puha fészek volt a vezető képzet, ebben a csomóban futott össze s gyúlt ki minden életinger, ez volt az életet bevilágító kis mécs, s azért néztek is oly szerelmes tekintettel, azokkal a ragyogó, ijedős szemekkel fészükre s erre az egyetlen, nekik az egész világnál többet érő birtokukra. De azután a képzet mintha a fényéből vesztett s elhalványult volna, mintha az a központi pszichikai csomó foszlani kezdett volna, s tényleg fészek helyett a szárnyfeszülés, a lendület, a repülés lett a vezető képzet, s a kis, puha, bélelt mélyedés helyett az a végtelen égi kupola húzta őket, s úgy húzta, hogy attól a fészek képzete a madárfejen olyan lett, mint a kivilágítható kép, mely mögött kioltották a gyertyát. Ekkor más képzetek kaptak lábra. Azok a bodros fák, melyeket eddig csak néztek, de meg nem láttak, most odaléptek hozzájuk s ágaikat terjesztették feléjük, még pedig úgy, mintha minden ág egy-egy kar s minden gally egy-egy kéz volna, s a sűrű lomb úgy kezdett suttozni, oly sejtelmesen és csábítóan, hogy a fészek tűrhetetlen és meleg és testszagú lett, olyan mint a szellőzetlen ágy. S ezért iparkodtak kifelé. A lelkük változott meg. Új élet tola-kodott föl a lélek mélyéből. Ez a mélység dagadt meg valahogyan s pattant föl új formákban, mint mikor a nyiladozó magnak két szike dagad s azután szétnyílik, s új, napsugárt igénylő élet emelkedik ki belőle.

De hát azt mondja tán valaki : mi közünk nekünk e triviális madárpszichológiához s ezekhez a fészek-elmélgésekhez? Erre azt felelem, hogy igaz, madárpszichológiának látszik biz ez ; de csak látszik, mert voltaképen itt az élet mutatkozik be nekünk a madárvilág kiadásában. Mikor ugyanis az üres madárfészek előtt állunk s a történet szemléljük, akkor voltaképen az életnek mélységeibe merül el lelkünk s azok nyilatkoznak meg nekünk. A madárfióknak ez a beleszületése s belemelegedése a fészekbe s azután kikivá-kozása s fészekelhagyása az élet egy nagy törvényére s a fejlődés csodálatos módszerére mutat rá, mely egyforma a madárfészekben s az emberiség életében ; csak az a különbség, hogy a törvény más-más miljöben s más-más életfokon érvényesül. Mert az emberi lelkek, sőt a nemzetek s kultúrák is mind csak

fiókmadarak ; azoknak is fészük van, csodálatosan összerakott, millió értelmi, érzelmi, művészeti, gazdasági, politikai szálból összerakott fészük. Fészke van a léleknek a hitben ; fészke az észnek a világnézetben s tudományos rendszerekben ; fészket rak művészi érzékünk a divatos ízlésben ; fészket a gazdasági fejlődés a társadalmi alakulásokban, s azért raknak mindezek fészket, mert szükségük van rá. Szükségünk van a világos összefoglaló nézetekre, a létnek valamiféle tudományos megértésére, a művészet- s társadalmi életnek legalább némileg állandó formáira. De amily szükséges, hogy fészket rakjunk, époly bizonyos, hogy bennünk is jelentkeznek új felfogások és nézetek, bennünk is foszlanak régi s szövődnek új kapcsolatok ; kialsusznak régi s kigyúlnak új eszmék s eszmények ; meglepnek új meglátások, jelentkeznek új érzékenységek s fakadnak új érzések, s így azután mi mindnyájan valamiképen fészekhagyók is vagyunk. Új rendszerek, új felfogások, új művészeti irányzatok s új kultúrák előtt úgy állunk, mint ahogy a fészekben fészkelődő s új szükségleteit megérző madárfiók áll a levegős, mennyboltos, napsugaras s erdős világgal szemben ; érzi ő s érezzük mi is, hogy a fészkekből ki kell emelkednünk s új miljöbe beállanunk. De ő nem tudja, hogy miért kell neki fészket s anyát elhagyni s feledni ; mi pedig akarjuk tudni, hogy mi az, ami minket kényszerít, hogy fészket rakjunk s azután bontsunk s ismét újat rakjunk, s ha kutatjuk, hogy mi az a fölöttünk álló, azaz hogy bennünk érvényesülő erő, hát azt mondjuk, hogy az az élet, a fejlődés.

De hát mi is az, amit mi életnek s fejlődésnek hívunk? Vessünk egy pillantást e mélységbe, mely a pszichét inspirálja fészekrakásra s fészkelhagyásra, abba a mélységbe, melyből valók az érzékenységek s a megérzések, a meglátások s értékelések, az akarat inspirációi s az intuíciók villanásai, az a folyton fészkelődő s önmagát regeneráló élet. S azt fogjuk találni, hogy az élet elsősorban mint *érzés* vetődik föl öntudatunkban. Ami a vér az organizmusban, az az érzés az életben. Hogy a vér beleloccsan az agyba s szembe, tüdőbbe s lábakba, s mindenütt táplál, elevenít és frissít s erőt ad a sajátos életfunkciókra : úgy villan bele az érzés a psziché minden funkciójába, gondolkozásba, észrevevésbe, akaratba, művészi teremtésbe s alakításba, s ha igaza volt a görög filozófiának, mely mondotta, hogy «*πάντα ψυχῆς πλήρη*», minden lélekkel van átjárva : ugyanazzal a joggal mondhatjuk mi is «*πάντα αἰσθησεως πλήρη*», minden érzéssel van átítva. Az élet mélységei mint érzések vetődnek fel. A szel-

lemi élet is érzéstől lesz erős ; érzés táplálja a filozófiát és tudományt ; érzések lendítik a fejlődést s hevitik a morálist s termékenyítik a művészetet. Igaz, hogy az érzés néha ösztönös erő, s hogy világitanunk kell neki ésszel, okulással s tapasztalással ; igaz, hogy finomítanunk s nevelnünk kell keménységét s szilajságát ; de másrészt bizonyos, hogy lüktető, inspiráló s alakító erő rejlik az érzésben, mely mint a hatalmas folyam itt jobbra, ott meg balra fordul, itt sekélyes ágyban siklik, ott meg mélységekben felgyülemlik. Ez az előretörtető erő is mindig a többet, a jobbat sürgeti : itt fészek s kultúra teremtésében vesz részt, ott meg a fészket letöri s a fészekben megpihent nemzedékeket új teremtésre s alakításra nógatja. De míg a madáréletben az érzés kigyúlado és elhamvadó rithmusa szűk keretben jár fel-alá, s fészket rak s fészket elhagy, s azt mindig úgy rakja, mint száz és ezer év előtt, s úgy is hagyja el : addig az emberiség életében az érzés árama a végtelenbe indul, s alakításai nem ismeretesek, hanem új meg új s folyton változó teremtések.

Ősi formája s energiája lévén az érzés az életnek, nem csodálkozhatunk azon, hogy a mi világunk kikészítésében, ami fészünk megrakásában s az újabb s jobb kultúrák megteremtésében neki kiszámíthatatlan szerepe van, s hogy mindenben, ami emberi, megérzik lüktetése. De nemcsak ez érzik meg, hanem nyilvánvalóvá lesz *nagy hatalma is*, mely olyan az életnek, amilyen a napsugár az erdőnek s a kőszén és vas a kultúrának. *Ezekből is lehet sok vagy kevés, de nem a mi kegyelmünkéből valók, hanem adva vannak, adva — hál' Istennek — világot eltartó s kultúrát elbíró bőségben.* De ép *ilyen az élet Isten-adta ősi energiája, mely jelentkezik megérzésekben s meglátásokban, — alakok s rithmusok ellesésében — nyelvformák s mértékek megsejtésében.* Bennünk van, de nem tőlünk van, és megnyilatkozik a lelki világ konkrét valóságaiban, akiket prófétáknak, szenteknek, művészeknek, gényuszoznak, poétáknak vagyis teremtőknek hívunk.

Csak jelezni akarom, hogy a mi emberi világunknak, ennek a napsugaras s villanyfényes, ennek a színes és hangos és illatos világnak a tulajdonképeni kikészítője is az érzés. Érzünk, azért van világunk ! Mit érne nekünk napsugár és virágpompa, ha nem volna hozzá szemünk ? Mit érne lebrezgés és levegőhullám, ha nem volna hozzá szenzóriumnak ; ha nem volna érző idegünk, melyben a lebrezgés világossággá és színné s a levegőhullám dallá és zenévé váljék ? Vagyis mit érne mindez, ha nem volna meg bennünk a mechanikára

teremtőleg s alakítólag reagálni tudó élet, az érzés?! Ime, az érzésben alakul ki a mi világunk s azon épül fel azután értelmiséggé, erkölcsiséggé, művészetté, kultúrává, de úgy, hogy a kiépült nagy szellemvilágnak is lüktető ere s inspirátora az az ősi élet, a mélységnek az az áradása, melyet érzésnek hívunk.

Legyünk annak tudatában, hogy hitünk, filozófiánk, sőt még pozitív tudományosságunk is nem kizárólag absztrakt, átlátszó fogalmak rendszere, hanem hogy az mind színezve van a nagy javak s a nagy emlékek, a nagy érdekek s a nagy remények érzéseivel. Gondolataink is érzésekbe fonódnak bele, s nemcsak fogalmat adnak, hanem vonzanak vagy taszítanak, s kevés van, mely egyáltalában hidegen és közönyösen hagyna minket.

Az érzés ugyanis, mint az élet vére és lehe, beleszűrőnközlik észrevevésünkbe s gondolkozásunkba is s gondolatokat elevenít meg, eszméket gyújt ki, új meglátásokat ad megérzések révén. Mintha az eszmék absztrakt, üvegszerű ereztébe vérhullám, az eleven élet hulláma loccsanna bele s attól élednének. Enélkül az eszmék árnyak, s róluk is igaz, amit a régi hitrege tartott az alvilági árnyakról, hogy akkor elevenednek meg, ha vért isznak; az eszmék vére az érzés. Erejük s hatalmuk is azon fordul, hogy mennyire nyúlunk bele az eleven életbe, vagyis érzéseinkbe.

A pragmatisták, úgy látszik, ebből jutottak arra a következtetésre, hogy az eszmék igazsága, tehát az, hogy valami igaz-e vagy nem, attól függ s abban áll, hogy hasznosak-e az életnek s kedveznek-e az érzésnek. Azonban ezt kár állítani, s helytelen az igazságot hasznossággal magyarázni, mert hiszen akár igaz, akár nem igaz valami, ereje s hatalma csak úgy lesz neki rajtunk, ha érzéseink lüktetnek benne; az élet lüktetése pedig ősibb s eredetibb hatalom mint az ismeret és a gondolat. Hány eszme volt téves, s mégis az élet szenvedélyei gyúltak ki benne s hatalommá lett, s megfordítva: hány igaz gondolat hever tehetetlenül a szellemi világban, s az élet árama nem tart feléje! *Az érzéstől függ, hogy hogyan értékeljük az eszméket s mily tartalommal, nekünk kívánatos tartalommal töltjük ki azokat.* Ezt nem a logika s nem az ismeret teszi. Aristoteles óta a logika nem változott, s a dolgok lényegébe sem hatoltunk sokkal mélyebben; most sem tudjuk, hogy mi a fa, mi a vas, mi az erő, ahogy Aristoteles sem tudta; de elváltozott a dolgoknak kultúrértéke s hasznossága, s így elváltoztak a mi érzéseink is róluk. S ahogy

elváltoztak az egyszerű dolgokról, úgy eltávoztak fogalmaink, azaz hogy értékeléseink az életről, az emberről, a nőről, munkáról, a közületről s a belőle folyó kötelességekről, a testvériségről. Mily érzésekkel gondolt az attikai polgár Perzsiára s a barbár világra, mily közösségben érezte magát vele? Mily érzéssel viseltetett neje s gyermekei s szolgálói iránt? Hogyan tágult ki azóta a felfogás a világról, hogyan mélyedt bele azóta a világ összefüggéseibe belátásunk, s mennyire változtak el ezek szerint értékeléseink is! Mi tetszett nekik s mi tetszik nekünk? Mi volt szép akkor, s mi minden szép lett azóta a gótikában, a román stílusban, a reneszánszban, az öltözködés divatában? ! Mennyire más lett ideálunk az emberről? Ázsiában, a csordanépekben az egyéniség alig ismeretes; Görögország kis közületeiben már előtűnik a szabad ember alakja, de még nagyobb része az egésznek s az egészbe van belefogva összes értékeivel, alá van rendelve az egésznek vallásában, nézeteiben, erkölceiben; csak az evangéliumban emelkedik ki azután a világból s lesz egyéniséggé, mely egy új, nagyobb s külön világot, az Isten országát hordozza magában. Ezzel azonban egyensúly-eltolódások s egészen más értékelések járnak. Némelyek annyira kiemelik az egyéniség értékét, hogy szétfoszlik tőle a világ, melyet azután az egyéniség méltán megvet; mások meg a végtelen értékű egyéniséget is a világban hagyják meg, s meg vannak győződve, hogy a világ a talaja, s hogy erőt s egészséget a nagy egyéniségnek is belőle kell szívnia. Szóval az értékelések változnak; az eszmék kigyúlnak vagy elsötétülnek; az egész szellemi világ friss vagy lankadt lesz nem csupán az ismerettől, hanem az érzéstől is.

De többet mondok: *az érzésnek óriási befolyása van értelmünkre s tudásunkra is.* Értelmünk ugyanis készülék, melyet az érzés jól vagy rosszul állít be a tárgyakkal, a problémákkal szemben. Lefoghatja s másfelé tájékoztathatja figyelmünket, s ez által eltompíthatja fölfogó képességünket. Ha érzésileg rosszul vagyunk hangolva, akkor nem fogjuk föl azt, amit különben megértenénk s értékelnénk is. Úgy vagyunk akkor értelmünkkel, mint egy merev tartállyal. Ha az a tartály háromszögű, akkor nehéz lesz abba egy négyszöget, ha négyszögű, egy háromszöget belegyömöszölni. Az egyik alak a másikat nem veszi be. Így van az valahogy az észben is. Az érzések bizonyos formát, bizonyos beállítást adnak az értelemnek, s akkor más, nem rokon formának már nincs beújtja. Így állnak azután egyesek s egész korszakok

rokonszenves vagy ellenszenves eszmék, tulajdonképen pedig érzések behatása alatt. Ez érzések vagy vakítanak vagy látókká tesznek. Közelebb hozhatnak, sőt közvetlenül odaállítanak valami elé, ami mint kinyilatkoztatás hat reánk s mint kész meglátás lelkesít és boldogít. Ezt tapasztaljuk az ismeret egész vonalán. *Nemcsak a filozófiában, hanem a természettudományokban, a geometriában s matematikában is vannak meglátásaink, vannak kinyilatkoztatásaink, melyek a léleknek bizonyos igazságokhoz való jó beállításától, velük való harmóniájától, mondjuk alak-rokonságától függnek.* Hiszen a matematika is csupa arány s a geometria csupa alak, s így a finom formaérzék kitapogathatja s megérezheti a helyes konstrukciót.

Továbbá *mennyi van a morálisban a megérzésből, a mértékek érzékéből, az ütemességből és tapintatból!* Hiszen itt minden a jónak szeretetén, az az iránt való érzékenységen fordul, s a lelkiismeret, jóllehet ismeret is, hiszen a neve az, voltaképen mégis finom, korrekt érzékenység, élet, mérték, tapintat. Tudom, hogy a léleknek a jobb s nemesebb erkölcsiségre való törekvéseiben, nemesebb érzések szürkületében nagy, világító eszmékre, isteni kinyilatkoztatásra és évezredek észrevevésére s okulására van szüksége, s ezt a világosságot neki tisztelettel kell fogadni s híven követnie ; de a moralitás nem a törvényen, nem az eszményen, hanem a lélek érzésén fordul meg igazában, azon az érzésen, mely már a maga öntudatalatti műhelyében is s még inkább az öntudatba kivetődött benyomásaiban reagál az eszményekre s egyre szebb s finomabb formát ad az életnek.

Nem a tudás teszi a morálist, hanem a meleg, lelkes érzés, az érdeklődés és bízó odaadás, s zseniálisok e téren azok lesznek, kik a nemeset, a jót megérik, s nem sokat okoskodnak, hanem bízva követik inspirációikat. E részben azt gondolom, hogy ahogyan vannak szépen fölépített s jól egyensúlyozott testek : úgy vannak érzéseikben, tehetségeikben s hajlamaikban jól egyensúlyozott pszichológiák ; ezekben az erkölcsi szépek s jónak megérzése s eltalálása is spontán. Talán a női lélek finom morális intuíciót is épen forma-érzékének kell tulajdonítanunk. Ez érzéknek ez irányban való ösztönszerű megnyilatkozása finomabb formákat vetít ki az öntudatba, mint a férfi lelke, s az intuíció életfrisségével s plasztikus érzékével kezeli azután a morálisnak összes kérdéseit. S ez nem azt jelenti, hogy többet tud róluk, hanem hogy helyesebben érez róluk. Már pedig a gyakorlati élet

nem annyira a tudásnak, mint inkább az érzésnek jár nyomában, sőt épen maga a valóságos megérzés és megtapasztalás lesz az, amit elsősorban s különösen hívhatunk életnek.

Hogy a művészetben mily elem vezet, azt fölösleges magyaráznom. A művészetnek az a szelleműs meghatározása, mely szerint «die Kunst ist die Natur durch ein Temperament geschaut», rámutat arra, hogy itt *lelken, megérzésen fordul meg minden*. Itt *valamit látni kell, amit százezren nem láttak meg, s valamit meg kell hallani, amit nemzedékek nem hallottak meg, s ami nem is ott kint van a nagy világban, hanem ami a művész lelkéből születik s innen lép ki a világba*. Ezek az értékek a lélekből valók, a lélek művei.

Ezeket a teremtmény, alkotó lelkeket a természet csak ingerli, csak motívumokat szolgáltat nekik, s ez ingerekre s motívumokra felelnek ők, de a felelet nem visszhang, a kép nem lenyomat, hanem az ingerelt génusz saját mélységeinek kitérítése s szellemiségének s szépségének bemutatkozása. Szóval a művészet belülről, a lélekből lép ki a világba ; az az élet, az érzés vetülete.

Talán azt gondolhatják már most : Hej, de messze kerültünk a madárfészektől s a csendes berektől, hol a begyes kis billegetők addig fészkelődnek, míg kiosonnak a fészekből s egy ismeretlen, új világ vonzalmaira szárnypróbálgatásaikkal felelnek. Pedig nem kerültünk el a fészektől ; s most, miután rámutattam arra, hogy az élet őseredeti, teremtmény s inspiráló ereje az érzés, mely a madarat csakúgy húzza mint az embert, megint csak ott találjuk magunkat. A madárban az élet öntudatlan s ösztönökkel s kigyúlado s megint szétfoszló képzetekkel dolgozik ; bennünk pedig az élet árama részben öntudatlan s részben öntudatos. Öntudatlannak mondom, ha a nagy tehetség, a zsenialitás s az inspiráció mélységeire gondolok, melyeknek nem vagyunk urai, s öntudatosnak hívom, ha e mélységek fölvetődéseit nézem hajlamainkban, sejtelminkben, vágyainkban, megérzéseinkben. Van róluk öntudatunk, bennünk lettek, de nem tudjuk, hogy hogyan. Bámulva nézzük, hogy az érzés hogyan jár, hogyan jelentkezik s tűnik el ismét ; csodálkozva szemléljük, hogy hogyan érvényesül emberi világunknak egymást váltó kultúráinknak kialakításában, — hogy hogyan rakatott fészket velünk is, s hogy hogyan ingerel s nógat ki megint a fészekből. Lelkem előtt ilyenkor az emberiség mint a népek, nemzetek s nemzedékek nagy családfája mutatkozik be, melynek ágai tele vannak fészkekkel. Van rajtuk sok üres, foszló, széljárta

fészek ; — van azután olyan fészek, melyben még csak sipognak a fiókok, — s van olyan fészek is, melyet ép most raknak a jövődőséget megőrző ösztönök.

S hogyan fest a mi modern kultúránk? Fészekülő-e vagy fészekhagyó tán? Otthon van-e önmagánál, egyensúlyban van-e lelke, örül-e a jelen valónak s nem borzasztják-e föl nyugalmát a mélység lüktetései? Összefoglalja-e a világot úgy, hogy a nézetek kompakt fészékében megpihen, s nincsenek motívumai s ingerei új megsejtésekre s új megérzésekre? Megpihen-e társadalmi formáiban s gazdasági rétegezéseiben az emberiség, s nem húzza-e ki a jobb világ vágya új formák felé?

Én úgy érzem, hogy nekünk most nincs fészünk, hanem hogy a szétszaladás, a szétrepülés stádiumában vagyunk. Nincs meg az a nagy eszményünk, mely mindnyájunk lelkén uralkodjék s minket összetartson s közös elszánt akcióra segítsen. A testnek ereje — s ugyanazt kell mondanom a testületről is — bizonyára a tagok s szervek egységétől s harmóniájától függ, ezt pedig csak ragyogó, vonzó s közös eszmények s eszményi célok adják s az azok hatása alatt ébredő aspirációk. A középkorban voltak ily közös eszmények, ily közös nagy célok s fölséges aspirációk. Hibák, bűnök, gazságok dacára a lelkeket nagy hit tájékoztatta ; az önző, széthúzó erőket ideális célok s radikális, szellemi indítások ellensúlyozták, s a bűn nyomában nem lemondó skepszis, hanem az új életet sürgető s ébresztő bánat járt.

Mi most másképp állunk. Nem mintha az emberiséget ma is nem járnák át nagy, erős vágyak, s mintha nem fejtene ki nagy erőfeszítést ; hanem az jellemzi korunkat, hogy előtérben áll a gazdasági érdek, a megélhetés s a jobb életmód gondolata, s ennek folytán a súlypont a gazdasági munkában, az ipari s kereskedelmi szervezetekben fekszik, melyeknek lelke a nyereségvágy s elve a verseny. Ezek a szervezetek nagyszerűen vannak felépítve s nagy tehetségek dolgoznak s érvényesülnek keretükben, amilyenek régen nem iparra s kereskedelemre, hanem filozófiára, vallásos életre, vagy művészetre, vagy hadvezetésre pályáztak. Igaz, hogy itt is emlegetnek nagy célokat, s hogy az ipari s kereskedelmi fejlődés által minden bizonnyal az emberiség haladását szolgálják, de a reális cél és indok, a lelkek öntudatában élő cél itt a haszon, a profit, s minden ezt szolgálja. A harmónia az ilyen emberiségben csak látszólagos, mondjuk hulladék vagy melléktermék ; a valóság pedig a létért való harc s a küzdelem,

küzdelem tőke s munkásság, tőke és tőke, társulatok és trösztök közt.

Azért nincs is érzékünk az élet összefoglalása s az egy-ségesítő s metafizikai fölfogás iránt. Még nem találtuk meg az összefoglalásnak azt a formáját, melybe beállíthatnók a modern embert, a minket környékező realitást s a bennünk hasadó idealitást, a rosszat s a jót, a küzdelmet s a megnyugvást. A fészek még nincs meg, azaz hogy már kirepültünk a fészekből. Művészetünk is ilyen ; sok szép művet teremtet, de még nem volt meg az a meglátása, mellyel az új ideált, azt, mely vonzani tudna s összefogna nemzedékeket, megláthatta volna. Irodalmunk is ilyen ; az is visszatükrözteti ugyan a modern társadalmi erőket s azok küzdelmeit, de akkor is, mikor prófétái szólnak, inkább csak harcról s lázadásról van szó, mint békéről s megnyugvásról ; több van bennük a kínból, mint a reményből. A nagy ideálok hiányát mindenütt megérezzük. Az európai kultúra az individualizmus s a szociális élet egyes köreinek autonóm kialakítása felé fordult s pozitivistá s naturalista gondolatokat vallott, de ezekkel nem tudta felsőbb egységekbe foglalni az emberiséget, s problémánk most is az, hogy honnan vegyük a nagy egységesítő elveket?!

Van azonban egy fészke, melyet el nem hagyok, jól-lehet az is új s jobb világ vágyával van tele, — fészek, melyben megnyugszom, jóllehet vágyaim szárnyait az erősebb s boldogabb életnek igénye feszíti ; ez a fészek az én vallásos hitem. Ez a fészek a halhatatlan reménység hervadatlan ágaiból van rakva, s minél nagyobb a jobb élet reménye s minél erősebb s lángolóbb a boldogság vágya s szenvedélye bennem, annál inkább óvakodom e fészket elhagyni s azt szétszórni. E fészekből nézem a lelkem előtt nyíló végtelen perspektívákat, az én másik világomat ; e fészekből sipognak vágyaim — Utána, az eleven végtelenség, a végtelen jóság s szépség, Istenem s Uram után, mintha egyre azt hajtogatnák : Uram, jöjj közelebb, mutasd meg arcodat ! S ha nem is jön közelebb, s ha nem is lebbenti szét fátylát, akkor is úgy érzem, hogy vonz s hevít, s vonzalmaitól úgy vagyok, hogy türelmetlenkedik bennem az a mély, lefogott élet, mely folytatást sürget s a jobbat várja. De megint csak azt gondolom : fészekben vagy, még nem nőtt meg a szárnyad, — még csak pislogsz s napsugárba nem nézhetsz, — még sárga a csőröd s a végtelen szeretet énekeit még nem csattogtathatod.

Még nem, még nem ! Várj, tűrj, fejlődjél, dolgozzál ;

majd kirepülsz s elváltozol ! S ezt végre is megérttem s megnyugszom benne. Igen, várnom kell, meg kell várnom az új világba való kirepülés idejét ! Mit is tehetek mást ! Várok türelmesen s remélek boldogan. Nem sokat beszélek e fészkekről s e fészekből nyíló végtelen perspektíváimról, hiszen oly különös dolog ez, melyet csak a hit ért meg. De bár különös, azért mégis nagyon igaz. Nem volna-e különös az is, ha a csipkerózsának magva, melyet az útszélre söpört ki az őszi szél, ott a pocsolyák közt, a novemberi ködben álmodni kezdene s ha félrebeszélne szépségről, elegáns formákról, hajló, rengő termetről, napsugár-szótte pártákról, vadrózsaszínű menyasszonyi ruháról ; ha félrebeszélne arról, hogy ő majd oly szép lesz, hogy csodálatára megállnak az emberek s megbűvölve suttojják : Szébb vagy te még Salamon király pompájánál is. Ha továbbá még azt is álmodná, hogy udvarló pillangók körülkarikázzák s tiszteletére csalogányok éjjel szerenádot adnak. Bizony, ha az útszéli csipkerózsá-mag így félrebeszélne, hát kacagna az országút, a kavicsrakás s valamennyi keréknyom, s azt mondanák : megbolondult szegényke, lázban van, álmodik ; de hát majd magához tér, s belátja, hogy csalódik. Pedig dehogy csalódik ; hiszen a csipkerózsá-mag rózsavirágból, szépségből s szirmos gyöngédségből való, s valahogy emlékezhetik, hogy neki ehhez köze van, s remélheti, hogy az mind egyszer majd övé lesz. Csak az a félreértés oka, hogy korán gondolt rá, s hogy pocsolyák s keréknyomok közt gondolt rá. Hát bizony várjon csak s temetkezzék s rothadjon s csirázzék, mélyedjen a földbe, szürke feledésbe, s ha majd a napsugár kihúzza s kinyújtja, ha majd szétbontogatja s színezi s kifesti szirmait, akkor, akkor, igen, majd örülhet magának s eltelhetik saját lényének s szépségének szeretetével. Vagy mondok még mást is. Úgy-e az is különös lett volna, ha a pesti fővény sok száz év előtt azt álmodta volna, hogy itt minden talpalatnyi föld aranyat s a fűzés buckák kincseket érnek, — hogy itt néhány hold földön sok római legiót lehetne eltartani s Attila kincse is csak homok volna ez értékkel szemben. Hát erre is azt mondták volna, hogy álom biz ez, szép álom. Pedig ha a jövőben s az élet fejlődésében s az életnek minden öntudatot messze fölülmuló jövődőségében hisznek, inkább azt kellett volna mondaniok : «Lehetséges, hogy így lesz. Az élet s a fejlődés ezt mind meghozhatja ; várjunk tehát türelemmel s bizalommal». Nagy hitemnek s reménységemnek fészkeben pihenve én is azt mondom magamnak : várok s bízom, mert

érzem, hogy az élet, melyet magamban hordozok, nagy jövődőségek felé visz s érzem azt is, hogy a lelkem tartalma nagyobb minden öntudatomnál !

Az élet is nagyobb s gazdagabb minden elmúlt formáinál azért azt tisztelnünk kell s bízunk kell benne. Nem érhetjük el mélységeit, de következtethetünk azokra, s erőt s indítást veszünk belőlük az élet kialakítására. Ha pedig nemesen éltünk s lefoglaltuk a jó s nekünk való jelent, azzal legjobban szolgáltuk már a jobb jövődőséget.

Ime, ily mélység nyílik az üres madárfészek körül !

Ki lesz egész ember?

(1913)²⁸

Tele van a kertünk hársfavirág-illattal, s a levegő tele van szórva aranyos hímporral. Csupa élet s életcsíra s életvágy úszik itt körülöttem. A napsugár masszív aranyugárrá válik, mikor a szállongó hímporba belevilágít s egyre aranyos csillogásban villan föl, mintha örülne az élet ez özönének. Van azután e csendes életen kívül itt hangos élet is, van madárral, van rigófütty, főleg pedig verébcsiripelés. Az egész keretet betölti a veréb-apák s veréb-mamák öröme s ugyancsak a veréb-fiókok izgalma. A szomszéd házak padlásairól s a várások magas akácfáiról első kirándulásuk a kertnek szól. Ez az ő Rákosuk ; az ő guruló- — némelyek még csak gurulni tudnak — s az ő repülő-terük. Az öregek legyeket vadásznak, a fiatalság meg csipog, csiripel s farkat s szárnyat rázva s gurmand-izgalmaktól átjárva nagyokat nyel. De ami a fő ebben a júniusi dicsőségben, az, hogy itt veréb és fiók most oly mámoros, hogy nem retteg és nem fél, s hogy a szemlélő ember oly közel lehet hozzájuk s levetkőzteti rettegetett hatalmát, — nem veréb-ijesztő. Nem ellenség, hanem szomszéd, — nem idegen, hanem testvér, s élvezi a közelséget, azt, hogy mint odavaló érezheti magát a fölséges természetben, mint rész az egészben. A ritka érzés, hogy kapcsolatban érezheti magát a titokzatos, nagy világgal, sejtelmeivel s vágyaival, belelopja magát szívébe s mint öröm csendül meg benne. E belekapcsolódástól hangolódik a lélek ; ettől lesz oly hűrrá, melyen tovavibrál az öröm s a szépség ; a természet rokoni megérzésétől áhítattá válik figyelme, mellyel néz és lát, mellyel figyel és hall, s megérti, hogy ez az, amiről Malebranche mondotta : «l'attention c'est la prière naturelle de l'âme», a természet szerető megfigyelése a természetes érzésnek imája.

Jól esik ez a közvetlenség a lét megérzésében s ez a rokoni kapcsolódás az egésszel, s ezektől ébrednek öntudatára

annak, hogy bennem is folytatódik ugyanez a virágzó, szép s erős természet, — hogy bennem is kinövi s kiszövi magát új fajjára, — hogy én is egy alakja vagyok ez alakító, öntudatlan művészetnek, s hogy az élet vágyaival s az erő ösztöneivel kell ebbe belegyökereznem. Odatartozásomat nem szabad megtagadnom, kapcsolataimat nem szabad szét tépni; aki szét tépi, az csak satnyul, s gyöngül s meg nem érti magát. Tehát erős természetesség s bízó természetesség tölti el tudatomat, s valami olyan érzés, mintha közelebb léptem volna félreértett s eddig föl nem ismert rokonomhoz. Sokat fogtak rá a természetre; mondták, hogy tele van csábba és veszedelemmel, tele bűbájjal s kegyetlenséggel, tele ösztönösséggel és epedéssel; pedig főleg azt kell hangoztatni, hogy tele van erővel és kikezdésekkel, s hogy bele kell ezekbe állni, s az erőt föl kell magunkba szívni, s ahogy a hárs ez erőt hársfaiszépséggé s illattá, s az akác ugyanazt fehér virággerezddé s illattá változtatja: úgy kell az embernek a természet erejét, epedését s ösztönét a szellemi életben kivirágoztatnia. A régi görög bölcsnek szavát: «φύσις δαίμνία, οὐχ θεία», hogy a természet ösztönös, de nem isteni, egy magasabb bölcseséggel kell kiegészíteni, azzal, hogy az ösztönös természet az emberben változik el színében s istenivé lesz.

Az ember a Tábor, s ugyancsak ő a természet színéváltozása; da ha Tábor, akkor hegy és magasság és erő és szépség, s ha az, akkor meg kell vetnie lábát szélesen s föl kell nyúlnia magasan: bele kell kapcsolódnia a létbe s a valóságba, s szeretnie kell azt. Szeretnie kell azt, mint önmagát; hiszen e titkos valóság bennem női ki magát, s nem kérdezi tőlem, hogy hogyan tegye azt. Nem tudásomon múlik, hanem az öntudatlan élet organikus ösztönein, hogy e sejtek hogyan nőnek s oszlanak s hogyan kapcsolódnak; ehhez hozzá nem adhatok, ezen nem változtathatok; legföljebb nézhetem s csodálhatom s ismételtgethetem a szentírási mondást: «Ki adhat közületek gondjai által magasságához egy könyöknyit?» (Luk. 12, 25). A természet nem kérdezi az ember «gondjait», mikor szó, alkot s épít: a «gondok» már csak később jelentkeznek, azok csak felső fodrai a mélységnek. Gondok, gondolatok s filozófiák nélkül is a természet kinő bennem, sőt tudom, hogy szorosabban fog le engem s feltétlenebbül rendelkezik velem, semhogy felfoghatnám; előbb vagyok az övé, mint magamé.

Akarhatnék-e hát valamit nélküle vagy éppen ellene? Elszakadhatnék-e szülőmtől, alakomtól, létfeltételeimtől, ön-

tudatlan valóságomtól, s nézhetem-e sötétségnek, melyből való az erő s az élet? Emeljek-e falakat, állítsak-e palánkokat a természet s magam közé, — az egész s a rész közé? Ez a palánk holt gondolatok forgácsaiból állna, s ha elgubóznám magamat az erőteljes s meleg érintésektől, azt a gubót csak a félreértések s a félelmek szakadó szálaiból fonhatnám. Nem, nem, a természetet s erejét s szépségét nem nélkülözhetem. Félnem kellene magamtól, ha ellene s nélküle akarnék kiindulni az emberinek kialakítására, s ha oktondi módra újra akarnék valamit megkísérelni, ami annyiszor nem sikerült már s amit újra meg újra megsínlik az emberiség. Mi lett az emberből s kultúrvilágából, valahányszor a természetet meg nem értette s inspirációit félreértve, sötét szemmel nézett rá? ! Mily tévelyekbe sodródott, mily agyrémeket termelt, mennyi ostobasággal s bűnnel fertőztette meg a közvetlen érzéseket s az azokból folyó történet! Hogyan siklott ki lépten-nyomon, s hogy torzult el szellemében épügy, mint műalkotásaiban! Ennek megtapasztalásában mindenkinek része lehet, aki a berlini, vagy más nagy »Ethnologisches Museum« folyosóin s termein átkínlódik. Ez a ház tele van a lélek abortusaival. Undorral nézem a hindu, indián, perui, kínai kultúrának természetellenes vajúdásait, a hindu istenek szörnyképeit, a fölséges természetnek emberi torz utánzatait, — azt a kusza rajzot, azt a sok bogot és csomót, azt a perspektíva nélküli, lapos festést. Azt gondolom, hogy valami undok démon műhelyében járok, valami perverz művész őrzöngései közt. Mélyen átérzem, hogy itt az alakító lélek beteg volt, s az termelt bolondgombát eszében, képzeletében, kedélyében, mint ahogy a rothadó fa termeli a penészt. Szinte rosszul leszek ez utálatos alakítástól, végre azután megpillantok egy Apollót, egy görög istennőt, s szemeimről lefoszlik a démon ígérete s lelkemről oszlik a szomorúság, s ösztönszerűleg hátat fordítok minden torzításnak, s hálát adok Istennek, hogy az ember mégis csak ráakadt magára s a maga világára, hogy megpillantotta a helyes fejlődés perspektíváit s utat nyitott haladásának az erős, természetes természetesség szeretetében s értékelésében.

Erre kell hát haladnunk nekünk is; de *haladnunk* kell, *mennünk* kell *előre*, s az embert nemcsak mint a szép természet alakítását, hanem mint a természet tovafejlesztésének típusát kell a világba állítanunk. A szépség is természet; de a szépség csak sziluet, csak lengő körvonal, csak kerete a tartalomnak, s az emberi természetes szépségbe is tartalom kell,

az embernek megfelelő tartalom, mely nem lehet más, mint a természetet koronázó s a természetnek tulajdonképen értékét biztosító, szellemi világ.

Az erős természet e felsőbb értékekbe akar kivirágozni ; szenvedélye az, hogy fölfelé akar folytatást. Értsük meg e vágyát, s ne törjük le kúszó indáit. *Rosszul tesz, aki elszigeteli magát tőle*, mert megadja az árát ; de ugyan csak rosszul tesz, *aki a természet lovanövekvést megakadályozza s felsőbb aspirációit ösztönökbe s vérbe fojtja*. Abból is abnormitás s perverzitás támad.

Mindezt mélységesen átérzem a hársfaillatos, hímporos s életizgalmas kertben. Értem ugyan a rousseau-i szót, hogy «vissza a természethez», értem, hiszen az elgyötört test s az elkínzott lélek ösztönszerűleg kívánczik a természet erőforrásaihoz, de ezt a bölcs mondást nem úgy értelmezem, hogy a természetnek folytatását az emberi műveltségben s az embertípusnak igazabb s fejlettebb kialakítását tagadjam. A természet embert akar s nem vadat, szellemet akar s nemcsak ösztönt ; ezt a típust tehát nem szabad visszacsavarni az állatba, hanem segíteni kell a természetet, hogy azt kinőjje s kialakítsa magában. Azon kell lenni, hogy ami több s jobb lét pihen még bennünk, az fizikán, fiziológián, ösztönösségen s élvezeten át s mindezen túl érvényesüljön külön s jobb értékekben, milyenek a lelkiismeret, a kötelességtudás, az erkölcs s a vallás. A görög istenek s istennők a természet inspirációi voltak az ember külső alakjára nézve ; de nekünk az alakhoz tartalom is kell, s ezt a természetnek Istennel való érintkezésében, a természetnek Isten által való kiegészítésében találom meg.

Megtalálom. Ezt nem azért mondom, mintha keresném ; nem kell keresnem, hiszen bennem van. Ahogyan a kert tele van illattal s napsugaras hímporral : úgy van a lelkem tele egy felsőbb jelenléttel. Nem akarom *e jelenlétet* rendes nevén nevezni, mert akkor sokan azt mondják, hogy nincs úgy ; de csak jelenlétnak mondom, s azt senki sem tagadja majd s mindenki megérezheti. Ebben a jelenlétben kétféle kimondhatatlan «felsőbbtség» áll velem szemben, az *eszményiek felsőbb-sége*, melyek belém ragyognak s engem a jobbnak s nemesebbnek szolgálatára ösztönöznek, s azután a *kötelességek felsőbb-sége*, melyeknek hódolnom kell, hogy e hódolat által magam is jobb, nemesebb s erősebb legyek. Ez a jelenlét olyan a lelkemben, mint a világosság s az éltető lehelet s a bódító s kábító illat itt a kertben. Ezt érezte háromezer év előtt a

zsoltáros is, mikor azt énekelte: «Ránk van jegyezve Uram, orcád világossága; örömet adtál szívembe» (Zsolt. 4, 7).

Az ideálnak jelenlétét el nem tagadhatjuk; be vagyunk vele oltva; öntudatunkban úszik, mint az illat a levegőben. Egész természetünk e «felsőbbtség» vonzalma alatt áll, s mint ahogy a repkénynek akkor is, mikor a földön kúszik, organikus ösztöne van, hogy támaszt keressen, melyen a magasba fonódhassék: úgy lüktet bennünk a jobb, szebb élet s a tökéletesebb lét vágya, s akkor is, mikor sárban s alacsonyságban élünk, megérezzük a magasságok elmaradhatatlan vonzásait. E vonzásokból végleg senki sem akaszthatja ki magát. Lehet azokat félreérteni, lehet eltérőleg, sőt ellentmondólag magyarázni: de elköptatni erejüket nem lehet. Mit nem mondtak már jónak s rossznak a világon, — mit nem tartottak szépek s csúnyának: de azért az eszmény létezik és kihat és vonz. Hat és vonz akkor is, ha nem ismerjük tüzetesen s nem néztünk arcába szemtől-szembe. Szemtől-szembe látni azt úgy sem lehet; hanem minden ember csak önmagán keresztül, nevelésén, ösztönein, hajlamain át nézi s azért azután elmaradhatlan az is, hogy némelyek karikatúrákat, mások többé-kevésbé igaz meglátásokat vetítenek ki magukból. A maga teljes igazságában s fényében ember azt meg nem láthatja; de azért mégis benne élünk, mozgunk, vagyunk.

Ez a «*felsőbb jelenlét*» eligazít bennem mindent, — ez ad irányt akaratomnak s mértéket az élvezetnek, haszonnak, önzésnek, gyönyörnek, mely életemben jelentkezik. Akaratom e «felsőbbtség» behatása alatt a legfőbb s legszentebb akaratnak médiumává válik s a kötelesség teljesítésében teremti meg az emberi életnek tartalmát s értékeit.

Ez a «*felsőbb jelenlét*», ez a «*jelenvaló felsőbbtség*» az én Uram Istenem, ki lelkemben jár, mint az illat a hársfák közt, s kiről azt is mondhatnám, hogy ő az én végtelen, mélységes mennyboltom.

Tehát *erős természetesség s parancsoló eszményesség* kell az emberi élet teljes s boldogító kialakításához. A természetbe belenövők fizikámmal s fiziológiámmal, ösztöneimmel és idegeimmel, a felém világító s nekem parancsoló eszményiségbe pedig szellemi igényeimmel s akaratomnak a jóságot megteremtő erőlködéseivel. A természetet meg akarom érteni s azért szeretem s hozzáfordulok érdeklődéssel; de van azután más feladatom is az emberi világ kialakításában s azt magamban kell megteremtenem s az eszményi javakat önmagamból kell a világba állítanom. Azoknak belőlem s álta-

lam kell a világba jönniök. Szeretem ezt a körülöttem pompázó világot ; meríték erőt s inspirációt az égi kékségnek s a földi szépségnek óceánjából ; de a jóságot s eszményiséget, az erős élettudatot, a békét s örömet s a végtelen jövő-ségbe szegzett tekintetet, ezeket a felsőbb értékeket én magam élem át, én magam teszem s teremtem meg, s ez már nem a hársfaillatból s nem a napsugárból való, hanem a bennem nyíló világból, a világnak bennem kipattanó folytatásából. Ezekre az értékekre lelkemet az *engem eltöltő eszményesség* s a magát velem közlő *felső akarat* inspirálja. Ez az az új világ ! Tele vagyok tisztelettel e titkos, *nagy jelenlét* iránt, s vallásos lelkiismeretességgel nézem s figyelem a *felső akarat* megnyilatkozásait s indításait. Ez a tisztelet s lelkiismeretesség rákésesít arra, hogy a kötelesség sugallatait pontosan s tüzetesen megkülönböztessem hajlamaimnak, önzésemnek, haszonlesésemnek, élvezetvágyamnak ösztöneitől — mennyi e részben a zavar — s rákésesít arra is, hogy akaratommal átkaroljam az isteni akarat indításait, s hogy e révén lehozzam az istenit a világba s testet adjak neki jóságban, békében, örömben, szentségben.

Ez is világ, ez is valóság ; sőt enélkül nincs emberi világ, s barbár az, ki enélkül beérni akarja ! A hárs is attól szép, hogy a természet ily sajátos formában kihajtott benne : az *ember is attól lesz igazi emberi típus, hogy az isteni alakul ki benne, az isteni abban az eszményiségben, mely világít s abban az erkölcsi felsőbbségben, mely parancsol és eligazít.* Az élő Istennel való e kapcsolatot megtalálja mindenki a szíve fenekén, s ha komolyba veszi s kialakítja szerinte életét, meg fogja hallani a mélységben az «*élő vizek patakjainak*» csörgedezését. E megtapasztalás megér minden áldozatot, megér minden tisztulást s minden lemondást, — annál is inkább, mert csak a silányról s az alacsonyról s az ösztönösről kell lemondanunk, hogy cserébe a jobbat s tökéletesebbet vegyük. E megtapasztalás egyszersmind hasznos és élvezetes is. Mert ha nagy dicséretet mondott a tudományról Boutroux, mikor azt állította róla, hogy «*Toutes les occupations sont plus nécessaires que la science, mais aucune n'est meilleure*» : mi a vallásos s erkölcsös lelkületről mondhatjuk el igazán : «*aucune n'est plus nécessaire et aucune n'est meilleure*». Ami itt a legjobb, az egyszersmind a legszükségesebb ; sőt annyira szükséges, hogy igaz s egész emberség nélküle nem lehet.

Az erős természetnek folytatása a szellemi világ ; így éreztem azt meg a júniusi hársfák alatt.

LELKI KULTÚRA.

Gazdagság és szellemi élet.

(1897)²⁹

Merre tart utunk? Föl, vagy le? A szellemi élet, az életfinomodás, a művészi termelés, az ipari haladás: mindezek azt kiáltják a bámuló s megigézett embernek, hogy föl, csillogod emelkedőben van; gazdagságod biztosítja szellemi életedet. S tényleg, ha korunk rövid évtizedein áttekintünk, szinte belenyugodnánk e biztató szózatba; de mi egy korszaknak diadalmenete a történelem ezredeinek rombadőlt trófeumaival szemben? Mi egy századnak örömeke az elmúlt dicsőségek temetői fölött? Hátha ez is úgy múlik el, mint a többi; hátha diadalkapuján bagoly fog fészkelni s romjainak árnyékában kajlabirka keres enyhet a nap heve ellen? *Gazdagság és szellemi élet?* Elválaszthatatlan-e frigyük? Ez a kérdés áll sejtelmesen lelkem elé, s néhány gondolattal szeretném e rejtélyt megvilágítani.

Valamint a tuskón a hó fokozásával kitor az a finom, szinte anyagtalan láng; valamint a dörzsölt fémkorongon kipattan a villamos szikra; valamint a hullám hegyén fehér tajtékkal reng a víztaréj: úgy a gazdagság és jólét haladásával karöltve jár a szellemi élet szikrázása, villogása; *a földhalmozott gazdagságon kipattan a szellemi élet.* Úgy látszik tehát, hogy a szellemi élet, a műérzék, az életfinomodás, a művészet a gazdagságnak virága, s e virágnak illata az élvezet. A tünemények e láncolatában kell valamiféle oksági összeköttetésnek lenni. Hiszen a gazdag városokban rak fészket a szellem, s az inségnek nincsenek szárnyai, sem énekei. Athén, Róma, Páris földhalmozott kincsei igézik, izgatják, villanyozzák a szellemi alkotást, s a faluk unalma az eldurvulásnak csöndes gyalogútját tapossa. Barbár cölöp-épületekben a szellem is barbár, s hogy a hárfa ezüsthúrján a szívnek gyöngédebb érzelmei reszkessenek, előbb sodorni kell azt a hűrt s finomulni kell az újnak, mely a húrok közé nyúl. A munka diadalával nő a szellem hatalma is; a munka diadala pedig a jólét.

A gazdagság semmi egyéb, mint fölhalmozott munka ; a munka építi az életfinomodás lépcsőit, melyek lenn durva kőből, följebb márványból vannak vágva ; még följebb drága, puha szőnyegekkel borítva, ragyogó oszlop- és szobor-sorokkal díszítve fölvezetnek tisztább, illatosabb magaslatokra, a művészi élvezetek régióiba. Gazdagság nélkül primitív vityillók nyújtanak enyhet nyomott lelkű embereknek, s a puszták szegény, piszkos fiainak a pálmák nem regélnek a szellem győzelmeiről.

A gazdagság e nagy befolyását a szellemi élet legdiadalmasabb korszakán, Athén virágzásán tanulmányozhatjuk.

Görögország a perzsa háborúk után fölszívta az Égei-, az Ióni-, sőt a Fekete-tengernek gazdagságát ; Athén monopolizálta a görög kereskedelmet ; fölmérhetlen kincsek özönlöttek falai közé ; az anyagi föllendüléssel együtt járt a legpezsgőbb szellemi élet ; Athén lett központja Görögországnak, hol a hellén szellem legragyogóbb hordozói, filozófok, művészek találkoztak ; sehol sem találtak kedvezőbb talajt érvényesülésükre, sehol annyi láthatatlan lökést, annyi lelki indítást tehetségeik kifejlesztésére.

A szellemi életnek e hatalmas föllendülését az anyagi virágzás hozta Athénre. De jóllehet hozta, nem mondhatjuk, hogy a gazdagság volt megteremtője. A gazdagság nem a szellem ; a fölhalmozott munka nem a lélek lekötött feszereje ; a gazdagság nem művészet, nem életteljesség, hanem csak kelléke a lélek ébredésének ; puha pelyhes fészke a szellem tollasodó fiókjainak ; sőt többet mondok : izgató szer, valóságos méreg, mely bizonyos körülmények közt életet, ellenkező esetben halált okoz.

Az a kérdés tehát, mikor kelléke a lélek ébredésének, mikor fészke a szellem tollasodásának, mikor izgató gyógyszer a nemzetek organizmusának?

Először akkor, ha a népek a gazdagságot szellemi életüknek fejlesztésére, szellemi kamatoztatásra fölhasználni tudják. A nép kultúrájának, mely szellemi munkából való, arányban s összhangban kell lennie a gazdagsággal, mely az anyagi munkát képviseli ; mert különben ha nincs arány köztük, nem fogódznak egymásba, nem nyúlnak egymást segítve, egymást előmozdítva az élet ezerféle eresztékeibe.

Mit használna például, ha az ausztráliai négek hatalmukba kerítenék az európai opera-színházakat s a klinikák és múzeumok eszközeit? Róma is gazdag lett, gazdagabb, mint Athén ; de a rómaiak mint parvenük jöttek a Közép-

tenger keleti partjaira, kik az ott virágzó kultúrát legjobb esetben lefoglalni tudják, de nem képesek azt önállóan művelni s tovább fejleszteni. A rómaiak barbárok voltak akkor, midőn a magasfokú görög kultúrával találkoztak; termékeit összeharácsolták, Rómába cipelték, megszerették, de ők a művészetnek nem mesterei, hanem legföljebb mecénásai lettek. A rabló is összelophat és rabolhat gazdagságot, de ez a fölhalmozott munka nem képes termékenyítőleg hatni szellemére.

A gazdagságnak tehát olyannak kell lennie, mely a lélek erőire visszahat, a gondolkozást keltegeti, a fantáziát izgatja, a szellemi látókört tágítja, a világgal érintkezésbe hoz s fensőbb műigények által biztatólag, bátorítólag hat a teremtő művészetre. A közönségnek e szelleme visszahat a tehetségekre, sokat s nagyot merve nyúlnak a legnehezebb problémák után is; Herakleitos, Plátó, Aristoteles és Thukidydes, Aischylos, Sophokles, Euripides és Aristophanes, Phidias és Polignotos, a gondolat s a kifejezés mesterei, egy magas műveltségű társadalomnak, a tudomány s a művészet iránt érdeklődő népnek ünnepelt kitűnőségei voltak.

A gazdagság tehát a nép munkájának gyümölcse s magas kultúrájának élesztője legyen; *azután pedig szükséges*, hogy ne szorítkozzék arisztokratikus szűk körökre.

Athén demokratikus köztársaság volt; a polgárság nagyjában mindkét irányban haladt elő, úgy a gazdasági, mint a szellemi téren; az érdeklődés a művészet iránt általános s a műigények fokozottak voltak. A társadalom műérzéke a műtermékek keresletét fokozta s elismerése a tehetségek ambícióját ingerelte. Ily kedvező körülmények közt a görög szellemnek ki kellett fejlődnie, mint a pálmának, melynek gyökereit a víz mossa, a koronáját a nap tüze perzseli. Mondom, a görög szellemnek, annak a szellemes, izgalmas, tehetséges görög természetnek; mert hogy Sarmatia fenyőerdői közt a gazdagság nem nyújt szellemi impulzusokat, legalább nem plátói és phidiási szárnyalásokra, — az iránt a materialista történetmagyarázat sem hagyhat kétségben.

Szellem kell oda is; a gazdagság a talaj; de minden attól függ, vajjon pálma vagy boróka nő-e benne; a gazdagság fészek, de a tojástól függ, vajjon a csalogány éneke vagy a szarka nyögése hangzik majd a pelyhesedő fiókok bölcsődalául.

Még egy kellékről kell megemlékezni, s ez a földolog.

A gazdagság csak akkor talaja a szellemi életnek, ha munkára indít, ha tevékenységre serkent ; a gazdagság csak akkor szárny, ha fölszabadít a nyomorúságtól s gondtalanul az eszmék szolgálatába állít. De ép ez a kellék a legveszélyeztetebb. Mert a gazdagság rendszerint puhít és ernyeszt, tétlenségre s lelket ölő élvezetvágyba sodor. Mikor fog tehát munkára serkenteni, mikor fog szárnyalásra lendíteni? Ha bírjuk ugyan, de nem szolgálunk neki ; ha eszközül használjuk föl, de célt nem látunk benne ; ha függetlenítjük lelkünket szeretetétől.

Ez a fődolog ! S ez egyszersmind a szellemi élet, a haladás és műteremtés szírtje, melyen sorba hajótörést szenvednek a kultúrák s hajótörést fog szenvedni alighanem a miénk is.

Athén s Róma haladása a gazdagság szeretetén, a birvágy s az önzés szírtjén ment tönkre. A perzsa háborúk után beözönlő kincsek kifejlesztették a régi kapitalizmust, s ez aláasta a népek terménygazdaságát. A paraszt tönkrement, a parasztbirtok helyébe a latifundiumok léptek, melyeken rabszolgák dolgoztak. A vidék elnéptelenedett ; a tömegek a kikötő-városokba özönlettek proletár tengődésre. A mindinkább gazdagodó kereskedőkkel, uzorások- s latifundiumosokkal szemben állt a kiéhezett tömeg. A régi erények elvesztek, s az új rétegek tulajdonságai kiverődtek a társadalom fiziognómiáján. A közügyek szeretetét kiszorította az önzés és a megvásárolhatóság, a küzdelmes honvédő bátorságot gyávaság és puhaság váltotta föl. A polgárkatona helyébe, ki «pro aris et focis» harcolt, a zsoldos lépett, kinek sem oltára, sem házitűzhelye nem volt. Mindez megkondította Athén és Róma fölött a halálharangot. Ez a harang aranyból volt öntve s kiszípolyozott népek vérével keverve ; a kötelén előbb már fölakasztották a nemzeti jólétet, s ezt a kötelet versenyt két csúnya hatalmasság húzta : a telhetetlen önzés s az éhes irigység.

A gazdagság szeretete tehát tönkreteszi a műveltséget, mert tönkreteszi a népet, elbarmosítja, lealacsonyítja azt.

Hozzá kell vennünk még azt a körülményt is, hogy az önzés közvetlenül is megöli a teremő műérzéket. Mert mihelyt a pénzvágy tüzeli a művészi tehetségeket, elhagyja őket a génusz. Az önzés korszakában kiapadnak a költői vénák ; a teremő erő a szolgaszennvedéllyel ölelkezik, s gyümölcssein meglátni a tisztátalan motivumok vonásait. A művészet sivár, lelketlen és szárnyaszegett lesz ; termékei szegényesek ; vásárra készülnek s nem oltárookra ; szenvedélyeknek hízeleg-

nek s embereket nem nevelnek ; nekik is csak egy motívumuk van : pénzt, minél több pénzt szerezni.

Tessék ezek után végigtekinteni az európai civilizáción, vajjon nem nézzük-e ki e civilizáció csillagzataiból, hogy nem kelnek, hanem alkonyodnak? Nem reszketnek-e fénynyalábukban a civilizáció bomlásának halavány sugarai?

Ó gazdagság, te vagy a szellemi élet talaja, de egyszerűsmind sírja ; te vagy a génusz dajkája, de a génusznak, ha élni akar, gyűlölvé kell téged fölhasználnia, s nem szabad szeretve neked szolgálnia. Méreg vagy ! Pici adagokban életet, nagy adagokban halált osztogatsz. S mily nagy halottaid vannak : Athén, Róma és — Európa?

Szigorú erkölcsökkel s egészséges közszellemmel párosultan tehát a gazdagság szárnyat ad ; erkölcstelenséggel karonfogva pedig igába, szolgaságba görnyeszt.

Az igazi szeretet.

(1903)³⁰

Egy híres német író azt mondja, hogy ha föl akarjuk magunkban szítani a megfogyatkozott vallásos érzést s lendületet kívánunk adni eltörpült gondolatainknak, hogy akkor térjünk be a Vatikán sixtinai kápolnájába. E kápolna falaira vetítette Michel-Angelo a keresztény hitnek nagy igazságait oly képekben, melyek a kinyilatkoztatáshoz méltók. E falakról szól hozzánk az igazság fölséges hősköltemény gyanánt; e falakról merednek lelkünkbe a próféták, nem úgy, mint ahogy mi azokat kis bibliáinknak emlékei után magunknak elképzeljük, hanem mint valóságos hősök; e falakról árad lelkünkbe a szent történeteknek eleven élete; azok, akik ott szerepelnek, azok nem gyöngé, szegényes alakok, hanem fél-istenek. Ó be jó ott lennünk, ott, hol minden nagy, minden fölséges és isteni! Nem is csoda, hogy e környezetben mi is megerősödünk s hősies lelkekké leszünk!

Igy értette azt az a német író, hogy a Sixtinában a hit szárnyra kel. S ugyan hová menjünk a megfogyatkozott szeretettel, hogy azt fölpezsdítsük? Miféle múzeumokba, templomokba zarándokoljunk? Mily alakoktól, rajzoktól, képektől kérjünk a meggyengült szeretetnek sugalmazást, lelket és tüzet?

Erre is azt mondom, menjünk oda, hol a szeretet isteni kialakításban jelent meg; menjünk oda, hol oly formát öltött, amelyet Isten gondolt neki, s amelyről tudta, hogy meghódítja az emberi szíveket.

S hol jelent meg a szeretet isteni kialakításban?

Ha a *természetes rokonszenv*hez mentek, mely a kedves gyermeket becézi, mely szereti a barna vagy a kék szemet s elédeleg az arcoknak bársonyán, üvegházba tévedtetek; ott pálmák nem nőnek. Az érzéki rokonszenv szalmatűz; tűz, melyet letarolt virágból élesztenek. A rokonszenvnek szárnyai rövidek; szeretete inkább kedvtelés; áldozatokat nem ismer, mert önző. — Ha az arc rózsái hervadnak s az élet

ősze beköszönt, az érzéki szeretet is fázékony lesz, s nem talál már mit szeressen az emberen, hiszen az arca halavány, a szeme kialudt, a termete lekonyult ; mit szeressen hát rajta? Olyan ez a szeretet, mint a kóbor méh őszkor, nem talál már virágot, melyre szálljon. — Ahol a szegénység ijeszt, s a nyomorúság lakik, ott ez az «ámor» beteg, szenvedélyének ija gyöngé, húrja laza, nyilai nem gyujtanak. Ez érzéki szeretetnek melegétől nem lesz tavasz a földön, hanem tél. Pedig a szeretetnek tüzesnek, erősnek, küzdelmesnek kell lennie, mely legyőzzön rokonszenvet, ellenszenvet, gyűlölséget, betegséget, nyomorúságot, halált. No ilyet a rokonszenvnek földjén nem találunk !

Ha elküldtök *az anyai szeretethez*, oda szívesebben elmegyek. Ott meleg szívből langyos forrás fakad, meleg kertet öntöz. Igaz, hogy zárt kertet. Kis oázis a család a pusztában ; kedves, meghitt kör a szívtelen, önző emberáradatban. A család puha fészek ; puha igen, de kicsiny ; kevesen férnek el benne. Az anyai szeretetnek szárnyai szintén rövidek ; kevesen szorongnak alattuk. Szeretetének határait a vérrokonság vonja meg, s ahol az megszakad, ott ő nincs otthon ; az nem az ő kertje, nem az ő fészke.

Ha elküldtök *a fajszerethez*, vagy az emberiség öntudatát ébresztitek föl bennem, érzem, hogy ez a húr is hangos bennem. Testvérem mindenki, aki mondja : homo sum. Ember és testvér, két szó, egy valóság. De itt is sok a hiány, sok a baj. A közös törzson, mely a faj s az emberiség szeretetét hordozza, erdő nő ; ágai eszkimók, néger, angolok és búrok, németek és franciák. Nemzetek érdekei, fajok harcai dúlnak köztük. — Bizonyítani kell már, hogy ezek mind testvérek, mert nem úgy éreznek, mintha testvérek volnának ; tudomány kell hozzá, mely az öntudatot ápolja. Jaj a szeretetnek, melyet tudományra bízok.

Ime szeretetünk szűkkeblű, kicsinyes, bármerre nézzünk !

Hagyjátok el ; ne botorkáljatok itt lent ! Ha a szeretetnek újjászületését keresitek, azt ne a szemekben, ne az arcon, — ne puha fészekben s a humanizmusnak thézisei közt keressétek ; ott meg nem találjátok. Keressétek ott, hol a szeretet tüzes ; tüzes attól a *tűztől*, mely nem üvegházakat, hanem világot melegít ; keressétek ott, hol a szeretetben *lélek* van, mely áldozatokat is tud hozni ! *Szárnyalás* kell az igazi szeretetnek, mely szárnyainak árnyékával is enyhülést, üdülést hoz a szenvedő világnak ; *extatikus lendület* kell neki, mely repülni tanítja az áldozatnak szeráfjait, — mely mint Mózes

énekének sasmadara «*provocans pullos ad volandum*», fiókjai fölött repked, s ébreszti bennük a vért, mely magasba tör.

Erre nem elég a *rokonszenv*, nem elég az *anyai*, nem elég a *fajszerelem*; erre *isteni szeretet* kell. Isteni, mely minden embert faj, nyelv, nemzeti különbség nélkül, — minden embert, szegényt, beteget, szomorút, kétkedőt szeret. Isteni szeretet, mely az egész embert, testét és lelkét, szívét és idegét gyógyítja. Csak isteni szeretet való az embernek, mert emberi kín csak isteni szeretetből enyhül. Különös, de igaz : a szenvedő embert csak isteni szeretet képes meggyógyítani egészen. S ugyan miért? Azért, mert minden emberi kínban s bajban a test s a lélek is szenved ; lélek és ideg, szív és test kínlódik. Minden emberi bajban a lélek is elborul, a szív is szomorú : minden kint tehát csak az a szeretet gyógyít meg igazán, mely nemcsak a testet, hanem az elhaló reményt, az elborult lelket is tudja gyógyítani !

Ezt megtette az isteni szeretet. Nem oszlatta el a kint, a bűt, a bajt, — nem számúzta a szegénységet s a nyomorúságot, s mégis meggyógyította valamennyit, mert harmóniát, szent békét, megnyugvást hozott közéjük. Éjjel jött, télen jött, barlangban lakott, szegénységbe öltözött. Nem hozott magával fényes mennyországot, nem melegítő napsugárt, nem puha jászolt, nem hímes takarót ; egyet hozott magával : anyagi éneket. Éjbe, télbe, szegénységbe, elhagyatottságba harmóniát hozott ; harmóniát a szenvedőnek, még akkor is, ha gyógyíthatlan ; harmóniát a vaknak, ha szemét megnyitni nem is bírjuk ; harmóniát az árvának, ha anyját vissza nem is adhatjuk ; harmóniát a haldoklónak, ha életének hervadó őszét tavasszá át nem is változtathatjuk.

Ezt a szeretetet hozta közénk az Úr ; ez az az isteni szeretet, mely mindent gyógyít, enyhít, — mely minden bajra ír !

A szentek is így szerettek, szerettek isteni szeretettel, ez ömlött el rajtuk, ez gyakorolta azt a bűbájt, azt a mély benyomást, mely lelkükből embertársaikra vetődött.

S ha szeretetről, még pedig isteni szeretetről van szó, melyet Krisztus hozott le közénk, az senkinek szívében sem fogamzott meg oly tüzes szenvedéllyel s a külső embert is annyira átalakító csodaerővel, mint amilyen Assisi szent Ferencnek szívében égett, s szívéből sebeiben kiverődött. De nem is volt szent öröm, béke, kedvesség, harmónia oly nagy Krisztus Urunk valamely szolgájában, mint amilyen eláradt Szent Ferenc lelkében. Ezt jeleníti meg az a flórenci

kép, melyet Fra Angelico festett. Szent Ferenc szegényes ágyon fekszik, karjait mellén keresztbe teszi, körülötte a szent szegénység s az egyszerűség ünnepe: de az ágy előtt áll a megtestesült szépség, az Isten angyala, s hegedűjén húz édes dallamot az elragadtatásban fekvő Szent Ferencnek. Tudjátok, mily dalt húz? Himnust-e, zsoltárt-e? Eltalálom,— húzza a szent szeretet «Énekének-énekét».

Tanuljuk meg ez énekét s csitítsuk el vele mindenekelőtt saját szívünk bajait, hogy azután más szenvedőket is megnyílhathassunk. Teremtsük meg magunkban *a béke s az öröm harmóniáját*, hogy másokat is részesíthessünk benne. Menjünk szerteszéjjel a világban s énekeljünk szeretetből. Sok a meghasonlott, a díszharmonikus lélek; azoknak harmónia kell. *Az árvának élete díszharmónia*; elpattant legédesebb s legbeszédesebb húrja: nincs anyja; szeressük őt; ha szeretjük, összekötjük az elpattant hűrt, s az azt zengi majd neki, hogy mégis csak szeretik őt. — *A szegénynek élete díszharmónia*; a kietlen s kegyetlen élet bűg neki szomorú énekét, énekét, amilyen a vihar éneke; öntsünk lelkébe megnyugvást; árasztunk szívében, — mely sötét! — karácsonyji fényt, s akkor abban a lélekben is megcsendül az angyali éneknek nekünk való akkordja: béke a földön a jóakaratú embereknek. *A vigasztalan haldoklónak élete díszharmónia*; közeledjeteke szeretettel hozzá, de olyannal, mely elhaló életében is napsugár és öröm legyen; olyan szeretettel, mely a földi élet szomorú haldoklásában is örök életről tud beszélni; olyan szeretettel, mely az élet telében örök tavasz pacsirtadalát zengi; télen pacsirtadalt. — *A pincelakások nyomorultjainak élete díszharmónia*; ne küldjeteke oda szeretetet, mely világias és földi, s a pincelakásból még sem bír palotát varázsolni; a földi szerencse napsugara ne táncoljon végig fényes napfoltokkal azokon a kiaszott alakokon; küldjeteke oda szeretetet, mely más világosságból táplálkozik, amely a szenvedés sötétségében is derült.

Testvéreim, ezzel az isteni szeretettel járt Szent Ferenc, s jöllehet szegény volt, mégis énekelt; sőt éppen azért, mert Krisztus szegénye volt, azért énekelt. Ezzel az isteni szeretettel járjunk mi is, s boldogulunk magunk s boldogítunk másokat. Hogy is ne? Hiszen az evangélium szerint a szeretet a legnagyobb parancs; — az apostol szerint a szeretet fölülmúl minden tudást; — a történelem tanúsága szerint a szeretet hordozza a műveltséget, és saját tapasztalatunk szerint csak az él boldogul és lelkesen, aki forrón s igazán szeret.

A gondviselő Isten.

(1909)³¹

Júliusi délután volt, mikor a nagy angol hajó fölényesen hasogatta a Charybdis örvényes hullámfodrait, s mi a földéletről néztük a napfénybe s ragyogó kékségbe merült, szép világot. A kalábriai partok sziklái forrók voltak, s mintha lázas gyermek lett volna, úgy nézett ránk messziről, fáradtan, félig nyílt szemekkel Reggio; ellenben Messina látóképe friss üde vonás volt a régi kultúrvilág kimerült, de még mindig szép arculatán. A többi sziklafészek a két parton a maguk khaotikus, görög, latin, norman, arabs, spanyol vérkeverékével, miszticizmusukkal s pogányságba kevert kereszténységükkel, furcsán néztek le a magasból arra az új világdarabra, mely az angol hajóba szorult; az a skót hajólegénység s a magyar falvak tenyerestalpas népe, a sárosi szempléni tótság, a bakonyi svábok, ezek az ethnológiai gyermekarcok úgy festettek a Graecia Magna klasszikus színterén, mint az agyagpart szitaló göröngye a régi szilúr-sziklákon; távoleső világok állnak itt közel egymáshoz, közel, de csak a térben.

Ezekről a gondolatokról áhítatos lettem, de áhítatom nem volt lágy, édes érzés, hanem kemény, erőteljes hangulat; a világfejlődés nagy méretei tükröztek lelkemen, s átéreztem, hogy a fejlődésben levő világ egyre tördel embert, kultúrát s történetet, s kitagadja s száműzi az előbbi korok gyermekét; idegenné lesz az ember e perspektívában a földön, kultúrája mint a tavasz virága, melyet maga a napsugár, a virág fakasztója, hervaszt el; nyelve, énekei, mint csontok zörgése. Csak az élet biztonsága s reménye s a világ szépsége teszi, hogy e nagy idegenség dacára otthon érzi magát az ember a földön.

Amit észrevett akkor, mikor e varázs vész, s az erőszak letépi a virágról a szépség fátyolát, mit érezzen, mikor a föld reng s elvész bizalma a lét föltételei iránt? Ah, akkor lesz csak igazán idegenné, s nem bírja el a szörnyű valót: azt, hogy a föld, hogy hazája s szülőanyja tüzet lehelő, életet nyelő szörnyeteggé változott, s belezendül a hívő lélek is, mikor a

szenvedésből született kétely, az a nagy, fekete gondolat nehézkes varjúsárnyakon suhog el a rombadülő világ fölött s károgja: «Filozófok, hol van a rend? Theológok, hol van a gondviselés? Hívők, hol van a szeretet Istene? Nem veszett-e nyoma a nyers erők tülekedésében, hogy lábnyomának nézzem-e a tüzes lávát s a rothadó hullát? Mivé foszlottak szét annak az atyának vonásai, kit az ember a Miatyánkban bízva s szeretve emleget? Hol van ő, aki szabadít a gonosztól? A kétség sötét foltja éjszakává tágul s a fekete gondolat nyomában a skepszis s a bizalmatlanság varjai lepik el a hit világát; sötétlik tőlük templom, sírdomb, s a keresztfá karjain is ülnek s kárognak: «Emberék, hogyan pihenjete meg Isten karjaiban, mikor Moloch karjaivá váltak, melyekkel százezreket dobál a szenvedés s a halál örvényébe s gyermeket és anyát bekerget sötét gyászba? Nem változik-e emberi érzések hideg méreggá, melytől meghal hit, remény, bizalom? Csoda-e, ha összetörik az ember a maga hitében, miután összetört a háza, oltára, teste, s halálküzdésbe fúlt imája, a Miatyánk?»

Úgy-e hideg, fekete gondolatok ezek, fekete varjúkárogás, mely onnan a szicíliai partokról hangzik szét a művelt világban?

Tényleg, feketének fekete ez a kétség, de gondolatnak kevés, zene és harmónia nincs benne, hanem csak károgás, s az ember, ki így alakít, a fekete gondolattal szemben gyöngé s ép azért szerencsétlen művésznek bizonyul. Koncepciója nem művészet, s gondolata nem belátás, hanem tévedés és torzítás. Kell, hogy a fekete gondolatoknak is mesterei legyünk s legyőzzük a lélekrengést, hogy a földrengésnek is valamikép uraivá lehessünk.

A fekete gondolatok voltaképp gyöngé gondolatok, melyek a korlátolt, gyöngé emberi lélek vetületei, voltaképp pedig foltjai. E fekete gondolatok az ember beteges theológiájából valók. Ő oly Istent gondol magának, aki nem győzi lefogni a hatalmas világot, tudniillik emberi istent. Hát minek gondol ilyet, s ha gondolt is, minek ragaszkodik hozzá, mikor látja, hogy szenved e bálványától?

Ki tehet róla, hogy érzelmeink lágy anyagából gyúrjuk az Isten képét, s hogy a gránitot s porfirt s a föld sziklabordáit nem használjuk hozzá? Ki tehet róla, hogy vérünk sugallatát követve puha fészket rakunk helyéből s édes otthonról álmodunk a mulandóság szakadó partja felett? Ki tehet róla, hogy vallásosságunkban is partikularisták, sovének s nemzetiek

vagyunk, s hogy műveltségi fokozatok, életkorok, sőt még osztálykülönbségek is színezik a Fölségesről való fölfogásunkat? Mikor aztán az ilyen agyagbálvány összetörik, nagy a jajveszéklés, s az ember megsiratja istenkéjét, vagy meg is haragszik rá. Pedig az Irás szava ma is érvényes: «faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad». Az anthropomorf s paidomorf gondolatokból ugyanis folyton ki kell hámoznom a theológiai s ethikai mélyebb eszméket, hogy egyre igazabb s tartalmasabb legyen vallásosságom, s nem azt kell kutatnom, hogy hogyan képzelem el én, hanem azt, hogy hogyan akarta Isten a világ gondját viselni. Gondolhatom-e, hogy emberileg intézi? Soha, soha, azt nem teheti; Isten a világ gondját csak istenileg viselheti. Az Isten pedig a világról azt gondolta, hogy a világ fejlődő világ legyen, melynek perspektívái reánk nézve beláthatlanok, s e fejlődésbe állította bele az energiákat s az embert is; az is bele van állítva a neki való időbe, a maga világába, nem a lávák folyamai közé, sem a száuruszok szigeteire, hanem abba a korba, mikor már aránylag nyugodt volt a föld s elviselte hátán az embert és házát. Bár az aránylag újabb közetrétegek, amilyenek Calabriát s Sziciliát is hordozzák hátukon, most is még meg-inoghatnak. Régen sokat rengett a föld, ma már ritkábban. De azért a fejlődés tovább is tart, s az nem eshetik meg baj, küzdelem és szenvedés nélkül. Hiszen nagy, általános törvények kereteibe van illesztve a lét, s az ember előtt a történetes folyama meg nem áll, nem is tér ki neki, sőt harcra, ellentállásra szorítja, kineveli küzdő erőkké energiáit, melyekkel győzhet, de el is pusztulhat. A világ bordái most is ropognak, ha nem is gyakran, de legalább néha; a hegyek megindulnak s a földalatti tűz 10 ezer lábnyi magasban kigyújtja fáklyáit s elpusztíthatja az embert, mint a száraz avart.

S ez mind rend, csakhogy isteni rend, mert isteni gondolat, isteni terv! Az Isten teremtetette a mechanikát, az állította bele a természetbe az embert; s tény, hogy nem emeli ki a világfejlődésből, még ha ezerszámra pusztul is el. Van a világban igen sok baj és szenvedés, ami mint büntetés is szerepel az Isten világtervében; ott van a legnagyobb földi rossz, a halál is, mely a mostani világfejlődésnek s haladásnak egyik legszükségesebb föltétele s így az egészre nézve előny is, áldás is. S ugyan kit lep meg az, hogy a világrendben helyet foglal a halál is, ez a régi jó ősmérsőnk, a legnagyobb földi rossz s a fejlődésre nézve a szükséges jó egyben? S ki botránkoznék meg e régi, zörgő vendégen?

Pedig annak a színező s a világot emberileg koncipiáló logikának, mely Messinától s Calabriától az isteni gondolatokat is fejleszteni kész, azt kellene mondani : nem lehetséges, hogy legyen Isten, ha van halál ; nem fér össze a koporsó az oltárral. A kalábriai nagy sír szélén az ember tényleg így gondolkodik, az emberi érzés ily gyermekes autoszuggestióval így kételkedik, s nem veszi észre, hogy ez a látvány, a százezreket kaszáló halál, a széles földön folytonosan arat, hogy akár van földrengés, akár nincs, több százezer sír nyílik s csukódik évenként a világon, s hogy ez mind rend, rend ; a halál is rend. S ha a halál sötét, abból csak az következik, hogy van azon a világrenden árny is, homály is, de meg, hogy az emberi szem sokszor színvak az isteni fölség szírványaos pompájával szemben s könnyen könnybe lábbad és sír.

Igazítsuk hát ki az emberi gondolatot, s az Istennek s terveinek s gondolatainak első jellegül tűzzük oda, hogy az a Végtelen nem ember ; ha Atyánk is, nem ember ; ha jót is akar, de a szíve nem emberi szív ; az ember és szíve — az csak vetülete, parányi szikrája világokat alkotó s megroppantó hatalmának. Ez a fölismerés világosságom lesz, s emellett a rengő földön, a zivatáros óceánon, a szakadó hegyeken észreveszem az Isten arculatának vonásait, s leolvasom róluk, hogy gondolata, következésképp gondviselése is nem abban áll, hogy ne legyen harc és baj, ne legyen halál és pusztulás, hanem hogy a Fölségest relatív valómon s gyöngeségemen túl kell keresnem s értékeimmel pusztuló világok dacára hozzáfűződnöm. Mert értékeimet, lelkemet s Istennel való összeköttetésemet érzem, ahogy érzem az élet s a világ relatív voltát ; tudom, érzem, hogy jóllehet a földhöz tapadok s benne gyökerezem, de azért fölényesen emelkedem ki öntudatommal jóból, rosszból, mulandóságból és időből ; érzem, hogy a világenergiák szisztémája <véges>, s hogy akár harmóniában, akár harcban álljanak, akár szőnyeget terítsenek, akár tenger- és földhullámokat gördítsenek elém, én a végtelen értelem és akarat felé sietek lelkemmel, s hiszem s vallom, hogy életen, halálon, virágos kerten és temetőn túl érdekelve vagyok ; az édes haza csakúgy, mint a rengő láva tehát nekem nem minden. Svéd Krisztinával szólva : non mi bisogna, e non mi basta ; az egyik ki nem elégít, a másik le nem tör. Így alakítom én a sötét gondolatokat, így leszek a földi bajnak-jajnak, ennek a fekete agyagnak szerencsés művésze, mert gondolatot s napsugárt gyúrok bele.

A szemlélődésemben Isten-félté lettem, de nem muzsik.

Úgy látszanék ugyanis, hogy az Isten s a világ mechanikájának erői kislelkűvé tesznek s skeptikussá kultúra s boldogulás iránt s tolsztoji passzivitásba ringatnak bele ; de ez az éremnek az egyik oldala ; a másik pedig az, hogy ellenkezőleg, passzivitásból kiemelnek, s a lehetőségig izgatják, sőt erkölcsi szükségességig fokozzák az ember munkáját s harcát. Ha ugyanis Isten fejlődő világot akart, s nem adja készen a jót, ha a világ erőinek koncertjébe fektette a boldogulást, s harcból akarja kiemelni azt : akkor az ember is mint része az erők e rendszerének, az Isten gondolatai szerint rá van szorítva, hogy küzdjön s érvényesüljön minden erejéből. Az ember is, a kultúra is, csupa erőkészlet ; ez erőkészlet rendeltetése, hogy kifejlődjék, hogy kiadja erejét észben, akaratban, feltalálásban, vívmányokban, intézményekben ; rendeltetése, hogy az embert erőssé s győzedelmessé tegye, villámmal, ócéánnal, bacillussal s minden életet s erőt pusztító befolyással szemben. Akarja, hogy a villámot megismerjem s lefogjam, — akarja, hogy a tengeren ne tutajon, hanem gőzhajón járjak, — akarja, hogy gyermekemet a diftheritisz meg ne fojtsa, — akarja, hogy erőit fölhasználva, a természettel szemben minél jobban érvényesüljek. Ha értünk a világ lefoglalásához, közelebb férkőztünk az isteni akarat érvényesítéséhez ; ha célszerűbben építünk hajót és házat, ha észszerűbben és egészségünknek megfelelőbben élünk, ha szérumokat fel-találunk s a halál penészflóráját jobban pusztítjuk, akkor a gondviselés alkalmasabb szolgálainak bizonyultunk. Ne mondd : ha Isten akarja, összetör a szélvész, belénk üt a villám, meghal a gyermek ; ez török theológia s nem keresztény föl- ismerés, mely szerint Isten az örök, a folytonos tevékenység, melynek képe a világfejlődés, az a folytonos alakulás és újulás ; a keresztény gondolat azt dörgi felénk : teljesítsd előbb te az Isten akaratát ; fejtsd ki erőidet ; sűrgesd a több belátást —, ez isteni világosság ; siettesd a győzelmet a betegség s halál fölött, — ez isteni erő ; s a társadalomban is ne azt hajtogasd, hogy Isten akarata a szegénység s a nyomor, hanem gondoskodjál keresetről, tisztességes lakásokról, iskolákról ; pusztítsd a penészgombát és a bűnt, hogy az emberek kötelességük öntudatára ébredjenek a gondviselésnek természetes követel- ményeivel szemben, hogy öntudatára ébredjenek annak, hogy küzdeni, alkotni, teremteni, dolgozni, boldogulni, — ez az isteni végzés és jóakarat.

Az Isten tehát nem a megnyugvó s hamar nyugalomra szálló remete-gondolatokat, nem az elvonuló s a világot kis

kupakjukba záró, passzív embereket, hanem a küzdő, bátor, erős típusokat kedveli. A munkás, vállalkozó ember az Isten képe; gondolatainak és terveinek szolgája. Fölmenteni őt a küzdelemtől s fáradalomtól époly kevéssé akarja, amint nem akarja a világ fejlődését megakasztani. A rossztól, a fájdalomtól sem kíméli meg, mert ép a szenvedés fejleszti az ember világát, az kényszeríti rá, hogy megfeszítsük erőnket egy jobb, emberhez méltó világ megteremtésére.

A gondviselés tehát ugyancsak tud szeretni s nevelni embert, s be tudja fogni fizikai s erkölcsi erőit a munkába, hisz arra adta s a haladás óriási perspektíváival ingerli, hogy azokat teljes mértékben kifejlessze.

Ezzel azonban a gondviselés gondolata nincs kimerítve, mert hisz ennyiben érvényesül a göröngyben s az istentelenségben is; az ember pedig nemcsak erők szisztémája, melyeket ki kell fejleszteni, hanem új világnak kezdete; benne nyílik a kilátás a világon túlra, az időn túl az örökkévalóságba. A fizikában a nyers erők letörhetik, s ott a rövidebbet húzhatja, de fölünyes szellemi mivolta szerint okvetlenül kell érvényesülni tudnia, s a gondviselésnek reá nézve végre is az üdv rendjének kell lennie, melyben a lélek győz. S valóban e ponton egyesül harmóniában a vak fizis s a látó psziché; a harmónia pedig abban áll, hogy ha a természet küzdterén az ember, ez a véges s relatív erőrendszer nem is érvényesül mindig, de az Istenhez való viszonyában, lelki világában mindig fölünyes lehet s győzhet. Dacára a rengő földnek s tengernek, Isten közel van hozzá, közel annyira, hogy telve van <a> föld s az ég az ő jelenlétével, s bár az ember maga csak egy olyan tapogatózó, Isten gondolatait betűző teremtet, de azért személyes viszonyban áll az Úrhoz, bízik benne és szereti őt. Csodákat nem igényel, de hozzá simul s pszichológiájában érintkezik az Úrral, s kéri befolyásait, benyúlásait s indításait; kér bizalmat és hűséget, kitartást és erőt; kéri azt is, hogy igazítsa el s vezesse a veszélyek közt, s tudja, hogy e kegyelmes vezetés a gondolatainkra s elhatározásainkra eszközölt befolyás folytán csodák nélkül is, oltalmat nyújt s áldást hoz. Ez érzületében mondogatja a zsoltár szép szavait: «A mi Istenünk oltalom és erő; azért nem félünk, ha a föld megrendül is s a hegyek a tenger mélységébe vitének. Zúgjanak bár és háborogjanak az ő vizei, rengjenek a hegyek az ő erősségétől... Az erők Ura mivelünk» (Zsolt. 45, 2—12). Ez érzületben követi Krisztust gethsemani kerti éjtszakákon, sőt a kereszten át, s az ő zárószava is az lesz:

Atyám, kezeidbe ajánlom lelkemet! Aki ily hű s erős, az megoldotta a gondviselés problémáját önmagában; az győzött.

Tehát nem lágy s relatív érzések anyagjából gyúrt istenkép, hanem az erők Ura Istene a mi Istenünk, kihez ha hitben s szeretetben ragaszkodunk, nem tör össze sem föld-, sem tengerrengés, s a fekete gondolatok varjúsárnyai fölött magasan ragyog a világrend napja.

Denevérszárnyakon.

(1909)³²

A művészet denevérszárnyakon járhatja a pusztulást s az enyészetet, de még az ördögöt is, én pedig — ne vegyék rossz néven — denevérszárnyakon járatom a lelket. Meglehet, hogy csúnyának s idegenszerűnek látszik majd ez az alakításom ; de ki tehet róla, hogy az egyiket, a denevérszárnyat, a képzelet annyira lefokozta, a másikat meg, a tapogatódzó, hazavágyó lelket úgy idealizálta, hogy denevérszárny helyett lepkeszárnyat, s sötétség helyett szívárványos gloriolát juttatott neki ; ki tehet róla, hogy kiemelte az éjből és sötétségből, ami az ő hazája, s ahelyett napsugárba állította bele. Ez hamisítás. A denevérszárnyat lefokozni nem szabad, s az éjt a nappal fölcserélni nem lehet. Nem szabad lefokozni azt a csodás, finom szenzóriumot, mely csupa ideg és érzés, szem és szárny is, — mely levegőt tapogat s megérzi annak minden fodrát s hullámát, — mely biztosabban igazít el, mint ahogy azt a legélesebb szem tehetné s eligazít oly szárny-csapással, mely lágú és nesztelen, akárcsak az éj. Ugyancsak nem szabad idealizálni az emberi lelket úgy, hogy elfelejtsük, hogy penombra a miljóje : vérrokonságban van az éjjel, s arculatának jellemző vonásai közt ott van a homály ; szeme kevés világosságra van berendezve.

Tény, hogy az igazság s belátás végtelen világában az emberi lélek kevés világosságra született. A *kézműben* úgy ahogy boldogul ; jó szabó, jó kovács, jó asztalos, jó gépész lehet belőle ; de az *ésműben* kiszámíthatlan kontár. Az élet szükségleteinek kielégítését úgy ahogy győzi ; de a valóság arculatáról a leplet levonni képtelen. A lényegbe sohasem pillanthat ; a létnek mélységei neki örvények, sötétek és feneketlenek, s bár vonzza őt ez a sötétség, de látni nem igen lát bennünk, s inkább tapogatódzás, mint intuíció ez éji vándornak a sorsa. A sötétség az ő miljóje ; a szeme van így berendezve, hogy csak a tört sugarakat foghatja föl, azokat, melyek az anyag fátyolán át szűrőnköznek el hozzá. E fojtott világosságban, e homályban dolgozik s erőlködik az emberi intelligencia ; megfeszül s tudományos rendszereket alkot ;

hirdeti a fölvilágosodás és haladás jelszavait, s kigyujtja a tudomány s a hit mécseseit; de minél inkább gyúlnak ki ezek, annál inkább öntudatára jutunk annak, hogy éjben állunk s sötétségben élünk.

A homályt, lelkünk e sajátos miljöjét, el nem disputáljuk. Hogy is disputálhatnók el, mikor a lélek önmagát sem látja; lénye, valója, természete magamagának titok. Az öntudat csak adatokat szolgáltat, melyekből következtetünk önmagunkra; de látni, nem láttuk magunkat. Nem tudjuk, kik s mik vagyunk; nem érezzük szellemiségünket s halhatatlanságunkat. Mindez hosszú következtetések eredménye, s ettől az absztrakt tudástól napvilágosság nem támad olyan, hogy meglássuk arcunkat. Ime, ugyancsak sötét lehet, hiszen nem látunk!

Homályos a világ is, ez a nagy valóság; pedig a mi világunk volna; de lényegéről, az állatok, fák, kövek belső mivoltáról fogalmunk sincs. Színek, hangok, sajátságok, erők s energiák elfödik az őket hordozó lényeket s elvont fogalmaknál nem adnak egyebet. Ismerősnek látszik ugyan ez a mi világunk, de csak addig, míg nem gondolkozunk; mert ha gondolkozunk s lényegét kutatjuk, oly idegenszerű lesz, hogy szinte kérdezzük: idevaló vagyok-e?

Örvény az Isten is, szellem és végtelen, s azok a homályban álló Isten-látók akkor láttak belőle legtöbbet, mikor azt mondták róla, hogy «in tenebris habitat», a sötétség az ő háza s a rejtekben lakik. A prófétai lelkek is körülbelül csakúgy vannak vele, mint a kölni dóm körül elsuhanó denevérek; érzik, hogy van, de látni s elgondolni s lerajzolni e szépséget képtelenek.

Éjben, sötétben, homályban állunk tehát, mihelyt mechanikánkon s technikánkon — mondjuk: — kezünkön túlra tekintünk; szemünk a metafizikai lét szemléletére képtelen. De ez az éj s ez a homály nem baj; nem baj, mint ahogy az éj s a sötétség nem baj a denevérnek, sőt ellenkezőleg baj volna neki a napvilág. Nem baj nekünk ez a homály, mert szenzóriumunk van hozzá; lelkünk ugyanis ehhez a homályhoz mint miljöhöz van alkalmazva, az éjhez van hozzászervezve, s hivatása és célja az, hogy itt, a lét s a világosság e fokán fejtsse ki a neki megfelelő életet; föladata, hogy itt e penombrában ébredjenek s fejlődjenek ki sajátos energiái, s itt alakuljon ki az a titkos, mély, szép éji világ, melynek az ember a kulcsa s lakója. A több élet, a mélyebbtűzű fények, a rejtett világok lefátyolozott sora engem nem feszélyez; nem

török le alázatom alatt s nem panaszkodom azért, hogy miért nem több s mélyebb energiájú az én életem. Tudom, hogy vannak szellemi világok, hol több a fény, mélyebb az értés, kimerítőbb a tudás s ahol ragyogó intuíció honol ; elképzelem azt is, hogy mennyire más, mert külön b tartalmasabb az a világnézet, melyet azokon a nem-emberi, hanem szellemi motívumokon építenek föl ; de azért én itt, a penombra országában járok, itt gondolkozom s kutatok s gyűjtöm össze az adatokat, lelkemből fakasztom a motívumokat, melyekből emberi stílus, emberi színezet, emberi művészet szerint alakul ki az én világom. Ebben az én világomban lehetek értelmes, erős és erényes, s ha a valóság le is van fátyolozva, azért a homály is tele van nekem való világossággal !

S ugyan mi az emberi léleknek e homályhoz alkalmazkodott s e homállyal megvívó szenzóriuma?

Nem egyéb az, mint az az energia, mellyel az anyagi lét éjébe merült értelmi, ideális valóságokat fölismeri ; az a metafizikai érzék az, mellyel azokat a levegőforma, lebszerű elveket kieri, milyenek a lét, a valóság, az okság elvei s azok érvényesülése ; ilyen továbbá a rendben rejlő törvénynek s a törvényben magát kinyilatkoztató eszménynek fölismerése. Ezzel a szenzóriummal lesz a lélek a végtelenségnek alázatos fölértője, ha nem is szemlélője.

Valóban ezzel a sötétben eligazító érzékkel járunk a világban, szárnyalunk a lélek metafizikai szenzóriumain a végtelen felé. Megértjük, biztosan tudjuk, hogy van Isten, Úr, aki Élet, Erő és Szépség, ha nem is látjuk őt ; aminthogy a denevér sem látja a virágos kertet, bár köze van hozzá, az alvó szép világhoz, ahhoz a csodálatos valósághoz, mely a homály leple alatt pihen lecsukott szemeivel, kioltott színeivel, fátyolozott arcával. Megértjük valahogy annak az előtünk homályos végtelennek nagyságát, s ha nem is érünk föl hozzá, megértjük, mert végigsuhogunk magaslatai mellett, s ez a nagyság sugalmaz hódolatot, imádást, ébreszt szeretetet s vágyat ; elmerengünk ezen a homályba és csendbe merült fölségen, elmerengünk szépségén, mi fénysegény valóságok, kik habár szerények vagyunk erőben s életben, de a létnek folytatásait s végtelen perspektíváit biztosra vesszük, már csak azért is, mert küszöbükön állunk. E szent homályban, ebben a metafizikával és sejtelemmel telített világban áll a vallás ; lehetséges-e, hogy ne legyen homályos a világa? ! De ez a homály nem azt jelenti, hogy értésünk s

eligazodásunk bizonytalan, hanem azt, hogy a végtelennel áll szemben s nem bír vele. Ugyancsak nem jelenti azt, hogy határozatlan, hanem hogy kimeríthetetlen. Mélység alattam, fölség köröttem ; a mélységet be nem járhatom, a fölséget át nem foghatom, de a lelkem megtelik velük, s attól leszek vallásos és hívő lélek.

Ugyancsak ezzel a sötétben eligazító érzékkel kutatom ezt a nagy világgörnyéket, s bár itt sem látok a mélybe, de a fölületen tükröző tört sugarakat gyűjtöm egybe, s telik a világosságból könyvekre, filozófiákra, szisztémákra, úgy hogy mikor az ember nekifekszik, szinte elfelejtí a sötétséget. Véges és relatív lévén lelkünk, csakhamar teleivakodik a tudomány-nyal, s azt hiszi, hogy a neki való világosság a világnak s a létnek világossága, pedig tulajdonképen csak foszforeszcenciája.

Végre ez a sötétben élő, de csodás szenzóriumu lélek tele van az élet vágyával ; energiái vannak, melyek folyton-folyvást napot sejtene, napot szomjaznak s feléje törnek. Hogy éjben állnak, az nem jelenti azt, hogy életet nem hordoznak, vagy épen hogy az étlettel ellenkeznek. Hiszen van a tengerfenéknek is élete s annak energiája megküzd a fölötté álló vízoszlop súlyával ; van a barlangok sötét éjének is valami élete, s amennyiben van, annyira feszül s fejlődik, s szeretni s szaporodni, tehát mindig lenni akar : épúgy van a mi lelkünknek is élete, vannak energiái, éj s homály dacára, melyeket ki kell fejlesztenem s melyek ráképesítenek, hogy az éjt megálljam s azon át a napsugárba jussak. Mi lehetne pedig a homály s az éj energiája más, mint a föltétlen odaadás és hit az erős Istenbe, kivel a függés, a bizalom és szeretet viszonyában állok. Kapcsolatom van vele ; szenzóriumos lelkem kiérzi őt ; lélek, szellem ő is, s kapcsolatom az Istenhez személyes tiszteletté, imádássá s barátsággá lesz. A homály ekkép tele van lélekkel és várakozással ; a jelen tele van fejlődéssel s a jövőnek sürgetésével. Ez a homály nem szed szét s nem kedvetlenít el, mert nem síri homály, hanem a végtelenség tornácának homálya. Nem a kripta homálya, hanem éjtszaka, fejem fölött csillagokkal, engem köszöntő, távoli világokkal. E homály nekem nem kín, hiszen életem s erőm miljóje, mely hordoz és szolgál.

Igy értem azt, hogy a végtelenséget denevérszárnyakon járom. Látni keveset látok, de a homályt tapogatom ; van lelki érzésem, ezzel ismerek s eligazodom. Az intuício napvilága helyett az ismeretnek mécsese s a vágnak lendülete vezet.

A kenyérillatú csókról.

(1910)³³

Egy nagy szeretet édes csókjáról s annak lelkületéről akarok most írni, arról a csókról, melyet őszkor nyom az édesapa, az édesanya az iskolába távozó kis legények s leányok piros orcáira, — s lelkéről akarok írni, mert van benne mély értelem és sok vágyódás. Igen, van e csókban szeretet, szenvedély, indulat, reménység annyi, hogy szinte nem illik bele az őszi időbe, s úgy látszik, hogy annak a csóknak inkább tavaszkor kellene elcsattannia, mikor kikeletről, szebb életről, erőről s boldogságról álmodik ember és természet, nem pedig mikor hervad az élet.

S mégis nagyon jókor adják, mikor őszkor adják a szülők gyermekeiknek ezt a búcsúcsókot, mert nekem legalább úgy látszik, hogy e búcsúcsókon nem tavaszi rózsák, nem mezei virágok illata érzik meg, hanem kenyérillat; úgy tetszik nekem, mintha a szünidőt záró s az iskolába intő búcsúzáskor a szülőt s gyermeket a megszegett friss kenyér párázata venné körül; s ha szimbolumot keresnék neki, a csóknak is, meg pszichológiájának is, <ha> kifejezésre akarnám hozni azt az értelmet, mely a szülőben zavarosan, a gyermekben pedig sehogysem ébred öntudatra, hát nem választanék magyarázó hasonlatául sem csillagot, sem virágot, hanem azt hinném, hogy e csók szimboluma a kenyér, s pszichéje a kenyérillat.

S mikor ezt állítom s ily prózáinak látszó képet választok, nem akarom ezzel becsmérelni a szülői szeretetet s még kevésbbé lefokozni eszménységét; ugyancsak ezáltal nem azonosítom az ifjúság buzdulását s lelkesülését a létért való küzdelem lapos érdekeivel: sőt ellenkezőleg, nekem ez a megszegett kenyér s ez a friss kenyérpárázat nagy kötelességet, tehát nagy eszméket juttat emlékezetembe s oly irányzatot jelent, mely csak azért látszik prózáinak, mert mindennapi, de különben fölséges mint a napsugár, s nélkülözhetetlen mint a lehelet.

Jelenti ugyanis e csók kenyérillata azt az aggódo szeretetet, mely a gyermek jövődő sorsára gondol : neki pályát nyitni, őt diplomához juttatni törekszik, szóval, mely kenyeret akar biztosítani. A kenyérrel azután természetesen be nem éri, hanem képzeletében a kenyérillat ibolyaszín távlattá szélesül, melyben a reménység himzi «bájos ecsettel» a fiú s a leány boldogságát, festi színesen, tüzesen a karriér, a hatalom, a szerencse álmképeit. S természetesen ez is kenyér, csak hogy sok kenyér, s hozzá vajás-, mézeskenyér, de mégis csak kenyér !

S ezért a jövődő, csak megálmodott kenyérért, gyermekének kenyéréért, töri meg a szülő a maga kenyerét, s gyakran nem is töri, hanem egészen odaadja a magáét, megvonja magától, megvonja szájától azt a keserves kenyeret s gyermekének adja. Anyagi erejének végső megfeszítésével, vagy ha nem is így, de mindig nagy áldozatokkal azon van, hogy iskoláztassa lányát, taníttassa fiát. A falusi és kisvárosi intelligenciának szülői szeretetén, a kisbirtokosok, gazdatisztek, jegyzők, tanítók szülői gondjain s áldozatain bizony mindig kenyérillat, sokszor, tán legtöbbször, keserves kenyértörés illata érzik meg, s csak azon az áron képesek ők fiaikat, leányaikat városokba iskolába adni.

Már most kimondom, hogy nemcsak nem ellenkezem azzal, hogy ez a búcsúcsók kenyérillatú legyen, nemcsak nem szólom le a kenyérillatú törekvéseket : hanem inkább azt hibáztatom, hogy ez a kenyér után néző gond s ez a kenyér-biztosító törekvés nem elég reális. Örülnék a kenyérillatnak, ha igazán az volna ; kívánnám, hogy töltse ki a szülő lelkét ; de sajnos, azt kell látnom, hogy a szülői csókban a kenyérillat sokszor csak ábránd és álom, — hogy a törekvés a gyermek kenyérének biztosítására öncsalódás s nagy tévedés, s következésképp, hogy az én képletes beszédemben is e csók szimbolumát meg kellene változtatnom, s nem frissen szegett kenyérdarabról, hanem hiú álmok ábrándos éjében úszó holdvilágról, a csalóka holdnak karéjáról kellene beszélnem.

Látom ugyanis, hogy ez a jóindulatú szülői szeretet gyakran mily esztelen, mikor nem tekinti sem gyermekeinek tehetségét, sem a maga anyagi viszonyait, s a hosszantartó iskolázás töméntelen költségeit, hanem nagyzóan helytelen pályaválasztás elé tereli gyermekét. Látom, mily kegyetlen, mikor éhezésnek, züllésnek teszi ki fiát, s hősöprésből élő technikust, népkonyhára vágyódó osvostanhallgatót, «ágyra járó» jogászt küld a fővárosba. Bizony nem kenyér ez, hanem

éhenkórászság, s azon a búcsúcsókon, mely ily esélyek felé küldi azt, akit szeret, ugyancsak nem érezhetik meg a kenyér illata !

Legyen a pályaválasztás, legyen a kenyérkereset iránya reális ; oly reális, mint a karaj kenyér, s ne dobja ki senki a gyermekét képtelen s nyomorúságos vergődések útvesztőire. Az éhes diákot, a lakás nélküli joghallgatót kenyérillat nem környékezi. Tudom, hogy van, aki így is célt ér, de hányan vesznek, hányan zülленek el ! A multban tán többen boldogultak, de most egyre kevesebben érnek célt, és szent igaz, hogy egynek szerencséjét kilencvenkilenc nyomorúsága környékezi.

Szeretném, ha az a szülői csók kenyérillatú lenne abban az értelemben is, hogy bele tudja csókolni az ifjú nemzedékbe a kenyérkeresetre ráképesítő munkának szeretetét s a kötelesség komoly fölfogását. Ne legyen a gyermek sorsa nélkülözés, de ne is legyen kényelem ; adjunk neki annyit, amennyi az egyszerű, igénytelen léthez, a munkabíráshoz kell ; csengjen fülében az a fegyelmező s nevelő szó, hogy «nincsen», minél gyakrabban, s érvényesítsük Nansen szavát a nevelésben : «En magam gyöngé ember vagyok, de ami erő s kitartás van bennem, azt szigorú nevelésemnek köszönöm. Nem akarom épen mondani, hogy a neveléshez bot és büntetés kell ; de azt hangsúlyozom, hogy oda is az kell, ami az egész életbe, tudniillik nagy komolyság. A gyermekeket önmegtartóztatásra s arra kell nevelni, hogy segítsenek magukon. Varrják föl ök maguk a nadrággombot, s cipőt-csizmát mindenki maga tisztítson. Azelőtt átlag magunknak kellett kis apró-cseprő igényeinket kielégítenünk, s az jó, mert erőt, jellemet, egyéniséget nevel». Ez is kenyérillat.

Az okos pályaválasztás s a reális munka e kenyérillatával kapcsolatba kell hozni a többi, azt, amit a szülő szintén akar, sőt amit inkább kell akarnia, mint a kenyeret, s ez a többi a gyermek boldogsága. A szülői csók voltaképen ezt áhitozza. Nem érne be vele, hogy gyermekének kenyere legyen, ha boldog vagy legalább is boldogulni tudó ember nem válnék belőle. S ez a boldogság nem vagyon, nem is diploma vagy állás, hanem az embernek a lelkiállapota ; nem pénz, nem rang, hanem lélek : hívő, tiszta, nemes, jóindulatú, kitartó, törekvő, türelmes, harmónikus lelkület. Ez az ideális fölfogás első benyomásra elvonatkozni látszik kenyértől s a kenyérkeresettől, s úgy tetszik, mintha földfeletti magaslatokra emelné az embert, s feledtetne vele világot s létért való har-

cot ; pedig dehogy emel ki, dehogy feledtet ; sőt épen ott lenn, ott a világ harcterén, hol minden csak azt zúgja, azt suttogja, hogy «kenyeret, kenyeret», «tedd, hogy a kövek is kenyerekké legyenek», — ott, hol az ember mindent feledne s áldozna föl a kenyérért, — ott hozza öntudatra, hogy a kenyérhez is elsősorban lélek kell, hogy az ember kenyérből meg nem él, s hogy a kenyér is csak akkor ad életet, ha lélek van hozzá, mert «nemcsak kenyérből él az ember, hanem minden igéből, mely az Isten szájából jön». Tehát Isten lelke nélkül éltető kenyér nincs ; Isten szelleme nélkül kenyérillat sincs !

Ezt a kenyérillatot varázsoljuk bele a nevelésbe ; ezt az üde, friss, de kemény lelket verjük bele ifjúságunkba ! Neveljük úgy, hogy dolgozni, fáradni, küzdeni megtanuljon, hogy a puhaságot s a szentimentalizmust megvesse s önmegtagadásában rászokják az élet keménységére ; Isten-félelem, önmeggyőzés, munkásság, igénytelenség, ez legyen szelleme ; lelkesüljön a fölségesért, tisztelje az eszményt, törekedjék a jobb után. Ebből való az erkölcsi erő s a jellem ; ebből az eszményiségnek a gyakorlatisággal való az a párosítása, mely a kőből is kenyeret teremt ; nélküle pedig a kenyér is kővé, az élet is ízetlen unalmas napszámmá válik.

Ime, a szülői búcsúcsók mélyértelmű imádság : Kenyeret adj, Uram, a mi kenyérünket, azt a titokzatos, mindennapi kenyérünket add meg nekünk s fiainknak !

Aki önmagánál nagyobb.

(1911)³⁴

A tudomány az őskorszak néhány kihalt állatfaját prófétai alakoknak hívja, még pedig azért, mert egyes jellegeikben és vonásaikban akkor még nem létező s csak később kialakuló állattípusokra ismerhetünk. Így például voltak őskori állatok, amelyek baromra és sertésre, mások, melyek kutyára, kecskére emlékeztetnek. Az úgynevezett prófétai alakokban tehát azok a jelegek még együtt voltak, melyek később mintha különváltak volna, s akinek a szeme megakad rajtuk, annak úgy tetszik, mintha egy darab jövődőt nézne ki belőlük, — azt, ami majd csak lesz. Ép azért furcsa, sejtelmes alakok ; valóságos szfinxek.

Ez a prófétai jelleg, ez a szfinxszerű sejtelmesség azonban ott borong az egész természetben, a csillagvilágon ép úgy, mint az életben, s oly általános, amily általános maga a fejlődés. Ami fejlődik, az mind prófétál ; az mind jelzi valahogyan a jövődőt. Már pedig az egész élet fejlődik és folyik ; tehát abba, ami csak lesz, abba hajlik ; minden jelen jövőt készít elő ; minden élet a jövődőbe siet ; semmi sem kész, hanem minden készül, az egy végtelen Istenen kívül. Ugyancsak mondhatjuk, hogy ami van, az még csak valami ; ami pedig lesz, az meg már valami több is s különb is lesz. Ugyanezt a prófétai vonást látom a nagy geológiai korszakokon, — ezt látom a kultúra változatain, — ezt a tudomány s a technika rendszerein s az ember-alkotta világok arculatán.

De megvan ez a *prófétai vonás az egyes emberen is*; sőt úgy van meg, mint semmi egyében, s e tekintetben mindenkinek arcáról leolvasom a szentírási kérdést : quid putas, puer iste erit? Mit gondolsz, mi lesz belőled? S mikor ezt kérdem, nem a karrierre gondolok, nem az érvényesülésre, nem a gazdagodásra, hanem az egyéniségre. Nekem ez a kérdés azt jelenti, hogy nem tudom, mivé alakul át a lelkem, — nem tudom mint változnak el sokban nézeteim, — nem tudom, mily irányzatokba kerülök s mily benyomásokból szövődik egybe

öntudatom, — nem tudom, hogy mily eredővé egyesülnek a kívülről vett, vagy a lélek mélységeiből fakadó indítások. Pszichológiám, öntudatom típusa s tartalma is fejlődőfélben van, készül; sohasem lesz készen. Nem félek e távlatoktól, bár érzem, hogy önmagam előtt sejtelmes alakká válok. Többet sejtetek, mint látok, mikor öntudatomba nézek; sejtelmektől eltelve nézem önmagamat, ezt a sejtelmes valakit, s azok a különben ismeretes vonások, melyeket a tükörben s az állóvizekben annyszor láttam, mintha fátyollá szövődnének; mintha nyíltszemű szfinxxé merevülne arcom, de meg mosolyogna is, s a beszédes mosolyból azt érteném meg: ó görög filozófia, mily lehetetlenség elé állítottad az embert, mikor azt kívántad tőle, hogy ismerje meg magát! Megismernie önmagát igazán, kimerítenie ezt a titokzatos valót már csak azért sem lehet neki, mert ami most ő, az csak valami, s ami még nem ő, hanem csak lesz, azt kimerítenie s megismernie most nem lehet.

S valóban, minél jobban elmélyedünk, annál inkább észrevesszük, hogy mikor magunkra gondolunk, akkor arról az «én»-ről, arról a «lélek»-ről, arról az «öntudat»-ról alkotunk ugyan magunknak valami fogalmat; de mily keveset mond mindez a fogalom s mily keveset fog meg abból, ami van, ami abból az énből s abból a lélekből bennem van. Mond ugyan valamit, de a lelki valóságot, a lélek mélységeit, azt a szellemi világot, melyből maga ez a sok fogalom fakad, nagyon gyöngén, szegényesen mutatja be. Az öntudat értelmi tartalma csak egy kis lámpás, mely bevilágít az éjtszakába; az az öntudat csak egy kis ketyegő, regisztráló készülék, melyen az öntudat alatt s öntudaton túl fekvő mélységekből gerjedelmek, érzések, ingerek, vágyak villannak át; de ez az apparátus, melynek szava csak az, hogy kip-kip, arra ugyan csak nem képes, hogy a lélek valóságát önmagában megragadja s annak az öntudatlan s megközelíthetetlen mélységnek fenekére világítson. S ez nem azt jelenti, hogy nincs ismeretünk; sem azt, hogy a belátás s az értelmes öntudat az embert dolgaiban el nem igazíthatja, de csak azt jelenti, hogy az emberi lélek, melyből a tudat s az öntudat is fakad, mérhetlenül nagyobb valóság, mint ahogyan az öntudatban jelentkezik, s hogy ezek a jelentkezések is, bár típusuk ugyanaz, észrevétlenül is el-elválnak, mert más-más befolyások alá kerülnek, melyek ítéleteinkre s értékeléseinkre is behatnak. Ez az én mai felfogásom x, y tárgyról nem az, melyet ugyane tárgyról évek múlva formálok; későbbi felfogásomat ugyanis

sokféle más behatás és inger tarkázza. Az az «én» egyre más, sokféle árnyalattal elváltozott öntudata önmagának, melyben érzések, hangulatok járnak, vonzalmak s taszítások, gerjedelmek s aggályok, száraz s lelkes hangulatok váltakoznak, s egy sem kérdi, hogy szabad-e lenniök ; gyökerük az öntudatlan lélek, ott fakadnak.

Nem lehet tehát eléggé hangsúlyoznunk, hogy *igenis levőfélben, alakulófélben vagyunk*, hogy az életfolyamat, mely nem kész, s hogy az öntudat arculata sok értelmi, érzelmi s értékelési vonást, illetőleg nagy elváltozásokat szenved. Mindez azt mutatja, hogy a lélek valósága, az a nagy valami, amiből fakad belátás, érzés, inger, indulat, vágy és akarat, lefelé is, fölfelé is, mérhetlenül több, mint aminek ismeretére jutunk. Mindez azt mutatja, hogy annak a *léleknek van ismeretlen, mert öntudatlan valósága*, mely forrászó feneke a gerjedelmeknek s hajlamoknak ; mutatja, hogy az a *valóság nem lép bele a maga eredetiségében öntudatomba s nem olvad föl érzéssé, ismeretté*, s hogy törvényei érvényesülnek, akár ismerem azokat, akár nem : szóval az az «én», az a tudatos «valaki», az csak némi villanásokban mutatkozik be. Ezeket a villanásokat felfogom ; ezek az én tudományom önmagamról ; ezzel világítok rá magamra. *De világításom nem látás, hanem következtetés*, s ami csodálatos s szinte hihetetlen, hogy *nem érek önmagamhoz közvetlenül, hanem csak következtetések révén*. Az embernek, a léleknek önmagára, mívoltára, sajátságaira csak következtetni lehet, — csak következtetéssel, tehát absztrakciókon át tudom meg, hogy *mi vagyok, ki vagyok, hogy lelkem van-e s halhatatlan vagyok-e . . .* Önarcunkat jelenlegi behelyezkedésünk szerint nem láthatjuk meg soha.

Mindezek után tudom, hogy lesz, aki e szerény tudattól elszontyolodik s tán skeptikussá is válik, de lesz, aki ép ebből a nagy szerénységből mást hoz le, még pedig azt, hogy íme ez a szerénység s szegénység, ez a penombra és sejtelmesség tünteti föl azt a *prófétai jelleget*, melyet a lélek magán hord ; az sejteti meg vele, hogy az a nagy ismeretlen lélek nincs kimerítve azokkal az öntudati villanásokkal, s a reflexiók szerény lámpája a lélek világát ugyancsak be nem világítja. Megsejteti vele, hogy a léleknek megközelíthetlen, de folyton forrászó fenekéből sokkal szebb, melegebb, gazdagabb élet fakadhat, s van ott mélység, melynek sokféle s szinte képzelhetetlen megnyilatkozásai s kitörései lehetnek. — Ha most is vannak szentebb pillanataink, melyekben a lélek egészen máskép, a közönséges érzést messze fölülmuló tisztaságban s

fölségben mutatkozik be; ha most is vannak reggeleink, melyekben a lélek úgy ébred, hogy bűvös, hajnali fények lejtének el rajta s elváltozik körülötte a világ, mert belőle tört ki az új világosság; ha most is vannak az entuziazmusnak s a rajongásnak, az inspirációnak s hatalmi öntudatnak ünnepei fölemelkedései, mikor elhagyva az országutakat, hegy-csúcsokon járunk: ez mind az öntudatlan, ismeretlen, feneketlen mélységekből való. Ebbe a mélységbe belevilágít a hipnotizmus, a telepátia, a szomnambulizmus is, mikor az érzékenységnak csodálatos fokozásaiban nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy mire képes a lélek. Ugyancsak bármily állást foglaljunk is el az okkultizmussal szemben s bármint magyarázzuk is tünetényeit, sok esetben csak a lelki öntudat ritka bemutatkozásának kell e tünetényeket vennünk, melyek a fejlődés s a több-élet lehetőségei elé állítanak s azokat kiemelik.

Az életnek s a léleknek, mint a valóság némi s részleges bemutatkozásának alapján áll *hitünk* is a további életéről. A szentírás azt mondja, hogy «Isten magva» vagyunk. A lélek ereje s az élet titka e szerint belül van; a magnak héja pedig a mi mostani öntudatunk. Ebben az öntudatban, ebben a héjban adja magát a lélek s az élet itt és most; de azért a tulajdonképeni valóját meg nem tapasztalhatjuk, s azt, hogy más körülmények közt mily élet fakad belőle, el nem képzelhetjük.

Ez az *én tapasztalati öntudatom tehát csak a szfinx arca*, mögötte, az arc mögött ül a lélek, az a még eddig ki nem derített világ, melyről az apostol írja: «Szerelmesim, most Isten fiai vagyunk, de még nincs kijelentve, hogy milyenek leszünk. Tudjuk azonban, hogy mikor ő meg fog jelenni, hasonlók leszünk hozzája; mert látni fogjuk őt, amint vagyom» (1. Ján. 3, 2). Tehát a mag kipattan héjából s erjedni s fakadni fog, s a szfinx kilép titokzatosságából s megelevenedik rajta minden, ami merev, s megközelíthetetlen mélysége tapasztalattá, látássá s érzéssé lesz.

Addig pedig csak megyek s járok ezzel a lelkemben rejlő, elképzelhetlen világgal, s úgy érzem, hogy *én is prófétai alak vagyok*, mely a megtapasztalható valóságon túl mérhetetlen, meg nem tapasztalható valóságot hordoz ugyan magában, de azt öntudatába ezidőszerint nem léptetheti. A tudat s öntudat, az érzés és akarat kicsiny, kevés tehát bennem, de a lélek, az nagy, s az élet az óceán, s én valaki s valami vagyok belőle, de leszek majd több is; amikor az Isten magvából Isten nő ki.

Csendes órák.

(1911)³⁵

Az Oltáriszentség előtt eltöltött csendes órák, vagy legalább hosszú percek nélkül meg nem lehetünk, miután azokban kell lelki életünknek egy nagyon-nagyon fontos feladatát oldozgatnunk, t. i. önmagunkat megtalálnunk. Lelki élet ez elmélyedések nélkül nincs, aminthogy önmagunkat sem találhatjuk meg önmagunkon kívül, s a tökélyesbülés sem esik meg önmagunkba térés nélkül. Imánkban s elmélyedésünkben állunk szemtől-szembe Istennel, s az ő világosságában kutatjuk át belső világunkat, az indulatok s érzések s moccnások gyökérszálain kezdve föl az öntudatos, erős akarások s nyugodt, biztos elhatározások rónájáig; végig nézünk magunkon az önszeretet veszedelmeitől kioktatott, gyanakvó vizsga szemmel, hogy minél jobban beleláthassunk szívünk redői közé, s minél keményebb s kitartóbb korrektúra alá foghassuk az én-t, ezt a fogalmazási, stilizálási, kiviteli hibáktól hemzsegő próbaéletet!

Ezt a szorgalmas s lelkiismeretes s imádkozó korrektúrát senki másra nem bízhatjuk; ezt a szolgálatot királynak, koldusnak önmagának kell végeznie; tartozik azzal önmagának, tartozik jobb-magának, aki alakulóban van benne. Ugyancsak ettől a munkától nem ment föl semmiféle elfoglaltság; mert ugyan kinek éljünk elsősorban, ha nem magunknak, s élhetünk-e másoknak, ha önmagunkban szerencsés egyedekké ki nem alakulunk? Végre is minden ember önmagának kinja vagy öröme öntudatának tartalma szerint, s mindenkinek a legfontosabb földadványa önélete; ezt a földadványt meg kell csinálni s az öntudatnak azt a tartalmát átvisszük az örökkévalóságba is; attól a halál sem foszt meg, illetőleg az alól a halál sem szabadít föl. Ha sokan vannak, akik kevésre mennek a tökéletesedés útján, vagy akik nagyhamar belefáradnak, ennek az elmaradásnak s elfáradásnak nyílt titka bizonyára az, hogy nem ásnak magukba mélyen, hogy nem nézik

lelküket élesen, hogy nem jutnak tisztába magukkal s azzal az ösztönös, veszélyes, ötletes, fegyelmezetlen belső világgal, mely irányt ad vágyaiknak s befolyásolja akarásukat.

Erre a csendes, elmélyedő önalakításra, öntisztításra s átváltozásra ráségít minket Jézus a szeretet szentségében.

Az Oltáriszentség légköre ellenkezik a felületes s rendszertelen lelkülettel, s ép azért, aki az Úr Jézus felé lép, s még inkább, aki már Jézus felé húz az Oltáriszentségben, észre fogja magán venni, hogy figyelme önmagába fordul s érzéke támad belső lelkivilágának hozzáértőbb szemléletére s cél tudatos s fegyelmezett kezelésére. Az Oltáriszentség ugyanis titokzatos belsőséget takar, s azért az áhíthatnak iránya is ez : a titokzatos belsőség ! A szent titok isteni életet ad élénk, de lefátyolozva adja ; szem nem látja, de a hit hiszi s tudja, hogy itt belül fakad s fejlík, hogy itt belül vágyik s feszül s emelkedik ég felé egy végtelen tökéletességű s kimondhatatlanul gazdag élet. S ez az élet sugárzik a lélekre, s csendes ékes szólással hirdeti : benned is megvannak az isteni életnek kifejezései ; te is telve vagy öntudatlan ráképesítéssel ; lelkedben szunnyad a hívás, hogy élvezd s bírd a mélyebb s melegebb életet ; fúrj hát magadba, mélyítsd ki lelkedet s tájékozódjál indulataid járása fölött. Lesz itt dolog elég ; de nézz rám : lelkem belső világa elég nekem, az Isten fiának ; önmagamban érintkezem a velem egyesült végtelen Istennel ; ő tükrözik rajtam s én rajta ; ő eltölt engem, s én folyton emelkedem feléje, örvendek benne s élvezem őt. Ez aztán az élet, mely nekem jó, s melytől erős s jó leszek másoknak is !

Az Oltáriszentség előtt elmélyedve átérzem, hogy amit Krisztus tett, azt nekem is meg kell tennem ; az föladatom is, meg utam is. Úgy állok előtte, mint a pusztába, a magányba vezető út kikezdésén ; minél tovább megyek rajta, annál titokzatosabb csendbe kerülök bele, s minél inkább ül el a láрма s hal el minden zaj, annál hangosabban dobog a szívem, s dobbanásaiból beszéd kerekedik s lelkem nyelvét hallom s értem meg. Belopózik lelkembe is a magány, s megtanulok Istennel érintkezni ; hallom kifogásait s gáncsait ; kérdéseket vetek föl én is, panaszosnak beállok én is, s okulok s javulok, még pedig nem a külső szótól, nem felebarátom szavaitól, hanem lelkem Mesterének s Urának útmutatásaitól. Megszeretem e magányt, mert hangos s beszédes nekem ; megszeretem az önmagambatérést, mert jobb s melegebb ember leszek tőle, s Jézusnak közelléte hozzám a Szentségben titokzatos lelki közelséggé lesz bennem, úgy érteve azt, hogy közelebb

jutok hozzá, mert nemesebben gondolkozom, tisztább szándékokból cselekszem, s melegebben s lelkesebben akarok.

Észreveszem az elmélyedéseimben azt is, hogy a magány szeretetét s az önmagábatérés szükségességét az Úr Jézus nemcsak szentségi létében, hanem történeti életében is sürgette s önmaga gyakorolta, s hogy e részben nemcsak hogy nem változtatott módszert az Úr, hanem ellenkezőleg az Oltáriszentség szinte szembeszökőbben nyomatékozza s emeli ki Jézus lelkének e jellemvonását. Annak a legszebb, leg-lelkibb léleknek mindig egy s ugyanaz a gravitációja volt a magányba s a magányban magába s önmagán át az Istenbe ; szent volt a lelke a szomjótól a *csendes órákra*. Ezekről mondhatta igazán : «ezek az én óráim», s mindenikről : «ez az én óráim!» A kánai menyegzőben azt mondja az első csodának még jelen nem levő idejéről : még nem jött el az én óráim, t. i. a csodatevés órája. Úgy képzelem, hogy az Úr Jézust, ahol járt, ahol beszélt, amikor tanított s prédikált, többször meg-meg környékezte a gondolat : mikor jössz el, édes óráim? De nem a csodatevés, hanem az elmélyedés, a magábatérés, az Istenben való megpihenés s fölüdülés órája. Ez volt az ő legédesebb órája. Ezt az órát nem sokalta, mert tudta, hogy a világosság és bölcsesség, a jóság és szépség, az erő és lelkesülés, a fölüdülés és bátorság Istentől jön, s hogy azt nekünk Isten forrásaiból kell merítenünk, melyek lelkünkben nyílnak. Az imádság csendes, édes órái erőt, tavaszt hoztak neki ; utánuk mindig bátorságosan szállt le az élet küzdelmeibe, a hitetlen tanítványok, az álnok farizeusok s egyáltalában a bűntől s gondtól elgyötört emberek közé. Ő, a Mester, odaforrasztja fecsegő torkunkra a könnyelmű szót, hogy nincs időnk Istenbe elmélyedni, s hogy sok a dolgunk s nem érünk rá fölüdülni, megújulni, megújhódni. Példájával hirdeti s az Oltáriszentség intézményében, a csendes imádás s érintkezés szentségében a lelkiéletnek is első törvényévé avatta azt, hogy a munka óráit föl kell váltaniok a pihenés óráinak, s a hangos, zsivajos órák után következniök kell ezeknek a *csendes óráknak*; így kívánja azt annak az isteni életnek válto gazdasága, melyet példányképül önmagában mutatott föl az Úr!

Aki tehát sokat akar dolgozni Istenért s a lelkekért, s *aki első sorban önmagában akar Krisztushoz s kegyelméhez méltó, szebb világot teremteni*, az fogja le maga számára a *csendes órákat* az Oltáriszentség előtt s eszközölje ott azokat a mély fúrásokat, melyekből a szellemi világ erőforrásai fakadnak

föl. A szentek e részben mind eucharisztikusok, mindnyájan az Istenbe való elmerülés *csendes óráinak kedvelői*. S ebben nincs különbség az ó- s az újszövetség választottjai közt. Dániel, a khaldei császárság három helytartójának egyike, ugyan csak el volt foglalva ; de a tömérdék munkában nem hogy elfelejtette, de sokkal jobban kiérezte, hogy pogány környezetében az ő tündöklő fehér ruháját csak akkor s úgy óvhatja meg minden folttól, ha naponként háromszor megý föl házának lapos tetejére s arccal Jeruzsálem felé fordulva keresi az Urat s élvezi a maga *csendes óráit*. Ó nem élhetett s nem győzhetett csendes órák nélkül. Különb vagyok-e nála, s gondolhatom-e, hogy nem szorulok rájuk? ! S honnan vette Mózes az erőt, hogy úgy állva mint az újjam lázadó százezrek közt, nem vesztette el sem fejét, sem hitét, s fáradhatlanul igazgatta népét pusztákból ki az ígélet földje felé? Ez a csodálatos ember a szentírás szerint úgy érintkezett Istennel, mint ember szokott érintkezni s beszélni barátjával ; ott kapta az Úr utasításait ; hogy cselekedjék a példakép szerint, mely neki a hegyen megmutattatott ; ott időzött soká, s nemcsak *csendes órái* voltak, hanem *csendes napjai*, nem egy-kettő, hanem egyszerre negyven is, a szentírás szavai szerint : «és fölméne a hegyre, és ott vala negyven nap és negyven éjjel». Isten volt tanítója, vigasztalója, s minden bajában fölkereste az «Úr arcát» ; meg is találta azt !

A mi erősödésünknek s szerencsésebb fejlődésünknek titka szintén a sokszor megismételt *csendes óra*; mélyedjünk el benne s szokjunk rá ez órákban az «Úr arcának fölkeresésére». Nézzünk biztos hittel az Úr arcába, hogy azután megláthassuk önarcunkat ; tekintsünk alázatos bűnbánattal önarcunkra, hogy annál felhőtlenebb szépségben ragyogjon le ránk az Úr arca. Ez a két látomás töltsön ki sok *csendes órát*, akkor bizonyára elváltozunk majd mi is, s valamiképp beigazol rólunk is, hogy arcunk fényes s lelkünk meleg s szívünk erős lesz az «Úrral való beszélgetés miatt».

A kultúráról.

(1913)³⁶

Mennyi csodás harmónia pihen azokban a hurokban, mennyi dal, mennyi ének szunnyad némán fuvolákban, harsonákban. Mindezeknek pedig a felébredtője, a kitapogatója az emberi lélek. És én azt gondolom, hogy mily sok nagy, csodálatos, sokféle világ, mennyi szépség, boldogság, tökéletesség pihen a mi kultúraalatti rétegeinkben ; mennyi szépséget, mennyi boldogságot lehetne kiteremteni, elővarázsolni ebből a minket környékező valóságból. Ide igazán szintén harmonizáló tehetség, ide élet-ébresztő energia, ide kultúrmisszió kell, mely alacsonyyságból felsőbb szintájakat, mely durvaságból finom életet, finomabb műveltséget tud előteremteni. És ezt a nagy munkát végzi az emberi ész, végzi az emberi akarat ; és ezen nagy zászló alá, a kultúra zászlaja alá szegődik manapság úgyszólván minden törekvés tudományban, művészetben, gazdaságban, társadalomban, [és] azon német közmondás szerint : Wo Könige bauen, da stöhnen die Kärner : ahol a királyok építenek, ott a kisebb talyigások, ha nyögnek is, hozzájárulnak az építéshez.

Minden kultúrát két irányban kell szolgálni. Az egyik irány az ismeretterjesztés, a másik a vallási, erkölcsi, gazdasági, társadalmi, jogi irányzatnak finomodása. Ami az elsőt illeti, az ember bele van állítva, bele van ültetve a világba : hisz voltaképp állni se tud, járni se tud, mikor a világra jön, és valami ín-kultúra, izom-kultúra kell, hogy az első lépést megtegye. Bele vagyunk állítva a világba, de házunk nincs, ruhánk nincs ; földünk van, de ételünk nincs ; erőnk volna, de az mind szunnyad és pihen ; felettünk ég van, de tele villámmal ; körülöttünk tenger, tele veszéllyel ; lélekszünk levegő-óceánt tele miazmákkal, és az élet olyan nagy próba, az életkialakítás millió veszélynek legyőzésével jár. Ide tudás, hozzáértés kell. Bele kell kapaszkodnom ebbe a földbe, hogy anyaföldem, éltető emlőm, hazám legyen. Ezt a levegőt meg kell tisztítani, hogy az életnek lehellete s ne a halál levegője

legyen. Ezt a tengert, ezt a villámot, mindent, ami körülvesz, le kell fogni, hogy ereje le ne törjön, hanem emeljen. De ezt mind tíz újjammal s főleg világító szellememmel teszem. Nekem vályogot kell vetnem, hogy építsek, szálakat kell sodornom, hogy ruhát szabhassak, nekem világot kell meghódítanom, hogy puha fészket építhessek, hogy házi, társadalmi, nemzeti, engem megértő nemzetközi közönséget szerezzek az emberiségben.

Ehhez megértés, elmélkedés, felfogás kell, ehhez sok ismeret kell. De hogyha én ismeretet ismeretre halmozok, ha tudományos könyveket könyvtár számra írok, ha csodálatos egyetemeket állítok absztrakt tudományoknak, s ha engem az egész hatalmas tudomány nem vértéz fel, nem állít lábra, ha az egész tudomány engem élni meg nem tanít: akkor én szintén elhalványodok, elhervadok, elgyengülök, elpusztulok. Kultúra: nem tudomány kazal-számra; kultúra nem művészet múzeum-számra; kultúra: nem tanultság, absztrakt rendszerekbe való beletalálás. Kultúra: a nekem való élet alakításának módja, a nekem való tudásnak érvényesítése; kultúra: a nekem való világnak meghódítása. És úgy gondolom, hogy a kultúra terjesztésére, dacára a mai világ tudományának, nagy szükség van. Tudunk sokat, de hogy igazán emberek volnánk a javából, rólunk állítani nem lehet. Absztrakt egyetemeken, gimnáziumokban polírozák eszünket; de hogy ezt a világot, ezt az életet, ezt a vad bikát szarvánál fogva legyőzni, lefogni tudnók, ettől a kultúrától nagyon messze vagyunk. Nekünk olyan ismeretterjesztés kell, mely élni megtanít, amely minket küzdeni és győzni képesít. Nekünk olyan ismeretterjesztés kell, amelynek nyomában erejénél és szelleménél fogva mi erőteljes életet élő, győző emberek, boldogságot teremteni tudó nemzet, emberszámba menő közület, közösség tudjunk lenni. Ha a karlsbadi forrást műremekekkel úgy körülépítik, hogy az elapad, akkor ez nyomorult munka lenne; ha minket harangszerelésre úgy tanítanának, hogy inspirációinkat elfojtanák, az nyomorult művészet lenne; ha gyermekeinket úgy teletömik tudománnyal, hogy vérszegények lesznek, az emberölő, nemzetpusztító kultúra. Kultúra — nem ilyen ölni-tudás, hanem küzdeni-, győzni-tudás kell nekünk; oly ismeretterjesztés, amelytől az ember életre képesebb, küzdelemre alkalmazhatóbb, győzelemre hivatottabb lesz. S nekünk ezt a kultúrát ki kell tűznünk szemünk elé, mikor az ismeretet akarjuk terjeszteni.

De van még egy másik irány, amely összefügg ezzel, s amelyre következtetni lehet az elsőből. A mi kultúránknak iránya: nagy erkölcsi, vallási, családi, társadalmi, jogi értékeknek kiemelése a világból. Ha az ember lábán állni tud, lelkének, kedélyének egyensúlya még nincsen biztosítva. Valaki kitűnő táncos lehet, és kedélye folyton labilis egyensúlyban szenvedhet; valaki külsőleg nagy művész lehet, harmonizál hangokat, és nem tudja harmóniába hozni saját belső világát. Épügy nekünk nem elég csak, hogy házat építsünk és abban valahogy lakjunk, lerójjuk időnket; nekünk otthon kell abban a házban és társas közület. Nekünk más emberekkel kell élnünk. A ház akármilyen pompás, ha pusztában áll, végre is siralomház. Annak a háznak a szomszédos házak között, az utcában, a faluban, a városban kell állnia. Nekünk az otthon mellé társadalmat kell teremteni; de az otthon nem három-négy embernek a szövetkezete, és a társadalom nem nagy tömegek együttélése, hanem az otthon a szellem és lélek, a finomság és szeretet, és az a társadalom lelkiismeret, hűség, megbízhatóság, iparkodás, bátorság, jellem. És az a nemzeti emberség nem sematizmus, nem népszámlálási adat, nem statisztika, nem fiziológia, nem embertömeg, hanem csodálatos szervezet, melynek lelke az erény, az erkölcs, a hit, és kapcsai nem az izmok, az inak, hanem az együvértartozás, áldozatkészség, szeretet, odaadás. Ez lesz az igazi kultúra, amely ezeket az elemeket ki tudja emelni. Hogyha egy nép oly alacsony fokon áll, hogy van benne néhány úr, de sok a szolga, az nyomorult kultúra.

Ha vannak társadalmi ellentétek — nem különbségek, akkor hiányzik a szellem és az élet, hiányzik az igazi kultúra. Ha van társadalom, amelyben az ellentétek összeütközésekbe, krízisekbe kergetik az ifjakat, ha a politikai, a szellemi világban világnézetek harca dúl, ez nyomás, harc, összeütközés és nem harmónia. Rászoktatni önmagukat, az egész társadalmat az egyetértésre, az együttérzésre, az együttműködésre, a különböző társadalmi rétegeket magasabb társadalmi harmóniára, beleállítani a világba az őszinte jóindulat kultúráját, beleállítani a munkásságnak, a megbízhatóságnak, hűségnek szellemét! «Uram, jöjjön el a Te országod!» Már igazán imádkozó gyermeked leszek. Átérezem, hogy ezek oly nagy célok, hogy értük lelkesülni kell, de megvédeni őket, a Te felsőbb hatalmad, gondviselésed kell. Bízom, hogy az is meglesz.

Hogy a magyar kultúrának ebben az irányban nagy

szükségei vannak, azt mindnyájan tudjuk. Képzeljétek csak, hogyha tűz üt ki, amint kiütött egy nagy alföldi városban, elhamvad a városház, a templom, és azután szóvá tétetik a dolog, és nyilatkozik a városkapitány, hogy mikép lehet, hogy oly kevesen oltottak, a felelet: mert mind részek voltak. Istenem, egy ily kultúrába még sok erkölcsi, társadalmi nemes betét kell, míg az emberek megállanak és megállják helyüket. Hogyha egy asszony, aki bűnösen, elváltan él férjétől és más valakit édesanyja meggyilkolására biztat és azután az esküdtszék által felmentetik, jöllehet a közvélemény elítéli, és a legnagyobb magyar város virágcsokorral jön az ilyen asszony elé, úgy-e az ily intelligencia és erkölcsi érzés még nagyon silány és alantas? Ide kellenek emelések, a mélységnek taszító, emelő erői, hogy a kellő szintáját elérje.

Hogyha egy orosz könyv megjelenik magyar fordításban és megjelennek a különféle újságok jelentései, a közönség mit sem törődik vele, de mikor az ügyesség veszi a kezébe a Szanint, — mert ez az a könyv — akkor a második, harmadik, negyedik kiadás négyszeres, ötszörös, hatszorosan elfogy, a közönség töri magát érte, olvassa ezt a remekművet — hiszen az ügyesség remekműnek deklarálta, — úgy-e az ilyen közönség az intelligenciának és az erkölcsiségnek még nagyon alacsony fokán áll, és kell hozzá kultúrmunka, hogy valahogyan kiemeljük onnan. Ha lehetséges, hogy a magyar közigazgatás mai állása és a magyar lélek gondozása mellett Ökörítő faluban egy vasárnap délután nyílt pajtában három-négyszáz legény-leány együtt mulat, betorlaszolja, beszegezi az ajtókat és a szabadon libegő láng belekap a szalmába és belevész a tűzbe 250 legény-leány; úgy-e a közérzésnek, a köztapintatnak színvonala itt még nagyon alacsony lehet? Azt mondja Napoleon: Vakard meg az orosz, rögtön kiütközik a tatár belőle. Én nem akarom mondani: vakard meg a magyart, és lásd, mi kerül ki belőle, hanem bizonyos, hogy egy kis Ázsia kerül ki belőle. Nem veszik sértésnek, ha ezt mondom. De nekünk nem ilyen kultúra kell; mi dolgozunk, törekszünk, nemesbülünk, mindenütt, a kultúregyletben, iskolában, családban, társadalomban, előadásokban, színpadon, mindenütt; mi szolgáljuk az igazi nemes kultúrát. Nekünk nem az újságok lepedőjén papiroséletet élő kultúrelét, nem szópuffancsok, frázisok, nem is cigány superlatívusokban beszélő, régi magyar dicsőségből elősködő kultúra kell. Ne legyünk nyaktekercsek, kik folyton

visszanéznék, nem akarnak elfordulni a régi magyar dicsőségtől s a jelen nyomorait negligálják. Építsünk régi magyar dicsőségünk nyomában új realitásokat, a modern világban új modern kultúrát. Nagy nemzedékeknek méltó és nekorcs ivadékai legyünk, és akkor a kultúrája végre is eljön ennek az országnak.

A kultúra néma zenéje.

(1911)³⁷

Minden kultúra voltaképp helyes mértékeket keres, s nemcsak tudást s javakat, hanem inkább harmóniát s boldogságot akar teremteni. Azt mondhatnám tehát, hogy az igazi kultúra az egyes embernek s a társadalomnak, legszélesebb értelmében pedig egész történelmi korszakoknak néma zenéje.

Furcsa, ellentmondásnak látszó kifejezés ez, hogy «néma zene»; másrészt azonban sok jó gondolatot ad, s ép a kultúrát illetőleg a lényeg elevenjére tapint; mert a kultúrában is egyre több erő ébred, egyre több energia szabadul föl; szálak szövődnek, elemek kombinálódnak; történések, folyamatok kiváltódnak észbontó rohamossággal; de minden az arányon, a mértéken, a rendszeren fordul meg, s köszönet az erdőben, a munkában csak akkor lesz, ha azt az egész s nem a rész élvezzi; ha a génusz sugárzásából s a munka áldásából minél több, de egyszersmind minél többnek s mindig arányosan s rendszeresen jut. Tehát bőség és fokozás, de ugyanakkor arány és mérték is teszi, s ahol ebből van, ott a szellemes és érző lélek mindenütt zenét hall, akkor is, ha ez a zene néma.

Szólaltassuk meg kissé érzékelhetőbben ezt a néma zenét. A tulajdonképeni zene a hangok aránya és mértéke, a hangok harmóniája és rendszere; de van nem-hangos arány és mérték <is> a világ minden rétegében s az élet minden fokán, s ha van érzék hozzá, akkor az mind zene.

Minden fa, bokor, virág, minden levél és fűszál, a hajnal s az alkonyat, a csillagos égbolt s a virágos sárrét zene, csak-hogy néma zene. Mennyi zene a Tarpataokban, azokban a szökellő, keringő hullámokban, azokban a nekigyürkőző fodrookban, azokban az elsimuló redőkben! Mennyi zene a tavaszban, abban a néma, derült vidámságban, abban a zajtalan életlüktetésben, mely öröme ébreszt erdőt, mezőt! Mennyi zene azokban a zöldes, rozsdás, barnás fényekben, melyek

kipattannak a fák koronáján, a bokrokon s a sziklák moharétegein ! Igaz, hogy sok zűrzavar és ütközés s töméntelen diszharmónia is tarkítja a természetet ; ellentétek állnak szemben egymással : szakadó sziklák s illatos ibolyák, szürke, rozsdás hógörgetegek s szőkefejű primulák, fagy és virágzás, béke és harc, élet és halál váltakoznak ; de ez mind voltaképp mégis a harmóniáért van ; érte van virágzás és partszakadás, érte fagy és májusi illat, harc és halál. A bamba szikla és göröngy ugyanis salakra szomjas ; az alakatlan, omló sokadalomnak hivatása van, hogy fölvegye a rendező elvet, hogy meghajoljon formáló, törő, zúzó, aprító keze alatt, s tele-szívja magát formával s szépséggel. A lét formát keres ; megittasulni akar formától és szépségtől. Igaz, hogy kegyetlen is a formával szemben s hogy nem kíméli azt ; így a májusi fagy egy-két óra alatt millió és millió csírárt és hajtást pusztít el ; a leszakadó hegyoldal fát, virágot, madárfészket sodor le magával s temet el korai sírba ; de azért az éji fagy után a reggeli napsugár megint keltegeti az elalélt életet s a hegyszakadás sziklatömbjein virágok fakadnak s felejtetni akarják a pusztulást. Tehát a természet formát és életet nem kímél ; de másrészt ott is, ahol pusztít, rögtön formába öltözik. Van-e az életnek oly kriptája, mint a dobsinai jégbarlang ? Falai jégbe öltözött sziklák ; a jégbarlang alacsony, s elnyúlt szája, ez a félig nyitott száj a halál lehetőségét leheli ; de három lépésnyire a barlang szájától ott himbálódzik a harmatos harangvirág, mely menyegzőre s nem temetésre harangoz. Van-e oly alapos szántás, mint a gleccserek jég-ekéjének szántása, mely évszázados pihenés után úgy túrja fel a homokot, iszapot, kiáztatott hantokat, hogy nem marad azokban csíra ? ! De íme, két lépésnyire a jégár szélétől ott kéklik a friss, üde, égbékszín encián. Mindez azt hirdeti, hogy a létnek forma, az alaktalanságnak alak, a természetnek arány, mérték, szépség kell, s diszharmóniák dacára fölséges néma énekeket énekel a világ. Ezt hívom én a természet néma zenéjének. A szépség a természet néma zenéje.

Térjünk át a természetről a művészetre.

Mennyi a zene az alakító művészetben, a színek, fények és árnyalatok, a vonalak s alakok világában ! Itt is a sokadalom és zűrzavar rendet és szépséget sürget, tehát énekelni akar. Mikor a szekerek végigzörögnek a gránitkövezeten, abban a kocsiörgésben megvan mindaz a hang, melyből Beethoven szonátáit szerzette ! A vásári, piaci zajban kavarog mindaz a hanghullám, mely rendbeszedve a legszebb

operát adhatná ; épen úgy az erdő tele van színnel s a liceumbokor tele van vonallal, s azokból a színekből Madonna-arc válhatnék, s azokból a vonalakból belvederi Apolló kerülhetne ki, csak mérték, arány, rend, szóval csak zene kellene a színekbe s vonalakba. Azt a lélek, a génusz teremtheti beléjük ; harmóniába s szépségbe az öltöztet s mindent abba szeretne is öltöztetni, követ, fát, falat, házat, bútort, eszközt. A génusz sugárzata a természetben a művészet zenéje.

De itt meg nem állhatunk. Ha a természet megzenésít erdőt, követ, hegyet, eget és sárrétet ; ha a művészet zenésít színeket, fényeket, vonalakat, árnyakat, síkokat, alakokat : megzenésítésre vár még az élet óriás világa, a gondolatok, vágyak, a küzdelmek s törekvések, — az érzések s indulatok, a szenvedélyek s szenvedések világa. Ez is világ, s milyen világ ? Ennek is van vágya s igénye mértékre s arányra ; ennek is megvan a maga sajátos rithmusa s zenéje ; ebből is szépség kerül ki vagy torz alaktalanság ; itt is rend foglal tért vagy rendetlenség ; itt is ének hangzik majd föl, koldusének vagy himnus.

De ki az, vagy mi az, ami ide rendet teremt s harmóniát? Ezt nem tehetik a változó érzések, melyeknek ép az a hibájuk, hogy mértéküket nem hordják magukban, s ép azért kiszámíthatlanok s kűszáltak. Ugyancsak ezt a szolgálatot nem várhatjuk indulatoktól s szenvedélyektől, melyek inkább csak fakadásai s kitörései a léleknek, inkább csak a reakciók az élet kedvező vagy kedvezőtlen benyomásaira. Hasonlóképen nem várhatjuk a belső, lelki világ megzenésítését az élet szerencséjétől, mert hánynak jut belőle? S megkíméli-e azokat is, kiknek a szerencse mosolyog, az élet diszharmóniája, a szomorúság és bánat, a betegség és halál? Ide a felsőbb rithmus, fölényesebb rend és ütem kell ; ide oly motívumok kellenek, melyekből zene lesz minden sorsban, örömben és búban, s ezt az ütemet és zenét ki nem válthatja az állhatatlan élet s a változó jó- és rosszkedv, hanem csak egy felsőbb akarat, mely jót akar bajban és betegségben, jót kudarchan és szerencsében, s amely jóakarathoz ragaszkodnom s azt magamban kialakítanom kell. Mikor az emberi lélek az isteni akarat mértékeit s arányait átveszi magára, mikor rendleteihez alkalmazkodik, mikor az erény formáiba öltözködik : akkor az arány s erény az ő formája, s ő maga énekes lélek s a szó igaz s mély értelmében kultürember lesz. Kultürember, aki a kultúrát, a rendet, arányt s szépséget nemcsak maga köré, hanem önmagába, belső lelki világába állítja bele. E for-

mában emelkedünk az élet érthetlensége s brutalitása fölé s formát adunk neki; az öntudatban emelkedünk az erőszak, szenvedés s gyász fölé. Az egész élet minden történetével együtt e felfogásban olyan, mint a terméskő vagy a termésfa a művész kezében; a művész a kőnek vagy fának ad formát; az élet megzenésítője pedig a termés-életből alakít embernek való világot, Isten gondolataiba s akaratába öltözött életet. Az ember belső világának zenéje az átélt s átérzett isteni akarat.

Az egyéni világon túl azonban van egy más nagy világ, a társadalom világa, az érdekek s szenvedélyek khaoszával, az akaratok őserdejével. Vegyük csak egy népnek, egy államnak életét. Ki tudja itt az érdekek útjait megrajzolni, irányzataikat széttartani, közlekedésük s elhajlásuk kombinációit előadni? Hol van az a képlet, mely a gazdasági s társadalmi élet ezer és ezer tényezőit egyenletbe állítja? Elmondhatjuk róla a zsoltár szavát: «A Te utaid a tenger áramai s ösvényeid a vizek örvényei»; oly mélyek, oly kiszámíthatatlanok, oly szeszélyesek. Ugyancsak mennyi rendetlenség van a társadalmi osztályharcban s mennyi konfliktus a gazdasági életben! A fejlődés útjai emberroncsoktól fehérlenek s kegyetlenség s barbárság szegélyzik azokat. Ellenséges pártok, az erők s a gyengék, a gazdagok s a szegények állnak szemben egymással, s a gazdasági erők ütközésében is inkább az önzés s az erőszak győznek. Lélek, szellem, igazság, jog és erkölcs, ezek a szellemi hatalmak a társadalom legtöbb rétegét épen csak hogy meglegyintették, de ugyancsak át nem járvák. A közélet, a közmunka, a közgazdaság, az egész társadalmi rend még sok-sok barbár vonást tüntet fel magán, s az erkölcsi rend harmóniájától még nagyon messze áll.

De ép ezért érezzük is, hogy a gazdasági világ még nem az ember világa. Benn él ugyan az ember, de még nem mint úr és alakító, hanem inkább mint szenvedő és préda. Nem lehet azt a kúszált s hányatott világot emberi világnak néznünk, miután azt még nem járta át felsőbb gondolat s nem irányítja azt erkölcsi akarat. A fel nem szántott pusztákat, a sziklás völgykatlanokat, a girbe-gurba szálerdőt nem tartjuk s nem mondjuk emberi világnak; csak ha a munka formát önt kőre, fára, hegyoldalra, akkor lesz a pusztából s erdőből emberi világ. Így vagyunk a társadalom termés-ösztöneivel s gazdasági szakadékaival is; ide is emberi érzésnek s erkölcsnek kell bevonulnia; az érdekek harcába, a gazdaságba, termelésbe, a jogi viszonyokba, az irreális egyenlőségi

vagyakba rendet, arányt, mértéket kell teremtenünk ; akkor lesz az embertömegekből emberi társadalom, s az igazság, jog és törvény lesz e hozzánk méltó, igazán emberi társadalomnak néma zenéje.

Van azután még egy nagy feladatunk. Meg kell zenésítenünk a nemzetközi életet ; meg kell teremtenünk a nemzetek harmóniáját. Ez a feladat ugyancsak a «jövő zenéje», ahol ezidőszereint még vad erőszak és zűrzavar tombol, amit háborúnak, sőt épen «jus belli»-nek, a háború jogának hívnak. Erőszakra, véres ütközésekre, brutális hatalmakra ember-sorsot nem bízhatunk, s mit látunk? Azt, hogy mialatt az emberi élet egész vonalán az észszerű eljárást, a méltányosságot, a jogot s igazságszolgáltatást akarjuk uralkodó s intéző hatalommá emelni ; mialatt társadalmunkban arra iparkodunk, hogy az erőszakot, az erősebbnek ökoljogát kiküszöböljük, addig a nemzetek sorsát háborúra bízuk s a nemzetközi viszonyok rendezésében a «vis majort» avatjuk bírónak. Tehát embert emberrel szemben jog és igazság igazításának ; de nemzetet nemzettel szemben harc és erőszak inspiráljon. Mily kultúrellenes és barbár felfogás ez, melyben rend, zene és ének ugyancsak nincs egy csepp sem ! Jó nevelésünk s pedagógiai érzésünk is méltán botránkozhatik a népelet ez alacsony állásán ; mert mialatt minden áron azon vagyunk, hogy gyermekeinket állatiasságból s ösztönösségből kiemeljük, mialatt család és iskola, erkölcs, vallás és kultúra emberséges embert iparkodik nevelni a gyermekből azalatt a nemzetközi jog csatamezőre állítja ki a kultúrnépek fiait, hogy öldöklésben s verekezésben elállatiasítsa őket. Ráadásul még abban a tévhitben is élünk, hogy a harc dicsőséges dolog, s írók s poéták búsán oszttják s szolgálják e szörny-eszményeket !

Telítve vagyunk tehát barbársággal ; filozófiánk az «erősebbnek jogával» kacérkodik, s abban valami értéket s elfogadható értelmet keres ; nemzetközi viszonyaink száműzik az erkölcsöt, s úgy vannak beállítva, hogy ott az érdek s az erő dönt ; jogunk «jogot» ad a foglalásra, s nem emelkedett még annyira, hogy belássa, hogy a nemzeti egyéniség van olyan, mint az egyes ember, s ha az egyes embert szolgálammá s eszközömmé le nem fokozhatom, ha egyéni szabadságától meg nem foszthatom, akkor a nemzetet sincs joga semmiféle hatalomnak a fejlődési s boldogulási szabadságától megfosztani, más szóval nemzeteket legyőzni, leteperni, országokat elfoglalni barbárság és vadság. Ebbe a nemzet-

közi barbárságba kell majd a jobb jövőnek rendet s zenét teremtenie! A nemzetközi béke lesz az emberiségnek néma zenéje.

Tehát virágzó természet, zseniális művészet, erényes ember, társadalmi igazság s nemzetközi béke, — íme csupa néma zene, csupa zeneszám a világtörténelem nagy koncertjében! Isten gondolta ezeket, s a kultúrának kell az isteni gondolatokat megvalósítania s a természet alapján az emberi élet néma zenéjét megszerkesztenie. Nagy feladatok ezek; dolgozzunk rajtuk! A nemzetek zenéjéhez harmonizált nemzetek, a harmonizált nemzetek harmonikus emberek kellenek. Legyünk minél többen ilyenek; akkor kilátásunk van rá, hogy a gazdaságilag, erkölcsileg s társadalmilag magasra emelt magyar nemzet is megállja helyét a népek nagy koncertjében, s a magyar kultúra eléri a legmagasabb célt, melyet maga elé tűzhet.

Verba vitae.

(1911)³⁸

Szeretnők hallani az élet igéit, nemcsak az erőtlen, gyöngé életéit, hanem az erős s győzelmes élet igéit, amilyenektől azután bennünk is a több s jobb élet fakad, amilyenektől a lélek öntudatra ébred s alakul.

Ilyen erős életöntudatból fakadó s erős életet hangsúlyozó szavai nincsenek sem a tudománynak, sem a tapasztalatoknak, hanem csak a hitnek. A tudomány ugyanis az élet-hez ért a legkevesebbet ; a tapasztalat meg, dacára hogy az életet szereti s folyton annak miljójében él, voltakép szintén csakis azt a gyöngé, mert eltűnő, elfolyó s elhaló életet ismeri. Szava nem az erős élet szózata.

Az erős s győzelmes élet igéit csak a vallás hangoztatja a halhatatlan s örök élet hitében. Mikor pedig örök életet mond, akkor *nemcsak folytonos* és soha ki nem fogyó, hanem azt *a különb, isteni életet* érti ; mert csak ez az igazán erős élet.

Az erős életnek ezt a két jellegét nagyon kell hangoztatnom. A ki nem fogyó élet ugyanis, ha akár örökké tart is, magában véve még nem erős s győzelmes élet, miután az örökkévalóság csak az élet szakadatlan folyását állítja, s minden attól függ, hogy mi is az, ami ott örökké folyik. Hiszen folyhatik ott örökkévaló unalom is. S ez az unalom a jó életben, a legkorrektebb életben is kísérthet, s az erkölcsös élet is végtelen unalmas élet lehet. Az erkölcsösség ugyanis magában véve csak törvényszerűséget mond. Erkölcsös az az ember, aki lelki valójának, a belátás s a hit által fölvilágosított öntudatnak törvényeit megtartja. Ahogy a gép jó, ha jól dolgozik : úgy az ember erkölcsös, ha öntudatos életében jól fungál ; de ahogy a jó gép örökkétartó forgása s zakatolása végtelen unalmat jelent : úgy annak a jól fungáló embernek az öntudata is unalmas lehet, mint a ködös óceán. Az erős életnek ezt az unalmat kell elkerülnie ; új ingereket, új gondolatokat, új érzéseket kell fölvetnie. Olyannak kell lennie, mint a hegyi pataknak, melyben minden

hullám minden pillanatban új ingert s új lendületet jelent. A tömegmozgás s a mélység vonzalma eleven erővé szabadul föl ennek az omló elemnek minden tömecsében s folyásának minden pontján, s azért új az a patak minden pillanatban, s szép és ki nem fáradt, akár reggel, akár este, akár forró nyáron, akár télen nézzük. Ezért nézhetjük a patakot az élet s a lélek leghívebb szimbolumának is.

De hol találhatjuk hát föl az élet e folytonos, meg-megújuló ingereit, — hol az új eszmék s új érzések e kifogyhatatlan áramait? Mivel töltjük ki az életet, ha örök? Mert e kurta földi életet még csak lehet töltögetni; de teljesen értem Szolovjev, orosz filozófnak nehézségeit az örök élettel szemben, ha ezt a mi üres életünket nyujtanók meg benne s nyujtanók végtelenbe. Nem fog-e el az utálat, ha örökkévalónak képzeljük a fényűző dáma, a lelkendező akrobata, a szenvedélyes kártyás[nak] életét? S ha nagy energiákat s nagy tetteket akarnánk is öröktartalmúakká tenni, volna-e értelme annak, hogy Nagy Sándor s a Nagy Napoleon örökké akarjon kitűnni abban, ami történeti nagyságát megalapította? Kielégítene-e, ha Shakespeare örökké költene drámákat, s Newton örökké kutatná az egek mechanikáját? Ez mind jelenthet erőt s kiválóságot a történeti életben, de az örök életre mint folytonos foglalkozás át nem vihető. Erős élet az örök életből csak akkor lehet, ha nem földi élet, hanem *különb élet*, — ha *nem e kis, szűk körre terjedő s ingereit s benyomásait az érzelkek útján nyerő*, hanem *e szűk korlátokon kiemelkedő, világfölényes s emberfölötti élet lesz belőle*.

Tehát nem a köznapiságában máris hosszú lére eresztett földi életet a végtelenbe nyujtva, hanem azt a *világfölényes*, isteni életet hiszi s mondja a vallás *örök életnek*. Ez a világfölényes élet nem jelent erkölcsösséget, s az erkölcsösség nem jelent világfölényességet. Az erkölcsös emberi lét, ha örökké tartana is, mindig az élet terhét vinné, mindig ütközéseket s ellenkezéseket szenvedne, örökké szomjazná az igazságot s vágyódnék a jobb után, de nem emelkednék soha az emberi fölé: míg ellenben a vallás ép e fölülemelkedésben s e világfölényességben, szóval a győzelemben hisz. Ebben rejlik oka annak is, hogy a vallás *«más» világot s «más» életet vár*; míg az erkölcs magában véve ettől elvonatkozik.

Ennek a győzelmes, ennek a különb élet igényének hordozója s forrása a lélek. Benn van ez a tudatában, csak ki kell mondania erősen; ki kell mondania úgy, hogy e hitében nemcsak szimpathiáját, hanem legbelsőbb valóját s ter-

mészetét fejezze ki. Fejlessze ki magában ezt a hitet oly hatalommá s adjon neki öntudatában oly világos kifejezést, hogy ezzel egy sehol másutt föl nem található, mert «más» életre igényt tartó lelkiséget állítson bele a világba.

Ez erős alakításra s ez őszinte kimondásra szükség van, hogy a lélek is jelentkezzék a nagy világban, s hogy az ő különálló természete is szóhoz jusson a köznapi s halálra szánt élet zajában. Abban a vásárban, hol az elmúlást mérik s kínálgatják drága pénzen, ott az emberi öntudat e páratlan értékeire is rá kell a figyelmet fordítani, s a mulandóság mély melankóliájával szemben, melyről temetők s tört gallyak, hervadó levelek, fonnyadó arcok és ráncok beszélnek, melyről az élet tolongó s siető hullámai csobognak, meg kell szólaltatni a lélek mélységeit. Vannak azok oly mélyek, mint a köznapi élet tócsái s patakjai. Nem mondom ezt ócsárlásból ; nem azért, mintha keveselném s megvetném az emberi lét történeti nagy folyóját. Nem keveslem, nem kicsinylem ; sőt sokszor partján leülve bámulom. Bámulom ezt a hosszú, hosszú folyamat, melynek forrásai ki nem apadnak ; melyben gyermekek is születnek s virágok is fakadnak. De mi haszna ! Bármily hatalmas, bármily dagadó s ragadó folyam legyen : elnyeli a föld, mint Ázsia folyóit a Gobi sivatag homokja. Homok nyeli a vizet ; föld nyeli az életet.

Ezzel a radikális elmúlással szemben, mely elnyel életet, embert s emberiséget, lelkünk mélységeit kell szóhoz juttatnunk ; azoknak is van szavuk, azoknak is van énekük ; szó, melyet kimondani, ének, melyet énekelni más senki sem tud, s ez az idegenszerű s az alsóbb természet által nem érthető szó az, hogy mi különb életet igénylünk s keresünk.

Erre a bátor, de nélkülözhetetlen s elmaradhatlan szóra rá kell segíteni lelkünket. Fejezze ki magát ! Hisz nem hazudik ; hisz csak azt mondja ki, ami belsejét kitölti s ami sokkal igazabb, mint az a beszéd, melyet elmúlásról fűz a fák, bokrok, állatok álmos öntudatlansága. Természetesen, hogy ők hervadásról, korhadásról, pusztulásról beszélnek ; hadd beszéljenek, hisz ez az ő nyelvük. De mikor én más vagyok ; mikor én fű, fa, bokor, állat nem vagyok ; mikor új lelkiség öntudata fakad lelkemben ; mikor más tartalom tölti ki bensőmet, szóval mikor különb s annyira más vagyok : már csak más lesz a nyelvem, más a kifejezésem is, s ami a fő, már csak más mondani valóm is lesz. Igen, a halhatatlanság s a győzelmes élet igényeitől és sejtelmeitől átjárt öntudat beszél majd belőlem. S beszél úgy, hogy a sejtelmet bizony-

talanságából kivetközteti s a lélek legmélyebb természetének megnyilatkozását s fakadását mutatja be szózatában; beszél úgy, mint aki a külön élet vágyaiban nem szétfolyó érzelmekre, hanem az erős élet új kikezdéseire ismert, s azokat most világgá eresztí. Hadd legyen az a szó a legközvetlenebb életigénynek, tehát életvalóságnak kifejezése.

Mindnyájunknak szüksége van arra, hogy lelkünk e bensőséges életvágának határozott s bátor kifejezést adjunk. Aki ezt az igényt csak mint elégedetlenségünk jelentkezését s nem mint a lélek hamisítatlan ösztönét kezeli, az visszafejleszti, sőt elfojtja azt. Úgy tesz lelkének ösztöneivel, mint aki homokot borít a pázsitra s hamut Herculanum tavaszi olajfáira; vagy hogy életünkől szebb hasonlattal éljek, úgy tesz, mint ki a gyermek jelentkező zsenialitását a szegénység nélkülözéseibe s szenvedéseibe fojtja bele. Lelkiségünknek ily kegyetlen kezelése mellett természetesen mi vagyunk a vesztesek. Az elmúló élet nagy tömege elnyomja lelkünket, s elvesztjük a világ fölött való szupremaciánkat, mely nem az anyagon, nem a számon és tömegben, hanem saját különállásunkon s azon a fölényes tudaton épül, hogy az emberben új világ kezdődik. Minden életnek önmagát állító-nak, tehát tényét kimondónak s kifejezőnek kell lennie. Csak az fejlődik, aminek ily öntudati gerince van; aminek az nincs, az ellapul s elvész.

De jár azzal más baj is. Hazug állapotot teremtünk magunkban, mely abban áll, hogy az ember beéri a látszattal, azaz, hogy be akarja érni vele; látszani akar mulandónak s el akar valamit viselni, amit tudatosan s logikusan elviselni nem lehet. Senki sem viselheti el őszinte s meggyőződéses bevallását az élet semmiségének. Ha ugyanis valaki komolyan hiszi, hogy a halál után nincs élet, még pedig az a győzelmes s nem az az unalmas élet, akkor egész életét érthetatlenségnek s ostobaságnak kell tartania. Ezt természetesen nem vallhatják be gondolkozó emberek, hanem inkább azt mondják, hogy lesz a létben valami lappangó, isteni terv, s hogy alighanem le van fektetve a fejlődésbe valami titokzatos célszerűség; de mi sem ezt a tervet, sem ezt a célszerűséget nem ismerjük. Ezeket arra figyelmeztetném, hogy ne tolják félre a közvetlen adatot, mikor az élet értelmét keressük, s ne kalandozzanak el a messziségbe, mikor a valóság s az igazság oly közel fekszik hozzánk. A lét problémája ugyanis megoldódik s az érthetatlenség megszűnik, ha az elmúlás mechanikájából kiemelkedő s világfölényes öntudatunk rányit

önmagában arra, ami radikálisan kell neki, *ha rányit az örök életre.*

A világ s a lét érthető lesz, ha az emberre győzelmes, örök élet vár!

Ezt ki kell mondanunk nagy hittel s erővel. Le kell taszítanunk a sírkövet, mely lelkünket nyomja. Ha kimondtuk s öntudatunkká fejlesztettük e sejtelmet s ez igényt, azt érezzük, hogy fölszabadultunk, — hogy megmenekültünk valami rémesen ellenséges s az élet legvitalisabb löktetését fojtogató hatalomtól. Nyakunkon ült s legörnyedtünk alatta ; megfertőztette lelkünket halálhozó gondolatokkal s érzésekkel, s kilátásainkat korlátozta emésztőgödrökkel, s mindettől nem jött meg igazi kedvünk. Miután pedig erősen s tüzetesen, bátran s nyomatékkal kimondtuk, hogy mik vagyunk s mi a mi jussunk, megjött a kedvünk. Az a félreismert s a sok mulandóságtól megtévesztett «én» átérezte saját igaz valóságát, s annak abban az öntudathoz adott kifejezést, hogy neki élet jár, még pedig a mulandó élet után az a győzelmes, az a külön élet.

Az élet ez igéje már maga is «szellem és élet».

A szociális munka lelkületéről.

(1912)³⁹

Sokféle küldetés van a világon, s mindannyinak közös jellege, hogy *nagy célokat lélekkel* szolgálnak. Küldetésben jár a tudós a tudományhoz, aki azt tévedéseitől meg tudja tisztítani s lángeszével új látóköröket tud megvilágítani; küldetésben jár a művész, akinek lelkében a művészetnek új inspirációi fakadnak; küldetésben jártak a próféták és szentek, kik a világot tespedéséből föl akarták rázni, hogy új lelket verjenek bele. De sehol annyi küldetés, sehol annyi próféta és reformer, mint a társadalmi élet terén, mert sehol annyi kín és szenvedés, sehol annyi epedés és remény, mint itt. A szenvedő emberiség fáradt szemmel néz ki azok után, kiknek *missziójuk van szenvedéseikhez*.

Természetes tehát, hogy ép ehhez a szenvedő, bűnös, gyötrődő s elmaradt társadalomhoz indultak ki sokan s mindnyájan boldogítani és segíteni akarták, s ugyancsak mindnyájan hitték, hogy *missziójuk van hozzá*. Ők *hittek a lélekben*, mely lelkesítette s tüzelte őket. De ép ezen a lelken fordult meg minden; mert hiszen lelkes emberek voltak ezek a reformerek mind, de megvolt-e a társadalmi munkához a kellő lelkük? Milyen ez a lélek? Pozitív vagy negatív erőkkkel legyen-e megtöltve, — sötétséget vagy világosságot árasztson-e — szeressen vagy gyűlöljön-e, építsen vagy romboljon-e? Mert igazi küldetése csak annak lehet a társadalomhoz, ki azt belátással s türelemmel tudja kezelni, ki azt a társadalmat nem darabokra tépve, hanem az egészet összefogva tudja szolgálni; ilyen lelke pedig nem mindenkinek van. Erőszakos reformer sok van. Vannak, kik nagy erővel, mély érzéssel s tüzelő szenvedéssel indultak ki, még pedig ép azokból a társadalmi rétegekből, melyek a fölszabadulást várják; vannak olyanok, kik jóllehet nem a szenvedő s jólétért küzdő társadalmi osztályokból valók, de erős társadalmi ösztönökkel rendelkeznek, s részvétből s együttérzésből azonosítják magukat a szenvedőkkel; a baj azonban az, hogy a legtöbbje

nemcsak hevül, hanem gyűlöl, s hogy a lelkesedés is, a részvét is bennük elkeseredéssé fajul. Ők törni, zúzni, a világot politikai fölforgatással s általános világsztrájkjal akarják megreformálni. Lelkesedésüket a gyűlölet s az elkeseredés inspirálja. Használják ugyan ők is a világnak, mint ahogy használnak a kráterek kitöréseikkel, hisz a lávából termőföld lesz ; rendet teremtettek ők is, mint ahogy rendet teremtenek a fenékhullámok, mikor tengerparti tartományokat végigöntöznek : de azért e törésben-zúzásban, az elkeseredésben s rengetésben nincs nagy köszönet ; mert csak explóziók, de nem építések. Igazi társadalmi missziójuk csak azoknak lesz, kikben a lélek nemcsak ösztön és természet, nemcsak szenvedés és szenvedély, hanem akikben a lélek erény és szeretet ; missziójuk azoknak lesz, akikben a szenvedést és szenvedélyt egy felsőbb törvény mérsékli ; akikben az ösztön magas erkölcsiség s nagy ideálok uralma alatt áll ; szóval, akikben az *embertársakért való hevülés nemcsak tömegérzés, nemcsak fölzaklatott részvét, hanem erény, s akiknek társadalmi érzésük magas, erkölcsi kultúra.*

Ma már úgy gondoljuk, hogy a társadalmat nem erőszakos kitörésekkel, nem explozív lökésekkel lehet előbbre vinni, hanem fejlődéssel s a fejlődést szolgáló munkával, mely az élet szebb, nemesebb formáinak kialakítása legyen. E fejlődéstől várjuk, hogy a jobb társadalom a több belátás s a több jóakarat révén alakul majd ki, melynek útja az ösztöntől s erőszaktól el az erkölcs s az erény felé haladjon. Ez a fejlődés egyes társadalmi osztályok szenvedéseiből indul ugyan ki, de csak az ossztársadalom együttműködése segíti győzelemre. Ez együttműködésben résztvesznek egyesek s osztályok ; mindazok, kik mások baját is közös, szent ügyüknek tekintik, kik az elmaradottat, az ügyefogyottat, az elnyomottat, a szenvedőt testvérüknek nézik ; kik a nyomort s bűnt közös szégyenüknek tartják, s az elnyomottak segélykiáltásában pedig saját lelkük fohászait hallják. Amely társadalom a közérzés s a közreműködés e fokára emelkedett, az átérzi s megérti társadalmi misszióját ; abban megmozdult a társadalmi, testvéri érzés ; abban a társadalmi ösztönből erény, a társadalmi tömegpszichológiából nemes, erkölcsi érzés lett. *Ez az érzés adja a szociális, a társadalmi missziót !*

S ezzel rámutattam az alapra, melyre *Szociális Missziótársulatunkkal* ráálltunk. — Küldetést foglaltunk le magunk számára a szenvedő, elmaradt s bűnben senyvedő társada-

lomhoz, de küldetést, melyet kettős erkölcsi lélekkel fogtunk meg. Megfogtuk azzal a lélekkel, mely *e társadalmi munkában szigorú kötelességet lát s azt vállalja*. Megfogtuk azután azzal a lélekkel, mely *e küldetésre erényből s nem ösztönből, krisztusi szellemmel s a folytonos munka szeretetével indul ki, mely a legfőbb idealoktól sugalmazott lélekkel akarja szolgálni a társadalmat*.

Ami e törekvésnek az első jellegét illeti, azt, hogy a társadalmi munkában erkölcsi kötelességet látunk, arra nézve csak azt mondom, hogy mi ezt a szó szoros értelmében szigorú kötelességnek nézzük. Mi azt gondoljuk, hogy rossz, lelketlen emberek volnánk, ha testvéreinket föl nem karolnók. Az emberiség valamiképen ugyan mindig tudott az e fajta kötelességről; de azelőtt ez a tudat bizonytalan s elmosódott volt; most pedig leküzdhetlenül jelentkezik lelünkben. Azelőtt könnyen túltettük magunkat rajta; de most a becsület s a tisztesség súlyával nehezedik ránk, s úgy érezzük, hogy nem vagyunk igaz emberek, ha azt nem teljesítjük. Azelőtt erényes gyakorlatnak tartottuk ugyan, hogy a szegényeken segítsünk, s tettünk is egyet-mást az érdekükben; de most éles kardként vág bele szívünkbe Krisztus szava, hogy az üdvösség is attól függ, hogy testvéreinket hogyan szerettük, — hogy adtunk-e ételt az éhezőknek, italt a szomjúhozónak, fölveltük-e az idegent, meglátogattuk s gondoztuk-e a beteget? A társadalmi misszió szelleme tehát e kötelességnek mély átérzése, — átérzése annak, hogy e kötelességtudat társadalmi előkelőség, s e tudat hiánya társadalmi barbárság. Természetes, hogy e kötelességeket gyakorolhatja mindenki, s hogy azokat kell is mindenkinek gyakorolnia. Ezeket gyakorolja a házban a hitves, a családban az édesanya, ezeket teljesítheti a reggeltől-estig elfoglalt férfi és asszony; de vannak, kik e részben sokkal többet tehetnek, kik szinte várják e hivatást, s ezek számára s a társadalmi kötelességeknek, az előkelő, finom, társadalmi érzésnek gyakorlatára alakítottuk a Társulatot. Mi komolynak, lelkiismeretbelinek, krisztusinak tartjuk e kötelességet, s minél többeket szeretnénk csoportosítani e Társulatban azok közül, kik családjuktól s hivatásuktól e munkára rászánhatják magukat. S ez némileg már sikerült is; mert vannak tagjaink, kik nemes buzgalommal egészen ennek szentelik életüket, kik szabályok alatt együtt is laknak; vannak ismét olyanok, kik bár családi, hitvesi, hivatási kötelékeikben megmaradnak, de a társadalmi mentő munkának nagy, szigorú kötelességét érzik s a szerint komolyan s lelkesen dolgoznak embertársaik javán.

Én mindezeket a hölgyeket szívem melegével üdvözlöm, s örülök rajta, hogy Isten nekik a társadalmi kötelességek ez élénk, mély s komoly érzetét nagy kegyelemkép megadta. E krisztusi érzésükkel becsületére válnak az Egyháznak; ez előkelő, társadalmi érzéssel dicsőséget szereznek a magyar névnek; főleg pedig értékes, meleg, isteni élettudatot foglalnak le önmaguknak! Mindezen érdekek azonban azt is kívánják, hogy az érzések tért foglaljanak, — hogy lelkes közreműködőket toborozzanak s Társulatunkból erős, életképes szervezetet csináljanak. S azért ez ünnepélyes alkalommal is kérem a mélyen tisztelt hölgyeket, kik velem a krisztusi érzések közösségében élnek, — kik az Isten-keresés útján több év óta velem is kapcsolatba léptek, mutassák ki, hogy van érzékük e kötelességek iránt s hogy tudnak azok teljesítésére időt s erőt áldozni. Nem kívánok lehetetlenséget; nem akarom azt, hogy a hitves hanyagolja el férjét, az anya hagyja el gyermekeit. Ezeket a kötelességeket semmiféle más irányzatokkal nem szabad még csak háttérbe se szorítani. Hanem sokan vannak, akik nem a családdal vagy a hivatással szemben fennálló kötelességek miatt, hanem hiú, léha életmód miatt maradnak el ez iránytól. Sokan azért nem teljesítik e kötelességeket s azért maradnak el a fölséges munkától, mert társadalmi előítéletek, léha szokások, időtöltések s szórakozások foglalják le őket. Vannak, kik azt gondolják, hogy előkelőségükön csorba esik, ha ebbe a mi sorunkba beállnak. Vannak talán még olyanok is, akik a társadalmi munkát csak férjhez nem ment hajadonok sportjának, vagy kávéházakat nem látogató, unatkozó tanítónők időtöltésének nézik. Tudom, hogy ez a fölfogás tíz év előtt még nagyon általános volt; konstátálom, hogy most már törjük e téren is a jeget, s hogy lassan kiemelkedünk ez antiszociális, tehát antikulturális éretlenségből is s legyőzzük a kultúr-barbárságot. Látok sorainkban a társadalom magas s közeposztályából is hölgyeket, hitveseket, leányokat és özvegyeket, akik megértetik lassanként a társadalommal is, hogy az igazi előkelőség nem lehet naplopás és munkátlanság, hanem munka, — hogy a szellemi fölény nem állhat a társadalmi balhiedelmek előtt való hódolatban, hanem abban az igazi társadalmi fölülemelkedettségben, mely megtöri a társadalmi előítéleteket. Kérem, mélyen tisztelt hölgyeim, szegődjenek minél többen hozzánk!

A szociális misszió szellemét jellemzi másodsorban a *komoly, kitartó munka*. Munka, melyet úgy hívnak, s mely e

nevet megérdemli. Munka, s nem érzékenyülés és meg-sóhajítás ; munka, s nem kedélyhullámzás és ötlet ; munka, s nem önkielégítés és dilettantizmus ; munka, mely figyelmet, erőt, időt, megfeszülést s utánjárást szán rá a társadalmi célokra ; munka, mely anyagi és erkölcsi erők kiváltásával s áldozatok meghozatalával tud célokat elérni.

Az ilyen komoly s céltudatos munkára okvetlenül szükségünk van.

Ha ugyanis a társadalmi kötelesség oly komoly s annyira azonosítható az erkölccsel, hogy az ellenkezője, a nembánom-ság s a nemtörődés erkölcstelenség ; ha üdvösségünk is e munka teljesítésétől függ s Krisztus szemeiben a léleknek értéket e társadalmi kötelességnek gyakorlata ad : akkor világos, hogy ezt a kötelességet nem teljesíthetik ötletes gyerekek, szeszélyes divatbábuk, hanem csak oly emberek, kik erőiket rá-szánják s kik tudni s akarni bírnak.

Ha továbbá oly nagyok a társadalmi bajok s oly széles a szenvedés s a bűn mezeje, hogy minden ponton nem egy, hanem ezer kézre van szükségünk : akkor e nagy szükségletet nem elégíthetjük ki ötletszerűen, nem kedvsvotytanás mód-jára ; hanem abba nagylelkűen bele kell állni, azt kelleni is gyúrni, azt nehézségek közt is folytatni kell, hogy valami-kép eredményesen bevégezhessek. Az ilyen munkához önzet-lenség, önfegyelem s áldozatkészség kell.

A Szociális Misszió-társulat a társadalmi munka társu-lata, mely a munka temperamentumán át nézi feladatait. Dolgozik, fárad, s azt akarja, hogy tagjai úgy álljanak a munkába, hogy számítani lehessen rájuk. Nekünk hölgyek kellenek, kik nemcsak néha-néha tesznek valamit, hanem kik beosztják idejüket s annak egy részét mint visszavonhatlan adományt mutatják be az Úrnak. Hölgyek kellenek, kik a magyar kártyázó, délelőtt pikketirozó, délután tarokkozó, este kalabriászozó, éjjel lumpoló, reggel hosszan-alvó, zsidókat szidó, de nem dolgozó s adósságban fuldokló társadalomban a komoly társadalmi munka típusát képviselik, s nemzeti reputációnkat e részben is jobb világításba állítani igyek-szenek. Azért üdvözlöm szívből a Szociális Misszió-társulat bel- és kültagjait s tiszteletemet s elismerésemet fejezem ki nekik, az egyház s a haza hű leányainak, kik becsületünkre válnak.

Még egy jelleget ölt magára ez a komoly, társadalmi irányzat, amelyre nagyon is szüksége van a magyar társa-dalomnak, s ez a szoliditás, a tartalmasság, a munka irányza-

tával együttjáró, igazi értékesség, mely nem éri be hiúsággal, mutatósággal, ürességgel s külsőséggel, hanem a valóság mérlegén akar nyomni a latban s kihatni; nem látszani, hanem lenni s tenni akar. Ezt is a munka szelleme teremti meg, még pedig szinte szükségképen. Aki ugyanis komoly szociális munkát végez, akinek dolga van szenvedőkkel s szegényekkel, aki érintkezésbe lép nagy családi s társadalmi bajokkal, az lehet elegáns, lehet finom, lehet előkelő, de nem lesz fényűző, nem lesz kacér s hiú. Még főhercegnők is, ha kórházi szolgálatra mennek, nem azon vannak, hogy minél nagyobb butonokkal, selyemruhákban, structollas kalapokkal jelenjenek meg, hanem mosóruhában mennek oda, mert ez a munka stílusa, s így illenek bele a kórházi környezetbe: úgy a társadalmi küldetésben eljáró hölgyek is kiérzik, hogy a világon nem toalettekkel, hanem lélekkel kell segíteni; kiérzik, hogy Magyarországon toalettből túlsok, lélekből aránytalansul kevés van, s azért a szolidaritást, a nemes egyszerűséget szolgálják ez irányban is.

Ez lesz a Szociális Misszió-társulatnak, értve azalatt a beltagokat épúgy, mint a kültagokat, kettős lelke, s e léleknek a magyar társadalomra való sokféle kisugárzása.

A magyar társadalomnak alig van valamire oly nagy szüksége, mint épen erre; de más kérdés, hogy a magyar társadalom meg fogja-e érteni, s még inkább meg fogja-e becsülni és szeretni e típust? Gondolom, hogy az az utcákon, kávéházakban s zsúrokon hullámzó társadalom egyelőre aligha, de a társadalomnak az a nemesebbik része, melynek érzéke van az emberiségnek szent érdekei iránt, s főleg az a része, mely kapcsolatban áll a világ bajaival s törekszik lendíteni rajtuk, minisztériumok, bíráink, szociológusaink, pedagógusaink, tanárságunk, papságunk, mindezek már is becsülik, tisztelik s a tiszteletüknek kendőzetlen s őszinte kifejezést adnak.

Mi pedig, mélyen tisztelt hölgyek, kik e társadalmi küldetésben járunk, s ezért mint Isten kiváló nagy kegyelméért hálát adunk, mi bátran s kitartóan törünk előre! Lelkesít erre hitünk, melynek indító okai ősokok s rúgóiban a mélység erői s az üdvösség magaslatának vonzalmái feszülnek; késztet rá Isten iránti szeretetünk, melynek parazsait az oltárról vesszük, hogy önmagunkat s testvéreink szívét fölmelegítsük; késztet rá önérzetünk, mely az emberben testvért lát s nyomorában valamiképen saját szégyenét érzi. Úgy érzünk, mint az a német zszurnalisztából lett szamaritán test-

vér, aki azt írja: hálát adok neked, Uram, hivatásomért, hogy a tolltól, a kalamáristól s az ollótól elhívtál, s nem azzal bíztál meg, hogy írjak, hogy így segítsetek, úgy segítsetek, hanem megengedted, hogy tépéssé legyek, tépéssé sajgó sebekre, — hogy életemmel mások életét élesszem s mentsem. Mélyen tisztelt hölgyek, ez a mi programmunk: nem érjük be szóval, nem paragrafusokkal, nem tanokkal, hanem tépéssé lesz szeretetünk sokak segélyezésére s például fog szolgálni a magyar társadalomnak szebb, nemesebb életcélok felé való irányítására.

Ez irányban indult meg a Szociális Misszió-társulat.

A rendhagyók.

(1914)⁴⁰

A nyelvtan tele van rendhagyó igékkel, tehát volta-képen rendetlenséggel, mert a rendhagyás végre is csak szebb kifejezése a rendetlenségnek ! S mennyi van ebből a rendetlenségből ! Vannak rendhagyó igék rendhagyó ige-hajtással, vannak rendhagyó nevek rendhagyó névragozással, vannak rendhagyó névmások, rendhagyó kötőszók, rendhagyó időhatározók, van rendhagyás a szófűzésben s rendhagyás a mondatkötésben, s mindez a rendhagyás tele van ötletességgel s kifogyhatatlan változatossággal !

Mennyire nyögünk bele, mikor úrrá akarunk lenni fölötte, mert hát ötleteket megjegyezni nehéz, s még nehezebb valami rendet teremteni a sok rendetlenségbe. Meg-megtanuljuk s ismét elfeledjük, sőt lehet, hogy bosszankodunk is s áldjuk emlékét annak, aki ezt kitalálta ; főleg pedig nem értjük, hogy hogyan is tűrhették el s tűrik el mai napig a filológus urak azt a töméntelen rendhagyást, vagyis rendetlenséget, mikor a nyelvtanban rendnek, az iskolában is rendnek kell lenni, s hogyan tisztelhetik meg csodálatukkal s fürkésző figyelmükkel a rendetlen ígéket, mikor elpáholják a rendetlen diákokat? !

S mégis csak úgy van, hogy a rendhagyásból való a nyelv gazdagsága és szépsége. Maga a nyelv génusza leste s tapogatta ki ez alakokat, s nem nézte azt, hogy rendesek-e vagy rendetlenek, s nem törődött vele, hogy beleillenek-e vagy nem a filológia sémáiba, mert hál' Istennek a génusz nem volt filológus, s a rend s a rendetlenség kategóriái ismeretlen világ volt neki. Sémákkal sem törődött, annál többet azonban a valóság öntudatlan művészetével ; s teremtett alakokat, s nem hajlított s nem hajlítgatott meglevőt, hanem fakasztott frisset, s nem ragozott és tákolt, hanem szült. S az a különbség van génusz s filológia közt, ami különbség van nyelv és nyelvtan, haló forma és fakadó élet közt.

Nem is jellemzi semmi oly szembetűnően a génusz s az

eleven élet munkáját mint a nyelv szerkezete, ami azonban nem is szerkezet, hanem szervezet. A nyelv a léleknek ez a hangos fakadása, a konstruáló, alakító ösztönnek ez a csodája, melynek egyik legfeltűnőbb jellege, hogy tele van rendhagyással. A fogalmi ismeret a génusz e művét munkába vette s csinált belőle rendszert, meghatározta az általánosabb formákat, a hajlításokat s ejtegetéseket, melyek a többségnek alakjai, s ugyancsak csinált más kategóriákat s azokba azokat az alakokat csoportosította, melyeket a génusza érdekesen s eltérőleg a többitől formált meg, s azokat rendhagyásoknak s kivételeknek nevezte el. A génusz a nyelvtanból kiokosodhatott az iránt, hogy mi a rend s mi a rendhagyás, hogy mi illik az általános formákba s mi nem, de mindenesetre jó volt, hogy nyelvtant nem tudott s filológiát nem tanult, mert különben kísértetbe jöhetett volna, hogy rendhagyó formákat ne formáljon. Be jó, hogy a nyelvet nem a nyelvtan csinálta ! Mi lett volna a görög nyelvből, ha dialektikusokra bizzák, s mi az angoltól, ha kifogástalan tudományú filológok állnak bölcsőjénél, kik a nyelvlélek minden nyekkenését a hamisítatlan görög vagy germán nyelv szabályaival igazították volna helyre.

Erre tán azt mondhatnák, hogy úgy látszik, mi a rendhagyást a rend rovására pártoljuk s a különálló s eltérő formák kedvéért a szabályt s a törvényt kicsinyeljük? Korántsem ; hiszen ha a szabályt s az általános formákat kicsinyelnők vagy éppen tagadnók, akkor az alakító génusz ellen véténénk, aki alkotta a rendes formákat is ; pedig mi éppen a génusz egész munkáját szeretnők méltatni, s a rendhagyás igazi s mélyebb méltatása által a rendet s rendhagyást egyaránt inspiráló közös szellemet s annak törvényét szeretnők fölértetni. Ez a mélyebb fölértés abban fog állani, hogy ne akadjunk fönn a kategóriákon, ne a címeken s fejezeteken ; ne okoskodjunk sokat azon sem, hogy mi a rend s mi a rendhagyás, hanem hatoljunk el a rendes s a rendhagyó alakok művészenek műhelyébe s fogjuk meg a rend s rendhagyóság közös gyökerét, mely az *életnek spontán alakító ereje*, mely folyton hajt s egyszer egyféle, máskor különféle fakadásokban fakad, amely fakadások mind az övéi, mind a génusz fakadásai. E szempontból egy alak sem rendhagyó, hanem valamennyi egy *mélyebb, alapvetőbb rend szerint való*, mert valamennyi a legmélyebb törvénynek, a fejlődő életnek — itt a nyelvérzéknek — erejében fakadt. Rend és rendetlenség e szerint csak relatív fogalom, s azok a rendes s rendhagyó

alakok voltaképen testvérek, mert egy szülőtől: a fejlődő életből valók s annak nagy céljait szolgálják.

S gondolom, így vagyunk átlag az egész étellel, — az igazság kategóriáját kivéve — nevezetesen így vagyunk az életnek zseniális megnyilatkozásaival, a művészettel, a stílusokkal, az ízléssel, a divattal, az esztétikával, a filozófiai konstrukciókkal, a szociális alakulásokkal. Van ezekben is rend és rendhagyás; van régiség, van ujság; a régiséget átlag rendnek, az ujságot rendetlenségnek nézik. A reflektáló s csoportosító ész természetesen itt is léniáz és mérték-zsinóroz és ceruzáz, szóval rendet és rendszert teremt, de azért meg nem akadályozhatja, hogy az élet ereje, ösztöne a küzdelmek, vágyak s igények elváltoztával sok-sok újat, azt *a más*t és *más*t meg ne teremtsen. Itt is van rend és rendetlenség, itt is szabály és szabálytalanság, s nagyon kíváncsok, hogy csak legyen belőle mindig, legyen annyi, amennyi elég a világ s az élet gazdagítására s egy szebb s teljesebb életnek létrehozására s kialakítására. Aki az újat csak rendetlenségnek nézi, s nem látja benne a mély életerőnek próbálkozásait, az kísértetbe jön a rend merev fogalmaival, ezekkel a rozsdás ollókkal lenyírni az élet rügyeit, lenyírni az élet aranyos fájáról azt, amit Isten, az «actus purus», vagyis a legfrissebb s a mindig új élet nekünk adni akar. Az ilyen emberek a témák s a paragrafusok körül nagyon kíváló tudósok lehetnek; de nagy bajuk az, hogy nem értik, hogy mi a különbség a kapta s a gyökér közt. Ők nem a gyökér, hanem a kapta pártján állnak; a kaptát simogatják, mert ez szolid s megbízható «substantia», de a gyökérre gyanakodva néznek, mert hát azon rügyek s nem kis kapták nőnek. S mi a maguk nemében becsülnék ezeket a csizmadia-lelkeket is s értékelnék a kaptákat is, de az élet aranyos fája előtt nem az a mi siralmunk, hogy hát hol a kapta, s minék a friss hajtás?!

A teljes valóság pedig az, hogy régiség és ujság, «rend» és «rendetlenség» kell a fejlődő életbe, s így a teljes bölcsesség is abban áll, hogy egyikét a másikkal agyon ne üssük. Mindkettőnek van helye s mindkettőnek megvan a maga dolga. A szabály és a rendszerezés úrrá kíván lenni a fakadás és teremtés fölött s az ujság «rendetlenségeit» megrendelázza, megléniázza s kaptáira húzza, már amennyire teheti; az élet pedig folyton fakad s újat teremt; a fán új hajtásban virul ki, a fészekben új fiók csóréval sipog, a lélekben új meglátásokban villan meg, a szívben új érdeklődésekben s új értékelésekben melegszik föl; csak hogy a faág s a fiók valahogyan már

meg van regulázva, mert a faji formába bujik ő is, míg ellenben a gondolat s az érzés, az ízlés és értékelés tele van új meg új, igazán «új» fakadással. S ez épen a fejlődő életnek a jellege; az Isten így teremtette meg az életet, hogy az elváltozások képességét fektette gyökerébe. Hinnünk kell e plaszticitásban s föl kell értenünk, hogy e plaszticitás nagy tökéletesség, s hogy az ujság nem lázadás, hanem fejlődés és haladás. Legalább ez az ő iránya. Ezzel nem azt mondom, hogy minden jó, ami fakad, hanem csak azt, hogy kell fakadásnak lennie s hogy azt elfojtani nem szabad. Azt sem mondom, hogy mindennek, ami új, szabadalma van a létre, s hogy a kritikának azt nem kell megrostálnia. Dehogy is nem, nagyon is kell! Hiszen fakad nemcsak lomb és virág, hanem rákbacillus és bolondgomba is, s a napsugár nemcsak bimbókat nyitogat, hanem skorpiókat is kelteget; lesz tehát a kritikának s a selejtező szelekciónak mindig dolga. De azért mégis a fakadásban s az elváltozásban rejlik a haladás titka, s az élet gazdagságát a plaszticitás e kifogyhatatlansága s az új formák e tolakodása szerint ítéljük meg. A mi formáink ugyanis, akár gondolatok, akár meglátások, sejtelmek vagy érzések legyenek, az isteni végtelenséget s a teremtés mélységeit ki nem merítik, de reagálnak reá s új meg új formával, más és más szentágostoni kagylóval meregetnek a valóság óceánjából. S hogy állításomat megint csak a nyelv plasztikus világából vett adatokkal világítsam meg, mily elégtelen pl. maga a nyelv, bármily gazdag és plasztikus legyen is szókincese, érzéseinknek, hangulatainknak, külső s belső tapasztalatainknak kifejezésére! Még azt sem tudjuk elég élénken s szemléltetőleg ecsetelni, amit láttunk, még kevésbé azt, ami zenét vagy dalt hallottunk. Ha a Tátrát vagy az Alpesekeket még nem láttuk, akkor sok kötet leírás és ecsetelés nem képes megadni azt, amit egy percnyi meglátás nyújt, s a legragyogóbb leírás olvasásánál is minden attól függ, hogy közreműködik-e a ragyogó, plasztikus szerzővel az a másik «plastes», az a másik szerző s alakító, az én képzeletem, mely saját színeivel s érzéseim s emlékeim gyöngéd vibrációival bír csak igazán életet s meleget önteni a szavak s a mondatok mechanizmusába. A leíró művészet titka s mesterfogása is voltaképpen abban áll, hogy a fantáziát, azt a fakadó életet ébressze s tevékenységre izgassa, s amit maga inkább csak jelez, azt ennek a belső érzéknek finom nuance-okkal dolgozó, naív művészetére bízza. Mennyire érezzük mi mindnyájan a nyelvnek esetlenségét, valahányszor a hangulatok vibrációit

s az intuíciók villámszerű fényeit megörökíteni s csak magunk számára is följegyezni akarjuk ; valahányszor a lelkünket elárasztó érzésekről, az elérzékenyülés s a megadás s megnyugvás legközvetlenebb tapasztalatairól fogalmakat s mondatokat gyúrunk. Ilyenkor tapasztaljuk azt is, hogy mily silány tartalom van a fogalomban, s hogy a szó mily gyatra kifejezés a valóság, a megtapasztalás, az élet mélységeivel s bőségével szemben ! Az, ami a legnagyobb s legszentebb bennünk, — az, ami belső világunkat egészen eltölti, többnyire olyan, hogy arra szavunk sincsen. Az Isten maga ezen szótanul nyelvből «sine strepitu verborum», a nagy illetések, a finom érintések, a belső megtapasztalások nyelvén szól hozzánk. Ő nem beszél az érzésekről, hanem megadja az érzéseket. S a léleknek is így kell tennie, mikor érzései vannak: éljen azokban, de ne akarja azokat okvetlenül szavakba önteni. A tudás s a beszéd az érzésekről csak annyi, mint a festett tűz s a festett tenger a pattogó tűz lángjaihoz s a hullámozó óceán valóságához viszonyítva.

Az élet valóságának s a lélek tapasztalatainak leírásaiban ez lesz mindig a legigazabb mondas, hogy azokat voltaképen elmondani nem lehet, s az őszinte érzés nem is szokta e tehetetlenségünk hangsúlyozását elmulasztani. Így pl. a híres Ratisbonne Alfonz megtérésének történetében, melyet maga írt le, a nagy fordulatot így ecseteli : «Minek is beszéljek egyáltalában erről? Emberi beszéd nem fejezheti ki a ki-fejezhetlent . . . Könnytől ázva feküdtem a templom kövezetén s nem bírtam felelni barátomnak, ki hozzám lehajolva kérdésekkel ostromolt. Végre is leakasztottam nyakamról az érmet, melyet mindig magamon hordtam s túláradó érzéssel megcsókoltam a Szent Szűz képét, mert hiszen ő, ő volt az, akit láttam, őt magát láttam, őt a valóságban». S mily találó ugyancsak e részben a kedves soeur Thérèse de l'Enfant Jésus remek megjegyzése : «Parfois je cherche un autre mot pour exprimer l'amour. Mais sur la terre d'exil la parole, qui commence et finit, est bien impuissante à rendre les vibrations de l'âme. Il faut donc s'en tenir à ce mot unique et simple «aimer». Mennyire igaz ez ; mindenki érzi, hogy az ékesszóló nyelv és kifejezés is silány s a zseniális gondolat sem győzi az érzést s az életet ; édes keveset tud csak kifejezésre hozni belőle !

S én is csak ezt mondom, hogy a lélek nem győzi, s hogy kagylóival nem bírja kimeríteni a tengert, s éppen azért nem szabad rossz néven vennünk tőle, ha folyton iparkodik, ha

folyton új kagylóval, új fogással, új odaállással, új megérzéssel akar meríteni s akar fogni valamit, valamit abból, amit még meg nem közelített, bár tengernyi van belőle. Az embert a lelke viszi erre felé. Az érzék, az élet reagál benne új meg új alkalmazkodással, új illetekre új reakciókkal. Ne törjük le az élet ez alakító ösztönét, s mondjuk el ez új hajtásairól, ha meglepődve is, de bizvást a Makkabeusok anyjával: bennem lettetek, de nem én gondoltalak el előre; bennem nőttetek, de nem én illesztettem egybe tagjaitokat; ti nem az én műveim, hanem az én fiaim vagytok! Anyátok vagytok s belőlem vagytok, de ti nem én, hanem mások, sőt sok tekintetben hozzám idegenek vagytok! Idegenek s mégis fiaim. Szeretlek s csodálkozva nézlek; nézem az élet személytelen folyamát, melyben ti is, én is csak hullámok vagyunk. Nektek is ez lesz sorsotok. Örültök majd magatoknak, s minél erősebb lesz az élet lüktetése bennetek, annál inkább vágyik majd újat teremteni s új világban kifakadni. Nektek is lesznek fiaitok, vagyis belőletek is erednek majd «mások», s valamiképen idegenek hozzátok s még inkább hozzám. Ez ellentétekkel dolgozik az élet törvénye s az által uralkodik az egészen! Valamennyien az élet folyamában élünk; multból van a jelen, de a jelen nem mult; épenúgy a mai nap hordozza méhében a holnapot, de az a holnap valamiképen elüt tőle, tehát idegen hozzá; fia is, meg nem is. Mindenki édes fia, de egyszersmind idegen valakije szülőanyjának. Az édes az, ami a mienk; az idegen pedig az, ami nem a mienk, s amiből mégis minden édes anyában s minden édes fiúban s édes leányban van elég.

Szeressük ezt az édességet s ezt a sajátos keserűséget, mellyel a lét, az anyaság s a gyermekség, a jelen s a jövő, a meglevő s a fejlődő át van itatva, s vigasztalódjunk azzal, hogy egész küzdelmes létünkkel egy nagy törvényszerűségnek szolgálunk, egy oly bennünk érvényesülő, de mindig fejünk fölött elhaladó fejlődésnek, melynek mi csak szerény munkásai, sőt inkább csak átmeneti pontjai vagyunk. Istenem, milyen nagy az Isten, s milyen egészen más, mint én! Azért mégis enyém!

«Faragott képet ne csinálj magadnak!»

(1916)⁴¹

A lelki emberek ezidőszerint valami sajátos, mély bánatban szenvednek. Nehéz megmondani, hogy mi az voltaképen; de megközelíthetőleg úgy jellemezhetném e lelki betegséget, hogy ép attól szenvednek, hogy a lelkük van összetörve, s hogy össze van törve bennük sok minden, amit gondolatban építettek, amit nagy stílusban, lendülettel megalkottak, sok minden, amiért érdemes volt élniök; amihez lehetett sok édes s vérmes reményt fűzniök. Mindez úgy szétpattant bennük, mintha csak szappanbuborék, úgy szétszakadt, mintha csak fényes gondolatok szálaiból szőtt pókháló lett volna. Az aranyos pók pedig visszavonult s ott tőpörődik az öntudat egy zugolyában, nincs már kedve fonni, szőni, sőt úgy lát-szik, hogy fonómirigyei kiapadtak, s ő maga is szárazságba esett.

Ez nem tudóvész, hanem lélekvész!

A lelki embert manapság ez a lélekvész bántja. Valahogy idegen lett a saját maga fajtájában, mintha azt kérdezné: hát ilyen vagyok én is, mint ezek? Sokszor fölriad s meghőköl a természetnek s a történelemnek azon adataival szemben, melyeknek ember, emberiség, kultúra, testvériség a neve. Szinte megtapogatja magát, hogy hát ő is ember-e, ember azok közül, kik egymást pusztítják; ha csakugyan az, hát vállalja-e akkor ő is akár a legkisebb közösséget s felelősséget mindazért, ami most jog, igazság, nemzeti becsület s dicsőség nevében körülötte folyik? Mély részvételt látja, hogy az emberek lelkiismerete e tekintetben nagyon is izgatott s legkevésbé sem nyugodt, s hogy a legjobbak fejében is kéte-lyek és sötétségek jelentkeznek s panaszok jajdulnak föl. Sőt az egész kultúremliség, amikor eszmél, kiáltó ellentétek közé kerül; mert egyrészt eszmények gyúlnak ki benne, mind-azok a nagy, fényes gondolatok Istenről, emberről, kultúrá-ról, jóságról, szépségről, szentségről s Isten országáról, melyek az emberiséget a haladás útján előre vitték; másrészt meg

ott sötétlik előtte a szörnyű valóság, mely lehengetel eszményt, érzést s kultúrát. Csoda-e, hogy a rettenetes, képtelen helyzetben fölzokog a legjobbak lelke s hogy fölpanaszolja: «hát még az is lehetséges», hát hogyan engedheti meg azt az Isten? Hát ilyen vadállat az ember s ilyen hazugság mindaz, amit kultúráról és haladásról álmodtunk? Akkor hát mondjunk le mindenről, ne álmítsuk magunkat ideálokkal, ne ábrándítsuk el magunkat isteni hittel, Isten országával, s módosítsuk a biblia szavát így: Emlékezzél meg ember, hogy állat vagy, s hogy bármily magasra emelkedel, az állat mindig kiüt rajtad.

Hát mindenestre én is úgy tartom, hogy valamiről le kell mondanunk s hogy ily rettenetes ütközések s megrendülések után valamely irányban alapos reformot, s ha kell, irtást kell végeznünk; de ugyanakkor azt tartom, hogy ezt a radikális reformot nem az események s a nagy hit világában kell megcsinálnunk, hanem egy hozzánk sokkal közelebb fekvő régióban, t. i. a fogalmak s nézetek sorában.

Ami hibánk ugyanis, abban áll, hogy fényes, ragyogó fogalmakat alkotunk magunknak az emberről s az emberiségről, a kultúráról s az általános testvériségről; e pompás, pazar gondolatokkal, mint valami puha, értékes fogalmi garnitúrával bebútorozzuk lelki otthonunkat, kibéleljük azt az igazság s szeretet érzéseivel s beleéljük magunkat abba a hitbe, hogy az az elgondolt, temperamentumos, érzelmes s frázisos fogalmi világ igazán tükre annak a körülöttünk küzködő s pusztuló valóságnak. Természetes, hogy nem az, s így azután a mi csinált s megálmodott képzeleteinkkel nekiütközünk a sivár valóságnak, ezekkel a mi faragott s megaranyozott képeinkkel nekimegyünk a falnak, s fáj a lelkünk, mikor darabokra törnek.

Ilyen, nagyon is szépen s mesterségesen faragott képünk az emberről s a kultúráról való fogalmunk. Mi ezt a képet nagy szeretettel fogalmaztuk meg absztrakt elvekből, elvont, általános jellegekből, kiemeltük azt az élet s a történelem valóságából, beleszóttuk a nagy hit s a büszke erkölcs eszményi szárait; azután színeztük azt az élet legünnepélyesebb s legemelkedettebb érzéseivel, telítettük az ideális öntudat igényeivel s fényeivel, s előttünk állt a kép, mint eszmény, mint tűzoszlop, s világított s nógatott a haladás nagyszerű távlatai felé, melyekben majd végleg legyőzzük az állatot s kiemeljük tudatlanságból s alacsonyságból nemcsak ezt vagy azt az embert, hanem az egész emberiséget. S mi hittünk e

képben ; hittük, hogy az ember szellem és lélek, akarat és jószág, erő és nemesség, hittük, hogy kialakul körülötte a filanthrópiának s humanizmusnak emberi s a hit és kegyelem természetfölötti mennyországa. Miután pedig ezt mind hittük s vallottuk s optimisták lettünk, akkor aztán fordult egyet a világ, s eszményeinkkel s reményeinkkel s faragott, aranyos képeinkkel, ezzel az egész optimista ideológiával lekerültünk a pokolba, azaz dehogy, — hisz azt könnyebben elviseltük volna — hanem arra ébredtünk, hogy a poklot önmagunkban, abban az idealizált emberben, abban az agyon-dicsért s tömjénezett emberiségben hordoztuk, s kitört belőlünk, kitört az ideális gondolkozás, illúziók s ábrándok s a frázisok hímes szemfényvesztése alól. Tehát ott volt az azelőtt is, s mi oly fölületesek s oly nem-igazak voltunk, hogy a poklot önmagunkban s önmagunk körül az Isten-országá előcsarnokának néztük.

Mi most már a mi teendőnk? Bizonyára föl kell ébrednünk s ki kell ábrándulnunk ! S mi a gyógyszere az illúzióknak? A hideg víz — akarom mondani — a hideg valóság s az igazság ! Igazságokat kell az illúziók helyébe állítani s igaz ismereteket az idealizált, csinált fogalmak... a faragott képek helyébe. Először is dobjuk tűzbe az emberről s emberi-ségről alkotott hamis, faragott képet.

Tűzbe vele, mert nem igaz kép ; hiszen nem képe annak, aki van, — nem képe annak a valóságos, vergődő, küzdő embernek, aki nemcsak a hitét s a jobb lelkét, hanem azt az ösztönös, szenvedélyes életét is folyton belekeveri a természet s az élet kavargó folyamába. Nem képe az az idealizált s elvont kép annak a történelmi embernek, aki dolgozik és bízik, keveset örül és sokat szenved, s aki nemcsak a mindennapi kenyérért küzd, melyet megesszik, hanem aki küzd a hatalomért, a dicsőségért, melynek tüzeiben elég. Nem képe az az elvont emberkép annak a test- és vér-embernek, aki tud testvér lenni és sorsa is az, hogy az legyen, de aki a testvériségben oly hamar határokba s választófalakba ütközik, s azon túl az a vér már nem édes, hanem mérges s nem vonzó, hanem taszító lélekkel van telítve ; ott a vér már nem is mostoha, hanem ellenség, mely pusztítani s ölni kész. Nekünk nem az elvont embernek képe kellene, aki nincs, hanem azt a valóságos, történeti embert kellene ismernünk szenvedélyeivel, erőivel, szokásaival, tradícióival, előítéleteivel, érdekeivel, ellenszenvével, szeretetével s gyűlöletével, melyek mind együtt meghatározzák jellegét, helyzetét, élte folyását s tör-

ténelmének küzdelmeit. Mi e helyett inkább az elvont emberképet szemléljük s az abból levont következtetésekben, igényekben s jogokban éldelgünk, — melyek mind, mint a kép maga, a levegőben élnek. Mi hisszük erről, hogy mindezt az igazi idealizmus s a természetfölötti hit hordozza, — pedig ellenkezőleg az absztrakciókat az optimista racionalizmus gyártja, mialatt az élet, épúgy mint a hit, annyi keménységgel s annyi irracionális elemet kever a kép vonásaiba, hogy néha úgy látszanak, mintha minden ideális vonást letörőnének róla s durvaságát s alávalóságát pőrére vetköztetnék. Van-e realiztikusabb s fatálisabb felfogás, mint a hité, mely az embert bukott embernek, bűnösnek, Isten kegyelme nélkül természetfölötti jóra képtelennek s megváltásra szorulóknak tartja? Ez a történelmi, a valóságos ember; s hol a felhők közt úszkál e fölött a racionalizmusnak, a rousseau-i természetes jósnak emberképe! Igazán, ez csak kép, még pedig hamis kép, — az a másik pedig nem csinált kép, hanem igaz valóság.

Én azt gondolom, sokkal könnyebben igazodunk el a történelmi ember képével s a róla való hitbeli nézetekkel a mostani világégésen s ami sokféle ideálista botránkozásunkon, mind ezen a vadságon s alávalóságon, mind ezen a szennyen s erőszakon, mint azzal a faragott, aranyos képpel, mely az ideális embert s emberiséget tükrözteti, azt, aki s amely nincs!

De még jobban belegabalyított minket ez ellentmondásokba s képtelenségekbe az a körülmény, hogy abban a kultúrmármorban lassan-lassan elhittük, hogy azok az ideálok, melyek az ember s az emberiség jóságáról, rousseau-i ártatlanságáról, természete nemességéről ábrándoznak, már meg is valósultak, s hogy az ember az ideális jósnak s szépségnek nem tudom mily magaslatait járja. Ily kultúrábrándokkal s merengéssel csöppentünk azután a háború borzalmai közé, melyeket nem bírunk beállítani kultúridealjaink alá; vívódunk, szenvedünk e rémségektől s nem tudjuk összeegyeztetni eszményeinkkel a magából kikelt embert.

De hát mi igazolja ez eszményeket s miféle történelmi szemlélet áll jót az idealizált emberi kultúra valóságáért? Az igaz történelem ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy távolról sem tartunk ott, ahol azt a kultúrlelkesülés hitte, — bizonyítja azt is, hogy a vadság, barbárság s kegyetlenség, mely fölött most megbotránkozunk, nem kivételes állapot, hanem többé-kevésbé folytonos gyakorlata az emberiségnek. Ha

más-más alakban is, de találkozunk azzal végig a történelmen. Hogy csak egyet-mást említsek : mily rettenetes kegyetlenségek folynak a békében is a történelmi élet egész vonalán, a szegény, agyongyötört, éhbérekkel elkínzott családok ezreiben, — a kedvetlen, örömtelen, s elcsigázott emberi existenciák széles zónái alatt? Hány millió és millió ember nyomorog, kesereg, szenved és pusztul el máskor is levegő, napsugár, öröm s önérzet nélkül, ünnepelt kultúránk keretében, anélkül, hogy nagyon is feljajdulnánk tőle? Kultúr-ideáljaink alatt ott lappang az igazi emberiség a maga lényének állati elemeivel, öntudatlan pszichéjének ösztöneivel, a vér törvényeivel, a rossz hajlamok buja fakadásaival. E körül sűrög-forog már évezredek óta a kultúra s nagy intézményei, milyenek a társadalom s az állam, a vallás s az Egyház, ki akarják ugyan emelni vadságából s szelídíteni akarják a barbárt, de folyton azt kell tapasztalniok, hogy rendkívül nehéz beleteremteniök még azt a kevés emberiséget is, mely köztünk és bennünk él, s mely a nagy tömegekre nézve inkább csak program, mint valóság. Ez az egész kultúra nagyrészt csak mázréteg, mely a lelket át nem járja, s azért fakadnak ki alatta oly könnyen a nagy lelki sebek, s a radikális művelatlenség s fegyelmetlenség ki-kitör az alkoholizmusban, a prostitúcióban, a zsaroló önzésben, a vérbajokban, a kettős morál nyílt, «emelt fővel» való vallásában, a félműveltségnek s az élvhajhászásnak fölületességében. Ha az embert mint tömeget nézzük, abban az intellektuális, morális és szociális kultúrának gyakran még nyomaival sem találkozunk. A tömegpszichológia oly sértő, bántó formákat ölt, hogy teljesen megteveszt az embernek mint egyénnek értelmes és szabadakaratú természete iránt, s a legalávalóbb kihágásokra képesít ezreket a parasztháborúban épúgy, mint a modern fővárosok boulevard-jain. Ha az emberiséget nemzeti egyediségekbe tömörítve s tagolva szemléljük, úgy tűnek fel, mintha minden nemzet egy csinált, nem-igaz s ép azért egészségtelen miljöben élne, — mintha telítve volna babonákkal, saját kiválósága s előkelősége illúzióival, melyek csak arra jók, hogy öntelt s gyűlölséges legyen. Költői s írói nem az igazságot keresik, hanem a hiúságot, s tömjénfüsttel áldoznak a nemzeti dicsőségnek, mely átlag sarlatán, irreális emberek frazeológiájából s lelkiismeretlenségéből táplálkozik.

Ime a mi hibánk, a faragott képek kultusza! Nagynak látjuk az emberiség kultúráját; be vagyunk oltva kultúr-

lelkesüléssel; gondoljuk, hogy térfoglalása <úgy> intellektuális, mint morális irányban csodaszámba megy; gondoljuk, hogy az emberiség már megbirkózott problémáival s ösztönösségével s megteremtette a nyers természet fölött a szellem és lélek országát; arról ábrándozunk, hogy virágos kert már Európa, melyben a rend fegyelme s a szépség szelleme az úr, s hol az erőszak, az ösztön, a gyűlölség, a vadállati élet forrásai már be vannak temetve; mindezt hisszük s ünnepeljük; mikor pedig kitör egy ilyen világháború, mint a mostani s könnyek s kínok tengerébe merít félvilágot, — mikor elsötétül a gondolat s háttérbe lép az erkölcsi rend, hogy az erőszak porondján mérközzenek kultúrnépek: akkor előkerül a faragott képek kultúrpapja, a botránkozó eszményiség, s jajveszékel, hogy hát mi lesz az emberiséggel, — hová sülyedt, hová hanyatlott? Nem azt kellene-e felelnünk jajveszékelésére, hogy nem sokat hanyatlott, nem esett nagyot; hiszen sohasem volt fönt, hanem mindig lent járt. Eddig még mindig a küzdelem s vívódás harcmezőit járta, — eddig még mindig a szükség s az éhség kényszerzubbonyát viselte, s a hatalom parancsszava s kancsukája alatt nemzeti vagy emberiségi érdekek egyensúlyozásán robotolt. Igaz ugyan, hogy ezidő szerint már nem kannibál, de még gyilkos; igaz, hogy már nem iszik vért s nem eszik embervelőt szét tört koponyák csonttányérjaiból, de azért még mindig milliókat pusztít, — sőt sohasem pusztított el annyit, mint most! Tehát ismétlem, nem sülyedt nagyon mélyre, nem hanyatlott le nagyon, hanem körülbelül ott tart, ahol tartott már régen.

Igazi haladásról, lényegesen új kultúrfokról csak akkor beszélhetnénk, ha az erkölcs isteni mértékei szerint alakulna az egyedek élete s az erőszak kizárásával a nemzetek egymáshoz való viszonya. Az ilyen világban valósulna meg a goethe-i szó: *«Das Geheimniss der göttlichen Masse»*. Míg ezt a fokot el nem érjük, addig a haladás többé-kevésbé külsőséges; addig a kultúra dicsénekei frázisok s az öntelt kor-szellem eszményei «faragott képek».

Az igazi «kép» tehát az lesz, mely az embert nemcsak értelmesnek, hanem értelmetlennek, — nemcsak eszményinek, hanem állatiasnak, — nemcsak szabadnak, hanem ösztönösnek tünteti föl, akiben a lélek a testtel, az irracionális elem az értelemmel, a szabadság sok kényszerűséggel, az erény a bűnnel elegyedik és kavarg, s bár fejlődés a hivatása, de minden talpalatnyi földet csak évezredes szenvedések, harcok s küzködések árán foglalhat el. Ezt a «képet»

hitelesíti a történelem folyása, akár az ázsiai zsarnokok kerubinjai, akár a césárok sasai vagy a középkori királyok keresztetes koronái tükröződjenek rajta! «Ecce homo», nézd, ilyen az ember! Definíciója szerint értelmes, de a gyakorlatban legtöbbször értelmetlen; definíciója szerint eszményi irányzatú, de tényleg óriási gondok s kényszerek nyúge alatt; — definíciója szerint szabad, még ha leláncolt anyától született is, de a valóságban kevés a szabad ember, aki nemes indokok alapján öntudatosan cselekednék s igazodnék el az életben; a többi pedig csak automata, csak majom, — majma a divatnak, a miljönek s a korszellemnek!

S eszmemenetem e pontján megfelelhetek azoknak a vallásos lelkeknek is, kik a háború rémségei közt sokszor hangoztatják azt: ugyan hogyan nézheti s engedheti meg mind ezt az Isten? Válaszom erre az, hogy ő mindezt úgy nézi, mint ahogy a valóságot nézni kell, a valóságot, mely nyers is, kegyetlen is, de amely ugyanakkor fejlődőfélben van, s bizonyára jobb állapotokat sürget. Ő nem szépít, de mi szépít; ő nem felejt, de mi felejtünk; a szép, nemes oldalaktól elfelejtjük a világ éjtszakai, csúnya oldalait. Ő nem mondja, hogy a világ jó, hanem ellenkezőleg azt mondja, hogy rossz; ő nem mondja, hogy a föld a filantrópia, a szeretet s humanizmus paradicsoma, hanem ellenkezőleg azt mondja, hogy «mind, ami e világon vagyon, a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége, mi nem az Atyától, hanem a világtól vagyon» (1. Ján. 2, 16); ő nem mondja, hogy az emberi természet radikálisan jó s hogy csak vissza a természethez, hanem azt mondja, hogy az emberi természetben van sok rossz, s hogy az ösztönt meg kell törni s a darabos természetet le kell győzni, hogy a szellem s szépség uralkodjék rajta! No hát ilyen az ember! A racionále s irracionále keveréke; sok test és ösztön s kevés szellem és lélek. Ez az a rideg valóság, melyet az Isten lát, s mely körül villognak az ő «örök, hűséges gondolatai», az ő világtervei.

E valóságot nekünk is fel kell ismernünk, akkor majd alázatosabbak, buzgóbbak is leszünk. Kiábrándulunk a kultúra mámorából s félredobjuk a faragott képeket; felismerjük az emberben a szellemet s lelket s annak vezérlő s végtelen prespektívák előtt álló hivatását; de felismerjük az irracionális erőket, az ösztönös természetet is, melyekkel együtt jár az élet keménysége, a jog s hatalom intézménye is. Hogy mennyire sikerül az irracionális elemet s az erő-

szakot az emberiség életéből száműzni, arról lehetnek álmaink, de nem lehet ismeretünk; mindenesetre azonban minden erőnkéből azon kell dolgoznunk, hogy a valóság jobb legyen, hogy az ember s a társadalom helyzete igazságosabb, állapotaik emberségesebbek legyenek, a több-lélek s a többszellem érvényesülésére s ez úton a nagyobb s igazabb emberi boldogság elérésére!

A lelki kultúra.

(1916) ⁴²

Vannak lelkek, kiknek sem hazájuk, sem otthonuk, — készakarva mondom : lelkek s nem emberek, mert hiszen könnyű valahová tartozni jog s társadalmi kapcsok szerint, mint házzal s hazával bírni a nagy szellemi világban. Ebben az értelemben haza alatt azt a nagy világot értem, mely a hit s az erkölcsi elvek sarkán emelkedik és fordul ; otthon alatt pedig azt az öntudatot, mellyel feléjük tartok s beléjük kapcsolódom s annak következtében magamat odatartozónak érzem. Ez az öntudat nekem ház és tűzhely, ott pihenek meg, ott melegszen s onnan merítek mindig új lelket és erőt. Minél otthonosabb s odatartozóbb vagyok, annál jobban megdöbönt a gondolat, hogy milyen lehet az az ember, aki sehová sem tartozik, s akinek nincs ily háza s hazája s nincs otthona és tűzhelye, — aki folyton idegenben jár s sehová sem szegődik, — milyen lehet az, aki a szellemi világban, tehát saját öntudatában sehonnai és csavargó, — akinek háza a vándorszekér, hazája az útszél, s aki előtt semmi sem szent, mert semmi sem örök, — legföljebb a buta hit — az pedig ugyancsak nem szent — és semmi sem nagy, mert semmi sem állandó és végérvényes, aki előtt semmi sem olyan, ami körül a hódolat s tisztelet tapadó odaadásával küszhatna fel a lélek. Így azután a repkény — a lélek — földön kúszik, s bár így is köze van a naphoz s csillagokhoz, — de nincs orientálva feléjük, — nincs tölgye, melyen a magasba kapaszkodnék, hanem földön, göröngyön terpeszkedik s sárba tapossák fejét.

A mai világban ez a csavargólélek, ez a sehonnai típus nem ritkaság, sőt mondhatnám, hogy ép ez jellemzi a keresztény kultúrával meghasonlott társadalmi rétegeket. Ezekben rendkívül sok ember lett hontalan és otthontalan, akár a szociáldemokráciához csatlakozott munkásokat, akár az úgynevezett művelt középosztályt nézem. Valamennyiüket az jellemzi, hogy dacára a hevenyészett világnézetnek, melyet

vallanak, lelkük mélyében nincsenek kielégítve s annak következtében érzik, hogy nincsenek önmaguknál, a jobbik maguknál, mely mégis csak megérzi a metafizikai gravitációt s azt, hogy ahol vannak, idegenben vannak s nincsenek «otthon». Lehet, hogy az ő nevelésük is rámutatott a hit s erkölcs eszményi alapjaira, de ez a nevelés nem bírta bennük életté s tapasztalattá fokozni a fogalmakat; mindenesetre azonban az új elvek s nézetek erősebbek lettek a hagyományos bölcseségnél, s így azután elvesztették lábaik alatt a talajt. Másoknál még ez a kezdetleges nevelés is hiányzott, s belekerültek a frázisok habarékába, melynél a léha környezet s a rossz példa lélekölő hatalma még veszedelmesebb. Így azután sok-sok modern ember kiszakadt a hagyományos eszmények s a hitvallás földjéből s más gyökerekből próbált erőt s életet szívni, mint melyekből fakadt és kinőtt. Új világnézetet, tehát új szellemi világot akart magának teremteni s az eszményi hév s lelkesülés más tűzforrásait akarta kigyujtani, mint amelyek hevétől az emberiség eddig melegedett. A régi alapokat, melyeken a lelki világ, az élet értelme s az erkölcsiség épült, széthányták s most azután elvek s nézetek után néztek, melyekhez híven s kitartóan ragaszkodni s melyekkel magát azonosítani már csak azért is lehetetlen, mert az agitáció s nem az igazság, a harc s a zsenialitás esélyei s nem a változhatatlan érvényesség döntenek fölöttük, s ha mindent összegezünk, az eredmény mégis csak az, hogy a régit elvesztették s az újat meg nem találták, hogy a kedves, meleg s kivilágított otthonból nagy öntudatosan kiléptek a sötét éjtszakába, s mindaddig egy belső lelki kultúrának még mécseseit — nem hogy csillagait — sem gyujtották ki.

A kultúra súlypontja okvetlenül az emberben, saját lelki világának kiépítésében fekszik, s ha van is kultúrvilág közöttünk, úgy ez a léleknek csak vetülete vagy szükségképeni kerete, de nem tulajdonképeni tartalma. Azt a külső kultúrát is az öntudatos s fölényes szellem építi ki; de ez a szellem irányt téveszt s önmagát érti félre, ha a munkában s annak eredményeiben a fősúlyt nem az egyénre, annak öntudatára s belső világára fekteti. Az ember is s a környező világ is darabjai a nagy természetnek, s a kultúra megdolgozza mindakettőt, de mivel ezt a kultúrmunkát végre is a szellem, az öntudat végzi, egy csodálatos önmagára-találás s eszmélés folytán belátja, hogy tulajdonképeni feladata nem az, hogy azon a külső természetben, hanem <hogy> főleg a belsőn, a nagy természetnek benne, saját öntudatában megnyilatkozó részen dolgozzék, azt

nemesítse, azt emelje s tökéletesítse, s e tökéletesítésben lássa az egész munkának, a külső természetre pazarolt erőlködéseknek is jutalmát.

Ha az ember teremti meg a kultúrát, akkor szükségképpen ő áll a kultúrmunka centrumában, nemcsak mint erőforrás, hanem egyszersmind mint «objectum, circa quod», mint megdolgozandó s alakítandó természet. «Das ist das Wesen des Geistes, dass er von innen baut», mondja Richard Wagner, s bár elismerem, hogy a belátás s a tehetségek a külvilággal való harcban s a külső természetnek emberi világgá való átalakításában ébrednek s fokozódnak, azért mégis mindig vallom, hogy a kultúrának a maga igaz valóságában s a szónak tulajdonképeni s első értelmében «belső kultúrának» kell lennie, [de] az ember az első, s azután jön a környező világ; az individuumban virágozik ki az élet, s csak azután jön a társadalmi tekintet, a nemzet, haza s emberiség. *A primátus tehát a belső, az igaz emberé!* Önmagát kell először is megtalálnia, saját nagy céljai s eszményei iránt kell tisztában lennie, s a lét s az élet gravitációját a jobbra, szebbe s tökéletesebbe nem mint érthetetlen szükségességet, hanem mint világos célszerűséget kell tekintenie, melynek alapján mi már nemcsak mint a természet darabjai a világ centrumába, hanem mint öntudatok a világ életforrásába, a szellemi központba, Istenbe kapcsolódunk.

A kultúra tehát lelkület, érzület s belső, világos világ! Amit Schiller mond a szépségről, hogy «die Schönheit ist unser Zustand und unsere Tat», tulajdonképen a lelki szépségre, tehát a belső, az igazi kultúrára illik. Ugyanezt mondhatom ugyanis a kultúráról is. A kultúra a mi lelkünk állapota és a mi tettünk, a mi alkotásunk. Az erény, a jellem állapot is, meg alkotás s alakítás is, melynek nincsen meghatározott munkateljesítése, hanem mely folytonos munka s cselekvés, a szerint, amint az öntudat egyre folyton előkelőbb, tisztultabb s magasztosabb lelkületet ér el.

A kultúrának e lelki s befelé fordított irányát kell manapság hangoztatnunk s abban látnunk a szebb s jobb világ programját, a teremtő s alakító lélek próbálkozásait. Belátják ezt majd a munkáselemek s a sokféle filozófálástól blazírt körök is, akik észre fogják venni, hogy a kultúra rosszul van felépítve, ha súlypontja nem az egyénben s a lélekben rejlik. Halmozzanak föl bármily ideális élettartalmat, építsenek bármily fényes városokat s komfortos lakásokat, az ember minden eszmény mellett is szegény lesz, ha a világ

értelme nem ő, amely értelem itt végleg ugyan föl nem tárul, hanem lelki kapcsolatokat s folytatást követel ; s az embernek hiába építenek otthonokat, ha önmagánál nincs otthon. Hol legyen az ember otthon, ha nem önmagánál? S hogyan legyen otthon öntudatában, ha ő semmi s a világ minden? Lehetetlenség, hogy amiért élni kell s élni érdemes, az mind nem az ember maga, hanem rajta kívül legyen. Ezzel földadnók magának a kultúrának eszményét is, mely az erős, bátor, tiszta, nemes s boldog embert áhítozza. Mindezt azonban vagy magában találja majd fel és hordozza nagy kincs gyanánt, vagy seholsem és sohasem bírja !

Ezek után megjelölöm a lelki kultúrának két kellékét s eszközét. *Az egyik a lelkiismeretnek gondozása, a másik a lélek kisugároztatása.*

Ami az elsőt illeti, teljesen világos előttem, hogy ahogyan a lélek az anyagból testet alakít s azt műszerével finomítja, mely által a külvilág benyomásait érzésekké változtatja el, úgy kell az öntudatnak is érzésekkel bírnia aziránt, hogy a maga saját vallási s erkölcsi világának értékeit a világ s az élet folyamából kiemelje. Az ember folyton bűvár, aki az anyag khaoszából lelki tüneteket emel ki ; teszi azt akkor is, mikor a légrezgések s a hanghullámok tengerét színekké, fényekké, hangokká s harmóniákká változtatja el ; de tennie kell neki ugyanezt, főleg akkor, amikor a maga kimondhatlanabbul értékesebb világát, a maga ethikai belső kultúráját emeli ki a durva világból, hová már nemcsak az anyag rezgései s ütközései, hanem a vér s az ösztönök, a fajok s az érdekek harcai, szóval az egész történelmi élet tartozik.

Kell, hogy az embernek egy különálló világa legyen a maga saját öntudatában, mely független legyen társadalmi állásától s gazdaságtól, jó sorstól vagy igazságtalanságtól, békétől s háborútól egyaránt. *Az én világomat ki kell emelnem minden világ fölé, az én értékeimet az egész történelmi folyamat fölé.* Ha el is bukom, ha el is esem, ha az erőszak végig is mángol rajtam ; értékeim, amint nem e tünetekből valók, úgy azoktól el nem értéktelenednek.

E függetlenség két irányban érvényesül ; először úgy, hogy az öntudat az élet értékeit nem az időből s annak borult vagy derűs, békés vagy harcias, előkelő vagy állatias járásából, hanem szellemi mivoltának a reális világgal való sajátos érintkezéséből, a léleknek a mindenségre való reakcióiból veszi, s így lesz a kultúrának, vagyis az igazi emberi világnak megteremtőjévé. Ezt a függetlenségemet akkor érzem leg-

inkább, amikor a legembertelenebb erőszak, a háború állatiasága s vad érdekütközése pusztít körülöttem s vág bele eleven testembe. Csodálkozhatom, hogy ilyen is van, számíthatok arra, hogy azt mind ember teszi s végzi, aki pedig belső lelki kultúrigényei folytán mindezt elítéli s szégyenli, de ez az áramlat le nem söpör engem belső világom magaslatairól, sőt ha problémát is vet elé, bízom, hogy e problémát is megoldjuk, s az erőszakot s vadságot magát ép a belső, lelki kultúra általánossága által tesszük majd egyszer lehetetlenné! Egyszer, valamikor... mikor a belső, lelki kultúra lesz a világ jellege!

Ugyancsak lelki kultúr-függetlenségem abban is nyilatkozik meg, hogy érjen bármi s kerüljek is bele bármily rémitő, sőt őrlítő ellentétekbe s ellentmondásokba, azért a belső lelkiség fölényén egy percig sem kételkedem s következőleg arról le nem mondok. Mennyire gyakorlati ez az eset ép a mi korunkban! Azt mondják ugyanis: nézzétek, mi az ember? Egyrésről égbe magasztalják méltóságát s értékét s dicsőhimnuszokat zengenek kultúrájáról s annak műveiről, másrészt meg millió embert állítanak kartács- s gránátűzbe s úgy kaszál a halál a nemzet viruló ifjúságában, mint a tehenek este a lucernásban. Tehát hol az érték, a méltóság, az ember? A felelet erre az, hogy az értéket s a méltóságot is az ember öntudatában s nem az általános jogi vagy kiváltságos keretben, nem a békében s nem a harcban kell keresnünk; lehet béke évtized-számra, s mégis kevés lehet benne emberi értékből s méltóságból, lehet az ember békében is állat! Ismétlem, én meg vagyok győződve, hogy a finomult emberi érzés kiküszöböli majd a háborút, de azt majd akkor küszöböli ki, amikor az ember «több-ember» lesz önmagában, amikor finomabb lelke lesz. Véve pedig a világot úgy, amint van, ebben a stádiumban is, amikor még millió «kultúr-ember» agyba-fejbe veri egymást s ezt törvényes állapotnak nézi, mindez a harc s kegyetlenség sem zavarja meg lelki kultúráram világát, sőt ösztönöz arra, hogy mivel még oly alacsony «ott kint» az ember helyzete, iparkodjam ép azért felemelni annál magasabbra a belső kultúra szintjét s ne tegyem azt függővé attól, hogy van-e béke vagy háború, sem attól, hogy átélem-e még ezt a két-három évet, vagy szíven talál egy golyó ép most, mikor magam is még élni szeretnék s másoknak is esetleg szükségük van reám!

E belső kultúra képezze gondomat; gondozzam annak minden moccanását; tudjak róla, a lélekről; legyen vele

szemben éber, eleven, reaktív lelkiismeretem. Tisztában lenni magammal, — harmóniában hitemmel s elveimmel, — az Isten lelkének eleven s megérző médiuma lenni, ez kultúr-hivatás és kultúrképesség! Itt is az érzésre, a megérzésre fektetem a hangsúlyt. A művelt embert az érzék, a jó ízlés jellemzi. A jó ízlés az a pszichológiában, ami a jó ítéletképesség a logikában. Ítélni nem annyi, mint tudni. Lehet valakinek nagy fogalmi tudása s kevés ítélete, de aki ilyen, az határozottan kevesebbet érő ember is. Hasonlóképen többet érő ember az, akinek jó érzéke s jó ízlése van, s kultúra tekintetében az ilyen még többet ér, mint a jó ítéletű ember, jóllehet ez a kettő sokszor párosul, sőt megfelel egymásnak. A jó ízlés mértéket, tapintatot, helyes elhelyezkedési képességet mond a szenvedélyek s ösztönök konfliktusainak egyensúlyozására, s szolgálja a lélek felső irányzatainak az alsóbb ösztönök fölött való uralmát. Ha megvan ez az alap a lélekben, akkor annak egész alkata stílszerűen tagozódik, s az öntudat mint fény és harmónia jár s ünnepel benne.

A lelkiismeretnek ez a gondozása természetszerűleg együtt jár a nemes és mély érzések kultuszával, azonkívül fokozza hűségünket a világító eszményekhez, melyektől meleg s gazdag lesz az élet; ilyen a hit, a kegyelet, a jóság, a szeretet, a hűség, s mindaz, ami fényessé s tartalmassá teszi az életet.

Igaz, hogy a lelkiismeret e gondozása munkával jár és sok önmegtagadással; de ez a munka és küzdelem a több, szebb életért van, mint ahogy azért műveljük a földet, fonjuk a kendert s lent, gyaluljuk a fát s törjük, idomítjuk a sziklát. Valamint a természetet, azt a külvilágot ésszel és kézzel, tehát lélekkel kell kezelni, úgy kell lélekkel fogni s kezelni a természet emberi felét, a lélek virágát.

Az ember mindenre, első sorban tehát belső világára lelket sugározta; s ez az a második kellék és irányzat, melyet lelki kultúránk érdekében igénybe kell vennünk. Mindent, a természetet, öntestünket is s az egész világot lélekkel, tehát mértékkel s kellő önfegyelmeléssel kell kezelnünk. Az a mértékelő, ütemező «*tantum-quantum*» szabja meg az érintkezést emberrel s világgal egyaránt; ami nem azt jelenti, hogy a természeti széptől, jótól elforduljunk s szembehunyva járjuk világunkat, hanem azt, hogy a kellő részt vegyem ki magamnak belőle s annyit, amennyit eszményességgel s lélekkel átítathatok. Én járom át, s nem az nyel el engem. Így az, ami lent igaz s valódi értékem, az fönt

a lélekben nem vész el, de úgy lesz az enyém, hogy én mindig fölötte állok. A lelkiség tehát mindig bizonyos közt és távolságot tart fönn önmaga s az alacsony anyagi s ösztönös világ közt; így lesz övé a mérték, a fölény, s annak következtében jár neki uralom s tisztelet.

Ez is az a «Pathos der Distanz», mely nélkül nincs lélek s ember számára igazi élvezet. Igazi élvezetet — még érzékit is — csakis a testnek s az ingereknek lélekkel való eltöltésében találhatunk. A léleknek mindig az anyag fölött kell állania, s formát vagyis mértéket s ütemet kell beleteremtenie az érzékibe. Aki ezt nem érti, az még nem tanult meg örülni, mert örülni az tud, aki nem vájkál s nem merül el a természetben, hanem aki többet ad, mint amennyit kap, aki, tudniillik lelket tud kiárasztani a természetre s az érzéki ingerekre s ösztönökre.

Ebben az esztétikai s az ethikai kultúra egy csapáson halad. Az esztétikai kultúra is lelket akar árasztani a világra, bár az ő lelke gyöngye lehelet s inkább elhaló foszforeszkálás. Az esztéta is, amikor vasúton utazik s látja, mint perdülnek el szemei előtt hosszú sugárívekben mezők s rétek, sás, nád s fűzfabokrok, legelők és nyájak, látja mint kaszálják a réteken a tagbaszakadt emberek a füvet s gereblyézik petrencékbe lányok a szénát, természetesen akkor élvezi mindezt a szépséget, de élvezi mértékkel s nem akarja azt mind fölszedni s elvinni. Élvezi s otthagya; övé, de csak a távol, a messziség szépítő beállításában!

Ime a mérték, ez az a távolság, mely szépít, ez az a fölüllállása s fölénye az élvező léleknek minden őt ingerlő s vonzó tárgy, anyag s érzés fölött. Ebben a beállításban nem kell félni attól, hogy a színek elfakulnak s a fények kialusznak, az ingerek eltompulnak, s hogy a természetes örömöknek hímes rétvéről az aszkéták thebai pusztaságába kerülünk; ellenkezőleg e lelkiséggel tisztaságot s áttetszőséget hozunk bele az érzéki világ folyásának zűrzavarába, egy felsőbb s szebb élet szabadsága pattan ki belőlünk, mely testet s érzékiséget, otthont és kertet, köznapi munkát s bibelődést melegebbé s értékebbé változtat át. Tényleg lelkétől elváltozik a világ!

Ily színeváltozott emberre van szükségünk, kinek lelkétől szebb lesz a ház s az élet s a színeváltozás Táborhegyvé válik a lapos, köznapi világ. Ily magaslatok csak a lélekben emelkednek, s boldog lakóiknak nem kell attól félniök, hogy ott nincsenek otthon s csak sátorban élnek.

Krisztus is a Táborhegyén leintette az apostolokat, kik boldogságuk biztosítására sátorokat akartak építeni. A fölényes lelkiség, a harmónikus lelki kultúra nem lakik sátorban, hanem azt az ember magában hordozza, s fényében szebbnek s magasztosnak látja a világot s az életet.

Azt mondják tán erre, hogy ez poézis. Igazuk van; ez poézis a görög szónak eredeti értelmében, vagyis alkotás, teremtés; sőt annál nagyobb alkotás s zseniálisabb alakítás, amennyivel szebb s eszményibb a lelki kultúra világa a termés-természetnél. De azért ez az alkotás époly valóság s igazság, — sőt azt mondanám, hogy közvetlenebb s nekünk megfelelőbb adat, mint a rét, a mező, az erdő, melyet látok, ha csak úgy látok, mint ahogy azt a legelésző ökör s birka látja, — közvetlenebb s igazibb valóság, mint az a szoba, melyben lakom, ha csak úgy lakom, mint ahogy kutyám s macskám is lakik benne; mert azt a másik valóságot már a lelkem járta s alakította át az én világommá.

Ezzel nem tagadok el semmit a külső kultúrából, — nem száműzöm belőle a mesterségeket, a sportot, a szép természetet s az élet kellemeit, — hanem ellenkezőleg lefoglalom s ugyanakkor meg is toldom lélekkel, s így alapozom meg csak igazán bennük maradandó birtokomat. Önmagukban úgy is elégtelenek volnának, de lélekkel kezelve gazdag s szép világommá lesznek. S annál inkább lesznek azzá, minél magasabb fokú s erőteljesebb a lelki kultúrám; minél több lelket sugároztat szemem, minél finomabb tapintás telik kezemtől, s minél többet érzek magamból a faragott kőben. a festett vásznon s a szép himzésben.

Aki a lelki kultúrát, ezt a hívő, erkölcsileg tiszta fölényes lelki világot magában kialakítja, az nem filozofál, hanem alakít, — az nem okoskodik, hanem meglát, érez, kezel s alkot; azt is mondhatnám, hogy az igazán poéta, vagyis teremtő, még pedig nem lírikus — jóllehet időnként az is —, hanem voltaképen dramatikus. Az egész élet az ő saját alakítása!

Kétséget nem szenved, hogy az emberiségnek ideáljai s haladási programja is ez irányba terelik előbb-utóbb a fejlődést, s hogy azt sohasem érezzük át mélyebben s fájdalommasabban, mint az ilyen világháború idején, mely szinte fonákját mutatja be az élet lelki kultúrájának, de azáltal is profétai vággyal s kinnal sóhajtja meg velünk a lélek országának, az Isten országának eljövételét.

«Én vagyok az igaz szőlőtő és Atyám a szőlőműves.»

(1917)⁴³

Valaki azt mondta, hogy csak az tud szőlőt művelni, aki tud a tőkével beszélni, s aki megérti a szavát ; aki megérti azt, hogy mi a tőkének panasza, hogy mi fáj s mi kell neki. E szerint a tőkét lehet s kell is megérteni, mert hát a tőke beszél ; beszél, mikor könnyezik a nyesés után ; beszél, mikor duzzadnak s fakadnak s bontakoznak rügyei ; beszél, mikor virágai nyílnak s a májusi hegyoldal szinte belebódul illatba s mámorba ; beszél, mikor zöld, gyöngyszemű fürtöcskéit bontogatja ; beszél s szinte nyomatékosan megszólal, mikor kifejlett egyéniségének címereivel, nemcsak a pajzsos levelekkel, hanem az érett gerezdekkel is teleaggatja nyúlánk természetét. Dehát csoda-e, hogy a tőkének is van nyelve, s hogy azt érteni lehet? Hogyne volna, hiszen az is nyiladozik, tehát megnyilatkozik, s teszi azt locsogó jókedvvel vagy fázós nem-akarással ; azután meg a tőke is küld s bontogat leveleket, melyek tele vannak írva, csak olvasni kell tudni, erezeinek hieroglifjeivel s az élet ősi rovásaival s ékirataival. Miután pedig kibontotta összes rügyeit s leveleit s felkúszott kocsányaival a magasba, akkor elhallgat, hogy megérjenek gerezdjei, melyekben összeszűri borrá a föld vérét s az ég tüzét, hogy a föld szeretetét s a lélek jókedvét élessze bennünk.

S ahogy beszél a tőke, úgy beszél minden növény, fa és bokor ; úgy beszél a vízi liliom a réti vízfolyásban s a muskátli az ablakpárkányon . . . s úgy beszélnek hegyek, rétek, völgyek is, s úgy beszél azután az ember lelke is. Az a lélek, mely ép oly hallgatag, mint a tőke, s a rózsza s a hegy s a bokor, s melynek beszéde nem hang, hanem igények, vágyak, célok, eszmények, s amely nyelven oly kevesen értenek. Aki e nyelvet meg akarja tanulni, annak önmagát nem valakinek, hanem valaminek kell néznie, valaminek, ami egy darab természet ; egy formája a létnek s az életnek ; ami úgy nő

ki a világ talajából, mint a fű s a bokor ; aminek szintén tőlünk függetlenül megvan az igénye s a rithmusa és törvénye. Ez az a nyelv, melyet meg kell érteni, s melyet oly kevesen értenek meg — saját lelkük nyelvét ! Kevés ember van, aki úgy szól magához, hogy megszólaltassa lelke néma mélységeit s fölkeltsé e mélységek szunnyadó vágyait ; kevés ember van, akinek öntudatára jut, hogy e titokzatos emberformának mi a plasztikus igénye, s hogy mint s mivé akar bontakozni s fesleni, virágozni s gyümölcsöt hozni ; itt kevesen értik meg, hogy a léleknek is époly szunnyadó rithmusai vannak, mint vannak a tőkének s rózsának s jázminbokornak, s hogy az a szunnyadó rithmus azért van, hogy fölébresszék s hogy úgy érintsék s kezeljék, hogy abból életüdeség, frissesség, virágzás, gyümölcsözés, szóval érettség, teljesség s tökéletesség váljék.

Elérheti-e ezt az ember? Kibonthatja-e ő is öntudati értékekké s szépségekké mindazt, ami törvényből, arányból s rithmusból pihen benne? Dehát hogyan is kételkedhetnénk ebben, mikor az ember époly darab természet, mint a tőke s a rózsza, s mikor benne is megvannak a termés-természetnek adatai, legyenek azok már most rostok vagy idegek, életlé vagy vér, plasztikus képesség vagy ösztön, forma-igény vagy szellem, — mondom — mikor az életformák e kipontozott rajzai várnak benne plasztikus kialakításra? Az ember lelke is rügy és bimbó s az öntudat is olyan, mint egy összezsugorodott fakadás. Míg ki nem bontakozik, addig ki nem mondta, hogy voltaképen mi is hát ő ; addig nem találta meg s nem találta el önmagát.

Az öntudati értékeket az ethika mondja ki. Ez érinti s kezeli s ápolja a lelket úgy, hogy öntudata kifakad a neki való szép s virágos formákban, hogy érik s tökéletesbül, s a szép s nemes egyéniség mértékét éri s üti meg !

Tetszik nekem egy német filozófusnak az a definíciója : «Ethik ist ein Wissen um die gedeihlichste Pflege der schönen Menschenpflanze». Igazi ember csak az lesz, aki legsajátosabb képességeit s értékeit tudja harmonikus egyéni formába önteni ; aki tehát szert tesz először *értelmi kultúrára* s kellő ismeretekre, aki azután jól érti s kezeli *a test kultúráját*, egészségét s idegességét is, főleg pedig az, aki érzelmeinek, ösztöneinek, szenvedéseinek s örömeinek mértékét s értéket tud adni, más szóval, aki *az ethikai kultúra* embere.

Ha már a test s az értelem kultúrája is nagy tudást feltételez, mennyivel inkább kívánja meg az ethosz kultúrája

a kifogástalan tudományos alapokat. Csak hatalmas tudással s hosszú évszázadok bölcsességével, főleg pedig az embert segítő isteni kinyilatkoztatás világosságával lehet az etikát megkonstruálni. Az ember önmaga körül, saját legkényesebb érdeke körül tévedett legtragikusabban. Rengeteg sokan törték magukat s csináltak szabályokat, sok buzdulással s még több hozzá nem értéssel. Hoztak szigorú törvényeket, melyektől elszegényedtünk, szerkesztettek paragrafusokat, melyektől elkedvetlenedtünk . . . ezek nem értették a lélek nyelvét s nem tudtak vele beszélni aziránt, hogy hát tulajdonképen mi is az, ami kell neki. Némelyek börtönbe vetették, falak, kövek közé szorították a lelket, elfogták tőle a napsugárt s a világosságot, a jókedvet s életbátorságot; mások a fogalmak hideg áttetszőségébe állították bele, akárcsak gleccserek finom atmoszférájába ültették volna, hol didereg s megfagy az életkedv. Ezek mind nem értették meg, hogy a lélek nem képlet, hanem élet, nem masina, hanem organizmus, s hogy a szellemi világnak annyi a formája, amennyit a szabadon alakító akarát s inspiráció csálhat ki belőle. Voltak megint mások, kik a lelkivilágot mocsárnak nézték, melyen csak békanyál, s szemétdombnak, melyen csak nadragulya s csalmatok terem, nézték pesszimista szemmel; ép azért nem hittek virágzási képességében s plasztikus szépségre való hivatottságában; nem hitték, hogy a léleknek virágoznia s megérnie is kell, s hogy annak a kerti ápolás és a virágzó kertnek öröme, nem pedig szemétdomb s utálat a miljöje.

Hát bizony sokan írtak s okoskodtak a lélekről sokat és rosszul, rosszul pedig azért, mert írtak s okoskodtak valamiről, amihez szólni s amit megszólaltatni nem tudtak, s ezért meg sem értették, sőt félreértették. Dehát az élet végre is erősebb mint a gondolat róla, s ha meg is mászhatja azt a tévely, akárcsak hernyó volna, s elfonnyaszthatja hajtásait a nagyképű filozófia, akárcsak ragya s penészcsera volna, de a gyökerét s az életerejét tönkre nem teheti, az megint csak hajt és fakad s várja azt a megértőt, aki lelket ért s aki megérzi, hogy mi kell annak a «tökének» s «rózsának», melyet léleknek hívnak. Sok-sok tévely, félreértés, babona s lélek-pazarlás után végre a lélek mégis csak megtalálta azt a formát, melyben megtalálta önmagát, s ráakadt ereje s szépsége kialakulásának titkára; s ez a forma nem egyéb, mint az öntudatnak az a tartalma, melyben erős természetesség párosul eszményi jó: ággal s lelkiséggel. Ez az erős természetesség elfoglalja a világban helyét, s ki nem szakad belőle, sőt

fölhasznál mindent, ami erőssé, egészségessé, értelmessé teszi ; az eszményi jóság pedig az akaratnak az a tisztasága s nemesége, mely egy felsőbb szellemi világból veszi motívumait s ezek szerint alakítja s ugyanakkor megelégsíti a közönséges emberi életet is.

Ennek az ethikai kultúrának így adnék kifejezést, hogy azt mondanám : *ember akarok lenni, aki az istenileg jónak s eszményinek szeretete s gyakorlata által lelke legmélyebb igényeit teljesíti s belső formaszépségét öntudati jóságban kifejezésre hozza.* Így lesz a lélek «tőke», mely fakad, virágzik s gyümölcsözik, s melynek cukros, mézes borában — akaratában — az ég eszményei, a hit s az Isten kegyelme s a vér lelkesülése fognak tüzet.

Igy jelképezi a virágzó s érő tőke lelket s benne látom ethikámnak szimbolumát.

Mit lehet ezen kifogásolni? Azt-e, hogy a lélek nem olyan mint a tőke s a rózsza? Vagy azt állítja talán, hogy az embernek sincs halhatatlan lelke? De hát azt senki sem tagadhatja, hogy az emberi öntudatban egy szellemi világ nyílik, mely más mint minden, ami anyag és mozgás. S ha valaki erre azt mondja, hogy ez a szellemi világ s annak eszményszerűsége sem egyéb, mint az anyag funkciója s foszforreszkálása, az nem talál kibúvót s nem ad ezzel magyarázatot, mert azért annak a szellemi világnak értékei épúgy ki nem magyarázhatók az anyagból, mint ahogy ki nem magyarázhatók a fények s a színek s az egész művészet a lebegéseiből. Ez egy más, egy felsőbb világ, mely ép oly, sőt nagyobb valóság nekem s mindenkinek, mint a mozgás s rezgés ! S végre is ki parancsol itt? A valóság vagy a theóriák, az eleven élet vagy az elvont képlet?

Hogy hogyan s mikép kell élni, hogy mit kell akarni s tenni, — hogy hogyan kell erős, bátor s minket kitöltő élet-tartalmakat teremteni, azt csak *magá az élet kivirágzott s fölnyílt alakja diktálhatja s kritizálhatja meg!* Az, ami belső mi-voltát szép alakba öltöztetheti, az, ami lényegének törvényét nem papíros thézisekben, hanem győzelmes s fölnyílt erő-érzetben megszólaltatja, az a páratlan, csengő valóság s az a nagy tény, az lesz hívatott a kérdés eldöntésére. Nem palackcímke kell nekünk, hanem inspiráló ^{sz}bor ! Nem ^{sz}lapok, levelek, könyvhalmazok — ez a tudományos alom — kell nekünk, hanem éneklő élet s diadalmas lét. Az alomra ki-verhetjük a delelő s kérődző nyáját — azt a «kultúrtömeget», — mely azt lesi, hogy mit mond Spinoza és Schopenhauer

s mit szónokol Nietzsche és Stirner, s mit szörszálhasogat Spencer, s mitől lesznek unottak s blazírtak az öregek s lumpokká a fiatalok! Ez a sok bölcsesség mind csak gondolati törmelék, csak gyermekjátékok lim-lomja, melyeket világotrontó zsenik szedtek szét s törtek össze... azonban ezen a sok lim-lomon, ezen a hulló levélburkon keresztülvágja magát az egészséges s eszményi öntudat trikje... ez az egyszerű cáfolata az életet s az eszményiséget tagadó ideológiáknak!

Ez a fakadó élet kacag a halál theóriáin! Kacagásától visszhangoznak a holt, fáradt gondolatok kriptái, s akiben még jártányi erő van, az ott hagyja az élet börtöneit, a skeptikus s pesszimista filozófiákat s kilép a napsugaras kertbe, hol tőke, rózsá, jázminbokr azuttogják: benned is szép, formára szomjas élet pihen; virágozzál hát ki s érezd, hogy az vagy, aminek lenned kell!

Ennek az ethikai kultúrának, — mondjuk — lélekkertésznek szeretnék tért foglalni. Szeretném, ha mindenki úgy gondolná a lelkét, hogy legalább is olyan legyen az öntudata, mint egy jól gondozott szőlő, mint egy szeretettel ápoltság.

A haj az, hogy kevés köztünk az ilyen kertész, kevés az a szőlőműves, aki beszélni tudna a tőkével, a rózsával, s megértené a nyelvét, vagyis aki megértené önmagát. Ilyen kertész pedig azért van oly kevés, mert magunk sem kaptunk oly nevelést, mely ily nemes önszeretetre s önápolásra — ily kultúrkeresztészeti örömekre — kioktatott s azokra ráképesített volna. Minket inkább a bűntől való félelemben, mint az erény iránt való szeretetben nevelnek. Tudom, hogy a bűnt utálni s attól félni kell, de nagyon kell vigyázni, hogy a szeretetet s a jószágért s nemes magatartásért való lelkesülést s az igazi tökéletesbülés iránt való érdeklődést háttérbe ne szorítsa a bűnnek reánk nehezedő réme és félelme. A lélekápolás iránti érdeklődést oly nemes s jellemes kötelességtudásnak kell minősítenünk, hogy a jól nevelt ifjú azt *«con amore»* és *«adagio»*, vagyis geniusza, jókedve szerint vállálja s törekvéseinek rithmusával ezt a zenekifejezési árnyalatot válassza.

A legtöbben, kiket külső fegyelemben s nemkülönben a bűntől való félelemben iparkodnak nevelni, nem tartanak ki a korlátok között, s ha azokat egyszer áttörték, veszedelmbe kerülnek, hogy túladjanak mindenben, a rémen és félelmen is, s nem találják meg azokat a motívumokat, melyek bensőségesebben angazsálnák őket önmaguk nemesbítése s boldogítása iránt.

E részben még borzasztó barbárok vagyunk. A szőlő helyén vadszőlő burjánzik, s ami bort abból szerzünk, attól nem lelkesülünk s ki nem gyűladunk, hanem ellenkezőleg elsavanyodunk s elkedvetlenedünk! Ennek gyógyszere csak az: értsük meg a szőlőtőke nyelvét — lelkünket, — oltuk s nemesítsük fáját, s akkor a borától — öntudatunk átélvezett tartalmától — föllelkesülünk. Örülünk, hogy vagyunk s hogy szívből jók s nemesek lehetünk! Ily életnek ember a tőkéje, s Isten a művese!

A gondviselés.

(1917)⁴⁴

«A gondviselésben már nem hiszek», — mondotta nekem multkor valaki, mire én azt válaszoltam : «vagyis abban nem hisz, amit eddig naivul gondviselésnek elgondolt magának». «No igen — felelte — hiszen azon fordul a dolog, hogy az ember időnként megreformálni kényszerül Istenről való naív gondolatait».

Szent igaz ! Az isteni gondviselést végre is ember gondolja el s úgy gondolja azt el, ahogy felfogja s ahogyan megküzdeni tud e nehéz földadattal. Mikor így gondolkozik s így alakít, azt veszi észre, hogy végre is valami szfinxszerű alak kerül ki kezei közül. Nem csoda, hiszen a gondviselés is titok, titok mint maga az Isten. Titok az Isten, s titok a világ-kormány is. Az ember ugyan elgondolja magának a világ-kormányt, de a kormány gondolatai s tervei messze meghaladnak minden emberi számítást s egy nagy misztérium elé állítják az embert. Azért mondom, hogy a gondviselés hitének temploma előtt is néma szfinxek állnak, ezek a mesés, csodás állatok, melyek azt az ősi hitet hirdetik, hogy az istenség csak szimbólumokban jön felénk, amit az apostol is tanít, mikor mondja : «most tükör által homályban látunk» (1. Kor. 13, 12). Az isteni valóság szimbólumokban, képekben jön felénk, melyek a fölületes embert arra ingerlik, hogy az igazságot meg ne vesse, a bölcsét pedig arra, hogy az igazságot kutassa s közelebb érjen hozzá.

Az én szfinxem — a gondviselésről való szent hitem — is mond valamit, amit értek, de sokat egyáltalában nem értek meg rajta. Kedves, szép arcát nézem s érzem, olyannyira emberi s nekem való, de az oroszlánlábakat s karmokat s a párducnak azt a hajlékony s acélos gerincét, azt nem értem ; legkevésbé pedig azt, hogy benne a szépség a kegyetlenség-gel párosul. Ilyen az én szfinxem. Ember is, meg nem is, s ez jelenti az én hitemet, mely szintén emberi is, meg nem is ; van benne érthető s van értelemfölötti elem.

E szfinxen kell eligazodnom.

Nekem a gondviselés hite nem azt jelenti, hogy amit kérek, azt megkapom, s az egész vonalon meglesz az én akaratom. Azt sem jelenti, hogy az Isten megóv minden bajtól, vagy hogy kedvemért számúzi a keresztest s a szenvedést a világból; hanem csak azt, hogy nekem Istent mindig bízó szeretettel kell szeretnem, amint ő is szeret és megsegít engem; megsegít a maga módja szerint, hogy én boldoguljak *jóban s rosszban egyaránt*. Én az Isten útjain akarok járni; már most lehetséges, hogy ezek az utak tövisesek s véresek; lehetséges, hogy a vértanúság útjai, melyeken egyesek vagy milliók feje esik le, az mindegy; hitem azt mondja nekem, hogy Isten így is és akkor is szeret engem, s ha ez érthetetlen szeretetét megragadom s magam számára lefoglalom, akkor megdicsőít engem!

A mai világháború borzalmai közt sok ember vérrel ve-rejttékezik s aggódva kérdi: hová lett az Isten? Sokan azt gondolják, hogy változtatniok kell Istenről való felfogásukon, s hogy ki kell javítaniok Isten-képzetük egyik-másik vonását. Ezen egy cseppet sem csodálkozom. Hol van a gondolkozó öntudat, hol van az élet iskoláját meglátásokkal s megtapasztalásokkal megjárt ember, aki nem kényszerül javítani a naív Isten-képeken?! S nem naív-e mindenkinek — a legbölcsebbnek is — Isten-képe? Mihelyt emberi, máris naív! S ha naív, akkor az élet küzdelmeiben okvetlenül elváltozik. Ez az elváltozás nem hitetlenség, hanem ellenkezőleg elmélyedés, iparkodás és törtetés a több igazság után.

Erre indítanak minket a gondviselés körül való jelen tapasztalataink is. A rettenetes embermészárlás és tömeggyilkolás, az esztelen s buta értékpusztítás korában ugyan-csak szfinxé lesz a gondviselésről való fogalmam. Mikor Istent, a szerető Atyát keresem; mikor a gondomat-viselőhöz fohász-kodom s magamat s mindenemet neki ajánlom, és az ember-telen vihar mégis szétdúlja mindenemet: bizony akkor úgy érzem, hogy szfinx előtt állok, melyet nem értek.

Érthetetlen, — mondom magamban — hogy aki szeret, az így kínozzon, s hogy aki végtelenül jó, az ily szenvedéseket bocsásson reám, holott távol tarthatná azokat tőlem. Volna-e szeretet abban az emberben, aki minden rossztól megóvhatja, csak akarnia kellene s nem tenné?! Szeret-e az, akinek csak akarnia kellene s kiszáríthatná a könnyek tengerét, de nem teszi? Nos, és ez az Isten jobb ám, mint minden ember, ő maga a jóság; hogyan egyeztethetem tehát össze e tulajdon-

ságokat? Dehát csoda-e, — mondom megint — hogy érthetetlen, mikor véghetetlen, s mikor nem ember, hanem végtelenül messze fölötté áll a világnak s embernek? De akkor minek s hogyan legyen Atyánk? Atyánk ő; de nem csak az. Atyánk, mert szeret; szeret úgy, hogy hajunk szála sem esik le fejünkről tudta nélkül s úgy intézi a világ sorát, hogy egy veréb sem esik le a háztetőről tudta nélkül; de ő ugyanakkor Isten is, tehát végtelen. Lágyság is, keménység is, — szeretet is, de Főlség is, — Főlség, melynek kerubinjai vannak s vannak fekete lovasai és kaszásai is. Főlség, mely koszorút köt a hímes réten teremtésének homlokára s ugyanakkor a hímes rét mellett sírgödröket ásat a halállal s az enyészettel.

Én a gondviselés e szfinxe előtt leborulok, s szemem a szép leányarcról az oroszlánlábakra és karmokra s a tiszta nyílt homlokról a szép hajlású acélgerincre siklik, s megragad a gondolat, hogy bármit képzeljek is Istenem gondviseléséről, bármily szépnek, lágynak és selymesnek gondoljam is el arcát, azért az erő s hatalom gerincét, a küzdelem s fájdalom karmait mégsem tüntethetem el szfinxemről, különben szétesik a misztikus alkotás. Más szóval a gondviselést bizonyára nem úgy kell gondolnom, hogy kiapassza az ember hősiességének forrásait, s nem úgy, hogy a föld ne legyen az ember küzdelmeinek és tragikumának színtere. A gondviselést nem szabad úgy elgondolnom, hogy vértanúk ne lehessenek a földön, hanem csak dédelgetett gyermekek; nem úgy, hogy az élet enyvelésben s érzelmi lágyságban szétfolyjon s hogy a hősök helyét hisztérikus, siránkozó babák foglalják el.

Nem, ami isteni, az még ha szerető gondviselés is, sohasem szolgálhatja az ember elerőtlenedését. Az isteni a világban nem való a világ lefokozására, hanem erőinek, a többszellem s a több-lélek szerinti életnek kifejlesztésére! Ebben a gondolatban látom én Istenről való összes képeimnek erőteljes, acélos vonalát, melyet ha föl nem találnék valamelyik Isten-képemen, a képet rögtön elhibázott alkotásnak tartanám. Ezt a vonást akarom tehát föltalálni az isteni gondviselésen is!

Ez a kemény vonású gondviselés azt jelenti nekem, hogy van egy felsőbb gondolat és gond, mely érvényesül a világ folyásában. Van egy kiszámíthatatlan s kikutathatatlan tervezet, mely bele van pontozva a világba, s ez a pontozott vonal átszel vidékeket, országokat, nemzeteket s korszakokat; átszel törzseket, családokat; derékon szel át egyesekeket, fiata-

lokat s öregeket . . . egy olyan intencionális vonal ez, melyet egy nagy akarat és szándék húzott meg. Ez a vonal néhol kikerüli útainkat, máshol pedig belevág az emberbe ; néhol a feje fölött vonul el, máskor meg a fejét szeli le ; itt piros az útja örömtől és . . . vértől, ott meg fekete a gyásztól és keservtől. Sajátosan ötletes és kacskaringós vonal, s nincs felsőbb mathézis, mely ki tudná számítani képletét ; gondviselésnek hívják.

Botránkozzam-e mindezen? Ha botránkozom, akkor nem vagyok szfinxeken dolgozó művész, hanem sárfickókkal játszó, pityergős gyerek. Pedig hát nem gyerek kell ide, mikor arról van szó, hogy a küzködő ember a világ khaoszából kiemelve eszményeit s megmentse a maga számára Istenét! Bátran emelje hát föl az én szfinxem oroszlángerinécén az ő szép fejét, s épúgy emelkedjék a világ erőszaka s érthetlensége fölé az én hitem is, az a merész, bátor tudatom, hogy egy jó Isten intézi a világ sorát, akihez zsoltáros érzéssel kiáltjuk : «A mi segítségünk az Úr nevében, ki a mennyet és földet teremtette» (Zsolt. 123, 8). Az Úr tud világokat teremteni s azokat meg is rendíteni ; de bármint rendül meg az ég s a föld, az Úr maga meg nem rendül s ne rendüljön meg az Űrba vetett hit sem.

A szfinx megáll a világrendülésben is ! Aki reá néz, az megérti, hogy azt az egyszerű szót, mely szerint «kérjetelek s adatik nektek», mégsem lehet úgy érteni, hogy kérjetelek csak, és rögtön meg is lesz az, amit kértek ; hiszen akkor emberi vágy és akarat igazgatná a világot, s az még nagyobb képzelenség lenne, mint a gondviselés összes érthetlensége.

S mit csináljak az evangéliumnak kimondhatatlanul gyöngéd s biztató szavaival, hogy «egy hajszál sem esik le fejeteokről» (Lukács 21, 18), s hogy «egy veréb sem esik le a földre a ti Atyátok nélkül» (Máté 10, 29)? Ez mind nem változtat azon, hogy a világ nem emberi, s hogy kerekai s törvényei nemcsak a szerint vannak beállítva, hogy én jó vagyok-e vagy rossz, s imádkozom-e vagy nem. Az imádság hatalom, de alárendelt hatalom. Az Isten akarja, hogy imádkozzunk, de úgy, hogy imádkozva se felejtjük el Szent Pál ámulatát : «Ő Isten bölcseségének s tudományának mélységes gazdagsága, mily megfoghatatlanok az ő ítéletei és megvizsgálhatatlanok az ő útai ! Őtöle és őáltala és őbenne vannak mindenek. Őneki legyen dicsőség mindörökké» (Rom. 11, 33). Tiszteljük a végtelent s higgyük, hogy jó irántunk, s hogy kálváriákon épügy, mint hímes réti ösvényeken ma-

gához vezet. S megőriz-e majd bajtól s keresztttől? Megőrzi-e majd a verebet is, hogy földre ne essék? Hamlettel felelek : «Van egy külön gondviselés még a veréb elhullta körül is. Ha most lesz meg, tudniillik, hogy a veréb leesik, nem lesz a jövőben, s ha nem a jövőben lesz meg, akkor most kell meglennie ; *minden azon fordul, hogy készen legyünk*». Reám nézve az a fontos, hogy *a jó és rossz, mit a gondviselés reám mér, mikor esedékes ? és hogy én a jót s a rosszat is úgy fogadjam, mint ki azt Istentől veszi, kiben soha-soha nem kételkedik!*

Aki e magaslatra feljutott, az megoldotta az isteni gondviselés problémáját ; aki ennyire jutott, az megszólaltatta a néma szfinxet s meghallja intelmét : «Ha megtértek s nyugton maradtok, megszabadultok ; hallgatásban és reménységben lesz a ti erősségetek» (Izai. 30, 15).

Szerénység és hősiesség.

(1925)⁴⁵

Némelyiknek az élet tragédia, másoknak meg komédia ; az igazság pedig az, hogy van bizony az életben mind a kettőből ; de az igazi, az az el nem rontott élet tragédián is és komédián is túl jár, s voltaképen dráma akar lenni, vagyis akció, tehát cselekvés, tett, alakítás és teremtés. Teremtés Isten kegyelméből !

Az élet a mi művünk ; azt meg kell csinálni !

S ahhoz először eszményiség, vagy hogy meg ne ijedjünk e magasságtól, nagy alázat és áhitat, vagy, hogy még közönsegebben szóljak — nagy szerénység kell.

Ezt a szerénységet a világ szemlélete adja. Az ugyancsak szerénységre int. Az embernek az a mestersége, mellyel az életnek alakot s tartalmat akar adni, csupa tapogatózás. Hogy messzire el ne kalandozzunk s csak az utolsó két század vajúdásaira tekintsünk vissza az emberi egyed s az emberi élet alakítása körül, ugyan milyen Bolond Istókra s Hans Sachsra emlékeztető mulatságos ötletekbe ütközünk ! Mit szóljunk az örök problémák- s a filozófiáknak magyarázatairól, arról az igazán farsangi felvonulásáról, mely az emberiséget élete útján kíséri s neki a világot megmagyarázni akarja ? Nem mulatságos-e még a gazdasági életnek s a társadalomnak új berendezkedésére vonatkozó nézetek antikvárius boltjának kirakata is ? ! S ezt mind éppen a legokosabbak főzték ki, illetőleg gondolták el s bizonyították be napnál világosabban.

Hát akkor a többi ugyan mit gondolt s mikép igazodott el ? !

Legokosabban bizonyára az tett, aki alázattal s nagy szerénnyel, legalább a saját személyére nézve, meggyújtotta lámpását a Krisztus mécsesén, s akinek így legalább biztos útja volt. Igaz, hogy az ilyen nem kavarta föl a világot, hanem igenis, megegyensúlyozta a maga világát. Aki pedig ezt nem tette, hanem fiatal óriásként a fogalmak lepkehálójával indult ki a világ s a lét befogására, hát annak siker

helyett lehetett sok ingere ; no, meg foghatott sok ... legyet és csodabogarat.

A Bölcsesség könyve ezt a szerénytelen szellemet így jellemzi : «a halandók gondolatai félénkek és bizonytalan a mi gondoskodásunk!» (9, 14) Az olasz pedig a maga impulzív temperamentumával erről így szól : «corta vita, corta vista, corta pazienza», vagyis kurta az élet, s kurta a belátás az élet titkaiba s a szép élet kellékeibe, s kurta a türelmünk is, hogy magunkkal s az élet problémáival soká foglalkozzunk. Valahogy úgy van, hogy az életbölcsesség nincs az emberre bízva, azért nem is győzi azt kidolgozni ; hanem azt ő máshonnan, még pedig már készen kapja.

Bizony, bizony ez így van, s ez már magában véve is ugyancsak hatalmas «paraenesis» a szerénységre, hogy az életet csak vezetés alatt lehet helyesen s célszerűen formálni, s hogy azt csak a nagy kapcsolatok keretében, s ami ezzel összefügg, csak szociálisan végezhetjük. Érdekes, hogy e szerint a legszemélyesebb teendőt, saját életünket is, csak szociálisan, tehát másokkal kapcsolódva, tapasztalataikon is okulva s a nagy hagyományok áramában élhetjük meg.

Nem int-e mindez szerénységre, nevezetesen arra, hogy a szabadság ösztönére is szordinót alkalmazzunk, s hogy azt fékezni s helyesen gyeplőzni megtanuljuk ? !

Pedig az ember azt gondolná, hogy ha valamivé, hát szabaddá kell a lelket s az életet avatni. A lélek legfenekén ott izzik a szabadság vágya, s onnan lüktet föl az erő észbe, szívbe s küzdő akaratba. Míg az ember szomorú tapasztalatai által nincs megalázva legalább önmaga előtt, — míg nincs megtörve gerince és szárnya, — míg a nagy életterhek nem szakadnak rá s nem lett teherhordóvá s igavonóvá az, ki sasnak készült, — míg a nemes érzések s nagy akarások csírái nem rothadtak meg benne hosszú, országos esőkben, félreértésekben, szerencsétlenségekben, sikertelenségekben,... míg, míg nem állt be a végzetes fordulat a rossz felé, az önmagáról s önmagunk felsőbb igényeiről való lemondás felé, addig természetesen az ember óriásnak érzi magát s született úrnak ; de ha az élet katasztrófái közt átment, vagy ha egészen közéjük zuhant, akkor aztán sokszor túlszerény, sőt hajótörött lesz.

Nem csoda, hogy ilyesmi is megeshetik ; sőt nem is oly ritkán ! Mily könnyű pl., hogy a fiatalember nem érti meg magát, s hogy mikor élni akar s szomszosan fut az élet s az öröm forrásai felé, ugyanakkor önmaga mérgezi meg életét,

eltékozolja életerejét s az ideálok elborult egén nem látja többé azokat a csillagokat, melyek utat s irányt mutathatnának neki. Ez a jobbmódúaknál gyakori eset. Akik pedig a vajúdó osztály miljójében születnek s még inkább azok, kik édesanyjukat csak mint elgyötört exisztenciát s az otthont csak a szürke élet s benne kígyózó s mardosó nyomor színterének látták meg, — azok, kiknek szemében az élet mint bizalom és öröm csak kiseddkorukban csillámlott meg, mikor még nem tudtak különböztetni szegényszag s parfóm közt, s ráncos s korán előregedett anyjukat szebbnek nézték bármely királyasszonynál, — azok, kik a társadalmi s gazdasági ellentétek ütközői közé kerültek, s mint a fejlődés áldozatai az embereket csak megvetni s a felsőbbiséget önkénynek s a társadalmi s egyházi intézményeket kalodáknak nézni tanulták, — ah, azok, azok — s mennyien vannak — könnyen mondanak le hitről, bizalomról s ideálokról, s csak az erőszak esélyeihez kötik reményüket. Úgy van az általában, hogy azok, kiknek a szenvedésből túl sok jutott, nagyon is szerények lesznek, mondhatnám túlszerények, <annyira> hogy lelkükről is lemondanak.

Tehát a szabadság is szerény legyen s vegye le alázatosan kalapját az élet szfinxe előtt. Érezze át mindenki a föladat óriási voltát, s aki közülünk fiatal óriásnak indult, s akart új világot teremteni s új utakat nyitni, s magát minden formától s hagyománytól emancipálni, annak ahhoz a kalapot szerényen kézben tartó pózhoz még valami stílszerűt ajánlanék, egy kis mosolyt a szája szélére, mellyel megmosolyogja önmagát.

Mosolyogjon. Jó ellenszer a mosoly minden nagyvási hóbort s szertelen kilengés ellen. A nevető Demokritos bizonyára nagyobb bölcseségre int jókedvű bonhomijával, sem hogy azt csak blazirtságnak vagy skepszisnek minősíthetnők. Nem blazirtság az s nem is skepszis, hanem a szerénység páthosza, mely épen abból a belátásból való, hogy bizony keveset, édes-keveset tudunk, s azért: lassan a testtel, s inkább csak fal mellett. Nem kell azért lámpáinkból az olajat kiöntenünk, még kevésbbé szabad az életet hóbortnak néznünk, sőt ellenkezőleg nagyobb mélységnek kell azt néznünk, semhogy örvényeinek áthidalására magunkat képesnek lássuk.

Bizonyára okosabb s emberibb az a szerény és reális ember, aki a sötétséget sötétségnek nézi, s abban a hit s a nagy hagyományok lámpásával eligazodást keres, mint az, aki vagy nem veszi észre a sötétséget, vagy aki épen még világos-

ságnak nézi azt. Ha pedig valaki mindezek után oly szerénytelen, hogy a lét s az élet problémáinak megoldásáról szónokol, akkor ne vegye rossz néven, hogy a szerény, klasszikus mosoly széles s hangos kacagássá válik, s ha Demokritos már nem mosolyog, hanem vigyorog, s élvezi a «cachinnus triumphans»-t, a kacagó jókedvet.

Nagy baj, ha ezt a szerény, klasszikus mosolyt nem kaptuk az életre való fölszerelésünk leltári száma gyanánt, hanem azt csak kudarcok s katasztrófák, csalódások s le-törések árán szereztük meg. No, de ha így is szereztük, akkor is jobb, mint ha egyáltalában nem tettünk volna szert rá. Ide tartoznak azok az intellektueller, vagy egyáltalában azok az egyoldalúan orientált atyánkfiai, kik az életet csak ésszel akarják kezelni s annak egyáltalában ésszel meg nem fogható oldalain hajótörést szenvednek. Szemben áll velük az ésszel meg nem fogható s le nem győzhető valóság s ennek megtapasztalásától lesznek szerényebbek s megtanulnak mosolyogni.

A mi korunkban feltűnően sokan vannak ezek a megtérő, mosolyogni megtanuló bölcsek. Hiszen éppen az «Élet» mult-kori száma írta meg találóan, hogy «Paul Verlaine a Fêtes galantes s a Poèmes saturniens költője hívő katolikussá lett, s a protestáns Dánia Jörgensenje Assisibe tért s onnan, a Poverello hamvai mellől küldi világgá katolikussá lett lelkének mély alkotásait ; átalakul váratlanul a modern szép-próza nagymestere, Papini is s már Szent Ferenc harmad-rendjének kordája övezi a tegnap egyik legforrongóbb s leg-érzékibb reprezentánsának, Gabriele D'Annunzionak a derekát». S ide tartozik a perverzitásig érzékies Huysmans is, aki a La Trappe d'Igny nevű francia trappista kolostorban kezdett szerény lenni s megtanult sírni s mosolyogni.

Ez a szerénység a hitnek reális alapja s a lélek atmoszférája. Ebben nő nagyra nagyzás nélkül, sőt éppen mert nem nagyzol, hanem természetesen s természetfölöttien jól van egyensúlyozva, azért fejlik ki szerencsésen. Szerénységének megsértése nélkül magáévá teszi az Isten nagy gondolatait és szándékait s akarja a legnagyobbat, saját istenülését a kegyelem által. Távol a meghasonlástól s a meghasadástól, mely mindenütt végveszedelmet hoz, akár fán történjék, akár lelken, egybefoglal két világot, az ittenit mint bekezdést, az ottanit pedig, mint folytatást, s egyről sem mond le. Úgy él, hogy két világ polgárának bizonyuljon, s itt is, ott is otthon legyen !

Ime, mi lesz a szerény s reális emberből ! Első tekintetre a legszerénytelenebb valaki, mert két világot lefoglaló ember ; voltaképen pedig az a szerény ember, kit Isten kegyelme emel és koronáz. Ember az Isten gondolatai, szándékai s kegyelmei szerint ; ember, ki itt is, ott is győzi a létet Isten erejében !

Jól teszi, ha erős, egészséges, bátor s a földi életet győzni tudó ember akar lenni, — ha nem akar lelket s kedvet letörő, nyavalyás sorsot. Jól teszi, ha a hatalmas természettől inspirációkat vesz s óriási erő kifejtésekre tesz szert a természet erőinek lefogása által. Jól teszi, ha a tenger zivatarában s a lavínák dörgésében győztesen érvényesül, s ha jobb világot akar teremteni minden ember számára ; de mindez csak síron innen van, s neki itt megállnia nem szabad. Aki ily jó konstruktornak bizonyult, annak arra a másik világra is kell gondolnia s abba belenőnie. Az életnek egynek s egységesnek kell lennie, s úgy kell konstruálva és stilizálva lennie, hogy mind a két világot egybefogja.

Az így fölépített s stilizált élet nem komédia ; az ilyenből hál'Istennek nem is lesz tragédia, hanem alkotás s nagy tett ; a szó teljes s igaz értelmében hatalmas dráma.

SZENT IGNÁC LELKIGYAKORLATAINAK SZELLEME.

(1895)⁴⁶

A pozsonyi szőlőhegyek egyik legszebb pontján állok. Előttem Magyarország Isten-áldotta rónája, melynek sárguló tarlói közé eleven zöld csik gyanánt a bodros Csallóköz ékelődik. Nyárfái, fűzfái hol derültebb, hol sötétebb árnyakat szőnek bele az aranyos szőnyegbe, s közbe-közbe föl-fölcsillan a messze elnyúló pagonyban több magányos kis tó gyanánt a Dunának tükre. Ablakom alatt a gesztenyék kérges levelein is ragyognak finom aranszálak, a pókhálók szálai, s a napsugár szivárványos színekben siklik el rajtuk, ha a reggeli fuvalomban kifeszülnek s ismét meglazulnak. Más fény és csillogás erre nincs, hiszen a koronás tornyú dóm éleit is szerényen takargatja az idő szürke fátyola. De amikor az ingerkedő pókháló-szálak szivárványos ragyogását látom, melyek mintegy kérkedve emlegetik, hogy nemcsak az a nagy Duna ott lenn, hanem ők is itt fenn, a magány, a feledés csendjében tudnak ragyogni a napsugárban: eszembe jut, hogy minden lélek, ha még oly gyenge pókhálószál volna is, a kegyelem fényében úgy tud fölragyogni, mint azok a nagy szellemek, kik az igazság s a szentség világainak hatalmas lüktető erei és széles közlekedési útjai, mindmegannyi nagy világfolyam, hasonlók ahhoz a nagy Dunához, mely lábaink alatt Európa szívéből Ázsia partjaira siet.

Jobbra tőlem a romladozó vár kívánczik pihenőbe, melynek emlékei közül mint iskolás fiút leginkább megragadott a «bűvár Kund» alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sírnak a lelkek, szintén bűvárok kellene: oly áldozatkészek, amily merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak, s elsősorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből s befoglalják az örök emlékezet glóriájába.

Szél zörög a gyümölcsös terhes gallyai közt; itt-ott leválik

egy alma az ágról s nagyot koppanva a földön elgurul. A koppanást fölváltja két kis cinege édes sipogása ; azután a «liget» alján az a nagy, dübörgő gőzös veri föl a vidék s lelkem csendjét. Pehely-könnyűséggel izeg-mozog s forgatja emaillos fejcskéjét a cinke, nincs nótája, csak egy szava, mely édes, mint az élet itt fenn a gyümölcsös napsugaras lombjai alatt ; lenn pedig oly nehéz és küzdelmes a lét ; 3000 <méter> kilogrammos erővel zúzza össze a kerék az ellenséges áramot, s pezsgő és zizegő hullámokon emelkedik a hajó fölfelé ; vidékek gazdagsága az ő terhe s egyszersmind kincse. S bár kedves a cinke azon a rengő gallyon s küzdelmes a törtetés a Duna hullámaiban, mégis jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdelem és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet, s erőt keresek lelkem számára, hogy a világias élet síkló, síma árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küzködésünk s ugyanakkor dicsőségünk : a «pondus aeternitatis»-t. Messze a párás láthatáron le Gönyő felé füstöt kavart a légáram s azután ott hagyja lógni lomhán szétrongyolt, elviselt palást gyanánt, mintha mutogatná, hogy mi lett e koronázó város dicsőségéből s a csallóközi régi magyar világ pezsgő életéből : rongyos mulandóság, melyet a «puszta lég» nyakába akasztottak, s onnan is lefoszlik.

A szorongatott zsidóság Judit könyvében panaszolja, hogy mikor városaikban és közéletükben az asszír zsarnok és a bálvány tört össze mindent, az egyik testüket, a másik lelküket : «ipsi montes noluerunt recipere fugam nostram», még a hegyek magánya is kegyetlen volt velük szemben s nem vette fel őket. A lelki harcok vívóival szemben a keresztény vidékek kegyelmesebbek ; s míg Balmes bármely spanyol Sierrán fölülhette sátorát, hogy lelkigyakorlatokat tartson az erdő csendjében s az éjféli tiszta, csillagos égboltja alatt, addig a pozsonyi hegyek a jezsuiták villájában még kedves, derült hajlékot is nyitnak, melynek szent magányában, csendes környékében és amfiteatrális pompájú természetében föllendülhet magasra az örökkévalóságba törő lélek. A P. rektor kegyességéből itt exerciciumokat tartok.

Az idő kissé megfordult ; szél zúg a gyümölcsös terhes ágai közt és sűrűn rázza a fákról a férges almát. Esős felhők vonulnak a Kárpátok felől a Mátyus-földre s ködös keretbe zárják a szoruló láthatárt. Esik. A forróságtól elszáradt lombon szinte zörög az eső. Fehérlik már a zöld Csallóköz is ; árnyalatai elenyésznek. Így van ez jól ; elszorult a világ : gyerünk a végtelenbe !

Nagyszerű szó: törni a végtelenbe. Fölséges vállalat. Dicsőbb a Gottfriedek keresztes vállalatánál. Eszményi törekvés; eszményibb egy Jeanne d'Arc vagy egy Szkanderbég dicssugaras pályájánál; s másrészt boldog kötelesség, mely mindnyájunkat sürget, gyermeket is, aggot is, s oly velünk született, hogy egyenesen kimondja: te azért születél, hogy örökké nagy, hatalmas, királyi lélek légy; hivatásod az istenülés. S hol nyílik az istenülésre, a mi hivatásunkra és célunkra világosabb kilátás, mint Szent Ignác exerciciumaiban? Hol ismerjük föl tüzetesebben az istenülés útját és módját, mint ezen gyakorlatokban, melyeket a Szent a manresai barlangban szervezett s szerkesztett, s melyekből a magyar katolikus egyháznak is kell lelket merítenie, s első sorban papjainak, hogy az Úr Jézus szándékait megértsék s szellemük üdeségében mind magasabbra szállni s a lelkeket az Istenhez vezetni képesek legyenek. Az exerciciumok mély csendjébe s az örökkévalóság ösvényei fölött el Jézus szívébe kell hatolnunk, hogy onnan merész, törekvő s szerencsés bűvárok gyanánt a hősies szentség gyöngyét kiemeljük s azt szívünk szeretetének aranyába s lelkes gondolataink glóriájába foglaljuk. Erőre van szükségünk, mely nem kilogrammerekkel, hanem az örökkévalóság súlyával zúzhassa a világ ragadó áramát; lelkes vágyra van szükségünk, mely nem cifraságokban, piros és viola cingulusokban leli örömét, hisz nem kisgyermek — sem dús stallumokon, romokon, meg nem nyugszik, hisz nem csuvik: hanem azon sasnak hívogató példája szerint tesz, mely az Irás szerint «aquila provocans ad volandum».

Igy lesznek majd nekünk is papjaink, igazi jellemek s nem bérencek; így lesz nekünk is egyházunk, mely a lelkek anyja s nem a pártok ütött-kopott szolgáló-leánya. De aki ezt a nagy eredményt célozza, annak az exerciciumok szellemét, követelményeit és módját kell jól megismernie — s ezt az ismertetést tűztem ki e sorok céljául.

I. Az exerciciumok célja.

Kezdjük a végén. Ez a paradoxon, mely a kezdetet a végbe helyezi s újjat húz azzal a triviális igazsággal, hogy ne hátulról kezdjük kantározni a lovat, az ismeret világából való. Aki ugyanis valamit jól megismerni akar, az kezdje fölérteni a véget, a végben az egészet, s az átömlő s megvilágító gondolatot: a célt. «In ordine intentionis primum est

finis» ; az intencionális világban, mely a lélek gondolatainak világa, első a cél.

Valamely műnek, munkának, vállalatnak, legyen az világ vagy kisvárosi egylet, fogalmát és irányát legtüzete-sebben kipontozza és meghatározza a cél. Épen úgy a szellemi törekvések és irányzatok legmarkánsabb vonásai mindig a célból erednek. Mert a leglényegesebb, legalkotóbb, *leglelkiebb* ok a causa finalis ; a causa finalis nem egyéb mint a tárgyban kifejezésre jutott gondolat.

E hatalmas szellemi munkának és tevékenységnek is, — legyen szabad az exercitiumokat így hívnom, — kifejezése s legtalálóbbs jellemzése, azt mondanám, *fiziognómiája* abban a néhány sorban van letéve, mellyel Szent Ignác élénk állítja magának az exercitiumos könyvnek címében s az előljáró adnotációk elsejében, melyekről később szólok, exercitiumainak célját, mikor mondja : *exercitia spiritualia, ut (homo) vincat se ipsum, et ordinet vitam suam, quin se determinat ob ullam affectionem, quae inordinata sit.** Ez az a cél, melyet exercitiumainak folyamában a lelkek természete és természetfölötti képessége szerint az egyiknél remekebbül, a másiknál szegényesebben megvalósít : ez az a cél, mely nem egyéb, mint a bűnös vagy legalább rossz hajlamokkal telt léleknek megtörése, — a petyhüdt, fáradt vagy megkövült szívnek átöntése egy Isten akarata szerint való életformába, — a bukott vagy elsavanyodott embernek kivetkőztetése a szellemi pangás rongyaiból, hogy a lelkes törekvő, szenvedő és megdicsőülő Krisztust öltse magára, — a sokat tapasztalt, lelkesülésében sokszor lehűtött, nemesebb fellendüléseiben sokszor porba rántott embernek kiemelése a lemondás lapályaiból, — a sikertelenül küzködött s csalódott szívnek elszakítása Illés borókafájától, mely alatt meghúzta magát, hogy várja megváltó halálát ; szóval ez a nagy cél egy szerencsés törés és szakítás, azzal ami avult és beteges ; ismételt új kiindulás, a természetfölötti élet bőségeesebb és gazdagabb bírására való áhítozás ; az Istent kereső új utak föltalálása, —

* Prima annotatio est, quod hoc nomine exercitiorum spiritualium intelligitur quilibet modus examinandi propriam conscientiam, item contemplandi, orandi secundum mentem et vocem, ac postremo alias quascumque spirituales operationes tractandi, ut dicetur deinceps. Sicut enim deambulare, iter facere et currere exercitia sunt corporalia : ita quoque praeparare et disponere animam ad tollendas affectiones omnes male ordinatas et iis sublatiis, ad quaerendam et inveniendam voluntatem Dei circa vitae suae institutionem et salutem animae, exercitia vocantur spiritualia.

vagy a hozzá vezető s már föltalált régi jó ösvényeken való gyorsabb kilépés; mit mondjak még? *Az exerciciumok célja élet, új élet, fölvillanyozott élet, bőségesebb, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet.*

Élet, ez az igazi varázsszó; annak a «bűvös vadásznak», kihez lelkünk örök életet és örömet hajhászó indulataiban annyira hasonló, éneke; — szívünknek varázsfuvolája, mely a legszebb s leglágyabb dallamokat kicsalja. Az evangélium csodás hatását is az az örömhír magyarázza, mely a kegyelem kíséretében az embereket nemcsak új életre hívta, hanem arra képesítette is; az evangélium a szívekben ébredés volt az életre. Mindenki képes új életre, vagy legalább életének fölpezsdítésére. Az elzárkózott ember is, magányának szemfödőjét lerántva magáról, fölvillanyozva ül a kocsira, mely őt a legközelebbi állomásra elvigye: ruganyos léptekkel jár föl-alá a perronon; érdeklődve hallgatja a csengetyű szavát vagy a kikiáltásokat, hogy merre indulnak a vonatok. A vasúti kupéba már <mint> új ember lép be. Utazásaink az élet vágyának szinte modern kiadásai. Találkozásaink, kongresszusaink, gyűléseink az élet ébresztésére valók; hatalmi öntudatunk, együttérzésünk s érzelmi melegünk emelésére szolgálnak; s mindenki jól érzi magát ott, mert erősebbnek, villanyosabbnak, tevékenyebbnek látja különben elfogyott s egyhangú életét; ez az erő, ez a tevékenység, ez a lelki láz annyi, mint az *élet*.

Aki élni akar; aki életforrásait, melyek látszólag elapadtak, meg akarja indítani; aki a megszokott életsablonba tartalmat akar önteni; aki bárhol legyen s bármi legyen, megszire nyíló, derült kilátásokat akar lelke számára szerezni: az öntse át magát salakos, penészes valóságából új formába (vincat se ipsum), de ne keserűen s kesernyésen, hanem fölmelegedve s átizzítva, hiszen átönteni csak az izzó ércet lehet, akár arany, akár ólom; az rejtse életébe a természetfölötti élet gazdagságát, kellemét és vigaszát (ordinet vitam suam), vagy ha e kettőre nincs már annyira szüksége, mert bele van terelődve az Isten szerint való élet ösvényeibe és irányiba: akkor hát rázza föl magát s jelen nehézségei, küzdelmei, gyarlóságai, hibái és hiányai közül válasszon magának valamit, amit leküzdeni, amivel szemben javulni, amiben reformálódni kíván. Ez mind annyit tesz, mint erőteljesebb, vigasztosabb, áldásosabb életre kiindulni.

E részben *két hibát* veszünk észre, melyek az exerciciumok céljának meg nem értéséből folynak. *Némelyek*

ugyanis azt gondolják, hogy az exerciciumok csak arra valók, hogy valaki jó gyónást végezzen. Ó, mily gyűszűvel mérik a szellemet s mily kicsiny kávéskanállal veszik be ezek az életet; látni való, hogy gyöngék s betegesek. Jól gyónni nagy kegyelem; de az exerciciumok dagadó folyamában s erejében vajmi szerény kívánság; az exerciciumok az embert reformálni, erősíteni s megújítani akarják.

A második hiba az, hogy azok, kik már lelki életet élnek, exerciciumaikban valami határozott, konkrét célt elérni nem akarnak, vagyis úgy nem akarnak, hogy nem gondolnak ilyesmire. Pedig arra kellene gondolni és törekedni; volna csak ilyféle céljuk, amelyen a buzgalomnak a lelki dolgokban s a pasztorációban fölébresztése, — az ideges, kiállhatatlan előljárók, a koloncszámba menő principálisok elszenvedése, — a nyomasztó anyagi vagy közerkölcsi vagy községi viszonyokkal szemben reakciónak szervezése, ennek a rozsdás szerkezetnek megvasalása és egybeforrasztása, — életök ürességének a komoly foglalkozások útjára való terelése s erősebb tartalommal, mint amilyen az ujság s a tarokk (nem tudom két «k»-val íratik-e), kitöltése; bezzeg tudnák tapasztalatból, hogy mily fejlődésre képes a lélek, s hogy mennyi lim-lom alatt piheg, de nem pihen, nemesebb érzelme és vágya!

Tehát ismétlem: élet, életre kiindulás, életben növekvés és gyarapodás, életben megerősödés és tökéletesbülés, gazdagabb, lelkesebb, nemesebb, teljesebb élet: ez az exerciciumok célja. «Exercitia spiritualia, ut vincat seipsum homo et ordinem vitam suam».

Ez a cél természetesen magában foglal minden lelki törekvést; ráillik a kezdőnek kiindulásaira, rá a haladónak s tökéletesbülőnek aspirációira. Hogy kinek mennyi jut ki belőle, — hogy az Isten mennyire és miképen akarja a lelket az élet régióiba belevezetni, azt egyelőre és mielőtt megtörtént, egyáltalában tudni nem lehet. Hiszen az élet folytonos fejlődőfélben van; hogy hová ér és mennyire jut, azt nem tudjuk; föladatunk csak az, hogy forrón és lelkesen kívánczunkunk utána.

E szempontból az exerciciumok olyanok, mint a turista előtt a stureci út; előtte van összes kanyarulataival és szellős magaslataival, elragadó szerpentinjeivel és parkhoz hasonló gondozottságával; de a részletekben nincs eléje tárva, a főnséges magaslatról, ahová az az út vezet, nincs fogalma; elég annak a Sztara Horából vagy az utolsó Revucáról ki-

induló turistának azt tudni, hogy ez az az út, mely a magasba visz. Az *exercitiumok*ba belépő léleknek is elég azt tudni, hogy ez az az út «ad montem Dei»; gyürkőzzék neki, s vegye lelkesen nyakába; hogy az Isten mily kilátásokat nyit meg majd neki, hogy törekvéseiben, meditációiban, imaiban, vizsgálódásaiban, eszmélődéseiben mily magaslatokra emeli, azt nem tudni s nem is lehet sejteni; csak lépünk rá nagy szívvel s elszántan az útra; elég azt tudni, hogy «via ad montem Dei».

Először ez az út terhes, sötét, sziklás, vigasztalan, nedves, inkább éjben kanyarodik, mint napfényben, s ez az *exercitiumok első hete*; azután magaslatokra visz, erősebb szárnyalásra indít, *a második és harmadik hétben*, végre aranyos napsugárral hint be *a negyedik hétben*. Szent Ignác ugyanis az *exercitiumok* négy szakát négy hétnek nevezi; bizonyára azért, mert 7—8 napra terjedőnek kontemplálja idejüket. E négy hétbe van foglalva a mások által említett szokott *via purgativa, illuminativa, unitiva*. Ki az, akinek ne kellene mind a háromból? Ki ne akarna Krisztushoz menni, Krisztushoz hasonlóan és Krisztussal együtt élni? Ez maga a kereszténység. Ne üssük el azzal, hogy ez aszketizmus. Lépünk az útra, mely Istenhez vezet, nem félve attól, hogy tán túlságosan közel vezet hozzá. Ne törődjünk azzal, hogy kelleténél szentebbek leszünk; hanem fogadjuk azt készséggel, amit Isten ad, s tegyük meg kezdetben, amit a kikezdésnél, — a folytatásban, amit a folytatásban, — s a végnél, amit a végben tenni kell annak, ki a dolgot jól tenni kívánja; nem törődve semmi mással, azzal sem, ami e gyakorlatunk sorrendjében később következik. Azért kívánja Szent Ignác, hogy az *exercitans* a következő gyakorlatokkal ne törődjék, s ne is olvasson abból, ami a II. vagy III. vagy IV. hétnek a tárgya.

Mint mindenütt, úgy itt is az első a darabos, a durva munka, mely sok erőfeszítéssel s aránylag kevés dicsőséggel, de annál alaposabb eredménnyel és kihatóbb haszonnal jár. Ezt a durva munkát az első hétben végzik.

Az emberek nagyjában két osztályra oszthatók; az egyik csoport a halálos bűn szolgáinak raja vagy ki-kimenekülő, de könnyen megint horogra kerülő foglyainak osztálya; a másik csoportot a kegyelem vajúdásaiban, Krisztusnak többé-kevésbé sikerült utánzásában elfoglalt lelkek képezik. Az első a halál és haldoklás képét tárja föl szemünk előtt, s ennyi enyészet ellen az Isten zivatara kell,

hogy életet öntsön beléjük ; erős, éles, olvasztó processusra van szükség, hogy a leülepedett halál a szív redőiből s a lélek rejtekeiből egészen kiszoruljon. Bizony az nem kellems mütét s épenséggel nem mulatság ! A másik osztály bár él, a halál leheletét folyton érzi maga körül s az enyészet pusztulását közvetlen közelében kényszerül bámulni. Neki is kell erősödnie ; neki is szüksége az élet forrásaihoz leereszkedni ; neki is kell falait, védjeit, sáncait a pusztító hatalom ellen jó karba helyezni ; s azért az örökkévalóság «pondusát» hozza működésbe, hogy a legnagyobb erő a szívben s a lélekben eleven erővé változtatva, a pilótákat a zátonyokba verje, a sziklákat elmélyessze, a falakat fölállítsa s mindent elkészítsen, hogy az ingoványból paloták emelkedjenek.

Bizony ez az alapvető munka darabos, durva munka ; forrasztó tűzzel, választó vízzel, zúzókkal, kohókkal dolgozik. Ha az első hétben dolgozó lelket valakihez hasonlítanám, hát a szobrászt választanám, mikor vaskos karjának csapásai a széles vésőre hullnak, s a márvány darabokban hasad le a tömbről ; a kő határozatlan, fejletlen vonásokban áll előtte ; de már kibúvóféiben van rajta a gondolat. — Épen így az első hét súlyos csapásai alatt feltűnőféiben van a lelken az Isten gondolata, az Isten képe. Letörték róla az elesett «homo sum» szögléit, — kisimították szégyenletes csorbáit, — alakot adtak neki, mely többé nem az ördög karikaturája s a bukott angyal torzképe ; de az alak még nem kész, s csak most kerül bele abba a stádiumba, melyben lehet belőle valami. De hogy mi minden lesz belőle, ki tudná megmondani ! Gazdag az élet, formái beláthatlanok ; alakító ereje kifogyhatlan. A bűnös megtöri magát (vincit seipsum homo) ; a kőfaragó elvégezte dolgát ; most a szobrászra kerül a sor ; a finomabb, részletesebb munka veszi kezdetét (ordinat vitam suam ad beneplacitum Dei). Ennek a finomabb munkának természetesen számtalan fokozata van. Az Isten képe, ha nem is teljesen megülepedett vonásokban, a halálos büntől való megszabadulással veszi kezdetét ; ezt a képet kidolgozni, a részletekig kifinomítani későbbi törekvések feladata, melyek nem tartoznak az első hétbe. Az első hétnek útja nagyon is lenn kígyózik ; az örvényből kiindul s nagy törtetéssel iparkodik a magasba. Az úton járó elszánta magát, hogy szakít mindennel, ami lelökné őt a mélységbe ; lelkének hangolásában rávetette magát arra az elkerülhetetlenül szükséges indifferen-

ciára, melynél fogva mindent eszköznek néz (*cetera super faciem terrae sita creata sunt propter hominem et ut eum juvent in prosecutione finis, ob quem creatus est*); ránézve a világ már csak a lélek arzenálja, melyben válogat a fegyverek közt, vagy a lélek műhelye, melynek arany, vas, faszerszámai közül az egyiket veszi, a másikat teszi, a szerint, amint azt célja, az Isten dicsősége s lelkének üdve megkívánja; de ez még mind nem bontja ki az Isten tervét, az ő imádandó szent akarátát velünk szemben; a belátás e tervbe magasabbról történhetik csak meg; a keresztény tökéletesség emelkedései, melyekre talán felemel, följebb fekösznek azon a hegyi úton; azokat még el nem értük.

Igaz, e mondatban «*ut vincat seipsum*» a cél tüzetesen van kimondva; de nincs konkrétan kiszínezve és kipontozva az, hogy az az «*ordinare vitam*» tulajdonképen miben áll, — az, hogy mily utakat és módokat foglal magában; már pedig az élet merő konkrét út meg mód is.

Szeretek e gondolatok megvilágítása céljából a remek stureci műútra gondolni. Lent keskeny, sziklába vájt szalagként kuszik, kilátás nélkül az út; borzongva jár rajta az ember; magára húzza felöltőjét és kitér a kiálló lapokról lecsurgó víz elől; hűvös, pincébe való levegő csapja meg arcát s a terrasszokon magasló fenyők egyhangú zúgással kísérik a hűs légáramot. De az út biztos, épített és célhoz vezet. Az exerciciumok első szakában ily biztos, de kellemtelen, — célhoz vezető, de ismeretlen úton járunk. Összeszedtük magunkat; az örvényektől mindenáron óvakodunk; — rendezkedtünk, amennyiben a bozótba, a sűrű sötét fenyves útvesztőibe nem tartunk; de hogy ez az út mivé lesz később, — hogy nyomott hangulatunk hogy' lendül fel később, — hogy szűk látókörünk hogy' tágul, s aki most sötétben jár, hogy' iszik majd illatot és napfényt oda fenn, azt nem tudjuk, nem is kell tudnunk; Szent Ignác nem is akarja, hogy tudjuk, sőt kereken kimondva, azt, ha akarnók is tudni, lent meg nem tudhatjuk. Várni kell! Az embernek fejlődése alsóbb fokain nincs fogalma arról, hogy mi lesz még belőle; nincs fogalma, hogy mint vedlik, mint gubózik ki jelenlegi formáiból. Legyen lelkes, legyen erős és kitartó, a többi majd megjön. Legyen lelkes, legyen erős a fiú, majd megvállik, hogy mily ifjú s az ifjúból mily férfiu jlődik.

A lelki élet útja, a lelki ember fejlődése sok tekintetben hasonló, bár nincs úgy szétválasztva, mint a stureci

út alsó kanyarulata a felsőtől; de azért amennyire lehet, széttartandó. Feküdjünk teljes erővel neki az alsóbb feladatnak, — akkor megoldjuk majd későbbben a felsőbbet és nehezebbet. Azért akarja Szent Ignác, hogy az ember ne is olvassa, hogy mi következik s mit kell tennie majd később a második, vagy harmadik vagy ép negyedik szakaszban, úgynevezett hétben. Nem akarja, mert ez csak zavar és szórakoztat s hiábavaló kitérések által elejét veszi az összpontosításnak. Hasonló az ilyen a stureci karaván gyermekéhez, mely előre, hátra fut, sokat néz és álmélkodik, kiabál és jódliz, de elfárad s keveset élvez.

Az első szakasza vagy hete az exerciciumoknak tehát arra van szentelve, hogy az embert, a bűnös, a céltévesztett embert összetörje, — a tüskés-bojtorjános lelket, melyet az éktelen bűn fölvert s a dédelgetett szenvedély összevissza átjárt gyökereivel, fölszántsza és kitisztítsa, — egy élet kormányatört sajkájának, mely nemcsak céltalanul bolyong, de eo ipso a lesből reá törő halál éjében s az Isten haragjának szélvészében végveszedelmébe siet, utat, pályát nyisson. Kiindul az örök cél megfontolásától, melynek fölfogását lelkünkbe szeretné égetni, hogy miután átjárt minket a belátás világossága, hogy a célt okvetlenül el kell érni: érte mindent, ami vele ellenkezik, föláldozunk. Ez a készség a szívnek elkerülhetetlenül szükséges indifferenciája. Indifferencia szegénység gazdagság, betegség egészség, hosszú élet rövid élet, tisztelet gyalázat iránt, ... indifferencia! Nem hogy keresni akarom a betegséget vagy a rövid életet, — a gyalázatot vagy a szegénységet; hiszen a betegséget s a rövid életet nem is szabad keresnem; hanem indifferenciám abban áll, hogy bűn árán egyhez sem ragaszkodom s egytől sem irtózom. Nem kívánunk feltétlenül semmit, semmit úgy, hogy »feltegyük lelkünket valamire«; semmit, csak a célt!

Igaz, hogy mikor Szent Ignác fölsorolja az indifferencia tárgyai gyanánt a szegénységet és gazdagságot, a tiszteletet és gyalázatot, hogy akkor itt megcsendül egy akkord, mely a jövő zenéjéből, lelkibb, magasabb skálából való; az indifferencia a gazdagság és a tisztelet iránt mintha egyengetné a szegénység és alázat útját; de mindez itt még nem ajánlatik, — hiszen még nem ismerjük a tökéletesség útját, — hanem csak úgy szerepel, hogy eszköz lévén a gazdagság, eszköz a szegénység, egyhez se ragaszkodjunk, egyet se utáljunk meg önmagáért, hanem a célhoz alkalmazzuk,

s a célnak elérésére való alkalmasságuk szerint igazodjunk el rajtuk.

Szép rend az már a lélekben, ha a cél szeretete az indulatok hullámai és habzó taréjai közt eligazít az életben ; — ha az ember úgy áll ki küzdelmei terére, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem ragaszkodik az élet ezernyi alakulásai és változatai közt ; — ha sem ettől, sem attól meg nem ijed : hanem válogat a világban a cél inspirációi szerint, «adeo ut non velimus ex parte nostra magis sanitatem quam infirmitatem, divitias quam paupertatem, honorem quam ignominiam, vitam longam quam brevem» (Fundamentum). Szép rend — mondom — ez a lélekben, mely okvetlenül még szebben fog kifejlődni, s mely konkrét, tiszta életerős alakokat fog ölteni, mihielyt ez elszántsággal, e célratörékvéssel, e vajúdó lélekkel odalépünk a lelkek mintaképe, az élet isteni alakja elé, aki Krisztus. *Ezt a lépést a második hét tételi meg velünk.*

Mint a fenyő, mely kinyújtja örökzöld, keresztes ágait, hogy erőteljesebb pompában álljon az ormon, s melynek, ha száz meg száz év vastagította törzsét, mégis illatozva fakad minden új hajtása : olyan az emberi lélek, vágyódik egyre az élet gazdagabb birása után, kinyújtja tehetségeinek ágait ; nőni, fejlődni, élni kívánczik. S különös : bár minden tekintetben korlátooltnak érzi magát, egyben, az élet teljében nincs korlátja ; errefelé szabad a kilátás, s vágya bátran s bízvást szárnyra kel. Ha rózsát lát, szeretne kivirágozni, mint a legszebb rózsza, teszem, a verőfényes nagymarosi parton ; ha erdőt lát, szeretne fölhalmozódni s föltorlódni a lekötött hó oly energiájával, amennyi az erdő méléző csendjében pihen ; ha csillagot lát, megkívánja fönséges, háborítlan tündöklését s végre is azon veszi magát észre, hogy rózsza, erdő, csillag mind csak árnykép, s amit ő megkíván, az az Istennek, a végtelennek ereje s élete.

Igazán tiszteletre méltó s bámulatos egy lény ez a halhatatlan lélek !

S mégis mennyi kétség torlódik föl előtte, mikor e legfölségesebb ösztöne s vágya szerint Isten felé tart ! Mikor az az Isten végtelen ! Oda néz-e az óceán annak a kis kagylónak, mely a tenger fövenyében elmaradva várja a dagályt ? A tudomány kivetette a földet világközponti helyzetéből, melybe beleképzeltük, s lett belőle, ebből a nagy földből kis porszem, melyet ragad a világforgások árja. Mikor ezt a földet oly nagynek tartottuk, hogy minden körülötte

forog és érte villog ott fönn az égen, elhittük könnyebben, hogy a világ ura kedvét leli a világok e dédelgetett központi csillagában, s azoknak a lelkeknek, kik e Terra csillagon élnek, szívdobbanásait, szerető vágyait, imázó ajksuttogásait számlálja s el nem felejtí soha. De most, mikor kiviláglott, hogy a föld s az ember oly kicsiny s az Isten oly nagy ; — mikor nagyságának sugara, mellyel hatalmának, gondviselésének, mérhetlenségének, fölfoghatlanságának köreit rajzolja, egy szökelléssel a végtelenbe nyúlt meg : oly kicsiny lett egyszerre az ember s oly mérhetlen nagy lett az Isten, hogy e kettőt viszonyba, összeköttetésbe hozni többé — úgy látszik — nem lehet. Mire valók akkor az ember erkölcsi törekvései ? Hová irányuljanak tökéletességi vágyai ? Minek áztatni és ámítani ezt a kis bogarat azzal, hogy szárnyra kelve a végtelenbe érhet?

Igazán kicsiny az ember ; hanem az nem baja ; azonban van kicsinységének vele lépkedő árnyéka és reményeit homályosító átka, hogy kicsinynek gondolja az Istent is. Kicsinynek, mert bár végtelennek mondja, mégis azt tartja róla, hogy nem éri el azt a kicsiny lelket, mely e földön feléje vágyik. Nem oly nagy az Isten, hogy elérne hozzánk. Különös ötlet egy észben, mely a végtelent túlságos nagynak tartja. Lám, ha félsz tőle, hogy el nem ér az Isten : gondold nagyobbnak ; akkor elér téged is. Gondold végtelennek, akkor közel lesz hozzád is. S ha közel lesz hozzád, úgy-e akkor átadod magad egészen ennek a nagy, végtelen, fölséges Istennek ? Ugy-e akkor belerohansz s beletemetkezel ? Ugy-e akkor vele egyesülni, benne s érte élni, életéből életet meríteni s benne végleg megnyugodni örömödnek, célodnak, boldogságodnak tartod?

Ez a természetes, nemes vágy az exerciciumok második hetében fölgyülemlik, mint a zsilipek mögött föltorlódott, áradó folyam ; utat keres, vágyódik érvényesülni ; s íme, valamint a leghatalmasabb vizizúgó síkos deszkáin lesziklik a dagadó ár, ha fölnyitják a zsilipet, úgy a lélek is a természet rohamosságával s a kegyelem kitartó törtetésével átfogja, átkarolja, felöleli a megtestesült, hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istent : Jézus Krisztust. Isten küldte őt ; szívet adott neki, melyben minden szív minden nemes érzelme visszhangot kelt s segítséget talál ; lelket adott neki, melyben minden lélek tükröződve melegedjék, amely élni, alakulni akar ; fejévé tette az emberiségnek, s fölkenete e fejet a Szentlélek kenetével ; királlyá kente őt fel maga

a végtelen Isten teremő s újjáteremő jobbja, és zászlót adott kezébe, az emberiség harcainak és győzelmeinek zászláját, melyre rá van írva: «vos estis Christi, Christus autem Dei . . . ut sit Ipse omnia in omnibus».

Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sírtok a fölött, hogy oly messze van az a végtelen Isten; ti, kik panaszkodtok, hogy a légáram zsongásában és a fergeteg csattogásában szól hozzátok, idegen nyelven, s meg nem értitek e titokzatos beszédet: íme közel van hozzátok! Ne botránkoztatok, hogy *testvéretek* lett, elsőszülött testvéretek, patriarkátok, prófétátok, papotok, tanítótok, vezértok . . . «Ipse omnia in omnibus» Ne botránkoztatok, hogy ember lett, hiszen végtelen; kifutja, hogy azzá is lehessen! Ne botránkoztatok, hogy ő, aki gondolatait eddig megnyilatkoztatta minden bogárban, virágban, szikrában, most mint gyermek fog dadogni a gyermekeknek, mint fiú és ifjú szeretetreméltóságban tündökölni az ifjúság előtt, mint imádkozó, ácsoló, faragó, tanító, áldozó, szenvedő ember fog lebegni az emberiség színe előtt! Ne botránkoztatok, hanem karoltátok őt át, s legyen ezentúl egy szenvedélytek: élni az ő életét, — utánozni az ő erényét, másolni az ő képét, — harcolni az ő harcait, hogy megdicsőülhessetek vele.

Az exerciciumok *második, harmadik, negyedik hetének* már csak egy vezérgondolata van, s az: Jézus Krisztus. A legnagyobb jótétemény és a legkiválóbb kitüntetés az emberiségre nézve: alakulni az Isten, *a megtestesült Isten képére és hasonlatosságára*. Semmit sem kíván annyira az Isten, mint ezt. Krisztus lévén az Isten legteljesebb s legtökéletesebb kinyilatkoztatása, e testté lett szóban a legékeesszólóbban kimondta az Isten, hogy mit akar: lelkeket, kik az Istenfia képére és hasonlatosságára vannak teremtvé. Aki ezt a szent akaratát nemcsak parancsnak, hanem a legnagyobb és soha eléggé meg nem hálálható nagy dicsőségüknek ismerik majd föl, azok az Isten gyermekeivé, Krisztus testvéreivé, a Szentlélek organumaivá válnak, szóval istenülnek. Ezt a felfogást érlelni, — a lelket a legmagasabbra, Krisztus Jézus lehető szoros követésére buzdítani, — a szívnek vágyait az Isten s örök dicsőség után szítani, — ez az exerciciumok II., III., IV. hetének munkája.

Belátjuk, hogy mennyire méltatlan egy beszéd s a kereszténységet mélyen sértő fölfogás az, ha valaki azt hirdeti, hogy az exerciciumok *második, harmadik, negyedik hete* nem való sem a világiaknak, sem a világi papságnak, csak a szer-

zeteseknek. Kérdezzük magunkat, nem áll-e az Úr Jézus példakép gyanánt szemeink előtt? Kérdezzük magunkat, kivált mi papok, boldogulhatunk-e szellem, lélek nélkül pályánkon, s nem emel-e nagy, igen nagy igényeket hivatásunk a tökéletesség s a lelki élet dolgában? Nézzünk bele az evangéliumba: nem dermednek-e meg az evangélium tanai a hideglakatosság légkörében? Nem foszlik-e szét az evangélium ereje abban az életben, mely Krisztus életéhez nem hasonló? S mi lesz belőle? Szellemetlen, orientális tan, melynek betűje öl, — értelme émelygős, — erőnyei a beteges tehetetlenségnek kilendülései. Ne osszuk föl a papságot olyanra, mely a tökéletességre törekszik, s olyanra, mely arra nem törekszik; ez az evangélium ellen volna és az egyház éltető ereit átnyesné; hanem osszuk föl a papságot olyanra, mely a három fogadalomnak szerzetesi formájában, s olyanra, mely e formalitások nélkül szintén ugyanarra a tökéletességre tör.

Tör Krisztus felé. Ha nem tör, akkor nem jól nevelődött; nincs benne kifejlődve a szellem; lelkét nem ébresztették; a hivatás öntudata sohse zsendült föl benne. Ereszkedjék csak bele az exerciciumok második hetébe, s okvetlenül részt kér magának e fönséges filozófiából. «Res enim utilisima a Deo ad homines transmissa hujusmodi philosophia», mondja már a régi Sozomenus a legjobb tudnivalóról, mely «az élet jó folytatására megtanító tudomány», vagyis mely maga Krisztusnak bennünk folytatott élete. Ez azután élet: annak a célnak, melyre szenteltük magunkat, lelkünkkel való élénk fölfogása, érdeklődésünket felkeltő szeretete, iránta való buzgó vonzalom, — a praktikus rendben pedig éber hajlam arra, hogy ami a lélekben él mint gondolat és lelkes érzet, azt áldozatok és törekvések árán megvalósítsuk! Fölfogni azt, aminek élünk, lelkesen, — akarni azt lendületesen, — dolgozni érte türelmesen: ez a második hétnek iránya és gyümölcse. E lelkület egész embereket ad, — Krisztus követésére rátermett és ráképesített férfiakat, amely rátermettség az észben Krisztus ismerete, a szívben iránta való vonzalom, a gyakorlati hajlamokban kitartó törekvés és iparkodás. Így épül föl bennünk egy csodás, benső világ; — világ oly gondolatokkal, melyek azt a célt, melyért élünk, ragyogóan fölfogják, — érzelmekkel, melyek azt dajkálják, — valami feszítő erővel, mely buzdulásában már szinte dübörög, zakatol s várja, hogy mikor szabadul föl a tétlenség jármából, hogy benyúljon a fáradalom, a munka, az áldozatok kerekéibe és emeltyűibe.

Minden szív megmoccan, mely az exerciciumok II. hetének forró égővébe lép ; egy gondolatról nem fog szabadulni, s e gondolat : *kell Krisztust követnem*.

Bár elhinnők ezt legalább annyira, hogy tapasztalni, átélni kívánnók ! Bár elhinnők annyira, hogy megszállna lelkünk törpeségének érzete, s az a gondolat : Istenem, mi lehetne belőlem, ha nagylelkűen átadnám magamat Neked ? !

A grönlandi lapp ámulva hallgatja a meséket arról a paradicsomról, pálmás-ligetekről, aranyporral behintett levegőről, balzsamos fuvalomról, melyek előbb jeges hazáját a gyönyörűség lakóhelyévé tették ; bánatosan elmereng, nagyokat néz az olajpálma lobbót vető lángjába, azután összekuporodik még jobban medvebőrös gúnyájába s fölsóhajt : jaj, be hideg van. — Hallgatva üget a beduin a Sur pusztában, egy-egy tekintetet vet a Vörös-tenger ragyogó tükrére, s a Sinai ormok kékes, viola, bíboros, karmin- és vérvörös szegélyeire, s elgondolja : mi más világ volt itt akkor, mikor Mózes, Allah nagy szolgálja vezette a tengeren át a kétmilliónyi népet. Most törpe és töpörödött minden !

Úgy sirathatja az igaz, keresztény lélek, sirathatja az evangélium nagyszerű filozófiájáért, azért a filozófiáért, mely élet, lelkesülő szív, a lelkek nagy telét, melyben az örök sudárpálmás gondolatok megdermedve elfagynak ; sirathatja azt a pusztát, melyben kő és homok terjeng, és keserű források gúnyolják a fáradt utast. — Hol van az apostoli szellem nálunk ? Két misszionáriusunk van csak Magyarországból, a harmadik immár hősi halállal végezte be küzdelmeit. Papjaink az evangélium négy évi tanulmányozása után azzal lepnek meg, hogy gyűlölik a tótot vagy németet. — Mások azt mutogatják, hogy a szemináriumok szelleme egy kis lég-huzamhoz volt hasonló, mely földagasztja ugyan az arcot ; de nem erő az, hanem rájuk kényszerített beteges toldalék. Vannak ugyan kitűnőbbek is ; de vannak, kikben nincs vér, csak víz, — nincs velő, csak higany, — nincs agy, hanem szivacs, mely váladékot csepegtet s nem lövell szikrákat, — nincs szív, hanem tapló, mely tüzet fog ugyan, ha kovával és acéllal dolgoznak körülötte, de akkor is csak olyan tűz az, mellyel pipára szokás gyújtani. Hiába, óriási bajok ezek ; s aki lelkes és törtet, annak is úgy látszik, hogy patakhöz hasonlít, mely a posványban kígyózik s erejét veszti !

Gyerünk be az Úr Jézus iskolájába ! Az exerciciumok II. hete rávesz minket, hogy szívvel-lélekkel, a férfias el-

szántság szellemével, egy élet fölavatásának komolyságával szánjuk rá magunkat Krisztus követésére!

Ha ez az érzet megmoccan bennünk, akkor a «két zászlóról» szóló elmélkedés majd megmutatja nekünk «in concreto», hogy merre visz az Úr Jézus követésének útja; ismétlem, nem a három fogadalom letetésére valami hitbuzgó és szellemteljes szerzet kebelében, hanem az apostolok s az apostoli férfiak által kitüntetett életmódra, a szegénység és az alázat szeretetére. Ez Krisztus Jézus szelleme, s ezt a szellemet magunkba venni, s annak a tősgyökeres, Isten-emberi, Isten-demokratikus szellemnek erejében fölelevenedni s tettere buzdulni: ez az exerciciumok II., III., IV. hetének célja. Hogy ezt mennyire s mily mértékben lesz szerencsénk elsajátítani, az az Isten kegyelmétől, a predesztináció ragyogó könyvének titkaitól s közreműködésünk, Krisztushoz való közeledésünk buzgalmától függ.

Az evangéliumnak most ki kell állítania szellemének fölkentjeit, mert az idők szorultak, s a válságok nagy korszaka ránk hasadt.

Az evangéliumnak szelleme pedig ez: a szegénység s az alázat lelke. E lélekben győzhet; máskülönben komolyba nem vehető. Annál is inkább, mert az egyház hirdeti, hogy az evangélium ereje e két fonálból sodródik, s mert a történelem hirdeti, hogy az Úr Jézus imádandó személye épűgy, mint a nyomában világgá kelt «jó hír» e varázshatalommal győzött, a szegénység s az alázat lelkének adva a koszorút, s kiemelve ezáltal azt, ami szegény és alázatos volt a földön. A szegénység s az alázat, ez az evangélium szellemének menhelye; az Isten lelke pedig azért szállott a szegénység s az alázat megvetett köreibbe, mert ezeknek ítélte oda a szellem, a szentség, az Isten országára való alkalmasság szupremáciáját. Mikor az Isten lelke a szegénységbe s az alázatba költözött, nem változtatta át a szegénységet világi gazdagsággá, sem az alázatot nem emelte a világi tisztelet és dicsőség polcaira; hanem óvta a szegénységet a meggazdagodástól s az alázatot a megtiszteltetéstől, amennyiben pedig a szegénység a szellem örve alatt gazdag lett s az alázat az evangéliumnak meghódoló népek buzgalmából fölmagasztaltatott: anynyiban az Isten lelke is kiköltözött belőle. Az egyháztörténelem itt nagyszerű fölvilágosításokkal szolgálhat és gyönyörű perspektívákat nyit az evangélium népeket átjáró és átváltoztató munkájához. A gazdagság és a tisztelet nagy arénája, hol címekért futnak sovány és elhízott «küzködők», az egyház

szellemét csak elnyomorították és kicsorbitották; s bár minden bábok és ruhatartók az egyház hivatalos szolgálói voltak, voltaképen csak oly szerepet játszottak, mint amilyet játszanak a fából faragott s az ólomból öntött katonák a gyermekjátékok skatulyáiban.

Az evangélium ezzel a munkával be nem érheti; az evangéliumnak a népek erjesztőjévé kell válnia; ezt a célt a középkorban kezdte megvalósítani, de azután megint megakasztatott munkája, s az egyház az ellenséges irányoktól nem volt képes érvényesülni. Tehát nagy munkája még hátra van. Ezen nagy munkára utal az exerciciumok célja.

Ezt a nagy munkát sürgeti a szocializmus is.

A szocializmus kimutatja, hogy az evangéliumnak van igaza, s hogy a gazdagság vágya és a meggazdagodás szisztémája a romlásba s az örvénybe visz. Megeszi a társadalmi törzs erkölcsi velejét s azután kimutatja pusztító hatását még a kenyérkérdésben is. A társadalom, mely az evangéliumtól eltér, tönkre megy!

Mily csodálatosan hangzik e gondolatok borzalmas világosságában a «Két zászlóról» szóló meditációnak az a buzdítása, melyet Szent Ignác Krisztus ajkaira ad: «Parkodjatok az emberekkel megszerettetni a szegénységet, a szerény beérést és egyszerű életet, — vonjátok el őket a gazdagság hajszájától és a kincsvágy emésztő lázától». Istenem, mikor már vonaglik a katasztrófák örvényének szélén: akkor homlokunkra csapunk s ijedve kiáltjuk: Ime, ez az evangélium szelleme, melyet eddig ignoráltunk, . . . ez a kedves jó hír, melyet eddig világgyűlölő aszkéták álom-dalának tartottunk . . . hogy ez az erkölcsi élet tengelye s vele együtt a társadalom s az emberiség sarkköve.

Igen, a szocializmus, a megmérgezett és tönkretett világunk megbosszulója, az diktálja s írja rá a világ romjaira: «Az evangéliumra nem hallgattál, a szegénységet s az alázatot nem szeretted; azért elbuktál, s nincs, ki segítsen rajtad más, mint az életnek az a «jó híre», az erkölcsnek az a friss forrása, az evangélium szelleme a szegénységnek s az alázatnak szeretetével».

Míg a papságban nem lesz meg a szegénység s az alázat szeretete: addig nem lesz meg benne az evangélium szelleme sem, következésképpen addig működése sablon s tevékenysége csorba marad. Beszélhet, hirdetheti áruit, nem kellene senkinek . . ., még leszállított áron sem. Tudják, hogy gyári munka, pófel; látják, hogy szép szó a szó, de hát mégis csak

szó. Tettet kíván az emberiség. S a legnagyobb tett : *az evangélium szerint való élet*. Ez a nagy tett képezi a kulcsot a szentek kihatásának megértéséhez. Bennük a világ mindig egy nagy tettet bámult : az életet. Életük hosszú, egységes, egyöntetű élet volt, a szellem megtestesülése. — A gazdagság, a fény, a pompa, a jó élet, a dekorációk mind csak arra valók, hogy az evangéliumot befüggönyözzék s az életet előljék. Vészthozó és borongós függönyök, melyek mögött az evangéliumot nem sejti a világ, még azon esetben sem, ha csakugyan ott volna, — sőt odahajlik, hogy az mögöttük egyáltalában föl sem található.

Igy haldoklik az evangélium, kezein-lábain megbékózva, tehetetlenül, sokszor öntudatlanul is. A pogány társadalmi fejlődés békóiban nyög, amely itt a kereszténység által megteremtett talajon terpeszkedik és mindent, magát az egyház hivatalos szolgálát egy kereszténységellenes kultúra hálózataiba szövi be. Azon vesszük magunkat észre, hogy meg vagyunk láncolva szokások és divat, életmód és hagyományok által, csakúgy mint pogány egyházpolitika által. Élet-sorunk úgy hozza magával, hogy tiszteltek s előkelők vagyunk, dacára az evangélium rajongásának a kereszt után. Tisztelet-becsület azon jeles falusi papoknak, kik szep-lőtelen élet mellett a nép nyomorában élnek-halnak s az ősegyház régi presbiterjeinek ragyogó emlékeit juttatják eszünkbe.

De a szegény papoktól eltekintve, a modern gondolkozó méltán megzavarodhatik a gazdag, s gazdagságukat nem mindig helyesen használó, jólélő egyháziakon, s keresi az evangéliumot. Azt mondják neki, a történelmi fejlődés így alakította az egyházat. Ugyancsak olcsó és semmitmondó megfejtése a nehézségnek, mely az egyházat azzal mentetgeti, hogy a körülmények s a viszonyok elvették evangéliumi szellemét. A botráncokozó erre bizonyosan azt fogja mondani : várom hát az új idöket, az új fejlődést, mely a szellemnek kedvezzen ; hiszen kell ezeknek beköszönni, mert utóvégre is kié a haladás és a fönnmaradás, ha nem a szellemé? Várom az új embereket, kik az evangélium szerint élnek a szegénység s az alázat szellemében. Eddig átlag csak urakat látok ; ezek nem látszanak hivatva annak az evangéliumnak hordozására, melyet Krisztus tanított s a szellem terjesztett és megvédett.

Ki tagadhatná el e gondolatoktól a néminemű jogosultságot? Annyi bizonyára van bennük, hogy a szellemet szel-

lem hordozhatja egyedül. Újra ismétlem, merüljünk el az exerciciumok fényözönébe, s tapasztalni fogjuk, hogy megtisztulva és az evangélium iránt érzékenyen tér vissza belőlük lelkünk.

II. A második hét vezér-meditációja.

Az exerciciumok célját, mint láttuk, Szent Ignác maga tűzte oda a könyvnek címéül : «exercitia spiritualia, ut (homo) vincat seipsum et ordinet vitam suam, quin se determinet ob ullam affectionem, quae inordinata sit».

Hogy az Isten gondolata, mely szerint az embert alkotta, a földi lét, az évezredes történet és saját életünk katasztrófái után, milyenné lett bennünk s mennyire kopott, elégtelenedett és elhomályosodott, azt a belső ember önmagának szomorú kontemplálásában érzi és siratja.

A szentgyörgymezei dülön, ép a kanyarulatnál, hol a nádistól elfordul, áll a földbe szegezve egy márványszobor, fej, kéz, lábak nélkül ; az útszéli gazda ki tudja hol szedte s földö illesztette földjének sarkára, hogy a szekereket s a kanyarodó marhát a barázdától félretartsa. Vonásai, alakjának körvonalai, ruhájának festői redőzése vajmi hiányosak ; a szekéragy kihorzosolta, a nekiment kerék kivájta, por és sár lepi. Tán a régi primási paloták, tán a helembai sziget nyaralójának műemléke volt ; tán neves mesternek sikerült műve, melyen szemét örömmel pihentette ; tán drága emlék, melyet a régi urak kegyelele őrzött, fényes terembe állított, esőtől, széltől, de még a haragos felhőnek tekintetétől is megóvott? Lehet, hogy ez mind így volt ; most azonban egészen másképen van. Útszéli tengődés, elkopás, szétmállás a sorsa ; a kerék hozzá dörgölődzik, s a tavaszi sárban cammogó paraszt csizmáját rajta törli meg, s a sár még késő szép napokon is száraz karajokban függ rajta.

Nem tudom, hogy van, de valahányszor ez árva márványtorzót látom, eszembe jön az Isten gondolata, melyet ő, a teremtmény remeklő kézzel fejezett ki Éden agyagjában s minden márványfehérséget és csillámot meghaladó szépséggel ruházott fel, elevenítő és természetfölötti életet élő lelket lehelvén bele. Ezt a természetfölötti szépséget, ezeket az isteni vonásokat különös és szinte túlságos kegyelméből és szeretetéből vette ; de szívesen adta rá, mert gyönyörködött művében, s minél szebbé kívánta varázsolni. Hogy mi lett az Isten élő gondolatából, az istenileg szép esz-

méből, az ő saját maga képéből és hasonlatosságából, az Isten szíve szerint való emberből: azt elmondja nekünk a kinyilatkoztatás és megsejdtíteti velünk a tapasztalat, az élet küzdelme és lemondása, s gondolom, hogy azt a hosszú történetet röviden összefoglalom, ha mondom: útszéli, felkopott, lehorzolt, sáros, poros torzó lett, melyet Isten többé bizony nem kegyel, melyet nem koszorúz kegyelmének természetfölötti szépségével s nem sugároz be a természetfölötti érények és ajándékok szívárványával. Ime az eredendő bűn találó analógiája! Amit azután az egyes ember még ronthat önmagán, amit még letörhet az Isten képének körvonalaiból, amit még elégteleníthet a vonások lelkes kifejezésén, azt bőségesen megteszi, s ki közelebb s ki távolabb, de mindenki lejjebb ér... az állathoz, s a romlás műve szomorú sikert arat.

Az Isten-alkotta ember fejetlen, sáros, piszkos, lehorzolt torzó alakjában áll előttünk!

Az exerciciumok földadata e torzó eredeti, szép vonásait fölfedezni és helyreállítani.

Az exerciciumok első hete hozzálát e munkához; célja az elhajlított, kikopott vonalakat újra kihúzni az alakon, — a hasadásokat, melyek a műnek meghasonlott részei közt nyíltak, kitölteni, — a hiányzó részeket a meglevő romokból kigondolni és hozzácsatolni. De valljuk be, ez az alkotás aligha fogja megközelíteni az Isten eredeti gondolatát. Nehézkes ez a kiindulás; a romokból szárnyra kelni nem igen szokás. Eltakarni eltakarják, nagyjából kiegészítik a hiányt; a torzó megint szobor lesz, s az útfélről elemelik s tisztes helyre teszik. De alkotni az első alkotás inspirációjával, teremteni az első szeretet lendületével, azt nem lehet ily szegényes és romokból vett motívumok alapján tenni; ahhoz megint isteni gondolat kell, mely előttünk föltűnjék, mely minket kedvvel, lelkesüléssel és szeretettel töltsön el: *s ez az isteni gondolat az Ur Jézus Krisztus, az új Ádám, kihez hasonlunk kell!*

Ez eljáráson épül föl Szent Ignác lelkigyakorlatainak két jellemző meditációja, mely az ő gondolatainak ütere és a tökéletesség magaslatára való hodégusának két fordulata; ez a két meditáció a *Krisztus országáról* s a *két zászlóról* szól. E két meditációnak pszichológiájával és tendenciájával kell röviden megismerkednünk.

Szent Ignác katonaember volt. Nem is katona, hiszen ez a fogalom modern; s mióta beállt az általános hadkötelezettség, a katonáskodás már nem lovagiasság, hanem szel-

lemtelen véradó, melyet épúgy megegzekválnak, mint az adóhátralékot : azért jobb lesz, ha így mondom : Szent Ignác nem volt katona, hanem lovag. A lovagokat nem verbuválják kötéllal ; a lovagokat a legnemesebb lelkesülés s a legönkéntesebb fölajánlás szelleme teremti meg ; céljuk a jog és igazság szolgálata, — jelszavuk az «*agendo contra*», — szolgálatuk az «*Un Dieu, un roi, une dame*» közt oszlik meg, vagy tán nem jó, ha mondom, hogy megoszlik, hanem inkább, hogy három téren, szent alárendeltségben érvényesül : a valóság, a nemzet s a társadalom szolgálatában.

E szolgálatban a lovag csak a legeszményibb értelemben vett köteletséget ismeri ; mert köteletsége nem szorítkozik az elkerülhetlenre ; a szatócsok mérlegeit nem ismeri ; nem pizmog, hanem áldozatokat hoz, s nagyot merni, nagyra buzdulni, minél többet tenni, tűrni és kivívni, ez az ő szellemének iránya, szomja és eleme.

S hogyan is lehetne máskép, mikor a köznapiság alsóbb rétegeiből kiemelkedve, neki jutott a kitüntető szerencse : eszményeket ismerhetni és értük lelkesülni? Hogyan lehetne máskép, mikor pálmának született s nem kuszó gyököknének ; cédrusnak a tündöklő Libanon lejtőjén s nem borókának a márianosztrai vízmosságban? Más szóval, mikor lelkében étheri fényből szőtt képek jelentkeznek, s szíve nem az önzés poros országútján, hanem a lelkesülés szárnyain jár? ! Ezt jelenti az lovagias lélek !

Tény, hogy vannak ilyenek, s tény az is, hogy nem mindenki ilyen. Hiszen van agyag és van márvány a geológiai rétegekben, s az egyikből téglát szokás vetni, a másikkal remekműveket faragni. S különös, mindkettő ugyanazon anyaföld méhében pihen s régi tengerek ezredéves munkájából való. Úgy állunk az emberanyag dolgában is : vannak, kik az eszmék szolgálatában állnak s arra teremtettek, s vannak más szatócs- és kuktaelkek, kik az eszményekre nem reagálnak ; nincs ahhoz érzékük.

A «Krisztus országáról» szóló meditáció lovagias lelkeknek való ; akik már olyanok, vagy akiket fölkelthetni aléltóságukból. Desperát, savanyú, fáradt emberek ; emberek, kik himnusokat zengeni elfelejtettek s csak elégiák elnyögésével foglalkoznak ; fáradt emberek, kiknek szemében oly szürke az élet s az erény látóhatára, hogy nem tör át rajta sem nap-sugár, sem csillagfény ; desperát emberek, kik csalódásaik megpróbáltatásaiból nem mentették meg a szent tüzet s nem zárták azt mélyen szívükbe, oda, hová profán kéz nem ér,

s melyről csak a próféták nemzedéke tud — mondom : desperát, savanyú, fáradt embereknek nem való a Krisztus országáról szóló meditáció.

Ha már most kérdezem, hogy miért nem való? Eljuttattam e meditáció pszichológiájának ismertetéséhez. Azért nem való, mert e meditációnak lelke és hordozója az önkéntes, áldozatkész lelkesülés és önfelajánlás az Isten szíve szerint való lovagiasságra. E meditáció lovagokat toboroz Krisztusnak ; e toborzó varázshangjait csak lovagias lelkek értik meg. E meditációban fölébrednek, öntudatra ébrednek azok, kiknek az eszmék s a szentek örökségéből jutott, a «haereditas sanctorum»-ból. E meditáció az a kémszer, mely a szívbe szivárogyva, ha nemes lélek lakik benne, ha nemes vér lüktet benne, csak gyűszűnyi is, okvetlen megfesti, lázba hozza és fölhevíti úgy, hogy tetterre ragadja az ember minden tehetéseit. E meditáció a lélek harcaiban azt a jelszót : «agendo contra» a lovagias lelkek szuggesztíójává teszi, s azt a három szót : «Un Dieu, un roi, une dame» magasabb értelemben viszi át, a király alatt Krisztust, az emberiség született királyát, a hölgy alatt a Boldogságos Szent Szület, az Egyházat vagy az erényt értve. S e szellemmel eltelve s e nemes hévtől elragadtatva odaáll a vezér, a született király, az emberiség «Christus»-a, vagyis fölmentje elé, akit az Isten küldött a szent harc megindítására minden ellen, ami ellenséges hatalomkép csatázik Isten, Krisztus nélkül, sőt Krisztus ellen a lelkek romlására.

No hát állítsuk oda az eszmények nemes szolgálatára vágyó, a jog, az igazság s az erény szeretetére alkalmas, tehát eo ipso lovagias lelkeket a Krisztus országáról szóló meditációnak főnséges jelenetébe.

A parabola — mert ily alakban adja elő gondolatát Szent Ignác, — a középkor legmozgalmasabb s legvérmesebb gondolat- és érzelemkörébe vezet, s híven tükrözteti lovagias lelkét. Szent Ignác egy királyt léptet föl, kit az Isten fölment, miután kiválasztotta őt az emberek fiai közül s a középkori királyság legszentebb föladatával ruházta föl, hogy dalmatikába öltözött harcosa legyen a hitetlenség ellen. Ez a király tehát toborozza híveit, kiáltványt tesz közzé, hogy aki a szent harcra elszánja magát, az jöjjön utána. Senkit sem kényszerít, bár tehetné ; mindenki szabad, számoljon le eszével és becsületérzésével. Vegye fontolóra a célt ; tekintse a vállalat dicsőségét ; gondolja meg, hogy «Isten akarja» ; hogy nem veszhet el senki, aki veszni nem

akar ; hogy esni el nem eshetik ; tűrni hideget és meleget, virrasztani éjjel-nappal, éhezni, szomjazni : azt igen, minden bajtárs kényszerül, de senki többet, mint a fölséges, fölkent király. A király tartja kezében a zászlót ; a király áll első sorban ; a király rohan a legádázabb harcba bele ; a többi mind csak nyomában járhat. A királyé Winkelried szerepe, aki összefogja a dárdaerdő szálfáit s azokat saját mellébe dőfi ; a többi hős megirigyelheti vezére szerepét, de azt tőle el nem ragadhatja. Senki sem tűrhet többet, mint ő mert senki nem tehet többet és nem merhet nagyobbat azon célért, melynek minden gondolatát, minden érzelmét, utolsó csepp vérért szentelte.

Álljon már most a parabola jelképes alakjának helyébe Krisztus, — s ami csak révedezve és tapogatózva mondatott azon ideális, dicsőséges harcról, melyben senki sem esik el, s mindenkire dicsőség vár, valósuljon meg a szó szoros értelmében a lélek harcairól : s bizvást meghallgatjuk az alattvalók nyilatkozatait. Mert itt csak egy szózat lehet, csak egy felelet észszerű, csak egy válasz veszi inspirációját a nemes szívből : ez a szózat a lelkesült lélek fölajánlása Krisztus harcaira.

A világ összezúzná kárhoztató ítéletével és megvetésével azt a «caballero»-t, azt a lovagot, ki a parabolás királynak nem ajánlaná föl szolgálatát. Nemzet, haza, család, tehetség, lélek, szívnemesség, költészet követ dobna sírjára, mert

Aki napot keres, a vésszel megvinni ne féljen
Vagy közlélekként tűrje, ha porba szegik ;

s Szent Ignácnak is megvan a maga biztos ítélete az ilyen emberről, mikor írja : «Si quis non acceptaret petitionem talis regis, dignus esset, qui vituperaretur ab universo mundo et perversus, ignavus haberetur eques». «Ignavus eques», ez az a maró bélyeg, mely épúgy, mint az élődsi gomba, korhadtá teszi és megmérgezi a fát, tönkreteszi a lélek minden önérzetességét. Az ily lélek alatt örvények nyílnak, s a gyáva teremtés egyre alább zuhan, fokról-fokra, mélységből-mélységbe ; megvalósul rajta más értelemben az a verse a zsoldárnak : abyssus abyssum invocat.

De valamint a rosszban érvényesül az a törvény, hogy a rossz rosszat, a nyomor nyomort szül, úgy érvényesül a jóban is. «Qui vident me, adhuc sitient» ; hiszen azért jó a jó, hogy szomjazzuk, s minél jobb, annál kielégíthetetlenebb vágyat s föltartóztatlanabb törekvést ébreszt maga után.

A lovagias lelkek nem állnak meg azon fokon, hogy Krisztus harcait elvállalják ; akiben a szent lelkesülés lobbót vetett, az azon a ponton már nem kezd számítani és szűkkeblűen önmagában elzárkózni ; annak a szív logikájával már csak egy konzekvenciát lehet levonnia, s ez azon elhatározása lesz : tesztek minél többet ; merek minél nagyobb, hogy nyomában s minél közelebb legyen Krisztushoz, aki vezérel s megdicsőít egykor engem is. Ezt a következtetést Szent Ignác is kimondja : «*Si qui magis affici volent (erga Christum Regem), et insignes se exhibere in omni servitio sui Regis aeterni ac Domini universalis, non solum offerent se totos ad laborem, sed etiam agendo contra suam propriam sensualitatem et contra suum amorem carnalem et mundanum, oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti*».

Ez a három szó : «*eques*» (caballero), «*insignes se exhibere*» (segnalarsi) és az «*agendo contra*» kifejezi e meditáció irányát, szellemét és lendületességét. A «caballero» azt hirdeti, hogy kikről van itt voltaképen szó ; a «segnalarsi» kifejezi a lüktető erőt, mely itt teremteni és alkotni van hivatva ; az «agendo contra» pedig lehoz az eszményi lelkesülés felhőiből a gyakorlati nehézségek s a rideg valóság poros és küzdelmes világába, s föladatunkat teljesen kimeríti, mikor ráutal a harcra az önzésnek mindennemű kiadása ellen, kiváltképp az «amor carnalis et mundanus» ellen. Nincs Krisztus országának megfontolásában arról szó, hogy kövessük-e inkább Krisztust, mint az ördögöt ; ezt a választást mi már meg ejtettük. Az örök igazságok borzalmain át, az örök kárhozat örvényei fölött el, a szentelt gyertyának a haldokló szemében megtört fénye elvezetett minket az Istenhez ; tőle el nem szakít sem baj, sem halál többé. Erről tehát köztünk nincs többé szó. De a magaslatoz az égbe nyúlnak ; a szentség, justitia sicut montes Dei ; nagy út vár ránk, s mindig magasabbra és magasabbra érhetünk. Ime lovagias lelkek, e magaslatoz a ti hazátok, itt ti érvényesülhettek és érvényesültök is folyton az Isten érdekeinek széles mezején !

Tehát ismétlem, e meditációban nincs már arról szó, kövessük-e Krisztust vagy nem ; ez iránt már az első hétben, a pokol párkányzatán állva, tisztába jöttünk ; a kérdés, mely most minden józan eszű alattvalót sürget, az, hogy kiki a Krisztus követéséből mennyit kér maga számára. S a feleletnek oda kell kicsúcsosodnia minden lélekben : *minél többet*. «Minél többet akarunk» ; «segnalarsi» ; «kitűnni kívánunk» ; s hogy ezt tehessük, iparkodunk Krisztust minél

jobban megismerni s minél hívebben követni. Iparkodunk Krisztust utánózni; úgy gondolkozni, érezni, úgy tenni és élni, amint ő gondolkozott, érzett és tett. Nyomába akarunk lépni főséges áldozatainak; amit ő megvetett, megvetjük mi is; amily önmeggyőzéssel túrt, szenvedett ő az erény harcaiban, oly önmegvetéssel akarunk mi is küzdeni és áldozni. Amily eszközöket használt Krisztus, oly eszközöket akarunk megragadni mi is, hisz ő az Isten által fölvilágosított vezére a seregeknek, kik az Isten erejében harcolnak és győznek. «Dominus Sabaoth», a seregek Ura emberi kiadásban, Krisztus! Tervei isteni tervek; győzelmes a lovag, ki szerintük vív és jár hadat! Lehetséges-e, hogy e gondolatok verőfényében, mint vigasztalan, holdkóros árny, egy «ignavus eques» jelenjek meg, ki sovány gebén, lehorgasztott fővel ügetve az Isten-fiának lengő zászlaja alól szilvafáim alá vonulok pihenni, csak azért, mert dacára a vállalat főségének, a cél dicssugaras biztonságának, a vezér eszményi alakjának s kellemesen vonzó erőszakának, féltem irhámát s küzdeni röstellek? «Ignavus eques», igazán — hiszen az ember, ha nem is lovag, ha nem is fülig szerelmes a lovagokba, sőt még az sem szükséges, hogy a középkort színig tejfölnek tartsa, de azért érzi, hogy az az «ignavus eques» olyan, mint a macskanyávogás, kivált ha olaszosan mondjuk ki; bizony «nyávusz»!

Meglehet, hogy valaki ezt az egész lelkesülést, mint a fölléptetett királyt magát, parabolásnak tartja majd; mert hiszen könnyű lelkesülni a tárogató harsogásánál lengő zászlók alatt, prűszkölő, ágaskodó paripák hátán, villogó dárdák, kardok ragyogásában, szóval könnyű lelkesülni a harcba induló lovag-seregnek; de nehéz a benső élet magányában, a lelki küzdelmek csendjében.

Ez tagadhatlanul nehézség, de nem oly nehézség, mely talán a lelkesülés jogosultságát a lelki harcoktól eltagadná; hanem oly nehézség, amely a kitartó lelkesülést a lelki harcokban sokkal nehezebbnek s ép azért érdemszerzőbbnek mutatja be, mint a katonáskodásban, hol az érzékek benyomásai s az idegek izgalmai fölszítják a tüzet s fölesigázzák a lélek nyugvó erőit. De ez másképp nem is lehet; mert az érdek, melyet Krisztus fölsegíteni jött, lelki; e téren nem a sikerek külső mércéjén olvashatjuk le a haladás és térfoglalás fokait. Ha valami táborba szállásról volna szó, akkor a durvább lelkék is, a keresztes hadak rablólovagjai, az érvényesülést kereső s otthont nem találó nyugtalan szellemek

is hozzánk csatlakoznának : de így amint vagyunk, a lelki tér, — a lelki harcok szembe nem tűnő folyása, a haladás kimutatásának bizonytalansága, a szellemi életben a nézetek kavargó szétágazása csökkenti a fölébredt buzdulást. Azért természetesen ez a meditáció csak azoknak való, kik a lélek harcainak öntudatára ébredtek ; akik arra ébredtek, azok jól tudják, hogy e harcokban dől el az emberiség legnagyobb érdekeinek sorsa, s hogy e harcok mélyebbek, hatalmasabbak, dicsőségesebbek, mint a kardok csörrenése s az agyuk bömbölése.

Még van egy megjegyzésem. Krisztus küldetése, Krisztus harcai, Krisztus áldozatai és győzelmei elsősorban a léleknek belső életét, s azokat a harcokat illetik, melyeket az ember önmagával vív, s azokat a győzelmeket dicsőítik, melyeket az ember önmaga fölött kivívni szerencsés volt. Mindez nagyon igaz és soha szem elől nem téveszthető ; a szentírás csodálatos szava világos fényt áraszt e kérdésre, mikor azt hangoztatja : *regnum Dei intra vos est*. Sőt többet mondok : a dolog természeténél fogva is Krisztus harcainak súlypontja a belső harcokba, küzdelmekbe s győzelmekbe van fektetve s a belső világban érvényesül legjobban s legáldásosabban Krisztus küldetése. Szívem a legbensőbb hálától túlcsordul s nem fejezheti ki szóval lángoló érzelmeit azon jótétemény fölött, melyet az Úr nekünk az ő megtestesülésében juttatott. Közvetlenül van velünk s élünkön jár, emberi érzelmekkel és élettel magyarázza útjainkat s boldogulásunk módját. Köztünk jár mint vezér, mint tanító, mint testvérünk és megváltónk ! Kicsoda képes ez áldást és kegyelmet méltatni ? kicsoda felfogni és átérteni ?! Azért a mi gondjaink és aggodalmaink, küzdelmeink és vereségünk, bűbánatunk a fölött, hogy az emberben utóvégre is az állat győz majd, s hogy a lélek, a közöny és a sikertelenség hólvainái alatt derékban szét-törik, aranyos glóriába öltözködnek az inkarnáció fényében. Ne féljeteek nemes, törekvő, harcolni s az emberiség legfőbb érdekeit megvédeni kész lelkek, ne féljeteek ! Közöttetek előttetek él, áll Krisztus, az Isten Fia ; leereszkedett hozzátok az Isten-ember, az Isten-testvér ! Boldogító barátságban közelíthettek hozzá és meghitt bizalmasságban hallhatjátok szavát ! Mily kegyelem, mily vigasz ! Ti értitek csak ezt, kik nagyért küzdötök, — kik az emberiség erkölcsi s annak révén beálló anyagi nyomorát átéreztétek, kik a lelkekre a sötétséget ráborulni látjátok, s meg vagytok győződve, hogy minél hencseőbbben selypítenek holmi «magasabb köz-

életi morálról», annál mélyebben feneklenek meg a korrupció, az erkölcstelenség vigasztalan mocsarában! Ti üdvözlitek ezt a Megváltót a próféták ihletett ajkával, a lélek tüzével; ti nem tudjátok őt hova tenni örömtölkben, s legjobban teszitek, ha szívetekbe zárjátok, ott őrzitek, s vigaszát, erejét, fényét és melegét édes magatok élvezitek!

Ez tehát természetes, hogy Krisztus országa elsősorban belül van, s hogy harcai és győzelmei s az e harcokra való lovagias fölbuzdulás mindenekelőtt a belső életre vonatkoznak. Hiszen e nélkül elvesztenők a talajt lábaink alól, amelyen építeni kívánunk, — s kivált a kezdőket s a buzgó ifjúságot, mely Szent Ignác exercíciumaiba lelkesült szívvel s készséges kedéllyel ereszkedik, kell erre figyelmeztetnünk. Lélek, élet, lélek harca és győzelme összehasonlíthatatlan túlsúlyban a szív magányában rejlik és játszódik le.

A kezdők természetesen nem hajlandók a lélek harcait ennyire a szív láthatlan mezőire átvinni; szegénykék, nagy bajuk az, hogy nem fogják föl az életet mint Istenhez való törekvést, hanem csak úgy, mint bizonyos életszakok egymásutánját, melyben az emberből klerikus, káplán, majd plébános — inas, legény, mester, — albíró, bíró, főbíró, — képviselő, államtitkár, miniszter lesz; s azért üres az életük, gyenge, megbízhatatlan s vigasztalan szellemi világuk. A lelki élet célja: a lelket fölemelni, — értéket adni neki önmagában, céljából merítve azt, s nem a körülményekből, nem az eszközökből. A körülmények sokszor sívárak és vigasztalanok: mi lesz akkor az életből? Kongó ür! Mivel akarjuk kitölteni? Kellemes háziassággal talán, mulatozással, vagy jó jövedelemmel? avagy pedig a fegyelmezettség, a szellemi élet gyakorlataival? alacsony köznapisággal vagy magas gondolatokkal? szórakozással vagy bensőséggel?

De bár a «regnum Christi» belül van kiváltkép, nincs ott kizárólagosan. A «regnum Christi» nemcsak az én szívem, hanem az egész egyház, annak minden küzködő gyermeke, s ezt a «regnum Christi»-t az egész vonalon, minden szívben és lélekben egyaránt ostromolja az a vészthozó erő, melyről Goethe Faustjában mondja:

Ich bin die Kraft, die stets das Böse will,
Und stets das Gute schafft.

«Christus dilexit Ecclesiam» mondja Szent Pál; aki Krisztussal érez, az kiérzi az ő szentséges szívének forró dobbanását jegyesének üdvéért, s mikor Krisztussal küzdeni,

Krisztussal a gonosz ellen harcolni kíván, ki nem felelheti Krisztus testvéreit, Krisztus jegyesét, s értük, javukért avatja majd föl lovagias karját s kardját. Ezt a kettőt össze kell foglalunk: lelkünket s az emberiséget; Isten dicsőségét önmagunkban s másokban; a harcot Isten ellenségei ellen önmagunkban s másokban. Megfosztanók Szent Ignác e meditációját kihatásától és szűk korlátok közé szorítanók elementáris fönségét, amelyek közt ki nem fejthetné tartalmát és hatalmát, ha Krisztus országát s a lovagias vállalkozást csakis saját benső, lelki életünkre szorítanók; azonkívül erőszakot követnének el buzgalmunkon vagy nem vennők tekintetbe annak expanzív természetét, mely egyre terjeszkedni kíván és soha sem mondja: elég.

Tehát Krisztus országa *a léleknek belső világa*, melyből száműznünk kell a bűnt, az Isten ellen küzködő hatalmat; de Krisztus országa egyszersmind *az egyház* s ennek javáért is akarunk lándzsát törni, szóval, az Isten dicsőségét az egész vonalon előmozdítani.

E lándzsatörésben a lovag jelszava a «segnalarsi», «ki-tűnni». Emésztő gond gyanánt szállja meg lelkét a gondolat: Mit tehetnék, mikor Krisztus, az ország fölkent királya annyit mer és tesz és áldoz?! s mikor mindezt azzal a kifejezett szándékkal teszi, hogy bár találkozónának, kik megértvén gondolatát és fenkölt érzelmeit, nyomaiba lépnének, s minél hősiesebb, mondanám bravurosabb elszántsággal állítván bele a harcba személyüket s erőiket, siettetnék a győzelmet. Mert a lovagokon fordul meg az ország győzelme. A vezér nélkülük a győzelmet ki nem vívhatja. Fölülmúlhatja bár a lelki csatákban a frank Róland mesés hősiességét, ő maga legyőzhetlen ugyan: de az ország győzelme csak alattvalóinak közreműködésétől függ. Tehát a vállalat sikere s az Istentől küldött s fölavatott vezér missiója rajtunk, lelkesülésünkön, nemesszívűségünkön, érzékünkön Krisztus gondolatai és szándékai iránt fordul meg. Ha úgy érzünk, mint ő az Irás szavai szerint: «hoc enim sentite in vobis...»; ha megszáll Krisztus lelke; ha belelépünk abba az először idegenszerű, de később éltető és élettéljes körbe, melyben az Isten lelkét szívjuk; ha az evangélium nem tudom miféle varázsütésre a betűk fekete soraiból mint valami homályos lepel alól kilépve a szellem túlvilági ragyogásában jelenik meg lelkünk előtt, s amit előbb sejtettünk is, resteltünk is, szerettünk is, most szívünket elragadva, mindent kicsinyelni, megvetni készlet: akkor, igen,

megtudjuk, hogy mennyit kell adnunk, följánlanunk Krisztusnak, sőt rosszul mondom, hogy mennyit kell, — nem; ebből félreértés lehet; ez az érzelmünk nem késztetés, hanem belső, égő vágy, vágy az után, hogy a lelkek dicsőséges vezére méltóztassék tőlünk minél többet, ha lehet mindezt elfogadni. E lelkületet Szent Ignác e szavakkal jelzi: «oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti», kitünőbb, értékesebb, nagyobb áldozatokra szánják el magukat. Így például a lélek benső harcaiban jobban megértetik magukat, hogy Krisztust megértsék és képét gondolataikban kiszőjék, — nagyobb fáradságot fektetnek a munkába, mely lelküket az önzés megtagadása által világosabbá és fényesebbé tegye, — élesebben mondanak ellen természetes vágyaiknak, amennyiben ezek Krisztus életének utánzását bennük megakadályozzák, — nem kímélik magukat, hogy a szenvedély torlódó hullámaint fékezzék s az ellenséges hatalmakat minél teljesebben meghódításra kényszerítsék, — ez az, amit Szent Ignác így fejez ki: «offerent se totos ad laborem». De nemcsak erre a sokszor ugyancsak «improbis labor»-ra szánják rá magukat; hanem a lovagias szellem indításának engedve, nem várják be a támadásokat, nem szorítkoznak arra, hogy a rendetlenséget s a zavart elnyomják: támadó harcot indítanak az önzés százfejű hidrája ellen, üldözik magukban az érzékiséget, a ravasz és álnok, ellenséges hatalmat annak összekuszált, bizonytalan útjain, s megtörik magukban a rendetlen önszeretetet s helyébe állítják föl az Isten-szeretetet. Szent Ignác szavaival fejezve ki ismét ez új étappe-ot: «etiam agendo contra suam propriam sensualitatem et contra suum amorem carnalem et mundanum, oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti».

A külső élet terén ez a lovagias szellem a lángoló buzgalom érzelmeibe csap majd át az Úr Jézus fönséges érdekeinek előmozdítására. Ez a lovagias szellem adja a hőseket, az apostolokat és apostoli férfiakat. Ez a hősies szellem az a hódító, kegyetlen hatalom, mely az ember erőit lefoglalja s egy ragyogó, fényes gondolatnak járma alá hajtja; a természetes embert kényelmeiben, a körülményekkel való megalkuvásában üldözi; vágyódni, küzdeni, törtetni készíti «Nem teszek eleget; mit tegyek még?» Ez refrénje minden okoskodásának és záradéka kivívott sikereinek. Végignézi a szükségletek beláthatlan mezején, szíve szorul s a zsol-táros szava valósul meg rajta: «tabescere me fecit zelus

meus», elsorvadok fáradalamtól, de még inkább lángoló buzgalamtól. Mit tegyek Uram az ártatlanokért, hogy őket megóvjam? mit a veszélyben forgókért, hogy el ne bukjanak? mit a hideg lelkekért, hogy föleszméljenek? építs azoknak csontjaimból falakat s lehettem melegével olvaszd föl ezek szívének jégkérget, csak ne add uram, hogy érzéketlenül s tétlenül nézzem bukásukat s megdermedésüket.

Ezek azok, kik mindig halni akarnak, mert túlsokat élnek; ezek azok, kiknek semmijük sincs, mert mindenük van; más szóval, ezek azok, kik az eszményért küzdenek s utána törekszenek. Az eszménynek ugyanis az a természete, hogy itt elérhetlen, következőleg, hogy a földön *soha sem bírhatjuk*. Amit bírunk, az nem eszmény; innen a vágy, a törtetés utána életen és halálon át. Aki az eszményért meghalni nem tud, annak nincs eszménye. Jól írja egy nemzetgazdasági író, Meyer Rudolf: «Für das Ideal stirbt man, für den Besitz lebt man. Für das Ideal kämpft man, — mit dem Besitz flieht man. Die Soldaten werden siegen, wenn man sie lehrt zu sterben und nicht im Leben zu bleiben. Ist das nicht das Wort der Schrift: «qui amat animam suam, perdet illam?» Különben e szabályt a latin közmondás is hirdeti:

«In servitute dolor; in libertate labor.»

Minél nagyobb fáradalmat és munkát kér ki magának a lélek, mely fölszabadult; szabadsága testtől-vértől, önzéstől s tömjénezéstől, tekinteteket nem kimél, javakat nem becsül, fájdalmakat nem érez, melyek visszatarthatnák őt Krisztustól, «quem vidi, quem amavi, quem dilexi».

Ily érzelmek hevében a lélek visszatükröztetésére nem alkalmas más szózat, mint az eszmény szeretetéért rimánkodó imádság a lovagias harcos ajkain; leszáll lováról és térdre rogyva kéri, hogy kegyeskedjék a lelkek királya őt is, és pedig minél közelebb magához vonni s minél fájóbb áldozatokra s nehezebb küzdelmekre kiválasztani. Hallgassuk mély tisztelettel a fölajánlás szavait, melyeket Szent Ignác a Krisztus országaról elmélkedő lovagias léleknek ajkaira ad: «O aeterne Domine rerum omnium, ego facio meam oblationem cum Tuo favore et auxilio, coram infinita bonitate Tua, et in conspectu gloriosae Matris Tuae, et omnium sanctorum et sanctarum curiae coelestis, (attestans) quod ego volo et desidero, et mea est determinatio deliberata, dummodo sit majus servitium Tuum, et laus Tua, imitari Te in ferendis omnibus injuriis, et omni vituperio, et omni

paupertate, tam actuali, quam spiritali, si Majestas Tua sanctissima voluerit me eligere ac recipere ad talem vitam et statum».

Megragadja kedélyünket az a közelség, az az emberi érzés, melyben a lélek ez egész elmélkedés alatt az Istenhez áll. Úgy rémlik előttünk, mintha az Isten keresése, aki igazság és szeretet, egy vállalkozó, lovagias lélek hangulatában érvényesülne és szerencsés eredményekre igazíttatnék el. Tény, hogy így kell az Istent keresni; embernek emberileg, a lélek legnemesebb érzelmei útján. Lovagiasnak kell lennem az Isten iránt; mert vagy az vagyok, vagy elfásult emberárnyék vagyok. Ily lovagias hangulatban le fogom győzni természetem és valóm nehézségeit is. Mert hiszen mindig igaz marad, hogy az Isten végtelen, s hogy az igazság bennem csak olyan, mint a távoli világokból lerezgő csillagsugár egy kis molynak szemében, mely feléje röpül. Felhők úsznak sokszor egünkön s eltakarják a csillagokat, — zivatarok söpri le a gyöngye, moly-szárnyú lelket, — tengerek fölött repkedünk, s a hullám sokszor egy-egy mérgesebb taréjával fölcsap hozzánk s leránt magával. Mit csináljon az ember az elemekben megnyilatkozó, isteni hatalommal szemben? mit szóljon a dörgés, zúgás, csattogás félelmetes nyelvére? Ő ezt nem érti. Vagy ha érti is valahogy: ó de kevés emelő, melegítő, vonzó vonást leplez le előtte mindez az erő és hatalom az Isten atyai képén! hideg, rideg vonások ezek; nem gyakorolnak áldásos befolyást az önmagába elzárkózó, elriasztott lélekre. Nem érzi magát otthon; a nyelv idegen; ő nem érti s őt nem értik.

Vegyük például a szellemóriások egyikének Gausz Friyes Károlynak életét. Gausz volt a legnagyobb matematikai geniusz, kit a világ hordozott. «A braunschweigi herceg», — így kiáltott föl Laplace Gauszra vonatkozva, ki a braunschweigi wendengraben szegény péknek volt a fia, — «a braunschweigi herceg nem planétát talált föl országában, hanem természetfölötti szellemet fődözött fel emberi testben». Mint tizenegyéves fiú már a felsőbb analízis elemeit tanulta. Egy répat kivájt, s abba a mészárszékekben összeszedett zsírdarabokat aprított, ez volt az olaj; ebbe madzagot csavart, ez volt a lámpabél, s e világosság mellett virrasztott a számok magnetikus világosságában élő fiú. E csodálatos szellemet azért említem, hogy kimutassam, hogy az embernek a legemberibb, legnemesebb s legtermészetesebb érzelmekkel kell az Istent keresnie; Krisztushoz,

az Isten-emberi vezérhez kell csatlakoznia; őt az embert emberi lelkesüléssel és emberi hozzá való alkalmazkodással kell átkarolnia, ha egész lényét, minden tehetségét nemesíteni s a vallást mint konkrét, az életben megvalósuló, boldogító hatalmat élvezni akarja. Gausz a tudománynak szentelte életét, de vajjon elég-e ez?

Mert íme, a kedélynek és szívnek lovagias hangulata nélkül kelletténél távolabb maradnak el még a szellemóriások is az Istentől, hát még a sötétségben bukdácsoló, közönséges halandók. Gausz életrajzában olvassuk, hogy ő a szellemi életben nagy, örök igazságtól átjárt jogrendet látott, s e forrásból merítette a tántoríthatlan hitet, hogy a halállal pályánk nem végződik. Ez a rendületlen hit a halál után való életben s az örök, végtelen Istenben soha el nem hagyta őt. Dr. Winnecke ezt különösen nyomatékozza Gausz életrajzában.

Szép; épülünk ily hatalmas szellem hitvallásán; de ezek a hitcikkelyek előttünk szinte csak tört szárnyak. Hídeg van itt és sötét. Higgadt ésszel, nyugodt szemmel, biztos kézzel igazítja el távcsövét Gausz a végtelen térbe, s miután kiszámította, hogy a kis Ceres planetoidnek helye 6—7 fokkal kelet felé van azon tájtól, hol a legkitünőbb asztronomok hiába keresték, megtalálta «mint porszemet a tengerparton». Meghajlunk a geniusz előtt! De hasonlítsuk össze hitvallását Szent Ignác «de regno Christi» elmélkedésével, mily szegényes, mily gyöngye, mily tehetetlen! miért? mert nem — emberi. Ész van benne; de szív, kedély, lelkesülés, ihlet nincs benne. Gondoljuk-e, hogy az Istent hidegen s nem emberi érzéssel és fellendüléssel kell keresnünk?! Az nem lehet; fektessük e vállalatba, fektessük a halál után való megmaradásnak s a végtelen Istennek hitvallásába az egész embert, szívét, kedélyt, lelkesülést; csak akkor leszünk harmonikus lelkek, s akkor lesz hitünk a mi élvezetünk.

Ezt el fogjuk érni Krisztusnak, az embernek meleg átkarolásában és követésében, aki lejött közénk, mert tudta, hogy a világok szféráiból ki nem emelhetjük képét. Előttünk áll, mint testvérünk, beszél küzdelemről és győzelemről; mi legyen tehát ezekre szavunk, mi legyen szívünk dobbanása? Nem lehet más, mint a lovagias önfelajánlás, a «sequar te, quocumque ieris».

A kinyilatkoztatás hirdeti a kötelességet, és Krisztus bemutatja mint legnagyobb kegyelmet, hogy kövessük őt. Ezt kéri, ezt keresi, ezt követeli.

«Hogy lángjától annak, mit érzek, gondolok,
 Forrjanak, égjenek a jövőendő korok,
 Hatalmat akarok.
 Hatalmat akarok, jövőendő hatalmat,
 A lelkeken venni örök diadalmat,
 Nem földi jutalmat.»

A lelkes költővel a lélek csak azt válaszolhatja :

«Csak lobogj én lelkem, mélységbe világíts,
 De csalóka fényben fürödni ne áhíts,
 Vesd meg csillogásit.
 Égj emésztő lánggal, imádd a vész lelkét,
 Érezd az igazság démoni szerelmét,
 Mit senki ki nem tép.
 Az örvények lelkét, tennlénnyedet fogd át,
 Járd az önismeret üdvözítő poklát,
 Éjjelét ragyogd át.

De a mellett egy percre se feledd, hogy a vállalat első sorban «contra sensualem et mundanum amorem» irányul; önmeggyőzés, önmegtagadás a neve !

III. A «két zászlóról.»

A lelkigyakorlatoknak második hete megismerteti velem az én fönséges vezérem belső és külső életét, s képesít rá, hogy a fölhívást, melyet lovagias lélekkel magamévá tettem, az élet küzdelmei s az erény vajudásai közt megvalósítsam. A Krisztus országáról szóló meditáció csak nagyjában, körvonalaiban ismertette meg velem Krisztus szándékait; azt vettem ki belőle, hogy harcról, törtetésről, önmegtörésről van benne szó; de hogy azok a vonások külön és egyenkint mint futnak és csomósodnak, hová vetik árnyékukat s honnan kölcsönzik fényüket, az még nem esett tudomásomra; azt külön kell tanulmányoznom.

Ez a *tanulmány* Krisztus Urunk életéből vett meditációkban folyik nagy hévvel és élénk érdeklődéssel. Az evangélium föltárja előttünk tisztán és derűlten az ő képét; szeretetreméltó, kellemdús vonásait; s megízlelteti velünk e nagy lélek belső életének édességét és bensőségét. A követésére fölbuzdult ember szomjazó szemmel kíséri el ígéző alakját a bethlehemi barlangtól föl a Golgotáig; iparkodik eszményét gyengéd s bensőséges szeretetének keretébe foglalni; tőle akarja venni minden gondolatait és érzelmeit, s iránta úgy érdeklődik mint szeretett és imádott, s a szó szoros értelmében imádott barátja, vezére s királya iránt.

Meg akarja szüntetni azt a nagy nehézséget, hogy Krisztus és az ő evangéliuma, hogy életének jelenetei mint az alkonyodó nap aranyos színjátékai a felhők közt ússzanak, messze legyenek és magasan lebegjenek s inkább álomnak mint valónak látszassanak; mert az elmélkedő lelkében a hitnek s az észnek fénye, kiváltkép pedig a szeretet finom tapintata a régi, elmosódott vonásokat egyre jobban alakítja, a halaványodó színeket eleveníti, a szembe tüzet, az arcra életet s lelket teremt, idevarázsolja közénk a történelmi Krisztust, s szembe találja magát nagy öröme a már köztünk élő Istenemberrel, akit úgy szerethet, mint egyet közülünk.

S ez a tökéletesség titka meg útja: szeretni Krisztust oly természetesen, a szív oly önkéntes buzdulásával, mint valakit, aki köztünk jár, köztünk küzd, szenved és szeret. A második hétnek *tanulmánya* eltalálta ezt a sikeres irányt, mikor az eszményi Krisztust az ő történelmi valóságában átülteti a római cészárok korából a jelenbe; beholyongja vele lélekben Galileát és Judeát, tűvé teszi érte Jeruzsálemet és Názáretet, hogy őt közénk átültesse, s miután átültette, megnyugszik, hogy az Úr Jézust «tamquam videns sustinet», láthatja s emberi szívből fakadó szeretettel szeretheti. — E szerencsés belátás nyomán azután megfigyeli az Úr Jézus iránt mindazt a gyengédséget, mely szerető szívek közt járja; kedveskedik emlékének és képeinek virágokkal; meglepi őt apró, de drága hódolatokkal; szopogatja nevét, mint cukrot a gyermek, s elandalog a róla való emlékezethen; nemsokára úgy beleéli magát életébe, hogy a virágokban szent sebeit csókolgatja, a harmatban könnyeit siratja, s ha lehetne vele és róla álmodni: azt is mily örömmel tenné! Szóval átszáll *e boldogító studium* által mireánk az Úr Jézus szelleme, szerénysége, szelídsége, kelleme, s mi még testtartásunkban is rátévedtünk arra a törekvésre, hogy úgy tartsuk magunkat mint az Úr.

Ah — gondolhatná magában valaki — mily édes érzések ezek; mily hamar hűlő képek az aranyos alkony felhői közt! De fejlődnek-e itt majd acélos karok az élet küzdelmeinek megvívására? Teremnek-e itt majd hősiességek, kik oszlopok és nem fűzfa-hajtások az élet testének elviselésére? Úgy látszik, hogy ez az érzelem csak lágy és langyos, üvegburák alá való s nem mellvérték alá?! Igazán csak «látszik», s ez a látszat biztos, hogy csal.

Az Úr Jézus ismerete és szeretete az exerciciumok folyamában s fonala szerint mindig a legreálisabb étellel

számol ; fejünk mindig hideg s szívünk meleg marad. Valamennyi második heti elmélkedésekben visszhangzik az «*agendo contra*», s majd szelíd, majd érdekesebb s élesebb változatban öntudatunkra jön, hogy ez voltaképen mind csak egyre irányul, hogy *letörjünk magunkból minél többet, hogy annál többet öltsünk magunkra Krisztusból*. De sehol sem lép föl oly világosan, sehol sem áll elénk oly leplezetlenül ez a tudat, mint a «két zászlóról» való elmélkedésben, s azért most erről akarok szólni.

Ember ! mit akarsz ? Krisztust keresed ? Megindultál józan eszed s nemes szíved sürgetésére, hogy megvalósítsd az Istentől fölkent vezér programját ? Szétszedted e vezér életét ; éjjel-nappal töröd magad, hogy megértse szellemét ? Ember, neked el kell a valóhoz jutnod ; eszméid forrongásában tisztáznod kell végleg ítéletedet s nézeteidet Krisztusról, s miután oly sokáig kerested ezt a Krisztust, megérdemled, hogy szemébe nézz ; miután oly sokáig kínlódtál s vajudtál eszmélődéseidben s imáidban, természetes dolog, hogy meghalljad s végleg fölismerjed, hogy mit jelent : *Krisztust követni* ; mit jelent : *Krisztussal együtt érezni* ; mit jelent : *Krisztus él bennem* ; ami világos, hogy legfőbb, legtermészetesebb s egyedül észszerű vágyunk, földadatunk és lelkesülésünk.

Miért mondom, hogy a «két zászlóról» szóló meditáció sodorja bele Krisztus szellemének végleges megértésébe az elmélkedő embert ? Hát nem ragyog-e Krisztus szellemének zománca az evangélium minden lapján ? Hát nem mozgatja-e Krisztus életének minden jelenetét az a titkos, hatalmas rúgó, mely oly egységes és következetes, értem Krisztus lelkét és elveit ? Hiszen ezek mindenütt el vannak hintve, s az egész evangélium annak a szentséges szívnek lélekzése. Igaz, úgy van ; de a «*két zászló*» az *evangélium filozófiája*. A «két zászló» összegesíti és összesűrűsíti azt az édes és erős esszenciát, mely az evangéliumban föl van olvadva. Az elmélkedő, kivált ha még kezdő és fejletlen, nem tudja úgy kivenni az evangélium színpompás és életteltjes alakjaiból azokat a vezér-gondolatokat, melyek ez alakokat nemcsak mozgatják, hanem alkotják s jobban mondva újjáalkotják ; a haladó s a lelki élet útjain nem épen járatlan ember sem tudja úgy fölismerni az evangélium színhelyeinek azt a sajátyszerű, különös fényű atmoszféráját ; nem tudja jellemezni és szétválasztani azokat a színeket, melyek ott játszanak a bethlehemi barlang és a názáreti ház körül, vagy a Genezáreti tó

majd csendes, majd háborgó tükre fölött; nem tudja szét-szedni azokat a csodálatos fénytöréseket, melyeket a természetfölötti gondolat és indulat szenved az emberi élet majd sűrűbb, majd tisztább légrétegeiben; s kiváltkép könnyen elveszti az *irányt, a tendenciát*, ahová ez a Krisztus, ez az evangéliumi főséges tan, e csodálatos fölbuzdulások, a kegyelemnek hívó, nógató, keltegető, lelkesítő befolyásai szeretnék elsegíteni az emberi lelket. Azért Szent Ignác a «két zászló»-ról szóló meditációban leplezetlen nyíltsággal bemutatja azt, ami *mint sejtetem*, mint világosabb s ismét homályosabb derengés játszott elménk körül, mialatt az evangéliumban Krisztussal jártunk, Krisztust hallgattuk s önkénytelenül is csodáltuk. S úgy mutatja be Krisztus szellemét, hogy az ember, ki az evangéliummal addig is komolyan foglalkozott, bevallani kényszerül, hogy igen, ez az; ez az evangélium kvintesszenciája; ez Krisztus szelleme; ez az, ami szívünket eddig is megragadta s szent lelkesülésre s édes megnyugvásra hangolta; ez az evangélium iránya és tendenciája. «Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via et aperiret nobis scripturas?» (Luk. 24, 32). Ezt mondhatjuk mi is; nem tudtuk egészen világosan, hogy hová ragad, merre készítet az az evangélium; nem tudtunk magunknak egészen világosan számot adni arról, hogy mit kíván tulajdonképen tőlünk Krisztus; nem tudtuk egészen világosan, hogy mik azok az előzmények, azok a hangulatosságok, azok az eligazodások, melyek az evangélium szellemének megfelelnek, s melyek nélkül az evangélium magvát többé-kevésbé a magvetőről szóló parabola fogja jellemezni, hogy t. i. némelyiknél ez a főséges tan, mely az üdvözítés ereje, útszélre esett, — másnál köves és sziklás földre, — másnál ismét tövisek közé: de a «két zászló» e kétségekre, e bizonytalanságokra, e határozatlanságra fényt derít; a sejtelmet gondolatá, az érzetet ismeretté fejleszti. Mivel pedig az evangélium életet kíván, s minden elmélkedésünk s kutatásunk, s minden *tanulmányunk, a krisztusi stúdium* is arra céloz, hogy életünket ez elvek szerint berendezzük, azért természetes dolog, hogy a «két zászló» úttörő és eligazító szelleme kiváltkép az életpálya választásában, vagy ha az már el van döntve, az életnek folyton illőbb és megfelelőbb berendezésében követel érvényesülést.

A «két zászló» ez eligazító s az egész evangéliumot s a hozzá mért keresztény életet domináló szelleme kifejezést talál Szent Ignácnak e meditációt bevezető szavaiban, mert

a «két zászlóról» azt mondja: «In primo exercitio sequenti videbimus *intentionem Christi Domini nostri* et ex adverso (*oppositam intentionem*) *inimici naturae humanae*, et quomodo nos debeamus disponere, ut veniamus *ad perfectionem in quocunque statu seu vita*, quam Deus Dominus noster eligendam nobis dederit» (Praeamb. ad consid. Status).

A két aláhúzott rész jellemzi Szent Ignác e meditációját. «*Intentio Christi Domini*» és a «*perfectio in quocunque statu.*» Modern nyelven ezt így mondanók: az *evangélium filozófiája*, vagy az *Ur Jézus szelleme*, s amiben e filozófia s e szellem testet ölt: a *tökéletes élet*. A *szellem s a filozófia!* az egyik a szervezeteknek első és végső oka, gyökere és koronája; a *másik* a szisztémáknak alapelve és elirányítója. Ha az evangéliumot mint *tant* vesszük, akkor az, amiben legfőbb alapelveit kifejezhetjük, az evangélium filozófiája; ha pedig az evangéliumot mint *tényt* szemléljük s eo ipso annak legnagyobb megtestesülését, az Ur Jézust tekintjük, akkor az imádandó életnek vezérgondolatai, érzelmeinek s indulatainak ütere, ez lesz az ő szelleme, az ő tendenciája, az «*intentio Christi Domini*». Másképp is kifejezhetjük e gondolatot, ha mondjuk: hová vonz? hová, merre készítet minket Krisztus? hová, merre gravitál élete és tana? miféle utakra szeret rátérni? miféle gondolatokat szeret hajtogatni? mi fekszik leginkább szívéen? Az az «*intentio Christi Domini*», az bizonyára az lesz, ami őt vezeti egész életében, s amit ő, ha csak valamiképp is bizalmasságába vonz egy lelket, bizonyára *sürgősen közöl vele*. Az «*intentio Christi Domini*», az bizonyára nyilvánul az ő egész életén, mely annak az «*intentio*»-nak merő megtestesülése; s épúgy nyilvánul mindazok életén, kik Krisztust utánozni kívánják.

Ennek az «*intentio Christi Domini*»-nek pedig megfelel a «*perfectio in quocunque statu*».

Valóban e kettőnek együtt kell járnia, s ahol e kettő azonosíttatik s egymást födi, ott tényleg elértük az exercitiumok küzdő, nevelő fejlődésének zenitjét. Többet s magasabbat elérni nem lehet; ami ezután következhetik a III. és IV. hétben, az már csak kisimitása, kifényesítése a remekműnek; keretezik a képet s behintik a körleget aranyporral; de a mű, a kép teljes s bevégeződik a «két zászló»-ban, ha nem is adnak neki biztosító keretet, s ha nem is hintik körül glóriával. A szellem lévén a tulajdonképeni élet s a törekvések és fejlődések hordozója, önként következik s kinő belőle a «*perfectio*». Az «*intentio Christi Domini*», Krisztus szelleme

szüli a *«perfectio»*-t, a *perfectio*-t *«in quocunque statu»*. Minden életet lehet és kell Krisztus szelleméhez szabni. E szellemmel szemben minden más oly törpe, a hatalom oly gyöngye, a csillogás oly üres, a gazdagság oly szegényes, hogy nem féltethetjük egy percre sem a szellem erejét, hogy áttör a nehézségeken s átalakítja elveihez mértén az életet. Krisztus szelleme és filozófiája érvényesülhet szalónokban és Serapion, Arsenius, Makarius üregeiben ; érvényesülhet selyemben és bársonyban úgy, mint ahogy érvényesül Szent Ferenc barna csuhájában ; érvényesülhet a gazdagságban a Scipiók leányának, Paulának, Eustochiumnak aventini palotájában épúgy, mint ahogy érvényesülhet később e szentek bethlehemi magányában. Hogy azonban a szellem egy erőszakos, úttörő és megtörő hatalom, azt tudjuk, s azért nem csodálkozunk, hogy sohasem mondja : *«elég, sufficit»* azokban a lelkekben, kik hajlamaik, a kegyelem s az életkörülmények folytán oly radikálisokká lehettek, hogy a belsőnek a külsőben is kifejezést adhattak s a belső érzületet a külsőnek harmónikus meg egyezésével párosíthatták. Lesznek az életben oly alakulások, oly körülmények, melyek a szellemnek útjába szinte áthidalhatlan szakadásokat helyeznek ; lesznek irányzatok, melyek Krisztus irányával jobban ellenkeznek, mint mások ; de utóvégre is kell mindenkinek, aki akarja *«in quocunque statu»* megtalálni azt az irányt, mely a tökéletességre vezet, ha nem is a tökély oly magas fokára, amelyet mások máshol elérhetnek. Hiszen nem való mindenki minden tökélyre, hanem törekedjék mindenki arra a tökélyfokra, melyet Isten tűzött eléje. Iparkodjék megérteni Krisztus szellemét !

Ime, mennyire fontos e gondolat ; minden rajta múlik ; minden rajta fordul meg. A szellemnek meg kell lennie, ha nem is öltözik mindenütt ugyanazon ruhába. Ez a ruha az életmód, a ruházat, a lakás, a foglalkozás, szóval mindaz, ami változatossá s elkülönözöttté teszi az életet. E változatosság és elkülönözöttség az Isten terveiben fekszik, azt ki zárni nem lehet, de époly kevéssé szabad gondolni, hogy az Isten terveivel Krisztus szelleme össze nem egyeztethető. Azon nagy országutakról, melyeken a kultúra halad, nem szabad Krisztus szellemét magányos, hegyi ösvényekre száműzni, mintha a haladás, az ész, művészet és tudomány ellenkeznek úgy önmagában, mint kellékeiben Krisztus szellemével.

De míg az általánosságok közt forgok, esetleg meg nem értenek, s mihelyt az általánosságból a részletekre térni

szándékozom, belevágok a «két zászló» kigyózó redői közé : azért előbb magát a meditációt kell ismertetnem, mielőtt a reflexiókat arról a fontos tárgyról, a «perfectio in quocunque statu» kérdéséről tovább fűzhetném.

Az evangélium bámulatos filozófiáját s az Úr Jézus szellemét és tendenciáját, amit feljebb «intentio Christi Domini» kifejezéssel adtunk vissza, Szent Ignác Lucifer és Krisztus személyeinek és eljárási módjának remek ecsetelésében adja elénk.

A «két zászló» alá két tábor gyűl ; a «két zászló» két vezér alakját árnyékolja ; az első, — Szent Ignác elsőnek teszi a meditáció indulatainak a végén való kicsattanása miatt, — «capitalis inimicus nostrae humanae naturae», az ősellenség, aki az első s igazán főbenjáró csapást is mérte ránk, midőn nem az egyeseket, hanem magát természetünket, az emberiséget rontotta meg az eredendő bűnben s azóta rászolgált, hogy támadjon neki is ellenfele, aki «capitalis» legyen, s összezúzza fejét ; a másik vezér, a «summus dux ac Dominus noster». A két vezér körül két tábor gyűlt ; az a zászló pedig azokból az értelmi és érzelmi és akarati — szóval szellemi szövődékekből, színezésekből és hangulatokból van szabva és összevarrva, melyek a tábor vezérét s embereit jellemzik.

«De duobus quibusdam quasi vexillis», mondja a bevágó jegyzetben P. Rothaan ; valami olyanféle, mint a zászló ; oly összefoglalás és oly tájékoztatás. Dantében is van, ha jól emlékszem, ilyenféle zászló ; hétszínű sávban, hétszínű hullámozó rétegben terjeng és fut a választottak fölött el az egyház zászlója ; ott a hét szín a hét szentséget jelenti.

Mily élet pezseg, mily mozgalmak és küzdelmek játszódnak le, mily érdekek küzködnek lenn a két zászló alatt ; az most a kérdés.

Lucifer zászlaja alatt gyülevész, szedett-vedett harci nép tolong ; rend, fegyelem nélkül. Rabló szoldateszka minden rendből és társadalmi rétegből. Méltó a fölfordulás, a zavar helyéhez, Babilonhoz, ahol táborba összeverődtek, «in magno illo campo Babyloniae». Igaz, hogy elsősorban itt az ördögök gyülekezetével állunk szemben, de ki nem zárjuk csatlósait sem, a gonoszokat, a szenvedély szolgáit, a bűnnek rabjait, kiket az önzés hajt és uszít mint sebzett fenevadakat az éretnyes emberek, de meg saját elvtársaik ellen is. Szeretet köztük nincs ; nem tartanak össze, de összetartatnak a rémület s a gonoszság dühe által. A rémület fölülről borzongatja őket ; rettegnek a vezértől, ki ép azért vezér, mert a

legkegyetlenebb s a legzsarnokiasabb köztük ; hegemoniája a kegyetlenség és szívtelenség hatalma.

A vezért Szent Ignác «caudillo»-nak hívja ; Krisztus Urunk neki «summus dux», «capitan general» ; Lucifer ellenben csak «caudillo» ; egy név, mely a «capo»-nak kisebbitő és megvető hajlítása. Nem is rendes főnök, hanem csak bitang haramia-csapatok főzsiványa. Ezt a főzsiványt a lázadások és elkeseredett harcok emelték arra a bizonytalan, erőszakos, küzdelmes polcra, melyen most áll ; ugyanez az izgalmas nyugtalanság, ez a kimerítő erőszakoskodás, ez a küzdelmes fortély és vigasztalan elnyomás tartja fönn minden percben uralmát, s ez az ijedelmes s mégis erőszakoskodó hangulat uralkodik a táborban. Hasonlít ez a hangulat Napoleon Oroszországba rekedt seregéhez, mely mint a sebzett fenevad érzi erejét, de ugyanakkor vesztét is. Győzelemről szó nem lehet ; hanem ártani, rombolni, rabolni és gyújtogatni képes. Az éji őrtüzek kísérteteket fickándoztatnak szemeik előtt, a megnyúlt s ismét lécekké vékonyodó árnyékokban suhogó kozák-paripákat látnak. Dühösek és kegyetlenek, de ugyanakkor ijedeznek és félnek. «Minden perc egy halál.» A vezérnek előttök már nincs nimbusa ; de az ő veszte az övék is, s így akit gyűlölnék, azt követni is kényszerülnek. Zsákmányuk nagy ; alig birnak mozogni, de minden perc szegényekké teheti őket ; élvezetről s megnyugvásról szó sincs.

Méltán kérdezhetné a gondolkozó : mire való ez óriási, testet-lelket kimerítő s boldogtalanító erőmegfeszítés? Mi az oka e végzetes és dühös iramodásnak, mely hasonlít a nagy tengeri gőzös eszeveszett futásához, mikor szirtek közt teljes gőzerővel halad s minden percben a tenger mélyeibe temetkezhetik : miféle inger játszhatik azon emberek idegeiben, kik nyugtalan szívvel kapkodnak s lelkiismeretük vérző megsebesedésével, a gázság öntudatával halmozzák föl azt a máglyát, melyen majd ők maguk égnek, s fenik verejtékes buzgalommal a kínpadnak szegeit és fogait, melyre majd őket magukat húzzák? A felelet csak az lesz, hogy ez sorsa az erőnek, mely pályájából kiemeltetve rombolni s tönkremenni van hivatva.

Ez az érzés szállja meg az embert Lucifer kathedrájának s a körülötte nyüzsgő harci népnek szemléleténél. Borzalmas egy meditáció : a lélek mélyéből ismeretlen érzelmek kelnek föl, hasonlók a fojtó füstökhöz, a kivillanó lánghoz s mély árnyékokkal ijesztő sötétséghez. Zűrzavar, kevélység, emésztő nyugtalanság, sötétség, borzalom, rémület váltakoznak sor-

ban, vagy törtetnek tömegben e tábor sátrai közt, s a meditáló ember lélekben mintegy ízleli e halálos benyomásokat. Nem élet ez, hanem halál. Szomorú hatalom, mely öldököl és fojt, s a szív ösztönszerűleg kiérzi, hogy ez nem az Isten szelleme. Ez az, amit Szent Ignác megjelenít az első pontban, midőn írja: «Punctum primum est, imaginari ac si sederet caput omnium inimicorum in magno illo campo Babyloniae, velut in magna quadam cathedra ignis et fumi, in figura horrenda atque terribili».

Azonban minek lobogna a tűz, ha nem azért, hogy elharpódzzék? minek szállna a füst, ha nem azért, hogy terjengve szürke szemfödőt vonjon a vidék fölé? s minek égne a gyűlölet és az uralomvágy a zsarnoki szívben, ha nem azért, hogy a szerencsétlenség járma alá hajtsa a még romlatlan szíveket is? Sajnos, hogy ezek a szívek már nem is romlatlanok, hanem oly irányzatokat rejtenek magukban, melyeket csak kifejleszteni s növelni kell, hogy a szív a babiloni tábor szomorú hasonmásává váljék. A szívet is lehet zürzavarossá, nyugtalanná tenni, — lehet sötét kétellyel és reménytelenséggel bevonni, — lehet borzalommal és rémülettel eltölteni, — s végül lehet ezt a szerencsétlen pusztulást a göggel, a megmerevült kevélységgel koszorúzni. Ami az emberi lelket egy nyugtalan küzködésbe kergeti, ami a szívet kiszáritja, a nemestől, az egyszerűtől, a fönségestől el nagyzásba és izgalomba kergeti, s a bizonytalanság és félelem palástolt érzelmei dacára önmagával s hatalomnak képzelt alávalósággal eltölti: mindaz kitűzi azt az ijesztő, sötét babiloni zászlót a lélekbe; s e zászló árnyékai azok az érzelmek, hangulatok, mozgalmak, «commotiones», melyek azontúl a lélekben jelentkeznek s bajait napról-napra elmergesítik.

Ha már most azt kérdezzük, hogy mi az, ami a szívet ily állapotba sodorja; Szent Ignác bámulatos pszichológiával, melyet csak az evangélium tekintélye múl felül, megadja erre a feleletet abban a «concióban», melyet a «caudilloval» tartat. A «caudillo» ugyanis a sötétséget, nyugtalanságot, rémületet tervszerűen akarja az emberekre kiterjeszteni, s azért közli a «gente perduta»-val a módot, mint kell ezt eszközölni, «eos admonet ad injicienda (hominibus) retia et catenas, ut primo tentare eos debeant cupiditate divitiarum, prout solet (ipse facere) ut in pluribus, quo facilius perveniant ad vanum honorem mundi, et inde ad magnam superbiam».

Mondom, ez a pszichológia bámulatra ragad.

A vonat megállt Miskolcon; az én kocsim osztályában

csak ketten voltunk : egy igen tapasztalt, finom műveltségű és elegáns úr, meg én. Különösen hatott rám az utasok kirohanása a vasútból az étterem felé. A pincéreket ostrom alá fogták ; széles hordozódeszkájukról jobbról-balról, elülről-hátulról ragadták el a sonkás-zsemlyéket, a borral-sörrel telt poharakat. Mohón haraptak nagy falatokba ; akiknek nem jutott, azok bosszúsán néztek maguk köré, s látszott rajtuk, hogy a lelkük is kong, nemcsak a gyomruk. Egy kis genrekép az emberek küzködő világából ! Ezt a benyomásomat közöltem az úrral, ki kedvteléssel nézte a létért való küzdelmet, s odanyilatkoztam, hogy azt gondolom, hogy a világot mozgóató szenedvények közt első az élvezetvágy. Ő azonban rázta fejét s nem osztotta véleményemet. «Nem a testnek kívánsága, mondá ő, hanem a szemek kívánsága, a bírvágy, ez a főmozgatója az emberiségnek. A fiatalság ezt nem érti oly könnyen ; mert fiatal korban az érzéki élvezet vágya mozgóató az embereket ; de mihelyt a mámoron túl vannak, a főszenedvény a bírvágy ; ez lép örökébe minden addigi tendenciának. Az ember úgy ragaszkodik a birtokhoz, mint az élethez ; s minél többje van, annál biztosítottabbnak s állandóbbnak érzi lábai alatt a talajt. Az élvezet az másodrendű ; a gazdagság úgyis minden élvezetet teli marokkal szór eléje.» Bizony akkor ez még nem volt oly világos előttem ; most azonban ugyancsak világos. A világot mozgóató szenedvény az önzés. Aki ezt az áramot nem fékezi, aki szívét hozzáköti, az a harcok és hányódások örvényei közt bukdácsol ; siker esetében befutja azt a végzetes skálát, mely többnyire élvezet «ad magnam superbiam» ; ha pedig sikertelenség kíséri törekvéseit, akkor is az emésztő gondok kiszáritják szívét végleg, s nem tudni, vajjon szerencsésebb lesz-e célja elérésében, mint ha sikerekkel dicsekedhetnék.

Mivel mi most voltaképp az önzés állatjegye alatt állunk ethikai világforgásunkban, azért rémületes illusztrációkban látjuk Szent Ignác gondolatait. Amit minden lélek, mihelyt a gazdagság vágyának kiégett nyomaiba jár, tapasztal önmagán, t. i. hogy lelkivilágának derűje homályba, füstös égbe borul, — hogy biztató csillagai helyett ijesztő lángok törnek elő s villognak körülötte, — hogy nyugtalanság fárasztja idegeit, s szíve helyén gyakran, ha odatapogató a könyörület s az irgalom vágya, követ talál, azt is hideg követ ; mondom, amit minden lélek, mihelyt az ördög zászlaja az önzés hangulataiban ellengett fölötte, szomorúan tapasztal önmagában, az most a század szignatúrájává lett :

a lelki nyugtalanság már az anyagi egyensúlynak teljes fölforgatásában nyilatkozik; a század haldokló éveire füstös, sűrű sötétség ült; a szívek kemények lettek s önzők, mint a «struthio in deserto»; nincs kilátás, semmi biztató fény, mely átvezessen jobb korokba. S mikor ez a nagy erkölcsi nyomorúság kísért körülöttünk, ugyanakkor egy füstös, suhogó lángú kathedrán ül az emberi gőg, s mindenféle céger alatt, milyenek a «haladás», a «tudomány», a «felsőbbrendű morál kultusza» hirdeti, hogy ő az úr, nem más.

Nézzetek, mennyire igaz a «két zászlóról» szóló meditáció pszichológiájának. Mikor lenyűgöztetek lelketeket a sárba, a «gazdagságba» s a «vanus mundi honor»-ba; mikor ezen járom alatt vértanúivá lettetek a szívek hóhérai-nak, a nyugtalanságnak, kapkodásnak, a lelki sötétségnek és félelemnek; mikor megfizettetek ezt a sarcot, mely véretek-ből, örömtökből, vigaszaitokból lett kiprészelve: akkor lettetek csak igazán szolgálkká; pöffeszkedő, de szívükben poklot hordozó szolgálivá a gőgnek; király-szerepet játszó éhes koldusokká, fölvilágosultsággal kérkedő, valóban pedig lelkük mély homályaival az egész emberiség haladását éjbe borító sötétséggé. «Facta est nox, in ipsa pertransibunt omnes bestiae silvae.» Éj van, fenevadak csörtetnek végig a művelt világ városain is, melyek előbb száműzve voltak az életből.

Ragadjuk meg a pszichológiai fejlődésnek kétségbevonhatlan, biztos fonalát! Van az emberi lélekben egy diszgregatív, taszító hatalom, mely testvéri kötelekeket s közösséget nem ismer, mely az embert testvérei romjain emeli magasba s az önistenítést tűzi ki célul az emberiségnek harmónikus, közös boldogsága helyébe: ez az önzés. Az ördög, a prédák és guerillaharcok «caudillo»-ja, biztos nyomokon halad; «primo tentare eos debeant cupiditate divitiarum»; aki e kötelekekbe belebonyolul, azt már könnyebben vihetik bele a «vanus mundi honor»-ba s onnan «ad magnam superbiam». E diszgregatív, taszító hatalmat senki sem tagadhatja; e végzetes hatalom szomorú sikereit mindenki s a társadalom nagyjában is tapasztalja, s aki gondolkodik, az okvetlenül azon meggyőződésre jut, hogy ez áramok ellen gátakat kell emelni, hogy ez irányokkal szemben más, boldogabb utakat kell keresni, hogy e csillagzatok alatt az emberiség zöld ágra nem vergődik; az önzés állat-jegye nem segít: keressünk egy emberjegyet.

Az önzés állatias s elállatiasító, szívtelen és kegyetlen

hatalmával szemben, mely a «caudillo» táborát jellemzi, Jézus Krisztus, a mi imádott, legfőbb, legitim vezérünk, «capitan general», «summus dux», Urunk és királyunk egy más hatalmat léptet föl; a nyugtalanság zűrzavaros táborával szemben egy más tábort állít föl; a szívekben kísértő, sötét árnyak zászlaja helyett egy más zászlót tűz ki: lássuk már most, miféle hatalom, miféle tábor és zászló ez?

Kedves, meleg színekben festi Szent Ignác e látszólag nehéz koncepciót; három sorocskában jellemzi Krisztus Urunk táborát: «primum punctum est, considerare quomodo Christus Dominus noster se sistit in magno campo illius regionis Hierusalem in loco humili speciosus et amabilis». Ó, mennyire más kép ez! Verőfényes, virágos, illatos táj; a szent város tömjénfüstje és szent énekei hálnak el rajta; félelem és borzalom erre felé nincs; sötét katedrákon zsarnokok nem ülnek; az igazi nagyság az emberszeretet melegében nyilatkozik meg; a «Dominus noster» hatalmát szeretetreméltóságban érvényesíti; «speciosus et amabilis»; mindenki vonzódik hozzá «in funiculis Adam», az embernek kötelei az ő varázsereje; rabjai vagyunk, de csak «in vinculis caritatis». Itt nincs egymásnak tiprása; a szenvedély, a gőg, a zsarnoki vágyak nem gázolnak le senkit; itt a boldogság nem a harcok izgalma, nem a telhetetlenség kínzó gyötrelme, hanem a szív békéjének élvezete.

Az egyszerűség, az erény mosolya, a lélek alázata, a szív békéje, a szenvedélyeken uralkodó szelidség, Krisztussal való testvérülés s ezáltal a legszentebb s legbiztosabb egyenlőség... íme e tábor hangulata, íme e zászló színezése, íme Krisztus szelleme.

A kontraszt a két tábor közt nagyobb alig lehetne; olyan az, mint a pokol s a mennyország. Az egyik oldalon az a nyugtalan, rohamos, «szuronyt-szegez»-el való előretörtetés, az a herce-hurca, az a hajsza, melyben az emberek szívkeménységbe, kegyetlenségbe, kiállhatlan gőgbe lovalják bele magukat; izzadnak, küzdenek, egymást nyomorítják és ölik; a másik oldalon az egyszerű, nyugodt, lelkinagyság, mely nem szolgálja a mammonnak, hanem ura s élvezője az életnek. Az egyik oldalon az önzésnek legnagyobbbrészt «ut in pluribus» gazdagságra áhító törte-tése a szenvedélyek s a szerencsétlenségek hullámaival kavargatja föl s zúdítja a «haladó» társadalomra, s ezáltal minden szellemi és anyagi haladást tényleg bizonytalan ingásba sodor s féelmes sejtelmekkel borítja el a nemesebb lelkeket.

Mohóság, féktelen kapkodás, bizonytalan s váratlan megrendülések dominálják a világot. Annak következtében az emberek homályban élnek; nincs idejük eszmélni; lelki borúban ténferegnek. Ez a lázas tempó, ez az ideges élet, ezek a sorvasztó gondok, ezek a kimerítő küzdelmek, ezek a sötét sejtelmek elrabolják a békét. *A másik oldalon* mindenek ellenkezője látható. Az Úr Jézus nyugodt s derült; az ember a maga természet szabta korlátoltságában örül az életnek s a napsugárnak; a hit alázatában megnyugszik s nem nyulkál az elérhetetlen után s szíve mosolygó békéjében várja Istent... Beuron tűnik föl lelkem előtt, mikor ezt írom, s a «kedves testvérek» annyi sok, kis és nagy háza. Fölöttük lebeg a fölírás: «Pax Christi, serena requies».

De ezzel a «pax»-al többnyire rosszul járunk, s félreértésekbe keveredünk; oda érünk, ahol vagyunk: a nem-bánomság árkába! Nem! nem ezt a «pax»-ot értem, nem a temetők rothadó békéjét: hanem a lelki élet békéjét, amely a maga részéről szintén ugyancsak csodálatos kontraszt. *A lélek békéjében élni* ugyanis annyit tesz, mint a szenvedély, az önzés nyugtalanságaitól távol állni; nem mohón, levegő után kapkodva, alacsony érdekeknek, személyes igényeknek szolgálni; gazdagságot, kitüntetést nem keresni; egy csipet erényt aranygarmadáknál többre becsülni; a szent alázatot és megvetést Krisztusért szívesen fogadni; ha pénzzel nem tehetjük, személyes szolgálatokkal sokakat gazdagítani: de e mellett *mindig buzgón és lelkesen és jellemesen küzdeni* «pro fratribus et civitate sancta Jerusalem». Örülni gyermekded szívvel az Istennek, a napsugárnak és virágnak, a hópehelynek és mennydörgésnek; de azért a szent szegénység s az önmegvetés szeretete által folyton eleven összeköttetésben maradni a küzködő és szenvedő élettel. Ez a béke, ez a nyugtató derű, ez a szelid tekintet, mely az így fegyelmezett lelkeken ül s belőlük szétárad, *a természetfölötti rendé*; a természetben ilyen nincs... s ennek a hanguvatnak nem szabad számkivettetnie soha.

A világ elégedetlensége, békétlensége, testvérharca az elálatiasodás szignaturáját viseli magán; nyilvánvaló, hogy ez nem Krisztusnak szelleme; a művelt társadalom az önzés maláriájában él; lázasan, idegesen rángatózik s félrebeszél: mondják meg, kérem, lehet-e rajta fölismerni Krisztusnak, ki «in humili loco speciosus et amabilis summus dux», szellemét?

Különben, hogy Szent Ignác jó helyen tapogat s a seb-

zett és beteg lelkek elevenjére tapintott, azon most már nem kételkedik senki. A jelszó az marad: az önzés az ellenség! Az izgalom nem boldogít; a gőg a lelkek éje s a testvériség megölője! A lelki sötétség rengetegében, a szenvedély vulkánjai közt a boldogság meg nem veti a lábát; abban a forró és bugyogó khaoszban nincs meg az élet lelke, mely alakokat és rendet teremtene. De ha ez igaz, nem kellene-e az életet s a boldogságot azokban a csendes, áldásos hatalmakban keresni? Ha a törtetés nem vezeti az emberiséget a boldogságra, nem kellene-e azt a boldogságot a megnyugvásban, az alázatban, az önzés megvetésében keresni? Szinte hihetetlennek látszik, hogy valaki azt felelje rá: nem ezekben, de a kegyetlen, ijesztő, zsarnoki önzésben, — a dicsőség-szomjban, s a lélek végleges megfeneklésében, a «magna superbia»-ban kell a boldogságot keresni. Mondom, ez hihetetlennek látszik, hogy valaki ezt állítsa; ha állítja, akkor ezt csak azért teszi, mert nem talál módot arra, hogyan állítsa bele a világba a szent szegénység szeretetét, értve itt egyelőre a szegénység szeretete alatt csak az önzés kellő korlátok közé való szorítását. Nem tudja, hogyan s mi által szorítsa korlátok közé azt az önzést, mely gyökerében a kultúra rúgója és előmozdítója, — a tehetségek ösztönzője, — a szorgalomnak lendítője és jutalmazója; de túltengésében minden lelkinak s szelleminek halála.

Az első és lényeges korlátja az önzésnek mindenesetre a jó jogrend volna; de a jó jogrendben is még volna az önzésnek elég tere az érvényesülésre; abban a jó jogrendben azután csak a léleknek szellemi, eszményi irányzata lehetne az önzés ellensúlyozója, s ezt az irányzatot képviseli a «summus dux, Dominus noster».

A szellemi irányzat az embert kiemeli az önzés járma alól, kit egészen, kit félig, kit csak keveset. Némelyeket egészen emel majd ki; s ezekben az önzés, a gazdagság vágya elszáradt hajtás, holt, beiszaposodó ér lesz; ők egész lényükkel, minden erejükkel, teljes egyéniségükkel a szellemnek szolgálnak; ezek lesznek azok, kik nemcsak erkölcsi életükben tartják le az önzést a jog s az erény korlátai közt, hanem akik a tényleges szegénységben biztosítják lelkük teljes függetlenségét s mindentől való elválását, ami zavarná, izgatná, nyugtalaníthatná őket.

«De ezek nem viszik előbbre a kultúrát»; így hangzik a tényleges szegénység ellen a kifogás. Igazuk van; ezek azt a kultúrát, mely a gépek tökéletesítésében s a termé-

szeti erők kihasználásában rejlik, előbbre nem viszik; ők a szelleminek fölkent lovagai és harcosai; nyugalmuk az Olympus csendje, az a fellekvár, hová minden anyagi haladás csak lépcsőül szolgál. Ne bántsuk őket; meg kell a munkát osztani; akik a szellemi tökéletességbe bevonultak, azok a kerekeket nem olajozhatják, s a kenderet nem törhetik; egy ember nem tehet mindent. De hogy az embernek tökéletessége a lélek szabadságában áll, arról nincs kétség; hiszen a kultúra sem egyéb mint szabadságharca az embernek a természet erői ellen!

Krisztus irányzata és szelleme természetesen a lelkek szabadságára tör. Az utat erre, gondolom, már kitaláltuk; a «*summus dux in humili loco speciosus et amabilis*» inspirálta azt nekünk; de azért még külön is kimondja; mert ő is beszédet tart apostolaihoz és híveihez következőképen: «*Tertium (erit), considerare concionem, quam Christus Dominus noster habet ad omnes suos servos et amicos, quos ad talem expeditionem mittit, commendando illis, ut omnes velint adjuvare, adducendo illos primum ad summam paupertatem spiritualem et, si suae divinae majestati placuerit, et (ad hoc) eos eligere voluerit, non minus ad paupertatem actualem; secundo ad desiderium opprobriorum et contemptuum, quia ex his duabus rebus (scilicet paupertate et contemptu) sequitur humilitas. Ita ut sint tres gradus: primus, paupertas contra divitias; secundus, opprobrium vel contemptus contra honorem mundanum; tertius, humilitas contra superbiam: et ex his tribus gradibus inducant (homines) ad omnes reliquas virtutes.*

Ez az evangélium filozófiája, s remélhetőleg a mienk is, sőt minden gondolkozó emberé, ha az «*opprobrium*» és «*contemptus*» alatt nem ért extravaganciákat, hanem azt a részt érti, mely a világban a mérsékelt, józan lelkületnek, — az áhitozást és svindlerséget megvető erénynek, — az igazságért és a lelkiismeretért küzdő meggyőződésnek, — az Isten szent akaratán való megnyugvásnak, — az elérhetetlenbe nem áhitozó, keresztény lemondásnak a sorsa meg jussa.

Aki azt belátja, hogy az önzés a legkegyetlenebb zsarnok, mely az embereket uszítja, s másokat megtörni s önmagát szerencsétlenné tenni készíti; aki azt belátja, hogy az önzés a legmegalázóbb járom s a rabszolgaságnak legkíméletlenebb pórása; aki észreveszi, hogy az emberiség nem arra született, hogy szíve száraz legyen mint a Szahara

pusztája s agya égjen mint Libia vörösesbarna homokja, — aki belátja, hogy a boldogság sem az idegek lázas izgatottságában, sem agyrémek vérmes kergetésében, hanem az Isten szívére való alázatos leborulásban s e gondviselés végzésein való gyermeki megadásban áll: az bizonyára ezt az «intenciót», ezt a «tendenciát», ezt a szellemet is meg fogja érteni és el fogja fogadni.

Csak ez helyes; minden más út tévedés és gyötrem.

Péter gróf a francia invázió alatt Oroszországban Napoleon foglya lett; barakkban lakott; öltözeke egy szennyes, rongyos ingből, egykori ruháinak utolsó foszlányaiból, egy katonai nadrágból, melyet a bokái körül összekötözött, hogy jobban tartsa a meleget és egy kaftánból állt. Szegény paraszt katonafoglyok közt lakott négy hétig a barakkban; látta, hogy mosolyogva foltozgatják ruháikat, elbeszéli kalandjaikat, a generálisokat az ármádiában s földesuraikat birtokaikon, melyeket ők mint jobbágyok művelnek, meg nem irigylik; szeretik édesanyjukat és megkínálják sült burgonyájukkal a grófot is; este imádkoznak az Úr Jézushoz, a Szent Szűzhöz s meg nem feledkeznek szent Florus és Laurusról, kik szerintük «a lovak védőszentjei»; a franciákat is keresztényeknek tartják, s egy pipa dohányért inget és bakancsot varrnak nekik; ha lefeküsznek, el nem kergetik szalmájukról azt a bicegő kis kutyát, mely az égő Moszkvából valahogy a barakkba került, hanem megsimogatják, de emellett keményen csak «gaznépnek» titulálják; azután magukra rántják köpönyegüket, s «alusznek mint a kő s felkelnek mosolyogva mint a kalács». E csodálatos filozófia belolyása alatt, — folytatja Tolsztoj «Háború és béke» III. köt. 392. lapján — «végre áthatva érezte magát attól a lelki békétől, attól az önelégültségtől», amely után eddig hiába sóvárgott. Ez volt az, mi annyira meglepte őt a borodinoi katonáknál, amit hasztalan keresett a filanthropiában, a szabadkőművéségben, a nagyvilági élet szórakozásaiban, a borban, az önfeláldozás hősiességében, regényes szerelmében; a haláltól való rémület, a nélkülözések és Karatajev önmegtagadás teljes bölcsészete egyszerre megadták neki azt a belső megnyugvást és megelégedést, amelynek hiányát eddig annyira érezte».

Ezt mind szó nélkül elhiszem neki; aki a szentírást felüti s az Úr Jézus életét az istállótól a keresztig és szent tanát az alázatról, szegénységről, a megaláztatás és önmegtagadás szeretetéről szívére veszi: annak lelkét megszállja a lelki béke, a fölszabadulás fönséges szelleme.

Térjünk például egy percre a bethlehemi istállóba ; itt találjuk tényben az evangélium összfoglatát ; alázat, szegénység, megvetetés, szenvedés, s amellett a legédesebb béke s a legtisztább élvezet, ez az Úrnak társasága. Aki ezt meg nem érti, az Krisztus szívébe és szellemébe még nem hatolt. Iparkodjunk tehát megérteni ezt a különös valóságot. Tagadjunk minden emberit : dicsőséget, nagyságot, hírnevet, tudományt, fényt ; tagadjunk mindent, ami imponál, s megtaláljuk a megtestesült Igét. Mielőtt ezeket mind elvetettük volna, megkísért talán a gondolat, hogy tagadjuk meg magát ezt a gyermeket, ki állítólag a megtestesült Isten ; de az Isten fölhív minket, hogy ne tegyük azt, mert akkor csak *a mi emberi gondolatainkat követnők s elfogultságunkból soha ki nem emelkednénk*: hanem vessük el előbb mindazt, ami emberi, — vessük ki a korlátoltságot eszünkéből, kislelkűségünket szívünkéből ; állítsuk azt, amit az a megtestesült Ige állít : az emberi nyomorúságot, gyarlóságot, alávalóságot, a küzdelmek tantalusi munkáját, az akarat bohóckodó gyöngeségét, a hozzá lehajló Isten kegyelmét, malasztját, az ebből származó imádást s alázatot, s mindezt rejtjük mélyen szívünkbe s ízeleljük és rágjuk meg : s akkor azután sejteni kezdjük, hogy mi az Úr, a fölséges Isten, s hogy hová s mily utakon vezet el az igazi bölcseséghez s a tulajdonképeni szívnyugváshoz. A szellem éltet, a betű öl ; az alázat, a megadás betűk ; undorítók s utálatosak ; de a szellem, melyet Isten lehel abba a lélekbe, melyben az alázat, az imádás, a megadás megvan, isteni és boldogító. Hogy akarod fölfogni kevélységedben az Istent, mikor a kevélység Istenhez hozzá nem férköző gondolat-korcs ; mikor ez undorítóvá teszi az alázatot, melyet nem ért ; csak betűvel bajlódik, szellemét nem érti !

Ezt a szellemet iparkodjunk megközelíteni, akkor az evangélium virágos kertté válik szemünkben, melyen az egyszerűség szépsége s a béke illata van előtve.

Üssük föl az evangéliumot másutt ; a «két zászloról» szóló meditáció mindenütt érvényesül : *a léleknek fönséges egyszerűsége* az önzés két lárvájával : *a gazdagságra s a hiú dicsőségre való törekvéssel* szemben.

Mily fönségesen egyszerű s igazán királyi alak az az Úr Jézus, mikor 5000 ember szenvedélye tör ki viharban s átzúg a pusztán ; királlyá akarja kikiáltani a prófétát ; de nem akad rá sehol. Az Úr akkor már a csendes tő fölött kiemelkedő hegyre ment, s ott megnyugodott ; a tó síma tükre odaült a szenvedélyek s a zúgó tömeg háborgásaitól ki-

menekült lélek békéjére ; — az az éji csend ékesszólóban beszélt a lélekhez s a szívhez mint a lelkesülés zsivaja s lármája ; — azok a néma, homályban szendergő bokrok, azok az álmukban illatozó virágok és fűvek fölemelték hozzá bóbítás fejüket és megnyugvásról suttoptak édesen és nyugasztólag.

S minél jobban éli bele magát a lélek e gondolatokba, annál hathatósabban vonzzák őt a mélybe, mint a Königssee az embert titokzatos örvényeibe. Megszállja a szívet a tökéletesség vágya, s a világosan eléje írt út mint kígyózó ezüst szalag terül el előtte, folyton lejtőkre kúszik, onnan aztán a hegyekre, onnan a felhőkbe, hogy elvezessen az égbe.

«Kiszabadítani a szívet», ez a Krisztus zászlájának jellege, fölírása ; kiszabadítani a kettős önzésből a *földi kincsek* s az *ambíció* kötelekeiből. A szerint amint valakinek sikerült magát ezek alul emancipálni, a szerint követi a zászlót, melyet a «*summus Dux noster*» lenget. Ezek után nem csodálkozunk azon colloquium-on, mellyel Szent Ignác ez elméledést bezárja s melyben az elmélkedő azt kéri, «*ut recipiar sub ejus vexillum : Et primum, in summa paupertate spirituali ; et si divinae suae majestati placuerit et me (ad hoc) eligere ac recipere voluerit, non minus in paupertate actuali. Secundo, in tolerandis opprobriis et injuriis, ad magis in illis eum imitandum ; dummodo possim eas tolerare absque ullius peccato et absque disgustu suae divinae majestatis*», vagyis : ha Isten is úgy akarja.

IV. Az *exercitiumok* hangulata.

A királyok IV. könyvében olvassuk (3, 11): «Mondá Jozafát (Juda királya): «Vagyon-e itt prófétája az Úrnak, hogy könyörögjünk az Úrhoz általa? és felelé egy Izrael királyának szolgái közül: Itt vagyon Elizeus. És mondá Jozafát: Nála van az Úr beszéde. És leméne hozzá Izrael királya és Juda királya, Jozafát és Edom királya. Mondá pedig Elizeus Izrael királyának: Mi közöm veled? Menj atyád és anyád prófétáihoz... Él a seregek Ura, kinek színe előtt állok, hogyha Juda királyának, Jozafátnak orcáját nem becsülném, csak rád sem tekintettem volna. Most pedig hozzatok nekem egy hárfást. És mikor játszik a hárfás, rajta lón az Úr keze».

E gyönyörű történet a gratia theológiájának s az ember pszichológiájának egy nagy igazságát állítja szemünk

elé. A természet harmóniájába leszáll az Isten lelke, hogy a természetfölötti szépség vonásait teremtsen meg a lélekben. A húrok összhangja, a hangok ütemes hulláma képezi a «*gratia externa*»-t, képezi a közeget, melyen a kegyelem természetfölötti ajándéka elsiklik lelkünkbe. Mint mikor a gördülő vízhullámra rózsabimbót vagy liliomot vetek; mint mikor a villamos áramra a szó, a gondolat lelki valóságát bízom: úgy tesz az Isten; a természethez fűzi a kegyelmet. Másrészt pedig ugyanezt megvilágítja az ember pszichológiája, hogy a földült lélekbe nem nyúl be az Isten keze, csak mikor a lélek természetszerűen is lecsendesült, mikor a magábatérés csendjébe elmerült: akkor «*dön rajta az Úr keze*».

Tehát *hangolni kell önmagunkat*, ha az exerciciumból hasznot meríteni kívánunk; ha törekvéseinkre azt a nagy kegyelmet akarjuk viszonzásul, hogy az «*Úr keze legyen rajtunk*»; az Úr keze, melytől függ a kegyelem s az áldás. Zárlatul s a Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleméről írt cikkeim alkalmas befejezéseül jelenleg egyet-mást a *hangulatról* akarok elmondani, mellyel azt tartanunk kell.

«*Ingrediatur totus*», mondja a jelszó. Ez a «*totalitas*» az ember *nagylelkűségét*, a nagylelkűségben *áldozatkészségét*, az áldozatkészségben *bátorságát* jelzi. Azt mondja Szent Ignác az ötödik adnotatio-ban: «*Illi qui accipit Exercitia, valde prodest intrare in illa animo magno et cum liberalitate erga Creatorem et Dominum suum, omne suum velle et libertatem (suam) illi offerendo, ut divina ejus Majestas tam de se, quam de omnibus, quae habet, disponat, juxta sanctissimam suam voluntatem*». Ezek ugyancsak erőteljes akkordok, melyek a lélek mélyéből s legnemesebb erőiből emelkednek: «*animus magnus*», nagylelkűség s vele karonfogva a «*liberalitas*», az áldozatkészség, amely azután semmitől sem fél, nincs mitől ijedeznie.

Szent Ignác ugyan azt mondja: «*valde prodest*», mintha a hangulat nélkül «*aliquid prodesset*»; tényleg azonban, ha ez exerciciumokat mint új formába való öntést, mint a lélek újjáteremtését, mint a szellem megemberelését fogjuk föl, a hangulat nélkül erre a célra «*nihil prodest*». Hogyan is akarnánk valamit abból a boldogító valóságból, mely a legmagasabb égből, legfelsőbb tetszésből, szuverén akarattal, érdem, késztetés nélkül leereszkedik az emberi lélekbe — hogyan is akarnánk valamit a kegyelemből, mert hisz a kegyelem, ez az a boldogító valóság — hogyan akarnánk valamit abból a kegyelemből, amely gyújt és mozgat: ha a legnagyobb kész-

séggel nem állunk eléje s nem mondjuk az apostollal : Domine quid me vis facere? Vakoskodó szemmel nézünk a világosságba s rösteljük kinyitni szemünket ; sejtünk világokat, de egy lépést sem teszünk küszöbeik felé ; érezzük a kertek balzsamos fuvalmát, de nem nyitjuk meg lelkünk kórházának ablakait, hogy a szellem fuvalmán új életet szívhassunk magunkba.

Az elszánt ember szemlét tart lelkének minden hajlamai, szokásai, irányzatai fölött s szinte nemes áldozati mániában szemelgeti ki, hogy mit adjon az Úrnak. Ki lehetne az, ami köztem s Isten közt, az imádandó végtelen közt válaszfalat emel? Mi az, ami az élet teljét elzárja tőlem s a senyvedés gödrébe szorítja lelkemet? Hol van az a titkos rúgó, az a titokzatos fonál, melyet ha illetek, új, szerencsésebb irányban haladhatok? Kinek ne volna kedve ehhez, mikor az Úr Jézus szeretete, barátsága s e barátságnak sugárzata, az örök boldogság hívogatja?

A nagylelkűségnek a nehézségek két nemével kell megküzdenie. A nehézségeknek egyik fajtája magukban a lelki gyakorlatokban szállja meg a lelket. A lelkigyakorlatok ugyanis nincsenek az érzéki ember inyére ; nyög alatta, még pedig nagyokat, emelgeti fásult térdeit, úzi az álmodást, unalmat ; letöri kíváncsiságát száz meg száz alkalomban. A lélekben magában szintén nincs mindig napfény ; az exerciciumok sokszor inkább esős, felhős, borongós napokhoz hasonlítanak : kevés van bennük fényből és melegből. A lélek szárazságba esik s úgy tesz, mint a futóhomokban poroszkáló vándor, nézi, hogy mikor is lesz már útjának vége. Vigasztalan hangulat környékezi, mintha nem léteznék számára az eszmék s az érzelmek villamossága ; gondolatai mind örömtelenek és halaványak ; alig lézengenek, pedig szárnyalniok, repülniök kellene. Az órák oly lassan mulnak, a percek csettenése halk és vontatott, úgy látszik, az óramű nincs főlhúzva s minden pillanatban megakadhat. Ilyen gyakran a mi elmélkedésünk ; gondolataink medre kiszáradt patak ; gördülékenység nincs bennük. Ilyenkor meg kell állni a sarat, s azt áldozatos lélek nélkül megtenni nem lehet.

A nehézségek másik fajtája az élet, a lelki élet nehézségei, a tökélesbülés akadályai, a szellemi törekvés koloncai, melyektől szabadulnunk kell. Az ember a lelkigyakorlatok alatt szellembe s lélekbe öltözik, hogy győzzön testén és alacsony szenvedélyein ; de mily könnyen megesik, hogy ez öltözetet, mely a hősök öltözete, fölvenni nem akarja ; vagy

ha föl is veszi, hamar visszakívánczik, mondván a különben hőislelkű Dáviddal: adjátok ide botomat s tarisznyámat s vigyétek el magatoknak a pajszt és dárdát.

Ennek a roskadozó s pihenni vágyó hangulatnak az elevenjére tapint a nagylelkű és bátor kiindulás. Látom, hogy törpe vagyok s a szellemnek csak halni járó fuvalma vetődik el hozzám; látom, hogy rám is illik s minden emberre kvadrál Szent Ágoston szemrehányása: Ha ez is, az is boldogult s önmagából kikelt, vajjon csak te volnál oly fáradt lélek, akinek számára nincs boldogulás? S mikor ezeket látom, rászánom magam; kikelek magamból. Mindenki, aki önmagából kikel, deszka-ládából lép ki s látja, hogy azon kívül is van még jókora darab világ: mindenki, aki önmagával szakít, szabadabbá lesz, s bőségesebb élet lüktet ereiben.

Csak ez a hangulat vezet rendszerint az Isten kegyelméhez; az ellenkező ösvények a temetőbe kanyarodnak; és pedig nemcsak a szorosan vett lelki életben, hanem a szellemi törekvések beláthatlan tág terén. Kutuzov tábornok a Napoleon ellen folytatott félelmes oroszországi hadjáratokban is, az izgalmas események, az ijesztő hírek közepett is sokszor ült hevenyészett főhadiszállásán, kigombolt egyenruhában, s olvasta a «Hattyúlovagok» regényes történetét; megbotránkoztak rajta és suttozták, hogy elárulja Oroszországot; pedig a fővezérek közt talán csakis ő tudta azt, amit az alantas tisztek s a Szűz Mária csodatevő képeivel körmenetben járó katonák mind nem tudtak, hogy e csatában csak az oroszok győzhetnek; s győztek azért, mert meg voltak győződve, hogy győzni fognak. «El fogjuk-e veszteni ezt a csatát?» kérdezték egyszer Kutuzovtól előkelő emberek. «Ha gondoljuk, hogy elvesztjük, akkor már félig elvesztettük»; így hangzott a katona-kiadásban eszmélő, régi bölcseségnek felelete. Mialatt pedig a lengyel, osztrák és német tábornokok olvasták a haditanácsban jövő csaták hosszú leírását, azalatt Kutuzov rendesen szundikált vagy eljásztott az asztal alatt rekedt cicával. «No és ha ez a tábornok nem háromkor, hanem félötkör érkezik abba az erdőbe, vagy ha azon a hidon ember- és kocsitorlódás folytán a hírvivő segédtsízt át nem jöhet, vagy lelövik, mialatt a legfontosabb hadimozdulat parancsát viszi, vagy ha az elázott, feneketlen utak miatt azok az ütegek két órával később kezdhetik meg pusztító munkájukat: mi lesz akkor?» gondolta magában Kutuzov. «Miaú», volt a macska felelete az asztal alól, melyen a csaták térképei feküdtek. Bizony minden a szellemtől, a bátor-

ságtól, a nagylelkűségtől, az áldozatkészségtől függ, a népek harcaiban épűgy, mint a lelki-harcban.

E nagylelkű, áldozatkész, bátor hangulat, mely magasra tör s magasan szárnyal, iszonnyal néz le azokba a sötét mélységekbe, melyekben a világiás érzés, a hitetlen és vak, a tisztátlan s ép azért jellemtelen, az Istentől elfordult s ép azért szolgalelkületű világ ténfereg. Megalázódva lekonyítja fejét s imádkozva suttozja: ments meg, Uram, engem! Elvonul lelke előtt az emberiség nyomora minden kiadásban s jelszóul fölötte olvassa a litánia valamely könyörgését: ab omni peccato... a spiritu fornications... ab ira tua libera nos Domine! Mik vagyunk mi, amennyiben Istennel ellenkezésben állunk, s mivé lehetünk, ha e lejtőn tovább csúszunk? Ime ez a gondolat kíséri a hangulatot, vagyis a szívbeli alázat együtt jár az áldozatkész hősies érzülettel, mintha egy derült gyermekarcot cipruslombbal koszorúznánk!

Szívbeli alázat! ez az exerciciumok hangulatának második vonása. A világnak alávalósága, erkölcselensége és jellemtelensége arra való, hogy az ember önmagában s bűneiben fölismerje e pusztulás forrását és okát; ne tartsa magát semmivel sem jobbnak a lelki elzűllés koldusainál s a bűn degradált rabszolgáinál; a különbség a «plus et minus»; a lényegben, a «corpus mortis»-t illetőleg nincs különbség. S ha az Úr szelleme nem ereszkedik le a temető fölé s nem önt lelket a vánszorgó, elgyengült emberbe: bizony mi is, én is Sodoma sorsára kerülök s Gomorrhá mocsarába fúlok.

Ez alázatos érzület föltűntetésére írta meg Xaveri szent Ferenc azt, hogy első exerciciumai alkalmával kezén-lábán megkötözve feküdt le a padlóra; azt is hirdette vele, hogy ime itt a te hűtelen, megkerült s hatalmad alatt görnyedező rabszolgád, — azt is, amit a prófétától kérdez az Isten anygala: Fili hominis, putasne vivent ossa ista? Gondolod, hogy lehet még belőlem valami? Senki más nem segíthet rajtad, csak az Úr! Dominus est, quod vult faciat.

Bűnösségünk s nyomorúságunk érzete mint szelíd, mely fájdalom vonul át lelkünkön, s olyan mint a tenger lehelete, az az enyhe s mégis üdítő fuvalom, mely hősöket s szenteket éltet. Ez érzülettől gyakran könnybe is lábbadnak szemeink, és fájdalmas, édes könnyek peregnek le arcunkon. Miért sírsz? Van egy szentelt, nagy fájdalmam. Siratom a lélek számkivetését «inter bestias»; siratom a bűn megtestesüléseit; siratom a lelki élet nagy romjait és sírját. Azután siratom az otromba ember-nemzedéket, mely e sírok s e romok közt jár

s nem is sejti elmult nagyságukat. Siratom az egyház sorsát; az örök gondolatok telét és éjét; saját magam s környezetem törpeségét. Pálmákról álmodom, s boróka alatt alszom!

Az exerciciumos hangulatnak harmadik árnyalata, a *vágyódás*, mely a nagylelkű, áldozatkész lelket nem hagyja nyomorúságának törpítő öntudatában, hanem szárnyra kel vele. Hiszen nekünk csak akarnunk kell, s miután elégiánkat elénekeltük, himnusokat zengedezünk. Az Isten szelleme régen úgy, mint most, a «vágyak embereit» kedveli és keresi. «Vir desideriorum es», ez okolja meg, hogy az Isten Dánielhez, a négykézláb álló Dánielhez, kin erőtlensége következtében az alázat vesz erőt, angyalát küldi, és pedig Gábrielt, az «Isten erejét».

Az alázat szelleme odaállít minket, mint a régi penitenseket, az Isten temploma elé, megcsodáltatja kapujának faragványait és oszlopait; de azután azt mondja: én megtettem a magamét, zörgessetek és kiáltatok, vágyódjatok és lelken-dezzetek, hogy az Isten kegyelme bevezessen titeket. Az alázat úgy szól hozzánk, mint a Makkabeusok anyja fiaihoz: Én vagyok ugyan anyátok és dajkátok, de «nem én adtam nektek a leheletet, a lelket és életet, hanem a világ Teremtője, ki az embert eredetében alkotta; ő nektek irgalmassággal ismét visszaadja a lelket és életet» (2. Mak. 7, 22-23). Az alázat mélységéből fölvetjük szemeinket a szent magaslatokra, s eszünkbe jön, hogy mások is a mélységben azon törték fejüket: Quis mihi dat pennas sicut columbae? et volabo et requiescam? Oda csak repülni lehet! No hát repülünk! Leborulunk s imádjuk a Szentlelket, kitől lelket s lendületet kérünk. A Szentlélek galamb alakjában is megjelent a természetfeletti élet kikezdésén, a szent vizek fölött, s galambokat hívogat; gyors, vágyódó, merészlőpött lelkeket; feléje röpkölnék mindazok, kik vágyódnak, kik epednek, kik bánkódnak s alázatukban búsan turbékolnak.

A szívek vágya lehívja a Szentlelket. Mennyire kell az exerciciumokat végző *alázatos* és *áldozatkész* szívnek vággyal és szent epedéssel eltelni a Szentlélek után! Mennyire kell e vágyat élesztenie és hordoznia, hogy szinte tüzes lángban csapjon ki szemein és száján a papságnak, melyre a Szentlélek tisztelte és imádása örökségképp átszármazik, miután lelkiebb emberek bírnak csak érzékkel a Szentlélek iránt. S méltán kell a Szentlélek után való vágyból élnünk s édes és bánatos tapasztalatainkat, örömeink virágait s csalódásaink homá-

lyait tiszteletébe beleszönünk ; hiszen minden a Szentlélek után való vágyunkon fordul meg.

A lét a lélekből származik a testiekben épúgy, mint a szellemiekben. Lélek nélkül mindenütt nagy temető terjeng — Ezekiel csontmezeje, a szétmállás, romlás és bomlás ; viszont lélekből való az alakulás, összetartás, erő, ellentállás s a győzelem. Kiváltkép a mi hivatásunk terén ; mi a lélektől függünk egészen, teljesen, kizárólag ; az egyházmegyei officiumok akta-kötegei, — a püspöki rendeletek számai, — az esperesi ellenőrzés, mind «*infirma et egena elementa*», száraz karói a hajtó tőkének, melyekhez kötődnek, hogy jobban teremjenek ; de ha a tőke filloxerás, mit használ a karó ? az legföllebb az avatatlannak s a formalitások statisztikusának a szemeit szúrja. A lelki élet úgy függ a Szentlélektől, mint a szinkép a napsugártól ; mihelyt a sugár kialszik, eltűnik valamennyi szín.

A Szentlélek végez mindent a lelki életben *első sorban, megelőzve, mozgatva*, amit a Szentírás így fejez ki: *ille testimonium perhibebit de me* ; azt a nagy tanúságtételt, hogy Krisztus az igazság, s az ember a sötétség, — hogy Krisztus a szentség, s a világ az erkölcsi és szellemi romlás, — hogy a lélek élet, s a test az halál, — ezt mind «*Ő*», a Szentlélek fogja végezni. S ti mit fogtok tehetni ? Tőle függve, általa vezettetve és éltetve fogtok csak az igazság, a szentség, az élet inspirációival eltelni : *et vos testimonium perhibebitis*. Tudjuk, hogy mikép járt el a Szentlélek e föladatnak megoldásában ; lelket, benső életet adott, csodákkal jelezte kültre azt, ami belül láрма és föltűnés nélkül történt : *contestante Deo signis et portentis et variis virtutibus et Spiritus Sancti distributionibus*. (Heb. 2, 4.) Leginkább «*distributionibus*» ad intra ; ezen fordul meg minden !

A Szentlélek ez ajándékát kérjük ; feléje nyílik meg szent, lelkes vágyban a szívünk ! Vágyódunk élni teljes, bőséges, gazdag, belső életet ; vágyódunk élni Istennek és Istenért ; kívánjuk a hit gondolatait uralomra emelni kívül-belül, hogy szent életünk támogassa szavainkat. A pünkösdi villamos légkörben megfeszül lelkünk ; a nagy várakozásban még hevesebben gyullad ki vágyunk. Ó, hacsak vágyódni kell hevesen és lelkesen, hogy az élet Lelke szálljon meg minket : ki ne akarná azt tenni ? Élet áll rendelkezésünkre, rajtunk múlik, hogyan akarjuk azt kiszínezni, — mivé akarjuk azt átvarázsolni ? természetlen sivatagokká vagy illatos mezőkké ? regényes vidékké, vagy kopár vízmosásokká ? mivé, mivé ?!

Előtted a küzdés, előtted a pálya! Kezünk közt az irány, a pálya meghatározása; vajjon a közepesdiség unalmas, poros dűlőjén akarunk poroszkálni, vagy a nemes, áldozatos lelkület szárnyain repülni?

Tehát erre a dicséretre rá kell szolgálni annak, ki az exerciciumokba a kellő hangulattal kíván lépni, erre a dicséretre: *Vir desideriorum es!*

De ép azért, mert hangulatról van szó, nem állapodhatunk meg e három lelki vonás kiemelésénél, annál kevésbbé, mert mind a három a lélek bensőségét színezi; hanem át kell térnünk e hangulatosság külső-belső okaira is. Az ember hangulatának tényezői olyanok, mint a hárfa húrjai; vannak köztük durvább, mélyebb hangok, vannak aztán teljesebb s ezüstösebb csengésűek, s valamennyinek harmóniája adja a művész kezébe azt a néma, sodronyokkal átfesztett, görbe fát, mely, ha végigfut rajta ujjával, úgy rezeg, hogy a lelkek is belerezegnek.

«A hangulatot csinálni kell», nemcsak a politikában s a közvéleményben, hanem egyebütt is; tehát az exerciciumokban is. Ha a hangulat megvan, akkor a lélek lendületes, s a szív egyre nyiladozik; de ha a hangulat nincs meg, akkor minden színtelen; kedvetlenül dőlöngünk; művészetünk «*grau in grau*» fest; ezt a genre-t különben nem akarom megszólni, vannak abban is mesterművek; no, de a lélek alakításaira nem való.

P. Meschler erre a hangulatosságra találó, szép példát hoz föl, mikor «*Das Exercitien-Büchlein des hl. Ignatius v. Loyola*» című, aranyos művecskéjében, a 93. lapon ezeket írja: «A szép idő nem csinál húsvétet, de ha hó és fagy födi a vidéket, bizony nehéz <az embernek> magát a húsvéti örömbe beletalálni». Úgy van; az a szép mosolygó, virágos tavasz, az a csalogató napsugár, azok a magasan úszó, fényes felhők, mintha a föltámadt Krisztusnak elmaradt gyolcstakarói volnának, mindez beleringatja a lelket a húsvéti örömbe. Az a húsvéti öröm belül van; de azok a hangulatos tényezők mintegy külső keretei, emelő, megvilágosító vonalai a bensőségnek. S mivel a pszichológia kötelékeiből senki sem szabadulhat, jól teszi, ha a természet rendjét a kegyelem szolgálatjára fölhasználja. A természet rendje pedig az, hogy az embernek készülni kell, ha valamit jól, pontosan, tüzetesen véghez vinni akar. «Én mindig rendelkezésre állok Nagyságtoknak — mondá egy pap, kit exerciciumok tartására fölhívtak egy város hölgyei — mindig rendelkezésükre állok,

csak Nagyságtok készüljenek el.» «Igaz, volt a válasz, hogy nekünk sok idő kell a kikészülésre, de Főtisztelendő úrnak is kell toalettet csinálni, — lelki toalettet.» Bizony ez még igazabb! Az exerciciumok s bármily lelki gyakorlatok jó elvégzésére lelki toalett kell, s bár a lelki toalett természetesen belül, a lélekben van, de mihelyt toalett, kell annak kívül is nyilatkoznia. Azért ad Szent Ignác bizonyos szabályokat, melyeket «Additiones» néven fűz az egyes hetekhez. «Lelki toalett», így fordítanám azt szabadon, ha senki sem botránkoznék meg rajta. Apró kis útbaigazítások az ember viselkedését illetőleg, hogy biztosabban érhesen célt. Célt ér, ha nagylelkű, áldozatkész, alázatos, vágyódó lélekkel töri magát s törekszik magától el Istenhez; de hogy magát ezt a hangulatot könnyebben megnyerhesse, s ha megvan, megóvhassa, arra valók az «Additiones». A cím ezt tüzetesen kijelenti: Additiones ad *melius* facienda exercitia et ad *melius* inveniendum id quod desiderat (qui exercitia facit).

Ha végignézzünk e hangulatot csináló útbaigazításokon, szinte azon akadunk meg, hogy ennyire kicsinyes dolgokon akadt meg a nagy szentnek figyelme, amilyenek pl.: «Prima additio est, post cubitum, quando jam dormire volo, per spatium unius Ave Maria, cogitare de hora, qua surgere debeo et ad quid, resumendo Exercitium, quod mihi faciendum est». Előírja azután, hogy miféle gondolatokkal foglalkozzunk, kizárva minden mást «proponendo mihi exempla, veluti si eques aliquis (lovag és nem kötéllel verbuvált baka) consisteret coram Rege suo et universa ejus curia, pudore affectus confusus, quod graviter offenderit eum, a quo primum multa dona et multos favores acceperat.» — De bizzunk meg a nagy szentben, mert amilyen nagy szent, oly nagy pszichológus is volt. Azért becsülte az apró dolgokat. Vannak ugyan emberek, kikről azt mondják, hogy «kis dolgokra» nem való, s e kifejezés alatt pl. az iskola, a nevelés körül kifejtendő buzgalmat, pontosságot, a gondjaikra bízott egyes foglalkozást értik, s nekem is emlegettek nem rég egy ilyen «nagy» férfiút, ki kötelességeit nem teljesíti, hanem buzgón kártyázik; de ezek az emberek a társadalom fájának gombái, svindlerrek, és nem terem nyomaikban áldás. A belső, lelki élet csupa kis apróságból áll, mint a májusi rét csupa kis virágból, mint a mozaik remekei csupa kis szemből, levélkéből, pikkelyből. De bár kicsi ott minden, mégis csupa erő és hatalom. A természet is mindig ez úton jár; remekel és győz a kicsiben; a nagy magában véve nem létezik;

a természetben a nagy csak sokaság által lesz; az érték a kicsiben van. Hegységeit porszemekből, szikláit finom iszapból alkotja; élő alakjait, gyönyörű virágait szirmokból, szirmait s tölgyeit sejtekből, jégmezőit finom jegecekből, sziporkázó üveghasábjait láthatatlan tömecsekből építi. S ami a legfinomabb, az a legerősebb, azt összezúzni sem lehet. Alkotó erőiben erőszakot nem ismer, csak vonzalmakat. Mily halkán és csendesen jár és dolgozik. Ha a Tátra leszakadna egy cukor kockára, nem volna képes súlyával úgy összetörni a cukrot, mint ahogy azt szétszedi a kávé, mikor a reggelinél belemerítjük. Azért tehát a lelki életben is a jelző: *in modico fidelis*. Aki ezt nem érti, az a lelkiekben egy valóságos cirkuszi «August». Más valaki az ilyet «aszketikus lapaj»-nak mondta.

Nem csodálkozhatunk ezek után azon sem, hogy Szent Ignác a hangulatosságnak kicsiny, de fontos eszközeit mind fölemlíti, csak hogy mélyebb benyomást tegyenek a lélekre a lelkigyakorlatok. Ilyen kiváltkép a VI, VII, VIII, IX. «Sexta (additio), *nolle cogitare de rebus jucundis ac laetis* (természetesen az exerciciumok első hetében, mert későbbre ez nem áll), *ut de gloria (paradisi), resurrectione etc., quia ad sentiendam poenam, dolorem et ad lacrymas de peccatis nostris impedit quaevis consideratio gaudii et laetitiae; sed tenere ante me (in hoc insistere) velle me dolere et sentire poenam, trahendo potius in memoriam mortem et iudicium (et similia).*

Septima (additio), *privare me omnis (lucis) claritate ad eundem effectum, claudendo fenestras et januas tempore, quo fuero in cubiculo, nisi forte ad recitandum, ad legendum et cibum sumendum.*

Octava, *non ridere, nec dicere quidquam, quod risum provocet.*

Nona, *refrenare oculos (ne quem respiciam), nisi in excipiendo vel dimittendo eo, cum quo locutus fuero.*»

Aki magát az exerciciumoknak s kivált az első hétnek hangulatába bele akarja találni, az fogja meg erősen ez igénytelen, hitvány regulákat; aki pedig ezeket kicsinyli, az ugyan az «aszketikus lapaj» önérzetességével emeli föl fejét s locsoghat minden sarkon s «anzágozhat» nagyokat, de mélybe nem hatol. Műveli a falusi tradíciók árnyékában a földet, de nem földözi föl a föld méhében nyugvó, drága ércereket.

Silentium, belső magány, elvonulás és magábatérés nélkül exerciciumok nem léteznek; amit így hívnak e

kellékek nélkül, az festett fű és színházi villámlás . . . korpa-fűmaggal !

A silentium őrzi a belső magányt, — a magány neveli a meditáció szellemét, — a meditáció szelleme teremti meg azokat az embereket, kik egészen az Istennek, a hitnek, az eszmének élnek. A silentium megteremti a pusztát, a pusztában pedig a meditáció kenetével fölavattatnak prófétákká, királyokká s vértanúkká az Isten választott emberei. A szíriai pusztában ugyanezt így fejezték ki : fuge, tace, quiesce. Zárkózz el, hallgass, pihenj meg . . . s átalakulsz új emberré !

Ezerféle változatban hallottuk e gondolatok ajánlását, de azok valóságáról meggyőződni csak az fog, aki ez utasításokat az életbe átviszi. Az emberi szív, tagadhatlan, életben és képességben gazdag ; de munkát, szellemi fáradságot igényel kiművelése s gazdag képességeinek kihasználása. Csak mikor az ember megfeszült s a lelki élet mélyeibe hatolt, — csak mikor a szeretet s a lelkesülés pompás, tropikus növényzetében gondol elmaradottságára s szerencsésen leküzdött tétlenségére : akkor győződik meg csak igazán, hogy mennyire kellett munkát s áldozatot nem kimélni, s hogy mily közel fekszenek egymás mellett az élet s a halál, a haladás s az elmaradás ; egy jó fordulaton múlik minden ; azon az alázatos elszántságon, hogy mindenben alkalmazkodjunk a lelki élet nagy mestereinek szabályaihoz.

Itt is ezt kell tenni ; alázatos, készséges lélekkel kell ezeket a szabályokat elfogadni s érvényesíteni. Kisértsük meg s tapasztalni fogjuk. Nisi credideritis, non intelligetis ; ez a darabka szentírás, mely egyszersmind triviális, köznapi igazság, megvalósul itt is. Fogadd el és tedd meg, akkor majd meglátod, hogy igaz. Este a meditáció pontjai után ne foglalkozzál mással, hanem függj, mint Ábrahám áldozati kosa a tövisek közt, úgy te az alázat szűrő gondolatai közt ; fölébredésedkor emelkedjél mindjárt föl az Úrhoz, megint csak abban a hangulatos bánatosságban ; napközben hallgass, ne nézz félre, maradj a szoba homályában, mást ne olvass, fohászkodjál, gondolkozzál, imádkozzál ; a gondolat s érzelem ez őserdejéből s ugyanakkor a magány s a csend látszatos pusztájából hívja az Úr az ő szolgáit. «Ducam in solitudinem ad cor!»

Szent Jeromos a járatlan pusztákról azt mondja, hogy azok lettek az erénynek legbiztosabb útjai, s épúgy mondhatjuk a magányról s a csendes magábatérésről, hogy ezekben játszódik le a lélek zajos, eleven, küzdelmes élete. Szent

Ágoston csak «beata solitudo»-ról beszél, de lehet «frequentissima», vivacissima solitudo»-t is emlegetni. A lélek magánya és csendje nem gyászos sivárság, hanem örök teltség; a pusztá élettelen magánya vigasztalan és sívár; de a lélek magánya a legmélyebb s legmagasztosabb gondolatok szülője. A pusztá magánya ijeszt, — a szív magánya élvezettel telít. Mikor magányt akarunk lelkünkben teremteni, csak arra nézve kívánjuk szívünket letarolni, ami szórakoztat, ami szétszed és lapít; de korántsem kívánczunk a gondolat s az érzelem pusztaságai után.

Nézzétek a festő magányát, mikor eszményeit festi: mily gazdag, életteli, édes magány ez; angyalfejek mosolyognak reá, és színek és árnyalatok hullámanak körülötte!

Nézzétek a tudós magányát, mennyi élvezet fűszerezi otthonát; gazdag, színpompás világok szemléletébe merül!

S mikor jókedvben futok és szökellek az illatos erdőn végig, s a lombok is csak suttogva üdvözlők a napsugárt s az éltető fuvalmat: mennyi öröm, mennyi kék ez édes magányban!

Tehát a magányban lesz teli a lélek, s a külvilág tarka játékában lesz üres. Ha Kempis Tamás módjára akarnám kifejezni ennek az okát, azt mondanám; mert a gondolatokba bele kell hatolnunk csendben és összeszedettségben, — s érzelmeinket ki kell fejezni szerelmes elmélyedésben. Azért sohase gondoljuk, hogy szegényekké és unottakká válunk. Az unalom nem ott lakik, hol a szív telik s a gondolat ünnepel. Zárjuk csak le mindjárt az exerciciumokba való belépésünk szemeinket; rekesszünk ki a szívből, észből, képzeletből, emlékezetből mindent, ami nem Isten; törjük meg a szórakozást; készítsük magunkat áhítatra, és pedig arra a mély, keresztény, gyermeki áhítatra, mely ájuldozva lehanyatlak s önmagának semmiségéből táplálkozik, s örvideni fogunk a lélek szabadságában, mint ahogyan a tengerész örül, ha a folyók deltáiból, zátonyaiból, zig-zug szigeteiből kijuthat a sík óceánra.

Az exerciciumok első hetében ez a hangulat szürke és ködös, hamuval van behintve levegőnk, mintha a pokol tűzhányója reánk szórta volna emlékeztetőül, hogy mi van ott lent; a második hétben az «amabilis et speciosus dux, Christus Dominus» környezetében élünk; derült, világos minden; de földi derű ez, melyben a természetfölötti fény csak mint «modicum lumen» van előlve; a harmadik hétben a kereszt árnyékába vonulunk; ismét homály és bánat ül ki arcunkra,

de ez a bánat az angyalok gyászára emlékeztet, mely a pécsi dóm apsisának gyászoló angyalaiban oly mesterileg van kifejezve. Fájdalom, bánat, gyász angyalarcokon ; fájdalom, eltorzulás nélkül ; bánat a boldogságban, gyász a dicsőségben. A negyedik hét végre Krisztus dicsőségének fényébe állít ; aranyporral van behintve a verőfényes levegő ; szinte le kell sütnünk néha-néha szemünket, hogy megemlékezzünk a sáros földről s a poros lélekzetről.

Az egyes heteknek e változatos hangulatosságában a lélek beledolgozza és beleéli magát meditációiba.

Szent Ignác mindent az önállóan, saját munkánk által földolgozott, örök igazságoktól vár. Mindenki maga elmélkedjék. Húzza ki az órát, ne lopjon el belőle egy percet sem, inkább adjon hozzá kettőt-hármat. Az óra multával reflektáljon magára ; alkalmazott-e minden szorgalmat, szabályt és fogást, — hangolta-e magát, — megtartotta-e az additíkat, fölszította-e tehetségeinek melegét, hogy teljes szívvel, lélekkel, kedéllyel végezhesse elmélkedését.

Az ily elmélkedések által *először is* a haszontalan, káros gondolatok kiszorulnak. A lélek valamennyi képze az isteni gondolatok szolgálatába szegődik, s mint a nap a földet : úgy világosítja föl a gondolat a lelket. A gondolatból ez úton lassankint élet és valóság lesz ; ismétlődik a szentírás vigasztaló eszménye, hogy az ige, a gondolat testté, életté lesz. Mert a gondolatok is kezdetben árnyak, nem valóságok ; átlátszó, szétfoszló képek, s nem erős, hatalmas meggyőződések ; de a meditáció által a gondolat az életbe lép át, eleven ténnyé válik. S csak ez az igazi ismeret ! Az életté vált gondolat, ez az igazi ismeret ! Szent János is azt mondja : «omnis qui peccat, non cognoscit eum» (1. Joan. 3). Aki bűnös, aki nem él gondolat szerint, annak voltaképpen nincs gondolata ; annak ismerete látszólagos ismeret, nem valóság, hanem szemfényvesztés és önámítás. Lám réges-régen Socrates is azt mondta, hogy a bűn tulajdonképpen *tudatlanság*. «Omnis qui peccat, non cognoscit eum.» Valósággal igaz : non cognoscit eum ! Képben, meseszerűleg, történelmileg ismeri, hanem «in spiritu et veritate» bizony nem ismeri az Istent.

Másodszor a gyakori elmélkedés megtöri a bűnt ; sánccokat emel a szenvedélyek ellen s győzelmes stratégiával építvén ki az Isten gyermekének erődjét, az ember úr kezd lenni. Krisztus imáandó alakja életet nyer bennünk ; szeretete és kegyelme minden oldalról világosabban lép elénk ; megismerjük hitetlenségünk támadásait, s vétezzük magun-

kat ellenük ; megismerjük szívünk reménytelen hangulatait, s az örök remény zöldjével takarjuk csupaszságait ; megismerjük akaratunk sivárságát, magárahagyatottsága pillanatait, s alkalmas reflexiókkal segítjük ; az élet nagy üressége, mely mint az Apokalipszis bestiája minden tehetséget elnyel s a lehangoltság szemfedőjét borítja annyi papnak buzgalmára, csak kísértetkép fog settenkedni körülöttünk, melyet mi megvetünk.

Harmadszor a gyakori elmélkedés a legközönségesebb hibákat is nagyban csökkenti, mert a bűnre való hajlamot gyöngíti ; sőt irányzat támad a lélekben minden ellen, ami anyag ; öntudatára ébredünk annak a dualizmusnak, melyet egy meggyalázó bölcsesség tagad, de csak azért, hogy az az ember mondjon le a nemtelen vágyak ellen folytatandó harcról s a harccal együtt föladja az erényt s az Istent. Nem úgy ; a testnek s léleknek dualizmusa mind élesebben domborodik ki a meditáló lélek előtt ; hiúnak, üresnek, hiábavalónak találja mindazt, ami az erénynek s az örök életnek rovására volna, s az evangélium irányzata a terhes, kellemetlen, nehéz, áldozatos dolgokra reá ragad.

Negyedszer a buzgó elmélkedés könnyíti a fáradságot s csökkenti azt a lélek erőinek fokozása által. Mert hisz «könnyű» vagy «nehéz» relatív fogalmak. «Jucunditas animi» ez a fő ; ez kell, hogy meglegyen. «Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae» ; ez a «lumen vitae» az élet fénye, vagy az éltető, vigasztaló, szelíd világosság ! ó mennyire elkel ez a biztató, kedves világosság a képzelődés által megmérgezett lelkekbe, az ambíciónak füstös, cikázó lángnyelvei közé ! Mennyire elkel a csendes parochiáknak buzgalom hiányában vigasztalan, sivár, üres szobáiba és kapellániáiba, elkel azzal a szelíd világossággal, milyen az örök lámpa fénye az éji kápolnában.

Ötödször a meditáció áldozatkésszé tesz ; mert könnyen bontakozik ki a lepke, mihelyt szárnya nőtt, a gubóból — s amit nagyra nem becsülünk, azon könnyen túlradunk, s amin kielégítést nem nyerünk, attól szívesen búcsút veszünk. Más szeretet ragad már minket : «Quocumque feror, amore feror» és «trahit sua quemque voluptas».

Ime a magányban fölvatja az Isten a meditáció kenetével papjait, prófétáit és vértanuit !

Tehát aki élettéljes gondolatokat, meleg szívet s teli lelket keres, az merüljön el egészen az exerciciumok hangulatosságába ; ott találja majd meg azt a hatalmat, mely

képes lefoglalni az embert, — mely nyit neki beláthatlan tereket s föllendíti a legmagasabb szárnyalásra ; — átjárja privát életét úgy, mint nyilvános szereplését, s átváltoztatja számára a világot úgy, hogy teremtfőlértéssel tovább szövi azt, ami a természetben csak kezdetleges ; folytatást ad a természetnek a természetfölöttibe, megnépesíti hitének alakjaival az erdőt és ligetet s olvadozva leborul az eucharisztia előtt. Nem fázik a gyóntatószéktől ; mert bár hallja az unalmas bűnvallomásokat s érzi a szájak bűdösségét, tudja azt is, hogy az anyag darabosságába van beekelve a lélek, melyet Krisztus keres, mint földbe az elásott drága gyöngy. Nem fázik az iskolától ; mert bár szeme piszkos, esetlen, mosdatlan gyerekeket lát, az Isten gyermekeit nézi bennük hite, s a dicsőség csillagában látja megörökítve szerény, alázatos működését, a szentírás szavai szerint : Qui ad pietatem erudiunt multos, fulgebunt sicut stellae in perpetuas aeternitates.

Nézzék az eszme győzelmét ! Ez mind igaz — vagy az egész kereszténység képzelődés és önámítás !

Ismétlem : élet áll rendelkezésünkre, s rajtunk áll, hogy mivé alakuljon : nyögéssé-e, kelletlen sivársággá, vagy életté s elévülhetlen, boldogító szeretetté ? ! Akarunk-e fiatal rokantakká lenni, kik nemcsak buktak, de esésükben buzgalomuk termőkúpját s jellemük sudártörzsét is eltörték, vagy buzgó papokká, kik nem ismerik e szót «kötelesség», hanem mindent tesznek, amit tehetnek ? Akarunk-e 25 évvel csüggeteg, modern exisztenciákká fajulni, vagy «post multos annos» is oly öregkort érni, mely pihenni nem vágyik s bár ősz hajjal s csoszogó léptekkel, de ifjú szívvel jár a világban ? ! Ki ne akarna élni ? Tán bizony azért mondogatja az oltár lépcsőinél : ad Deum, qui laetificat juventutem meam ?

Az exerciciumok fölpezsdítik az életet s a buzgalom kegyelmét szerzik meg nekünk.

A kiadó jegyzetei.

1. — 1. lap: *Zinka halhatatlan* megjelent a «Magyar Szemle» 1895-i évfolyamában 39. kk. ll.; azután a «Nyugalmas órák, rajzok és elbeszélések. Szerkesztették: Kaposi József és Klinda Theofil, Budapest, 1896» című könyvben (157. kk. ll.) és a «Prohászka Ottokár: Elbeszélések és Útirajzok, 1923» című Szent István-könyvben (14. kk. ll.). — Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy ez és a következő öt darab nem elbeszélés, hanem egészen sajátos műfaj, melynek jellegét legtisztábban a 3. számú tükrözi, mely a gyűjteménynek a címét adta; legragyogóbb gyöngye Az ondavai vámos.

2. — 8. lap: *Ó áldott türelem* megjelent a «Magyar Szemle» 1895-i évfolyamában 255. kk. ll. és Prohászka: Elbeszélések és Útirajzok 25. kk. ll.

3. — 17. lap: *Az élet költészete* megjelent a «Magyar Szemle» 1895-i évfolyamában 605. kk. ll. és Elbeszélések és Útirajzok 5. kk. ll.

4. — 23. lap: *Csillagok között* megjelent az «Esztergom 1896. január 12-i számában.

5. — 26. lap: *Az ondavai vámos* megjelent az 1. jegyzetben említett Nyugalmas órák-ban az első helyen (15. kk. ll.).

6. — 33. lap: *A repkény és a szironták* megjelent a «Zászlónk» 1910—11. évfolyamában 193. kk. ll.; azután a «Prohászka Ottokár: Hervadt tulipán, örök árvalányhaj, Szombathely, 1917» című kiadványban (12. kk. ll.) és az «Iránytű a magyar ifjúság számára, írta: Prohászka Ottokár, kiadja: a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Részvénytársaság, Budapest, 1920 (a Zászlónk-diákkönyvtára)» című kiadványban (55. kk. ll.).

7. — 37. lap: *Szent-hely* megjelent a «Magyar Szemle» 1897-i évfolyamában 2. kk. ll. és az Elbeszélések és Útirajzokban (47. kk. ll.).

8. — 47. lap: *Márianosztra* megjelent az «Esztergom» 1901. augusztus 25-i számában.

9. — 52. lap: *Máriacellbe s onnan vissza* megjelent az «Esztergom» 1902. augusztus 31-i számában.

10. — 58. lap: *Tusnád-fürdő* megjelent az «Alkotmány» 1902. augusztus 2-i számában.

11. — 62. lap: *A Niagara* megjelent a «Zászlónk» 1904—1905-i évfolyamában 97. kk. ll.

12. — 70. lap: *Miramare* megjelent a «Fehérmegyei Napló» 1908. december 1-i számában.

13. — 72. lap: *A Velencei-tó partján* megjelent az «Élet» 1912-i évfolyamában és a «Prohászka Ottokár: Világosság

a sötéttségben, Budapest, 1913, «Élet»-kiadása) című könyvben 46. kk. ll.

14. — 78. lap : *A Pilis hegyén* megjelent a «Budapesti Szemle» 1927-i évfolyamában 1. kk. ll. Prohászka halála után (a Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglaló). — Annak a pragmatizmusnak, melyről a 85. lapon beszél, semmi köze James pragmatizmusához ; ez Szent Bernátnak és a többi középkori misztikus szentnek tevékeny, meleg, hívő áhítata. Hogy bölcséletileg mit gondol a szerző, megmondja többek közt az előző bekezdésben : «A léleknek két ajka van ; az egyik az értelem . . .»

15. — 93. lap : *Legyen világosság* megjelent a «Magyar Szemle» 1897-i évfolyamában 169. kk. ll.

16. — 99. lap : *Pro libertate! Előre!* megjelent a «Zászlónk» 1903—4-i évfolyamában 1—2. ll. és némi kihagyással Iránytű 41. kk. ll. «A természet élete is csupa harc» címmel.

17. — 102. lap : *A tenger szózata a magyar ifjúsághoz* megjelent a «Zászlónk» 1904—5-i évfolyamában 1—2. ll. és Iránytű 44. kk. ll. «Mit tanulunk a szüzies erők tengerétől?» címmel.

18. — 105. lap : *Ad astra* megjelent a «Zászlónk» 1906—1907-i évfolyamában 1—2. ll., azután a Hervadt tulipán, örök árvalányhaj 19. kk. ll. és az Iránytű 50. kk. ll. «Gyógynövények az útszélen» címmel.

19. — 108. lap : *Gondolatok egy májusi sétán* megjelent a «Zászlónk» 1907—8-i évfolyamában 93. kk. ll.

20. — 111. lap : *Homo melancholicus* megjelent a «Magasságok felé» 13. kk. ll.

21. — 117. lap : *Az én napom* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában és a Magasságok felé-ben 22. kk. ll.

22. — 122. lap : *Bemenőm s kimenőm* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában 29. kk. ll.

23. — 127. lap : *Kapcsolatban a természettel* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában 46. kk. ll.

24. — 132. lap : *Az élet tükre* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában 50. kk. ll.

25. — 136. lap : *A szellem tüztengerében* megjelent a «Zászlónk» 1912—3-i évfolyamában 1—2. ll. és ugyanezzel a címmel Iránytű 58. kk. ll.

26. — 140. lap : *Vizek, szemek és lelkek* megjelent az «Élet» 1913-i évfolyamában és a Magasságok felé-ben 36. kk. ll.

27. — 146. lap : *Mekkora mélység az üres madárfészek?* megjelent az «Élet» 1913-i évfolyamában és Világosság a sötéttségben 1. kk. ll. (Petőfi-társasági székfoglaló). — A 150. lap első bekezdésének vége természetesen nem akarja egy sorba helyezni a szenteket és művészeket, hanem csak azt az igazságot nyomatékozza, hogy minden alkotó erő forrása az Isten, az elsődleges és feltétlen «természeti» valóság.

28. — 159. lap : *Ki lesz egész ember?* megjelent az «Élet» 1913-i évfolyamában 788. kk. ll.

29. — 165. lap : *Gazdagság és szellemi élet* megjelent a «Magyar Szemle» 1897-i évfolyamában 49. kk. ll.

30. — 170. lap: Az *igazi szerelem* megjelent a «Szent Ferenc Hírnöke» 1903-i évfolyamának márciusi számában.

31. — 174. lap: A *gondviselő Isten* megjelent az «Élet» 1909-i évfolyamában és a Magasságok felé-ben 37. kk. II. — A 176. lapon a halál természetesen csak egy szempontból van méltatva, abból t. i., melyet a cikk gondolatfejtése követel.

32. — 181. lap: *Denevérszárnyakon* megjelent az «Élet» 1909-i évfolyamában 337. kk. II. — A szerző alapgondolata itt az, amit a régiek *nox mystica*-nak neveztek: sejtelmes homály ez, melybe a teremtetett szellem belekerül, mikor az Isten közvetlen közelébe lép.

33. — 184. lap: A *kenyérillatú csókról* megjelent az «Élet» 1910-i évfolyamában és a Magasságok felé-ben 90. kk. II.

34. — 189. lap: *Aki önmagánál nagyobb* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában. — Ami a 190. sk. lapon van mondva, annak helyes megértése végett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy itt nem a metafizikus beszél, hanem az aszkéta, aki természetesen pszichológiai magaslatra helyezkedik. — A 192. lapon «Isten magva» Szent János evangélista theológiájának egyik alapeszméje.

35. — 193. lap: *Csendes órák* megjelent az «Örökimádás» 1911-i évfolyamában 97. kk. II.

36. — 197. lap: A *kultúráról* megjelent a Világosság a sötétségben 66. kk. II.; a székesfehérvári szabad liceum ötvenedik előadása volt 1913 január 5-én. (Nem egészen kifogástalan stenogramm után.)

37. 202. lap: A *kultúra néma zenéje* megjelent az «Uránia» 1911-i évfolyamában és a Világosság a sötétségben 73. kk. II.

38. — 208. lap: *Verba vitae* megjelent az «Élet» 1911-i évfolyamában 1410. kk. II. — 209. l.: «A világfölnyenes élet nem jelent erkölcsösséget», azt akarja mondani, hogy a két fogalom nem azonos jellegű, hanem amint a következő sorokból világos: a világfölnyenesség több.

39. — 213. lap: A *szociális munka lelkiületéről* megjelent az «Élet» 1912-i évfolyamában mint a Szociális Missziótársulat közgyűlésén mondott ünnepi beszéd.

40. — 220. lap: A *rendhagyók* megjelent az «Élet» 1914-i évfolyamában 196. kk. II.

41. — 226. lap: «*Faragott képet ne csinálj magadnak*» megjelent a «Budapesti Szemle» 1916-i évfolyamában 28. kk. II.

42. — 234. lap: A *lelki kultúra* megjelent az «Élet» 1916-i évfolyamában 362. kk. II.

43. — 242. lap: «*Én vagyok az igaz szőlőtő és atyám a szőlőműves*» megjelent az «Élet» 1917-i évfolyamában 962. kk. II. — Ami a 243. lap első bekezdésében van mondva, első tekintetre merészen hangzik; ha valaki tüzetesebben szemügyre veszi, látja, hogy tulajdonképpen nem mond mást, mint a skolasztika, mikor különbséget tesz az emberben természet és személy (*natura et subsistentia*) között.

44. — 248. lap: A *gondviselés* megjelent az «Élet» 1917-i évfolyamában 1082. kk. II.

45. — 253. lap: *Szerénység és hősiesség* megjelent az «Élet» 1925-i évfolyamában 225. kk. II.

46. — 259. lap : *Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme* megjelent a «Magyar Sion» 1895-i évfolyamában folytatásokban és kihagyásokkal Magasságok felé 177. kk. II. — Valószínűleg a szerző tulajdon lelkigyakorlatairól készült feljegyzések alapján papoknak tartott lelkigyakorlatok szövege. Ebből érthető meg, hogy a papságról mindjárt a bevezetésben kemény szavakat hallat, melyek persze hírül sem érnek nyomába egy Damiáni sz. Péter vagy Szent Bernát kíméletlen szókimondásának, de nem kevésbé lehelik a *zelus domus Dei* tiszta szellemét. Ez a dolgozat nemcsak tartalmi kiválóságával és irodalmi szépségével emelkedik ki, hanem figyelmet érdemel mint a lelkigyakorlatok nagy mesterének, sőt vértanújának (lelkigyakorlatok között érte a halál) bölcsődala.

